

De Beeldenaar

42

januari | februari 2018 | nr 1

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op een veiling?
Veel tevreden inzenders gingen u voor...!

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

SHOWROOM
AMSTERDAM
MUNTEN - PENNINGEN - BANKBILJETTEN - ONDERSCHEIDINGEN

Bezoek onze nieuwe vestiging

Herengracht 500
1017 CB Amsterdam
Tel. 020 320 9101
Fax. 020 620 8040
E-mail: info@schulman.nl

VEILINGEN

Meerdere veilingen per jaar

INTERNET VERKOOP
www.schulman.nl

18 80
MEMBER

De Beeldenaar 42
Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Stichting De Beeldenaar
p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A
IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer C. Teulings
p/a Grotekerksbuurt 54
3311 CB Dordrecht
info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer R.J. de Goeje
Couwenhoven 4412
3703 EK Zeist
tel. 030 6992736
rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk
Redactie: Paul Beliën, Loek Boezelijn, Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Willem van den Nieuwenhof, Tom Senders en Fran Stroobants.

Jaarabonnementen
Nederland: € 27; binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45.
Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd.
Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

4 Nieuw en vertrouwd
> Jan Pelsdonk

5 De Vrede van Westminster
> Hugo Vanhoudt

12 Numismatische Kring Rotterdam
> Jan de Vries

15 De gulden voor Nederlands-Indië van 1815
> Jan Stuurman

26 Hanneke Mols-van Gool
> Jadwiga Pol-Tyszkiewicz

29 Oplossing van het rekenpenningen-raadsel
> Jan Pelsdonk

30 Haarlem, Wienecke en het KNGMP-jubileum
> Michel Kok

32 De muntencollectie van de Universiteit Leipzig
> Peter Ilisch

34 De bisschop en de stotterende stempelsnijder
> Arie van Herwijnen

36 De totstandkoming van de Wienecke-publicatie
> Herman Gerritsen

40 Gouden munten uit de nadagen van het Romeinse Rijk
> Jan Pelsdonk

45 Twee nieuwe atelierbezoeken
> Jack Visker & Tom Senders

48 Een ontbrekende schakel
> Jan van der Wis

52 Een vaas door Van der Hoef met penningen door Wienecke
> Jim van der Meer Mohr

55 Three Decades On – Boekrecensie
> Ron Fierst van Wijnandsbergen

58 Wienecke gecatalogiseerd
> Karel Soudijn

61 Numismatisch Speurwerk 45
> Johan Mevius

62 Nieuws

JAN PELSDONK

Nieuw en vertrouwd

Zoals in het vorige nummer aangekondigd verschijnt – na 28 jaar – uw vertrouwde tijdschrift in een nieuw jasje. Dit is tevens de grootste wijziging sinds *De Beeldenaar* 33-4 (2009), het moment dat stilzwijgend en geruisloos de zwart-wit afbeeldingen uit de artikelen werden verbannen. De nieuwe vormgeving – verzorgd door grafisch ontwerper Harald Slaterus – is hier een logisch vervolg op. De structuur blijft hetzelfde, er is gekozen voor een eigentijdser lettertype en meer kleurelementen in de teksten. Daarnaast is de afgelopen twee jaar gebruik gemaakt van de door het stichtingsbestuur van *De Beeldenaar* geboden gelegenheid om één van de zes nummers te vullen met 64 in plaats van 48 pagina's. Ook de voor u liggende eersteling met de nieuwe vormgeving is – met dank aan beide verenigingen – dikker. Ik hoop van harte dat dit op uw waardering kan rekenen.

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door Munthandel Verschoor.

Bij de voorplaat

1728. AMSTERDAM. OVERLIJDEN VAN GELDOLPHUS VAN OVERBEKE PASTOOR VAN DE ROOMS-KATHOLIEKE KERK 'DE BOOM'

Vz. Op een sarcofaag ligt een dode opgebaard, ervoor een cartouche gevormd door ruggelingse ondersteuning van geraamten. De cartouche is gegraveerd met: D.O.M. Bid voor de Ziele van 't / Zeer Eerw. Pater Geldol / phus van Overbeke d 8 Ap. / 1728, 't Amsterdam overl: / R.I.P. Boven de overledene zweven twee putti die op een bazuin blazen en die aan linten een banderol vasthouden, waarop gegraveerd: Christus is u Leven Sterven is u gewin.

Kz. De zon die schijnt op een vol in het blad staande boom. Ernaast een verdorde boom die door een skelet (de Dood) wordt omgetrokken. Eronder een doek waarop gegraveerd: Strijt eenen Goeden Strijt / des Geloofs greijpt na het / Ewighe Leven 1Tim Cap 6 V12

Op de kant ingeslagen met de hoofdletter 'B' en keurteken van Amsterdam. Cf. *De Beeldenaar* (2002-4) 168-172; cf. veiling Muller 18-21 maart 1907 nr. 383 Plaat 10. Literatuur: Voet, Nederlandse goud-zilvermerken; Bemolt 816; vz. B20; kz. B14 var; zilver, 70 x 64 mm, 69,02 gram.

Pater Geldolphus van Overbeke was vanaf 1692 bestuurder van de St. Franciscus-van-Assisie-Statie ('t Boompje). Tijdens zijn bestuursperiode werden in 1720 de kerken van Jezuïeten gesloten en nam het aantal kerkgangers bij anderen toe. Daarom had hij kort voor zijn dood in 1728 een belendend pand aan het Rokin gekocht op naam van Petrus Franciscus de Kersschietere van Havre, zodat zijn opvolger, pater Josephus de Longas, een verzoek aan de magistraat kon richten om de kerk te vergroten en deels opnieuw te bouwen. Daar de toenmalige kerk bouwvallig was, gaf de magistraat toestemming, maar moeilijker was het om ook verlof te krijgen van het kapittel van de Nederduitse provincie der Minderbroeders, daar zij enorm opzag tegen de hoge kosten. Maar de onvermoeibare pater De Longas kreeg uiteindelijk toch verlof onder voorwaarde, dat eerst het eigendomsrecht van de kerk en de verschillende gebouwen overgedragen zou worden op naam van de wed. Occo - Barbou, die de Franciscaanse Orde zeer genegen was. In 1730 was de fraai vernieuwde schuilkerk grotendeels voltooid.

Literatuur: RÖSSING, J.H. 'De R-K. kerk "De Boom" te Amsterdam' *De Groene Amsterdammer* 1750 (8 januari 1911); DUDOK VAN HEEL, S.A.C. 'Amsterdamse schuil-of huiskerken' *Holland* 25 (1995) 1-10; Katholiek Amsterdam in de 18e eeuw. Stichting Katholiek erfgoed.
Collectie Munthandel Verschoor, website: www.verschoor.com. Foto's: Theo Verschoor

HUGO VANHOUDT

De Vrede van Westminster

Een eigentijds gedenkteken uit 1654

De in dit artikel aan bod komende gegraveerde munt is een uniek aandenken aan de vrede van Westminster, een vredesverdrag dat het einde betekende van de eerste grote oorlog tussen Engeland en De Nederlanden. Ter gelegenheid van de Vrede van Westminster werden meerdere penningen uitgegeven maar deze munt zou wel eens de meest authentieke kunnen zijn.

't Gezeegende Staatschip der Vrye Vereenigde Nederlanden, verbeeldende de Britze en Batavierze Orelog en Vrede, ets, 1654, kopie door François Schillemans (Rijksmuseum RP-P-OB-78.632) Aan boord onder andere de zeven provinciemaagden, De Ruyter en Van Gent en in top van de grote mast een vlag met de tekst MARE LIBERUM.

Brabant, Filips IV, ducaton 1654 uit Antwerpen met gegraveerde teksten (particuliere collectie)

We schrijven 1652

De Vrede van Munster was nog maar vier jaar oud. De Vrede van Munster, getekend op 15 mei 1648, is een verdrag waarbij Spanje de Tachtigjarige Oorlog tegen de Republiek der Verenigde Provinciën beëindigt en de Republiek als soevereine staat erkend wordt. De relatie tussen de Republiek en haar vroegere partner Engeland kwam onder druk omdat Engeland vreesde voor handelsconcurrentie, daar de Republiek de vorming van één land met Engeland afwees. Bovendien tolereerde Engeland de ondersteuning van de Republiek aan de afgezette Engelse koning Karel I niet. In 1652 trok de Republiek opnieuw ten oorlog. Nu tegen Engeland om de hegemonie op de wereldzeeën te betwisten. In deze oorlog verwierven de admiraals Tromp en De Ruyter hun eeuwige roem en de Republiek kreeg met de Vrede van Westminster (15 april 1654) zijn begeerde macht over de zeeën.

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog breidden de Engelsen hun handelsgebied uit, zoals de handel met landen rond de Middellandse Zee. Door het einde van de Tachtigjarige Oorlog openen zich nieuwe markten voor de Hollandse handelaars. De Engelsen vreesden terrein te verliezen zowel in de Middellandse Zee als in de rest van de wereld door de lagere tarieven die de handelaars uit de Republiek hanteerden..

Oliver Cromwell, die aan de macht was sinds de katholieke koning Karel I in 1649 zijn hoofd op het schavot was kwijtgeraakt, stuurde gezanten naar Den Haag, om daar te eisen dat de Republiek ermee akkoord gaat dat alleen Engelse schepen producten uit het Middellandse zeegebied naar Engeland vervoerden. De Staten-Generaal weigerde. De Republiek verkreeg een vrijhandelsverdrag op zee met Spanje waardoor de Republiek met alle bondgenoten van Spanje handel kon drijven. Dit Traktaat van de Marine werd op 17 december 1650 in Den Haag ondertekend. En dit was uiteraard tegen de zin van Engeland.

Het Engelse parlement scherpte de eisen in augustus 1651 nog eens drastisch aan door de Akte van Navigatie aan te nemen waarbij de Engelse marine in 1651 een vrijbrief kreeg om de koopvaardijschepen uit de Republiek aan te houden. Deze wet bepaalde dat uitsluitend Engelse schepen goederen mochten invoeren in Engeland en zijn overzeese gebiedsdelen. Daarmee werd vooral de koopvaardij van de Republiek gedupeerd: duizenden schepen uit de Republiek vervoerden goederen uit de Middellandse Zee, de Oostzee, Indië en de West naar Europa - en dus ook naar Engeland. In het voorjaar 1652 waren er spanningen tussen de Engelsen en de Nederlanders daar de controle op zee tot irritaties leidde. Zo moesten schepen hun lading inleveren bij de Engelse douane. De Republiek reageerde met mobilisatie van oorlogsschepen om de koopvaardijschepen te beschermen.

De Eerste Engels-Nederlandse oorlog begon op 29 mei 1652 toen de Engelse generaal-ter-zee Robert Blake zonder waarschuwing het vuur opende op het schip van admiraal Maarten Harpertszoon Tromp. De oorzaak lijkt puur symbolisch. Tromp, die met zijn vloot koopvaardijschepen door het Kanaal escorteerde, schoffeerde de Engelsen door te weigeren zijn vlag te strijken bij zijn ontmoeting met Blake. Alle buitenlandse schepen moeten dit doen als teken dat ze de opperheerschappij van de Engelsen over de Noordzee erkenden. Een dergelijke knieval voor een vreemde mogendheid was tegen het zere been van Tromp en de andere kapiteins. Achter het vlagvertoon ging namelijk een groot verschil van inzicht schuil over de rechten van zeevarenden. Waar de Engelsen de hele Noordzee dachten te kunnen opeisen, ging de Republiek juist uit van een vrij verkeer van schepen en goederen over alle zeeën; een roep om vrije zeevaart die al in 1609 werd verwoord door Hugo de Groot in zijn *Mare Liberum*.

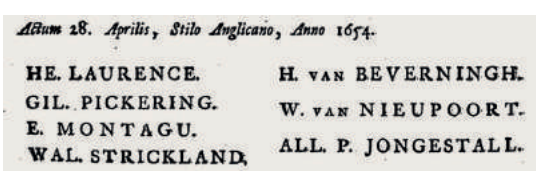
Tijdens de oorlog wist Engeland de Republiek meer schade toe te brengen dan andersom. In de zomer van 1653 werd de kustblokkade door de Engelse vloot steeds effectiever. De levensmiddelenprijzen in de Republiek stegen, de werkloosheid nam toe en het kwam in Enkhuizen, Middelburg en andere havensteden tot rellen. De nieuwe raadpensionaris, Johan de Witt, greep in: hij beval de vloot om uit te varen en koste wat kost de blokkade te breken. Bij het plaatsje Ter Heijde, vlak bij Scheveningen vond daarop op zondag 10 augustus 1653 een treffen plaats. Aan het eind van de dag waren aan de zijde van de Republiek 4000 man gesneuveld en elf

oorlogsschepen tot zinken gebracht. Hoewel de Engelsen slechts één schip verloren, behaalden ze een pyrrusoverwinning: 35 schepen waren zo zwaar beschadigd dat ze een haven moesten opzoeken. Daarmee kwam een einde aan de blokkade, en kon de Republiek zich langzaam herstellen.

De oorlog bloedde in de maanden daarop langzaam dood. Cromwell besloot om de handdoek in de ring te gooien. Hij was vanaf het begin geen voorstander van deze oorlog: hij zag het als een broederstrijd tussen twee protestantse naties, waar slechts de roomse Fransen en Spanjaarden garen bij sponnen. Op zijn initiatief kwam het tot vredesonderhandelingen. Omdat beide landen oorlogsmoe waren, leidden die al snel tot resultaat.

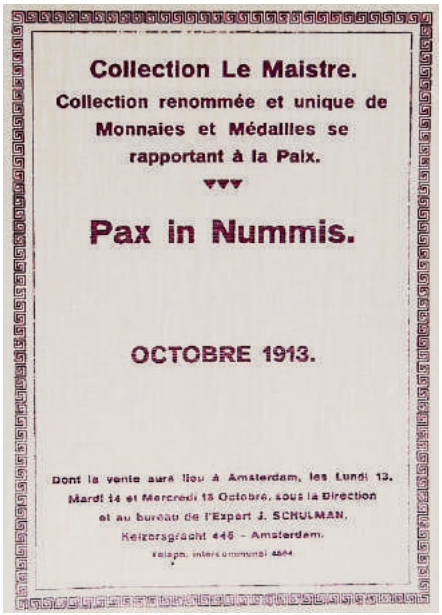
Vredesbesprekingen

Aan de onderhandelingstafel te Westminster zaten voor de Engelsen de heren Henry Lawrence als voorzitter en vijf anderen, terwijl de Republiek werd vertegenwoordigd door de heren Hiëronymus van Beverningh, Willem Nieupoort, Paul van der Perre en Allart Pieter van Jongestall. Op 5/15 april 1654 werd de Vrede van Westminster goedgekeurd door de Staten Generaal en Engeland (verderop kom ik nader terug op de gebruikte dateringen). De ratificatie volgde op 12/22 april 1654 door de Staten Generaal en op 19/29 april 1654 door Cromwell. De Republiek deed geen enkele concessie aan de Engelse eisen en voelde zich de morele winnaar; haar positie in de wereldhandel was na de oorlog sterker dan ooit. Ook de Engelsen beschouwden zich als winnaar: zij hadden de meeste zeeslagen gewonnen en ze trokken de Akte van Navigatie niet in, al gingen de scherpe kantjes er voorlopig vanaf. De Akte bleek uiteindelijk een tijdbom en een nieuw conflict over de wereldhandel tussen

Actum 28. Aprilis, Stilo Anglicano, Anno 1654.

HE. LAURENCE. H. VAN BEVERNINGH.
GIL. PICKERING. W. VAN NIEUPOORT.
E. MONTAGU. ALL. P. JONGESTALL.
WAL. STRICKLAND.

Namen van ondertekenaars van de ratificatie, 18/28 april 1654

Collection Le Maistre.

Collection renommée et unique de Monnaies et Médailles se rapportant à la Paix.

Pax in Nummis.

OCTOBRE 1913.

Dont la vente aura lieu à Amsterdam, les Lundi 13, Mardi 14 et Mercredi 15 Octobre, sous la Direction et au bureau de l'Expert J. SCHULMAN, Keizersgracht 446 - Amsterdam.

Omslag Schulman-veilingcatalogus 'Pax in Nummis', oktober 1913

beide zeventiende-eeuwse supermachten was slechts een kwestie van tijd.

Gedenk-teecken

Het afgebeelde gedenkteken is een met tekst gegraveerde ducaton op naam van Filips IV, geslagen te Antwerpen in 1654 (32,45 g). Deze munt is vorig jaar in Spanje geveild.[1] De munt, nu in mijn verzameling, bevond zich eerder in de verzameling Le Maistre.[2] Dit gedenkteken toont de toenmalige behoefte tot vastlegging of erkenning van de gebeurtenis. Waarschijnlijk is de gravering onmiddellijk na de goedkeuring door de Staten-Generaal aangebracht en mogelijk is dit het eerste voorwerp dat deze gebeurtenis herdenkt. Gezien de gravering in een ducaton is het gedenkteken hoogst waarschijnlijk geen initiatief van de Staten Generaal zelf maar een privé-initiatief. Het gebruik van een ducaton op naam van de Spaanse koning Filips IV kan verwijzen naar katholieke gezindheid en kan een teken van erkenning zijn voor de nieuwe goede (handels)relaties met de Spanjaarden na het sluiten van het Vrede van Münster en de hoop om in de toekomst een welvarende handel te kunnen opzetten.

Op de voorzijde is een tekst gegraveerd: Gedenk-teecken Van den Vrede / Van Engelandt ende / tusschen de Republycken Neder-landt / 5 Aprilis / a°1654. De tekst is duidelijk maar verdient toch een opmerking. Als datum wordt hier namelijk geschreven 5 april 1654 en niet 15 april 1654. De datum 5 april 1654 is een datering volgens de Juliaanse kalender, hetgeen staat voor 15 april volgens de Gregoriaanse kalender. Beide data worden in teksten door elkaar gebruikt en dat kan tot verwarring leiden. De Gregoriaanse kalender is een gecorrigeerde versie van de Juliaanse kalender (ingevoerd door Julius Caesar op 1 januari 45 v.C.) en om weer in de pas te komen met de seizoenen werden er tien kalenderdagen overgeslagen; na 4 oktober volgde 15 oktober 1582. In de Zuidelijke Nederlanden, Holland en Zeeland wordt sinds 1582 de Gregoriaanse kalender gebruikt. De overige en noordelijke gewesten doen dit pas in 1700 of 1701. Engeland is zelfs nog later en maakt de overstap op 2 september 1752 met een verschuiving naar 14 september. Hierna spreekt men van oude stijl (OS) en nieuwe stijl (NS). Omdat we hier te maken hebben met een datering volgens de Juliaanse kalender kan met zekerheid worden gesteld dat dit herdenkingsstuk door of voor iemand van beide partijen is gemaakt of besteld die niet uit Holland of Zeeland afkomstig was. Hij kwam blijkbaar ook niet uit de zuidelijke gewesten, die toen eveneens reeds de Gregoriaanse kalender volgen.

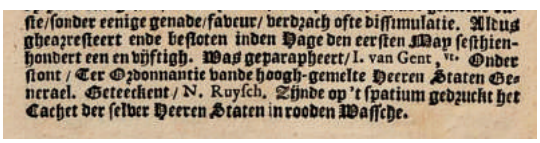
Op de keerzijde de gegraveerde initialen R - H. Deze initialen zijn niet nader verklaard. Zoals reeds is aangenomen kan de gravering op deze ducaton zijn geplaatst op de dag van de goedkeuring van de vredesvoorstellen door de Staten Generaal op 5 april 1654 te Den Haag. Gijsbrecht van der Hoolck als afgevaardigde van de provincie Utrecht bij de Staten-Generaal en Nicolaas Ruysch als griffier waren actief betrokken bij deze goedkeuring van de resoluties van de Vrede van Westminster. Mijn hypothese is dat de R staat voor de griffier Nicolaas Ruysch en de H voor Gijsbrecht van der Hoolck. Alhoewel het logisch zou zijn dat deze initialen op één individu betrekking hebben, ga ik voor twee personen. Anderzijds blijft dit een hypothese en de letters R en H kunnen een andere betekenis hebben.

Van der Hoolck en Ruysch

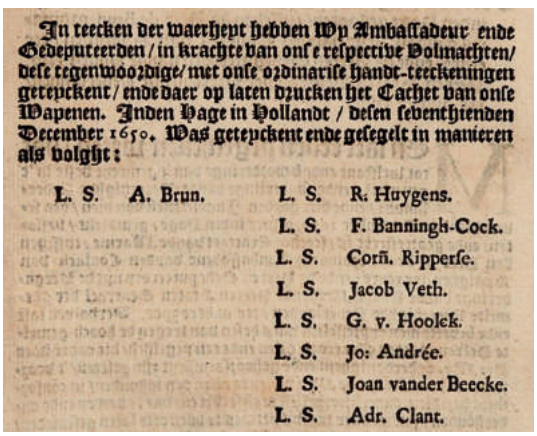
Gijsbrecht van der Hoolck werd circa 1598 geboren te Utrecht. Hij bekleedde achtmaal de burgemeesterspost in die stad. In 1644 werd hij lid van de Staten Generaal en hij was onder andere betrokken bij de vredesonderhandelingen in Munster. Ook later bleef hij in groot aanzien. Hij was een der eerste afgevaardigden bij de Staten Generaal toen Utrecht opnieuw in de Unie werd aangenomen. Hij stierf op 25 september 1680. Nicolaas Ruysch werd in 1610 te Dordrecht geboren. In mei 1640 werd hij pensionaris te Dordrecht. Tien jaar later, in 1650, werd hij opgevolgd door Johan de Witt. In dat jaar werd hij

Verkondinge van het Tractaet
vande Marine.
Den leventhienden December 1650. alhier
inden Hage geslooten/ tusschen de Heer de Brun, ordinaris Ambassadeur vanden Coninck van Spaignen / ter eenre; ende de Heeren Gedeputeerden vande Hooch Mo: Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden/ ter andere zyde.

Titelpagina, fragment uit Tractaat van de Marine, 17 december 1650[3]

ſie/ſonder eenige genade/faveur/ verdzach ofte diſſimulatie. Alſus gheaxreſteert ende beſloten inden Hage den eerſten May ſeſthienhondert een en vyftigh. Was geparapheert/ I. van Gent, vt. Onderſtont / Ter Ordonnantie vande hoogh-gemelte Heeren Staten Generael. Geteeckent / N. Ruyſch. Dſtnde op 't ſpatium gedzucht het Cachet der ſelver Heeren Staten in rooden Waſſche.

Fragment uit Tractaat van de Marine met vermelding van Ruysch, 17 december 1650

In teecken der waerheyt hebben Wy Ambaſſadeur ende Gedeputeerden / in krachte van onſe reſpective Volmachten/ deſe tegenwoordige/ met onſe ordinariſe handt-teeckeningen getepckent / ende daer op laten dzucken het Cachet van onſe Wapenen. Inden Hage in Hollandt / deſen leventhienden December 1650. Was getepckent ende gelegelt in manieren als volght:

L. S.	A. Brun.	L. S.	R. Huygens.
		L. S.	F. Banningh-Cock.
		L. S.	Corñ. Ripperſe.
		L. S.	Jacob Veth.
		L. S.	G. v. Hoolck.
		L. S.	Jo: Andrée.
		L. S.	Joan vander Beecke.
		L. S.	Adr. Clant.

Ondertekenaars van het Tractaat van de Marine, 17 december 1650

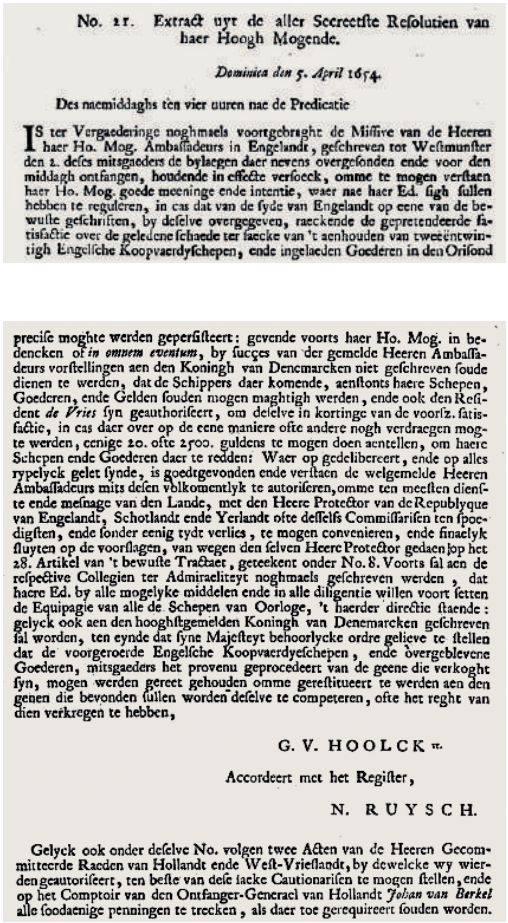
griffier van de Staten Generaal. Hij was een bekwaam staatsman en overleed op 8 november 1670.

De Heren van der Hoolck én Ruysch waren ook actief bij de ondertekening van het Traktaat van de Marine op 17 december 1650 te Den Haag. Hierin wordt bij de opsomming van de gedeputeerden van de Staten-Generaal de heer Gijsbrecht van der Hoolck genoemd als oud-burgemeester van de Stad Utrecht en mede-ondertekenaar van het verdrag. Nicolaas Ruysch is ondertekenaar van de afkondiging van dit Traktaat. Hij tekent in naam 'vande hooghgemelte Heeren Staten Generael'. Er zijn meerdere documenten van de Staten Generaal die in die periode werden getekend door Ruysch. Bij de Vrede van Westminster loopt er een gelijkaardig scenario. Beide personen zijn op het thuisfront actief in het goedkeuren en bevestigen van de resoluties door de Staten-Generaal. Van der Hoolck tekent voor de Staten Generaal en Ruysch tekent als griffier, zoals uit het onderstaande extract blijkt.

Penningen over de Vrede van Westminster (1654)

1. Zilveren holgegoten penning, vermoedelijk door Wouter Muller (1604-1673)

Voorzijde: Pax met gekruiste vlaggen van Groot-Brittannië en Holland, omschrift:
HIER BINT DE HEIL'GE VREE DEN BRIT, EN BATAVIER,
DE WERELT EER' T VERBONT, EN VREEZ' ER KRYGSBANIER

No. 11. Extract uyt de aller Secreetſte Reſolutien van haer Hoogh Mogende.

Dominica den 5. April 1654.

Des naemiddaghs ten vier uuren nae de Predicatie

IS ter Vergaederinge noghmaels voortgebrught de Miſſive van de Heeren haer Ho. Mog. Ambaſſadeurs in Engelandt, geſchreven tot Weſtmunſter den 2. deſes mitsgaeders de bylaegen daer nevens overgeſonden ende voor den middagh ontfangen, houdende in effecte verſoeck, omme te mogen verſtaen haer Ho. Mog. goede meeninge ende intentie, waer nae haer Ed. ſigh ſullen hebben te reguleren, in cas dat van de ſyde van Engelandt op eene van de bewuſte geſchriften, by deſelve overgegeven, raeckende de gepretendeerde fatisfactie over de geledene ſchaede ter ſaecke van 't aenhouden van tweeëntwintigh Engelſche Koopvaerdyſchepen, ende ingeladen Goederen in den Orifond

preciſe moghte werden geperfiſteert: gevende voorts haer Ho. Mog. in bedencken of *in omnem eventum*, by ſucces van der gemelde Heeren Ambaſſadeurs vorſtellingen aen den Koningh van Denemarcken niet geſchreven ſoude dienen te werden, dat de Schippers daer komende, aenſtonts haere Schepen, Goederen, ende Gelden ſouden mogen maghtigh werden, ende ook den Reſident *de Vries* ſyn geauthoriſeert, om deſelve in kortinge van de voorſz. fatisfactie, in cas daer over op de eene maniere ofte andere nogh verdraegen mogte werden, eenige 20. ofte 2500. guldens te mogen doen acntellen, om haere Schepen ende Goederen daer te redden: Waer op gedelibereert, ende op alles rypelyck gelet ſynde, is goedtgevonden ende verſtaen de welgemelde Heeren Ambaſſadeurs mits deſen volkomentlyk te autoriſeren, omme ten meeſten dienſte ende meſnage van den Lande, met den Heere Protector van de Republyque van Engelandt, Schotlandt ende Yerlandt ofte deſſelfs Commiſſariſen ten ſpoedigſten, ende ſonder eenig tydt verlies, te mogen convenieren, ende finaelyk ſluyten op de voorſlagen, van wegen den ſelven Heere Protector gedaen by het 28. Artikel van 't bewuſte Tractaet, geteekent onder No. 8. Voorts ſal aen de reſpective Collegien ter Admiraliteyt noghmaels geſchreven werden, dat haere Ed. by alle mogelyke middelen ende in alle diligentie willen voort ſetten de Equipagie van alle de Schepen van Oorloge, 't haerder directie ſtaende: gelyck ook aen den hooghſtgemelden Koningh van Denemarcken geſchreven ſal worden, ten eynde dat ſyne Majeſteyt behoorlycke ordre gelieve te ſtellen dat de voorgeroerde Engelſche Koopvaerdyeſchepen, ende overgeblevene Goederen, mitsgaeders het provenu geprocedeert van de geene die verkoght ſyn, mogen werden gereet gehouden omme gereſtitueert te werden aen den genen die bevonden ſullen worden deſelve te competeren, ofte het reght van dien verkregen te hebben,

G. V. HOOLCK v.

Accordeert met het Regiſter,

N. RUYSCH.

Gelyck ook onder deſelve No. volgen twee Acten van de Heeren Gecommitteerde Raeden van Hollandt ende Weſt-Vrieſlandt, by dewelcke wy wierden geautoriſeert, ten beſte van deſe ſacke Cautionariſen te mogen ſtellen, ende op het Comptoir van den Ontfanger-Generael van Hollandt *Johan van Berkel* alle ſoodaenige penningen te trecken, als daer toe gerequireert ſouden worden.

Staten Generaal, extract van de resolutie waarin de Vrede van Westminster wordt goedgekeurd, 5 april 1654. Met de namen van Van der Hoolck en Ruysch[4]

Vrede van Westminster, zilver, vermoedelijk door Wouter Muller, 80 mm, 68,12 g (Teylers Museum TMNK 00606)

Vrede van Westminster, zilver, door Johannes Lutma junior, 67 mm, 109,29 g (Teylers Museum TMNK 00607)

Keerzijde: Driemaster zeilt voor de wind, omschrift: WAAROM ZEILT T' VREDESCHIP OP T SILVER IN DE ZEE OM DAT DE BROEDERKRIIG VERANDERT IS IN VREE; in de afsnede: A° 1654

Literatuur: Eimer 190; Hawkins p. 413 nr 50; Pax in Nummis 207; Van Loon-2 383.1.

De keerzijde is later ook voor andere holgegoten penningen gebruikt. Zo komt deze voor op een penning uit 1666 over de keurvorst van Brandenburg als tussenpersoon bij de vrede tussen Nederland en de bisschop van Munster en in 1677 over het huwelijk van Willem III en de Engelse prinses Mary.[5] Op het moment dat de laatste penning werd vervaardigd was Muller overigens al enige tijd overleden.

2. Zilveren penning, door Johannes Lutma junior (1624-1685)

Voorzijde: De Gerechtigheid en de Vrede, onder de Hebreeuwse naam IEHOVA, [heer], houden een hoorn van overvloed vast. Omschrift: HAE MIHI - ERVNT ARTES (Dit zullen onze meesterstukken zijn); in de afsnede: MDCLIIII (1654)

Keerzijde: Q . F . F . Q . S . [= QUOD FELIX FAUSTUM QUE SIT] / POST . ATROX . BELVM . / QVOD . INTER . ANGLICAE . BEL- / GICAEQVE . REIP[UBLICAE] . RECTORES .BIS . / FRVSTRA . TENTATIS . PACIS . CONDI- / TIONIBVS . ANO . MDCLII . EXARSIT . / IN . QVO . MAXIMIS . VTRINQVE . CLASSIBVS / SEX . SEPTENTRIONALI . DVO . MEDITER . MA- / RI . PVGNATA . SVNT . CRVENTA . PRAELIA . / DEI . OPT[IMI] . MAX[IMI] . BENEFICIO . AVSPICIS . OLI- / VARI . M[AGNAE] . BRITANIAE . PROTECTORIS . ET . / FOEDER[ATI] . BELGI[I] . ORDINVM . PAX . CVM . / ANTIQVO . FOEDERE . RESTITVTA . CV- / IVS . OPTIMAE . RERVM . IN . MEMO (-) / RIAM . SEMPITERNAM . / S[ENATVS] . P[OPVLUS] . Q[VE] . A[MSTELODAMENSIS] . / HOC . MONVMENTVM . / F[IERI] . C[VRARVNT] . Vertaling: dat het gelukkig en heilzaam zij, na een wrede oorlog, die tussen de regeringen van de Engelsen en de Republiek der Nederlanden, na tweemaal en tevergeefs over vrede te hebben onderhandeld, in het jaar 1652,

Vrede van Westminster, zilver, vermoedelijk door Sebastian Dadler, 60 mm, 58,38 g (Teylers Museum TMNK 00608)

Vrede van Westminster, zilver, door Jurriaan Pool, 60 mm, 62,82 g (Teylers Museum TMNK 00609)

is ontstoken; waarin met zeer machtige vloten van weerszijde zes bloedige gevechten op de Noordzee en twee op de Middellandse Zee zijn geleverd, zo is door de gunst van de goede en grote God, onder het gezag van Olivier, de beschermer van Groot-Brittannië en de Verenigde Staten der Nederlanden, de vrede met het aloude verbond hersteld. Waarvan tot eeuwige herinnering, als de heilzaamste van alle zaken, de Raad en het Volk van Amsterdam dit gedenkteken hebben laten maken

Literatuur: Van Loon-2 383.2.

3. Zilveren holgegoten penning, vermoedelijk door Sebastian Dadler (1586-1657)

Voorzijde: Britannia met harp en Hollandia met pijlenbundel en liggende leeuw, zitten tussen twee laurierbomen en houden samen een vrijheidshoed op. Omschrift: MENTIBUS UNITIS PRISCUS PROCUL ABSIT AMAROR, PILEA NE SUBITO PARTA CRUORE RUANT. In de afsnede: CONCL : XV / XXV D. APRIL. / A°. M. DC. LIV. Vertaling: verenigde harten zijn oude vriendschappen trouw anders zijn verworven vrijheden weer doordrongen van bloed.
Gemaakt 15/25 april 1654

Keerzijde: Brits en Hollands schip op een ruwe zee. Omschrift: LUXURIAT GEMINO NEXU / TRANQVILLA SALO RES / EXCIPIT UNANIMES / TOTIUS ORBIS AMOR. Vertaling: De handel, tot rust gebracht door dit verdrag, bloeit weer over de zee en de vriendschap van de hele wereld heet de verzoenden welkom

Literatuur: Eimer 191a; Hawkins p 415 nr 52; Maué 81; Pax in Nummis 209; Van Loon-2 383.3.

4. Zilveren penning, door Jurriaan Pool (1618-1669) 8 mei 1654

Voorzijde: Neptunus, zittend op een door twee paarden getrokken schelp, de wapens van Groot-Brittannië en de Republiek voor zich. Omschrift: AMANTIVM IRA AMICITIAE REDINTEGRATIO EST. / FECIT AMSTERDAM; vertaling: een verdrag onder vrienden vernieuwt de vriendschap. Gemaakt te Amsterdam

Keerzijde: vijftien-regelig opschrift: *Ter Memorie, / der Vrede, Unie en / Confoederatie, den 15 April / solemnelyck gesloten tot' / West-Munster, tusschen zijn / Hoogheyt den Heer Protecteur / vande Republique van Engelant / Schotlant, en Yrlant ter eener, / en de Hooghmogende Heeren Staten / Generael ter andre sijde, daer op, / wederzyts Ratificatie in behoorlyke / forme den 2 der maent Maij is / uitgewisselt en gepubliceert / den 27 der selver Maent / Anno 1654*.

Literatuur: Hawkins p 416 nr 53; Pax in Nummis 210; Van Loon-2 383.4.

Noten

1. AUREO & CALICÓ, veiling 294 (Barcelona 25 mei 2017) lot 1091.
2. SCHULMAN, J. *Pax in Nummis* veiling (Amsterdam oktober 1913) lot 211.
3. N.N. *Tractaet van de Marine, gedaen / besloten / ende ghearresteert inden Hage in Hollandt den seventienden van de Maendt van December 1650* ('s-Gravenhage 1657).
4. N.N. *Verbael, gehouden door de Heeren H. van Beverninck, W. Nieupoort, J. van de Perre, en A.P. Jongestal, Als Gedeputeerden en Extraordinris Ambassadeurs van de Heeren Staeten Generael Der Vereenigde Nederlanden, aen de Republyck van Engelandt* ('s-Gravenhage 1725).
5. Respectievelijk TMNK 00715, zilver, 86 mm, 102,40 g en Veiling Künker 141, 19 juni 2008, lot 4373, zilver, 84 mm, 73,61 g.

JAN DE VRIES

Numismatische Kring Rotterdam

40 jaar NKR, 2002, door Jos Reniers

In de serie uitgiften van numismatische kringen is het nu de beurt aan Rotterdam. De Numismatische Kring Rotterdam is op 2 oktober 1962 opgericht. Ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de Numismatische Kring Rotterdam in 2002 werd een bronzen gietpenning van 76 mm en 286,74 gram vervaardigd.[1] De oplage kwam uit op dertig stuks en deze is gegoten bij gieterij Binder te Haarlem. De kunstenaar was Jos Reniers, geen onbekende en iemand die we mogen verdenken van bijzonder fraai gestileerde portretpenningen. Voor de kring Rotterdam kwam hij met iets bijzonders op de proppen. Hij heeft zich laten inspireren door de robuustheid van water en scheepvaart en de no-nonsens mentaliteit die zo kenmerkend is voor die regio.

Op de voorzijde is in heldere beeldtaal de Nieuwe Maas in golvende lijnen weergegeven met daarop een groot schip. In het centrale gedeelte is een impressie van scheepsgeld weergegeven. De keerzijde is voorzien van de kwaliteitsaanduidingen die zo kenmerkend zijn voor de numismatiek. Volgens de ontwerper vormen die een uniek jargon.
Centraal staat de tweeregelige tekst NUMISMATISCHE KRING ROTTERDAM 40 JAAR. Met deze penning heeft de Kring Rotterdam zichzelf duidelijk op een esthetische manier in de numismatische etalage gezet.

uitnodiging 200ste bijeenkomst NKR, 1984

25 jaar NKR, consumptiebon van 1 gulden, 1987

uitnodiging 40 jaar NKR, 2002

Waardepapier

De kring heeft overigens ook een paar keer waardepapier uitgegeven. Dit gebeurde het eerst op 6 maart 1984 als uitnodiging voor het bijwonen van de 200ste bijeenkomst. Het biljet is een door Nico Arkesteijn (1944-2014) bewerkt assignaat, met in de bovenhoeken afbeeldingen van Henk van der Wiel (1920-1994) en Desiderius Erasmus. Tijdens het 25-jarig bestaan drie jaar later, op 5 oktober 1987, volgde er een consumptiebon ter waarde van een gulden.

40 jaar NKR, consumptiebon van 1 euro, 2002

NKR, niet uitgevoerd penningontwerp, circa 1970 , door A. Moorlag

Ook van dit biljet was Arkesteijn de geestelijk vader. Beide biljetten staan afgebeeld in de jubileumbundel uit 2002.[2]

Toen de kring in 2002 40 jaar bestond, ontvingen de leden een uitnodiging geïnspireerd op het biljet van 40 gulden uit 1923 met prins Maurits. Op de dag zelf werd gebruik gemaakt van consumptiebonnen, geënt op het Erasmus-biljet van 100 gulden 1954 uit de Erflaters-serie, voorzien van de handtekeningen van de voorzitter (Nico Arkesteijn) en secretaris (Herman Gerritsen) van de kring. Dit laatste biljet was tevens voorzien van een watermerk en 'intaglio'-druk (dus met voelbare inkt gedrukt). Beide laatste biljetten zijn gemaakt door Jan Pelsdonk.

Gipsen ontwerp

Eind jaren '60 begin jaren '70 is er een geverfd gipsen ontwerp voor een kringpenning gemaakt, met een diameter van 65 mm. De penning is nooit in brons uitgegeven. De ontwerper is A.A. Moorlag. De kring heeft het gipsen exemplaar op 11 mei 2006 geschonken aan het (huidig) Museum Rotterdam. In een begeleidende brief aan de directeur van het museum legt Herman Gerritsen uit: het 'betreft het gipsen ontwerp van een kringpenning, gemaakt rond 1970, dat recent in ons archief teruggevonden werd. Het ontwerp, met als afbeelding een schip en de tekst 'NKR MUNT-PENNINGKUNDE' en de signatuur AM, is nooit als penning uitgevoerd, maar is wel jarenlang gebruikt als logo op ons briefpapier. Op voorstel van Jan Voûte heeft de Algemene Vergadering van de kring op 7 maart 2006 besloten dit unieke ontwerp aan het Rotterdams Historisch Museum te schenken. Overwegingen daarbij waren dat dit voor de Rotterdamse kring het meest logische museum is (het betreft Rotterdamse culturele activiteiten; het museum heeft een uitgebreide numismatische collectie waarin deze past), en dat via de honorair conservatoren Dr. Henk van der Wiel en Mr. Jan Voûte er een jarenlange band tussen museum en kring bestaat. Het museum is bovendien lid van de kring.'

De penning heeft van het museum het inventarisnummer 83310 gekregen en is op de website te bekijken.[3] De objectinformatie op de website komt van Wim de Wit, die als toenmalig kringsecretaris contact had met de heer Moorlag. Deze was een paar jaar lid van de kring. Hiermee is het numismatisch avontuur van de NKR vooralsnog ten einde; het is wachten op wat de toekomst gaat brengen. Misschien een penning met de hedendaagse skyline van Rotterdam.

www.nkrotterdam.nl

Noten

1. PELSDONK, J.E.L. 'Verslag van de jubileumviering van de Numismatische Kring Rotterdam' *Muntkoerier* 32-2 (2003) 28-30; PELSDONK, JAN 'De jubileumpenning van de Numismatische Kring Rotterdam' *De Beeldenaar* 28-4 (2004) 158-159.
2. ARKESTEIJN, NICO, BOUDESTEIN, MARCO, LEFÈVRE, FABRICE, e.a. (red) *Uit eigen kring. Jubileumbundel van de Numismatische Kring Rotterdam 1962-2002* (Ridderkerk 2002) 94.
3. www.museumrotterdam.nl/collectie

JAN G. STUURMAN

De gulden voor Nederlands-Indië van 1815

Veelzeggende suggesties omtrent het uiterlijk van een weinig geslagen munt

Het enige bekende geslagen exemplaar, de beeldenaar stemt overeen met de tekening van het KB. 30 mm, 12,5 gram, gehalte 0,885 (Nationale Numismatische Collectie (NNC) BM-11444)

Op 13 augustus 1814 vond de conventie van Londen plaats. Daar werd overeengekomen dat 'wij' van Engeland Oost-Indië zouden terugkrijgen. In de jaren ervóór was Frankrijk – waar wij tussen 1810 en 1813 bij waren ingelijfd – in oorlog met Engeland geweest. Daarom hadden de Engelsen onder meer de Indische archipel bezet. Ze beschouwden de eilanden als oorlogsbuit.

De reden van de Engelsen om Oost-Indië aan ons terug te geven werd zó verwoord: 'hoezeer de oorlog tusschen Groot-Brittannien en de Verenigde Nederlanden elke vijandelijke poging der Britten tegen de Hollandsche bezittingen genoegzaam zoude regtvaardigen, grijpt echter Groot-Britannien uit aanmerking van den beklagenswaardigen toestand, waarin Holland sedert de vernietiging van deszelfs onafhankelijkheid gebragt is, en waardoor hetzelve tot een Wingewest eener vreemde kroon is vernederd, deze gelegenheid met genoegen aan, om zich als vriend en niet als vijand der Hollandsche

ingezetenen te betonen'.[1] Dat zijn mooie woorden, verheven woorden zelfs.
De werkelijke reden was evenwel aardser. Engeland wenste na de nederlaag van Frankrijk een sterke staat ten Noorden van Frankrijk. En in Engelse ogen kón een staat alleen maar sterk zijn als het koloniën van enige omvang bezat. Hoe dan ook, wij kregen Oost-Indië terug. Was dat niet zo geweest dan zou de gulden uit de titel helemaal niet *im Frage* zijn geweest. Maar wie waren 'wij?' Die vraag is minder gemakkelijk te beantwoorden dan het lijkt. Want Nederland was in 1814 in ontwikkeling.

Even vóór die conventie, op 29 maart 1814 was de Grondwet der 'Vereenigde Nederlanden' afgekondigd. Met die uitdrukking werd alleen maar aangegeven dat het grondgebied van het nieuwe Nederland samenviel met dat van de oude Republiek der Verenigde Nederlanden. Het was bepaald niet de bedoeling een (con) federatieve staat als de vroegere Republiek in het leven te roepen. De opvolgers daarvan – eerst de Bataafse Republiek: 'Eén en onverdeeld' en daarna het koninkrijk Holland – waren een eenheidstaat, zoals ook blijkt uit de opschriften in de tijd van de Bataafse Republiek door J.G. Holtzhey ontworpen (en niet daadwerkelijk geslagen) proefmunten.[2] Dat principe lag ook in de Grondwet van 1814 besloten, zoveel was zeker. In 1814 was ook al duidelijk dat het grondgebied van Nederland zou worden uitgebreid met de Oostenrijkse Nederlanden, het bisdom Luik en het hertogdom Bouillon. Noord en Zuid zouden één staat worden. Op 30 mei van dat jaar was dat in principe al besloten bij het vredesverdrag van Parijs. Het was een voorlopige regeling. In de slotakte van het Congres te Wenen van 9 juni 1815 werd de vereniging van Noord en Zuid tot één rijk definitief vastgelegd.

De generaliteitsgulden in Nederlands-Indië

In 1815 waren de Engelsen nog bezig die teruggave van de Indische archipel uit te voeren. Ondertussen was daar behoefte aan nieuw geld, vooral aan zilveren guldens. Die nieuwe guldens moesten wel de nieuwe politieke situatie weergeven. Er circuleerden al wel guldens, de zogenaamde generaliteitsguldens, in de Republiek geïntroduceerd bij Plakkaat van 17 maart 1694. In de achttiende eeuw waren zulke guldens door de Verenigde Oostindische Compagnie (voc) ook naar Oost-Indië uitgevoerd. Sommige zijn voorzien van het monogram van de voc, de meeste niet. Met of zonder monogram, wat ze gemeen hebben is de zilverinhoud: 200 aas (oftewel 9,6 gram fijn zilver). De oudste exemplaren hebben een gladde rand, de in later jaren geslagen munten zijn van een kabelrand voorzien. De 'gerande' gulden is minder onopvallend te snoeien dan de gladde en daarom in de handel gewilder, vaak werd 'gerand' zelfs als voorwaarde gesteld.

Op de generaliteitsgulden staat de godin Pallas Athene, in de tijd zelf al vaak als Nederlandse maagd aangeduid. 'De Hollandsche of Nederlandsche Maagd steunt met haar linker hand op den Bijbel en houdt in haar regter hand de speer, het oude ridderlijke wapentuig, met de hoed, het aloude zinnebeeld der vrijheid bij alle volken, van duitschen (germaanschen) oorsprong. De maagd verbeeldt het Volk of de Natie; en de woorden van

Een vingeroefening: het Nederlandse trooise mark

1 mark = 8 ons = 160 engels = 5120 aas
1 mark = 246,08386 gram, 1 ons = 30,76 gram, 1 engels = 1,538 gram, 1 aas = 0,04806 gram.
Een gewicht van 6 engels 27 23/80 aas = (6 x 32 + 27 23/80) x 0,04806 = 10,54 gram.

Een zilvergehalte werd uitgedrukt in penningen en greinen. Zuiver zilver was 12 penningen, 1 penning is 24 grein; 12 penningen is dus 288 grein.
Een gehalte van 9 penning 2 1/3 grein = (9 x 24 + 2 1/3) / 288 = 0,758.

De zilverinhoud van de nieuwe gulden voor Nederlands-Indië is het gewicht x gehalte, dus 10,54 gram x 0,758 = 7,989, zeg maar 8, gram zilver (= 166 aas fijn zilver).
De generaliteitsgulden had het zelfde gewicht, dus 219,29 aas oftewel 10,54 gram.
Het gehalte was 10 penningen 22 ¾ grein = (10 x 24 + 22 ¾) / 288 = 0,912.
De zilverinhoud van de generaliteitsgulden komt uit op 10,54 gram x 0,912 = 9,612 gram zilver (= 200 aas fijn zilver).

het omschrift: Hac nitimur, hanc tuemur, verklaren het zinnebeeld: op deze (op Godsdienst) steunen wij, deze (de Vrijheid) verdedigen of handhaven wij.' Dit is een citaat, waaruit zal verderop blijken. Op de andere zijde is het generaliteitswapen opgenomen: de leeuw met in zijn rechterklauw het zwaard en in zijn linkerklauw de bundel van (meestal) zeven pijlen en op de kop van de leeuw een (graven)kroon, met als omschrift MO : ARG : ORD : FOE : BELG (munt van de staten van de Verenigde Nederlanden) en daarna de naam van het gewest, waar de munt geslagen is (zonder verwijzing naar autoriteit).

Als gezegd was de Republiek der Verenigde Nederlanden een (con)federatieve staat, een statenbond van zeven, in principe zelfstandige gewesten (waarbinnen nog enkele autonome gebieden bestonden die soms het muntrecht uitoefenden). Het muntrecht kwam dan ook hen toe. Maar de gewestelijke Staten waren dan wel in principe zelfstandig; een deel van de macht hadden ze overgeheveld aan één boven-gewestelijk orgaan, de Staten-Generaal. Daartoe behoorde de ordening van het muntwezen. Daarom staat het generaliteitswapen afgebeeld. Het vastgestelde gewicht van de generaliteitsgulden was 10,56 gram, het gehalte 0,913 (11 penning 1 grein). Het betekent een zilverinhoud van 200 aas fijn. De diameter was 30 mm.

De gulden voor Nederlands-Indië van 1815

Er bleek dus behoefte te bestaan aan een nieuwe gulden voor Nederlands-Indië. Wat de zilverinhoud zou worden en hoe die gulden eruit zou zien, is vastgelegd in Koninklijk Besluit (KB) 39, van 8 november 1815. Het bestaat uit een preambule en maar twee artikelen.
Het Besluit luidt:

'Wij Willem bij de Gratie Gods Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groot Hertog van Luxemburg enz. enz. enz, Gezien hebbende de voordragt van onzen Staatsraad directeur generaal van het Departement van Koophandel en kolonien van den 6 November ll No. 156 betrekkelijk den Javasche gulden hebben besloten & besluiten

Artikel 1: De Gulden welke, voor de Circulatie in de Oostindien op het eiland Java [onderstreept] gemunt zal worden en de type voeren, zoo als de teekening aan dit besluit geannexeerd aanwijst, wordt door ons bepaald in den gewichte op 6 Engels 27 23/80 Azen en in den gehalte op 9 penningen 2 1/3 grein.

Artikel 2: Afschrift dezes zal ten fine van executie gegeven worden aan het Departement van koophandel en kolonien.

Gegeven in 's-Gravenhage den 8 November des Jaars 1815, het tweede van onze Regeering. [aangehecht] Tekening zoals 'Geapprobeerd bij besluit van 8 Nov. 1815 N 39'

De tekening behorend bij KB 39, 8 november 1815

Van de nieuwe gulden voor Oost-Indië is dus een tekening bekend – de aangehechte – en naar zal blijken ook één geslagen exemplaar. 'Weinig geslagen' kan dus zonder overdrijving gesteld worden indien bedacht wordt dat deze munt verder nooit is aangetroffen. Op de tekening is het met moeite zichtbaar, maar de gulden moest van een kabelrand worden voorzien, zo blijkt ook uit de enige overgebleven geslagen gulden.

Staatsraad Goldberg

De functie van staatsraad werd bekleed door Johannes Goldberg (1763-1828). Vóór de omwenteling van 1795 was hij te Amsterdam assuradeur geweest, en had daarna 'eene groote werkzaamheid als revolutionair ten toon gespreid. [...] De revolutionair van gisteren werd staatsraad onder de regering van Koning Lodewijk en menigmaal met belangrijke zendingen belast. Als gezant naar Berlijn afgevaardigd, heeft hij zich daar naar het schijnt verdienstelijk weten te maken jegens het toen in ballingschap bevindende huis van Oranje en het was de herinnering daaraan [...] die den Souvereinen Vorst deed besluiten hem tot departementschef voor de Kolonien te verkiezen'.[3] Dat gebeurde in 1814 en duurde tot 1818. Als Staatsraad van Koloniën, zoals zijn titel luidde, was Goldberg uiteraard direct betrokken bij de nieuwe Nederlands-Indische gulden. In 1818 werd hij lid van de Raad van State en door Willem I tot jonkheer verheven.

Johannes Goldberg, door Charles Howard Hodges (1793-1837). Mezzotint, 38x28 cm. (Rijksmuseum Amsterdam RP-P-1906-3420)

De aan het KB gehechte tekening vertoont een veelzeggende afwijking in het uiterlijk van de nieuwe gulden ten opzichte van de generaliteitsgulden. Het betreft het omschrift op de keerzijde. Dat is aan de nieuwe politieke situatie aangepast; Nederland was juist bij de Grondwetsherziening van 24 augustus 1815 het Koninkrijk der Nederlanden geworden, bestaande uit de vroegere Republiek en de Zuidelijke Nederlanden. Het omschrift luidt nu: MO : ARG : REG : TOT : BELG : JAV : Dit betekent: zilveren munt van de koning (Latijn: regis) van geheel (Latijn: totius) Nederland (Latijn: Belgii). JAV staat voor Java, waar de gulden zou moeten worden aangemunt. Verder zijn op de voorzijde de letters N en O toegevoegd en wijkt de vorm het wapenschild af. Het is nu aan de bovenkant van twee uitsteeksels voorzien. Daarnaast krijgt de nieuwe gulden een van de generaliteitsgulden afwijkend innerlijk. Het gehalte wordt verlaagd tot 0,757, oftewel een zilverinhoud van 166 (in plaats van 200) aas fijn (zie kadertekst). Die verlaging was van Staatsraad Goldberg afkomstig. In de 'voordragt' van twee dagen vóór het KB had de Staatsraad uiteengezet waarom hij die verlaging van gehalte, met als resultaat een geringere zilverinhoud wilde. Willem I heeft zich door Goldbergs advies laten overtuigen, zo blijkt uit het KB. Door in de materie ingevoerde tijdgenoten zijn er direct al – kan gerust worden gezegd – vraagtekens geplaatst bij deze mindere zilverinhoud.[4] Men mag veronderstellen dat vanwege de verlaagde zilverinhoud deze gulden alleen in Nederlands-Indië zou mogen circuleren. En dat daarom op de voorzijde naast de Griekse Godin Pallas aan weerszijden de letters N en O (Nederlands Oost-Indië) zijn toegevoegd. Zo leidt een afwijking in het innerlijk van de nieuwe gulden tot een afwijking in het uiterlijk. Wat die letters betreft: vermoedelijk was die N van Nederlands belangrijk om aan te geven dat Oost-Indië niet langer Engels, maar Nederlands was. De O moest

aangeven dat deze gulden alleen voor de circulatie in Oost-Indië bestemd was.

Goldbergs suggesties voor het uiterlijk

Dankzij de inhoud van het KB waren wij al bekend met het innerlijk van de Nederlands-Indische gulden van 1815 en dankzij de 'Voordragt' ook met Goldbergs overwegingen daaromtrent. Dankzij de aangehechte tekening kenden we ook het uiterlijk van die gulden, de beeldenaar met het omschrift van beide zijden. Maar de overwegingen die tot dat uiterlijk hebben geleid, kennen wij nog niet. Er was een portie toeval voor nodig om achter de overwegingen – eigenlijk eerder suggesties – van Goldberg te komen.

Dit toeval deed zich voor bij het doorspitten van de Goldberg-stukken op het Nationaal Archief. Op het betreffende dossier staat heel veel belovend: munt. Temidden van stukken omtrent de muntslag ten tijde van Lodewijk Napoleon bleken vier pagina's (genummerd 373 tot en met 376) 'verdwaald' te zijn.[5] De pagina's zijn ongedateerd en wellicht daardoor verkeerd geplaatst. Ze hebben niets met de muntslag in het Koninkrijk Holland van doen. Ze bevatten suggesties van Goldberg over het uiterlijk van de gulden voor Nederlands-Indië van 1815.
De nummering van de pagina's is met potlood – waarschijnlijk later bij het archiveren – aangebracht en komt wat willekeurig over. Dan weer gaat het over de ene zijde, dan weer over de andere. Nu is bij de eerste tekening van de generaliteitsgulden, in de publicatie van 25 mei 1694, de zijde met Pallas Athene als voorzijde gepresenteerd en de zijde met het generaliteitswapen als keerzijde. Dit aanhoudend, kunnen de pagina's alsvolgt worden gerangschikt: voorzijde pagina 373, bovenste helft; keerzijde pagina's 374, 376, 373 onderste helft en pagina 375.

Waarover gaan de verdwaalde pagina's? Pagina 373, eerste gedeelte heeft betrekking op de voorzijde; de pagina's 374, 376, 373 tweede gedeelte en 375 op de keerzijde. De eerste pagina begint met: 'Het zinnebeeld der Hollandsche guldens schijnt de volgende betekenis te hebben' en dan volgen de eerder aangehaalde woorden: 'De Hollandsche of Nederlandsche Maagd…'
Dit was dus nog geen suggestie, alleen maar een constatering van Goldberg. Daaronder had hij een liggende streep aangebracht, waarna Goldberg aan de keerzijde toekwam. En nu wel in de vorm van suggesties. Voor het omschrift op de keerzijde deed Goldberg op pagina 374 meerdere voorstellen.

De Goldberg-varianten

Het omschrift op de keerzijde moest aan de nieuwe politieke situatie worden aangepast. Goldberg suggereerde voor het nieuwe omschrift op de keerzijde vijf mogelijkheden. Daarom zou ik – schatplichtig aan Bachs Goldberg-variaties – deze vijf opties de Goldberg-varianten willen noemen. In alle varianten gaf Goldberg eerst aan hoe het omschrift in Latijn, in de verkorte vorm, zou kunnen luiden met daaronder de Nederlandse vertaling van het omschrift voluit.

1. Mo: Arg: Princs Tot. Belgii Moneta argentea Principis Totius Belgii
   Zilver munt van den Vorst van geheel Belgiën
2. Mo: Arg: Regis Tot. Belgii Moneta argentea Regis Totius Belgii
   Zilver munt van den koning van geheel Belgiën
3. Mo: Arg: Princs Utriusq: Belgii Moneta Argentea Principis Utriusque Belgii
   Zilver munt van den Vorst van beide Belgiën
4. Mo: Arg: Princs Gemini Belgii Moneta argentea Principis Gemini Belgii
   Zilver munt van den vorst van het dubbelde of broederlijke Belgiën
5. Mo: Arg: Princs Geminati Belgii Moneta Argentea Principis Geminati Belgii
   Zilver munt van den vorst van het verbonden, of verbroederd Belgiën

De Goldberg-varianten leiden tot twee conclusies. Ten eerste dat het hem tijdens het opstellen ervan duidelijk was dat Noord en Zuid op zeer korte termijn formeel zouden worden samengevoegd tot één staat. Dat blijkt expliciet op pagina 373, waar Goldberg schreef: 'nu – bij de hereeniging van alle Nederlanden'. Maar hij vroeg zich kennelijk af hoe die eenwording het best zou zijn te verwoorden. Ten tweede blijkt dat hem toen veel minder duidelijk was of Willem alleen maar de titel van (soeverein) vorst (princeps) zou blijven dragen danwel of hem wellicht toch de titel van koning (rex) toegekend zou worden.

In vier van de vijf varianten (1,3,4 en 5) ging hij van het eerste uit: alleen in variant 2 hanteerde Goldberg de titel van koning.

De vraag hoe de eenwording te formuleren komt dadelijk aan de orde, nu de vraag naar de titel van Willem. Een chronologie: niet lang na zijn landing op het strand van Scheveningen – op 2 december 1813 – liet Willem Frederik, de zoon van de laatste stadhouder prins Willem V, zich als Willem I uitroepen tot 'souverein vorst van de Vereenigde Provincies der Nederlanden' (Nederland) te Amsterdam. Met name de Britten leek deze titel wel voldoende. Ze vonden het land te klein voor een koning.[6] Op 29 maart 1814 vond dan ook de inhuldiging van Willem als 'souverein vorst der Vereenigde Nederlanden' plaats; op 1 augustus 1814 aanvaardde Willem I de soevereiniteit ook over Zuid-Nederland. Na en door de gebiedsuitbreiding met België, waarvan Goldberg al op de hoogte bleek te zijn, werd het grondgebied ruwweg twee maal zo groot. Dezelfde gebiedsuitbreiding zorgde ervoor dat het argument van 'te klein' niet meer zo steekhoudend was en dat het aannemen van de koningstitel nu meer voor de hand lag. Het volgende jaar gebeurde dat alsnog. 'Willem I had niet – gelijk aanvankelijk het voornemen was – tot na het Weener Congres gewacht met de aanvaarding van den koningstitel. In verband met Napoleons terugkeer van Elba had hij het geraden geacht dezen stap te bespoedigen en reeds 16 Maart 1815 was hij – op aandrang van België en met toestemming der mogendheden – tot het nemen ervan overgegaan.'[7] Op 21 september 1815 vond vervolgens de inhuldiging van Willem I als koning der Nederlanden plaats te Brussel.[8]

De tweede kwestie voor Goldberg was: hoe de samenvoeging van Noord en Zuid te verwoorden? Noord en Zuid waren, of zouden heel binnenkort worden, verenigd tot één staat. Maar hoe was dat verantwoord en gevoeligheden vermijdend te verwoorden? En dan moest de tekst ook nog passen op een munt van 30 mm doorsnee. Goldberg tastte de mogelijkheden duidelijk voorzichtig af. Hij benaderde die opdracht op twee manieren: bij de ene methode – de varianten 3,4 en 5 – legde hij meer de nadruk op de twee samenstellende delen, dat die delen gelijkwaardig zijn en dat die zich tot elkaar verhouden als broers, sterker nog; als tweelingbroers. En ik weet wat dat laatste betekent; ik ben zelf één van een tweeling. Bij de andere methode – de varianten 1 en 2 – benadrukt hij meer waar de uitkomst van de samenvoeging, het samengaan van Noord en Zuid toe leidt. Die uitkomst is (één) geheel.

In het uiteindelijke omschrift werd voor het tweede gekozen. Totum Belgium, geheel België, zoals Goldberg het Latijnse Belgium eerder vernederlandste dan vertaalde. In dat woord 'geheel' blijkt dus de éénwording van Noord en Zuid besloten te liggen. Noord en Zuid waren door de scheiding van meer dan twee eeuwen echter zozeer van elkaar vervreemd geraakt dat er eerder sprake was van een eenheid van twee tegendelen. En dan was Zuid-Nederland ook nog bang niet een gelijkwaardig deel, maar de onderliggende partij te worden. Terwijl het Zuiden zich historisch gezien terecht de bovenliggende partij voelde. Dat blijkt al uit wat Colenbrander citeert: 'Men is te Brussel verontwaardigd te hooren spreken over de vereeniging van België met Holland; het behoorde vereeniging van Holland met België te zijn.'[9] Bovendien was het Zuiden bevreesd te worden betrokken bij de lasten van de Indische archipel. Het batig saldo was toen nog geen zekerheid. Nederlands-Indië was immers door de voc, dus vanuit het Noorden gekoloniseerd, niet vanuit het Zuiden.

Het lijkt alsof Goldberg Zuid-Nederland wilde geruststellen. Dat Noord en Zuid ooit één Belgium waren en nu gelijkwaardige partijen zijn. Vandaar zijn 'vertaling' van Belgium in België, vandaar ook dat hij er verderop voor pleitte herinneringen aan al te specifiek Noord-Nederlandse elementen in het wapen te verwijderen of minstens te maskeren.

Uiteindelijk is variant 2 het omschrift geworden: MO : ARG : REG : TOT : BELG : JAV. In geen enkele van de Goldberg varianten komt die toevoeging JAV voor. Dat is wellicht te verklaren uit het feit dat Goldberg in eerste instantie de aanmunting in Utrecht had gepland. Toen dat niet bleek te kunnen, kwam Java (het munthuis te Soerabaia) in beeld. Misschien is daarom het woord JAVA in artikel 1 van het KB zelfs onderstreept.[10] Van der Kemp veronderstelt in zijn

publicatie van 1913 dat JAV voor geheel Nederlands-Indië staat, maar de aanduiding van het eiland van aanmunting is meer waarschijnlijk, omdat hetKB Java uitdrukkelijk als eiland van aanmunting noemt en omdat dat aansluit bij de generaliteitsguldens, waar ook steeds de provincie – en niet de muntplaats – is aangegeven. Bij de keuze voor TOT : BELG moet bovendien niet vergeten worden dat dit van de varianten de kortste is. Een korte tekst was te meer geboden, nu ook nog het eiland van aanmunting aangegeven moest worden. Op pagina 376 maakt een tekening duidelijk hoe de Nederlands-Indische gulden eruit zou zien met als aanpassingen op de voorzijde de toegevoegde letters N en O en op de keerzijde het nieuwe omschrift.

Overige suggesties van Goldberg

Op de tekening van pagina 376 vertoont het generaliteitswapen nog geen enkele aanpassing. Goldberg suggereert dat wapen ook aan te passen. Dat doet hij in woord, in de onderste helft van pagina 373, én in beeld, op pagina 375. Zijn suggestie luidt: 'De zeven pijlen, in de klaauw van den leeuw vereenigd, zullen nu – bij de heréeniging van alle Nederlanden misschien niet meer zoo zeer gepast worden geoordeeld dan voorheen; en zouden wellicht door de algemeene Nederlandsche vlag kunnen worden vervangen.' Ten eerste blijkt uit dit citaat dat Goldberg bij het opstellen van zijn suggesties ('nu') er zeker van was dat Noord en Zuid feitelijk al herenigd waren. En in het verlengde daarvan wil hij duidelijk af van een symbool dat teveel aan Noord herinnert. Het gaat om de pijlenbundel met zeven pijlen. Ooit was de pijlenbundel een symbool van alle zeventien Nederlandse gewesten (Noord én Zuid). Toen bevatte deze bundel zeventien pijlen, maar tijdens de Republiek, die uit zeven gewesten bestond, uit zeven. In die vorm was het zeker een Noord-Nederlands symbool. In dit verband is ook de brief van Goldberg belangwekkend, waaruit Van der Kemp citeert. Het document is van 5 maart 1815 en gericht aan het Muntbestuur te Utrecht: Goldberg stelt voor om 'den aangestelden stempelsnijdert Schauburg [met au en u] de nodige order tot het volledig vervaardigen van de stempel voor de Javasche gulden te geven, met bijvoeging, dat de bundel pijlen niet zo distinctief worde gesneden, dat het precieze getal daarvan gemakkelijk te zien is.'[11] De door Goldberg voorgestelde oplossing – vervanging door de Nederlandse vlag – is evenwel niet gevolgd, zo blijkt uit de tekening op pagina 375.

Soms zegt één tekening op groot formaat meer dan duizenden woorden. De tekening van de leeuw wijst uit dat Goldberg voorstelt de

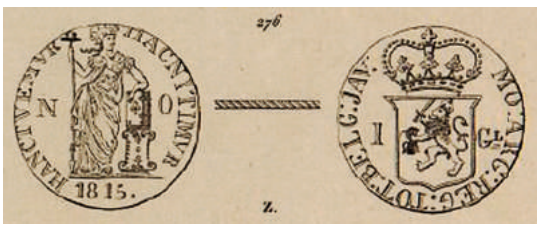
Tekening van de munt op pagina 376

Tekening van de leeuw op pagina 375

leeuwenkop van een (gesloten) koningskroon, in plaats van de (open) gravenkroon bij de generaliteitsgulden, te voorzien.[12] Dat is blijkens de aan het KB van 8 november 1815 gehechte tekening en het ene geslagen exemplaar ook gebeurd. En dat is ook al in de negentiende eeuw door Netscher en Van der Chijs – die het ene, geslagen exemplaar kenden – onderkend.[13]

Veel minder zichtbaar op de aan het KB gehechte tekening en alleen vaag te zien op het geslagen exemplaar, is de vervanging van de zeven duidelijk te onderscheiden en met een lint samengebonden pijlen. Ze zijn ingewisseld voor een bundel tegen elkaar aanliggende pijlen van een onbestemd aantal, waaromheen een lint. Goldberg heeft kennelijk zijn eerdere suggestie (een vlag) losgelaten. Het heeft er dus alle schijn van dat Goldberg bij nader inzien tot een andere oplossing, minder afwijkend en dichter bij het vroegere uiterlijk, is gekomen. Op ware grootte

Tekening uit Netscher en Van der Chijs, plaat 31 nr 276

blijkt het verschil zo klein dat deze verandering Netscher en Van der Chijs is ontgaan.

Datering en adressering van Goldbergs suggesties

Twee vragen omtrent de verdwaalde pagina's resteren. Zijn de suggesties van Goldberg te dateren? En aan wie waren ze gericht? Wat de datering betreft: Goldberg was op de hoogte van de eenwording, maar had nog geen zekerheid omtrent de titel van Willem; soeverein vorst of koning. We zagen dat Willem op 16 maart 1815 de koningstitel aannam. Verondersteld mag worden dat Goldberg zijn suggesties vlak daarvóór heeft gedaan, gezien het feit dat hij beide mogelijkheden oppert. In die datering past ook de hiervoor aan de orde gekomen brief die Goldberg op 5 maart 1815 aan het Muntbestuur te Utrecht heeft geschreven. Daarmee komen we aan de volgende vraag: voor wie waren Goldbergs suggesties bedoeld? Zijn eerdergenoemde 'voordragt' van 6 november 1815 had als aanhef 'Sire' en was dus aan de koning gericht. Dat zou voor deze suggesties ook kunnen gelden, maar het is evenmin uitgesloten dat ze voor het Muntbestuur in Utrecht of de stempelsnijder waren bestemd. Het is zelfs niet ondenkbaar dat deze suggesties alleen maar voor hemzelf waren bedoeld. Dan zou er veeleer van bespiegelingen sprake zijn.

Over de stempelsnijder gesproken: Goldberg vermeldt dat hij Schauburg heeft aangesteld. Dat moet dan zijn Johannes Schouberg (1761-1851), de vader van de veel bekendere, sinds 1810 aan de Utrechtse Munt verbonden zoon, Johannes Petrus Schouberg (1798-1864). Senior was ruim 45 jaar eerste graveur van 's Rijks Zegel te Den Haag. De hier eerder getoonde tekeningen zullen naar alle waarschijnlijkheid van zijn hand zijn. Het ligt ook in de rede dat Schouberg senior de aan het KB van 1815 gehechte tekening heeft verzorgd. Het is opmerkenswaardig dat van Schouberg zegels bekend zijn met aan de bovenkant van het wapenschild dezelfde uitsteeksels.[14] Of Schouberg senior ook de uiteindelijke stempels heeft vervaardigd, is evenwel zeer de vraag. Hij is ernstig ziek geworden en kon daarom niet naar Nederlands-Indië vertrekken ('uitkomen') om aan de Munt

in Soerabaia aan de slag te gaan. Wat Goldberg wilde nadat reguliere aanmunting in Utrecht niet mogelijk bleek, wordt hieronder uiteengezet.

Het ene tot dusver teruggevonden exemplaar

Zoals gezegd kennen we maar één geslagen exemplaar. De diameter van dit unicum is bekend: 30 mm, het gewicht ook: 12,5 gram. Omdat het voorgeschreven gewicht 10,56 gram was, is één ding zeker: het is gebruikt om de stempels mee te beproeven. Het gehalte was tot voor kort niet vastgesteld.[15] In 1912 schreef de onderdirecteur van het KPK hierover: 'Tot mijn spijt moet ik U echter meedelen, dat het gehalte van de munt niet kan worden bepaald. Daartoe zou aan de munt moeten worden gevijld wat niet gewenscht is, als zijnde de munt een unicum'. Het gehalte is inmiddels bekend, de plaats van aanmunting was waarschijnlijk Soerabaia (zie hierna). Het is oorspronkelijk zeker Goldbergs bedoeling geweest bij de Munt in Utrecht de reguliere aanmunting te laten plaatsvinden. Zie in dat verband ook zijn brief aan het Muntbestuur te Utrecht. Muntmeester G.J.L. du Marchie Sarvaas had echter aangegeven niet over genoeg muntcapaciteit te beschikken. Vervolgens besloot Goldberg de productie bij de Munt op Java, te Soerabaia, aan te besteden. Java staat zelfs als plaats van aanmunting op de munt aangegeven. Wellicht is dus de proefmunt daar aangemunt. Scholtens suggestie dat de proefmunt naar alle waarschijnlijkheid op een plaatje van een Javase ropij uit de jaren 1804-1808 is geslagen, vormt een extra argument daarvoor. Doordat het unicum bij dezelfde Scholten is afgebeeld is te constateren dat de stempelsnijder – wie dat ook geweest moge zijn – zich zeer getrouw aan Schoubergs(?) tekening bij het KB van 1815 heeft gehouden. Met oog voor detail, dat geldt ook en vooral voor het wapen met op de kop van de leeuw een koningskroon en in de linkerklauw een onbestemd aantal dicht tegen elkaar liggende pijlen met een lint er omheen.[16]

Toegift

Goldberg had in zijn 'Voordragt' aangeraden om aan de Nederlands-Indische gulden een van de generaliteitsgulden afwijkende zilverinhoud toe te kennen: 166 in plaats van 200 aas fijn zilver.

Droogzegel van 2,5 stuiver, 1816, door Schouberg senior (foto: Marcel van der Beek)

Koning Willem I had hiermee ingestemd, maar het was wel een heel principiële ingreep. Tot dan toe circuleerden in de Oost guldens met dezelfde zilverinhoud als in het moederland: de generaliteitsgulden. Maar het beoogde afwijkende innerlijk van de Nederlands-Indische gulden komt in de 'verdwaalde' vier pagina's niet aan de orde. De daar door Goldberg gedane suggesties betreffen alleen het uiterlijk, de voorstelling met omschrift. Dat vormde dan ook 'het hoofdgerecht', niet de zilverinhoud.

Toch is het gerechtvaardigd als toegift ('toetje', ben ik geneigd te zeggen) nog even bij dat innerlijk stil te staan. Nauwelijks een jaar na uitvaardiging van het KB van 8 november 1815 wordt namelijk de zilverinhoud, alweer op 200 aas gesteld, net als vroeger. Dit gebeurde in een Publicatie van de Commissarissen-Generaal van 14 januari 1817; Indisch Staatsblad, no. 4. In 1814 waren voor Oost-Indië drie commissarissen-generaal aangesteld. Dat waren bestuursambtenaren met bijzondere opdrachten en daaraan verbonden volmachten op specifieke terreinen. Daartoe behoorde, gezien de publicatie hieronder, in hun geval, ook het muntwezen. Die Publicatie bepaalde 'Eerstelijk: dat, ten gevolge van Zijner Majesteits besluit van den 8en November 1815, zoo spoedig mogelijk zal worden

aangemunt een nationale Indische standpenning, hebbende den naam, en voerende de type van den gewonen Nederlandschen gulden, met dit onderscheid, dat nevens het standbeeld zullen geplaatst worden de letters N. O., en dat het omschrift aan de andere zijde zal wezen Mo. Arg. Reg. Tot. Belg. Jav. Ten tweede: dat deze nieuwe standpenning dezelfde waarde hebben zal, als den gewone Nederlandsche gulden.'. In deze publicatie – zelf geen KB – wordt allereerst het uiterlijk van de Nederlands-Indische gulden bepaald. Dat op zich vormt al reden genoeg erbij stil te staan. Er wordt rechtstreeks aan het KB van 8 november 1815 gerefereerd. Het enige verschil is dat nu het uiterlijk in het besluit zelf wordt beschreven, terwijl het KB naar een aangehechte tekening verwees. De publicatie wijkt wat het gehalte van de aan te munten Nederlands-Indische gulden betreft wel af. Er is nu sprake van 'dezelfde waarde als den gewone Nederlandsche gulden'. Bedoeld is de generaliteitsgulden, zo blijkt uit de omschrijving. 'Dezelfde waarde' betekent hetzelfde gewicht en gehalte ofwel dezelfde zilverinhoud, dus 200 aas fijn. Het is versluierd verwoord om koning Willem I niet te openlijk, niet te opzichtig, af te vallen. Die had immers bij het KB Goldbergs advies, de verlaging van de zilverinhoud tot 166 aas fijn gevolgd. De toen ook al door verscheidene deskundigen als principieel onjuist ervaren toestand van twee verschillende guldens, een van 200 aas voor de circulatie in het moederland en een van 166 aas voor circulatie in Nederlands-Indië, werd dus na iets meer dan een jaar al weer opgeheven. Het oude principe, een gulden voor Nederland én voor Nederlands-Indië met eenzelfde zilverinhoud, keert terug.

Nog even terugkomend op de geslagen proefgulden. Is hij nog op basis van het KB van 1815 geslagen, dan zou hij een gehalte moeten hebben van 0,758, is hij aangemunt op grond van de publicatie van 1817, dan van 0,913. Zou Scholtens suggestie – geslagen op een muntplaatje van een ropij uit de jaren 1804-1808 – correct zijn, dan zou het gehalte 0,792 (9 penning 12 grein) moeten zijn. Recentelijk zijn gehaltemetingen uitgevoerd met medewerking van het Rijksmuseum, dat daartoe zijn draagbare massaspectrometer ter beschikking heeft gesteld. Opvallend is dat alle metingen een hoger gehalte opleverden dan de voor de zilveren ropij voorgeschreven 0,792. De metingen aan een viertal zilveren ropijen uit de jaren 1804-1808 (met dezelfde diameter als onze gulden) én de gulden van 1815 hebben uitgewezen dat ze allemaal min of meer hetzelfde gehalte hebben: 0,88. Het gevonden hogere gehalte dan het voor die zilveren ropijen voorgeschreven gehalte van 0,792 valt te verklaren uit het zogenaamde blancheren van de muntplaatjes. Daardoor wordt het zilvergehalte aan het oppervlak van de munt hoger (en de kleur van de munt blanker). Bovendien is de kabelrand in alle gevallen van dezelfde makelij. Dit wettigt de conclusie dat de gulden op een plaatje van een zilveren ropij uit de jaren 1804-1808 is geslagen. Waarschijnlijk in Soerabaia; het munthuis was inmiddels van Batavia daarnaar verplaatst.

Slot

Van de Nederlands-Indische gulden van 1815 is maar één exemplaar bekend. Al is dat zo, dat maakt hem niet minder veelzeggend. Dat geldt vooral het keerzijde-omschrift, waarover Goldberg zorgvuldig nagedacht blijkt te hebben. Maar het werpt ook de vraag op hoe het verder is gegaan met de guldens voor Nederlands-Indië. Een KB van 16 januari 1821 geeft daar antwoord op.[17] Dat bepaalt, voor zover hier van belang: 'Deze stukken van eenen gulden [...] zullen in de gehalte, het gewigt, de grootte en den beeldenaar, gelijk zijn aan den nederlandschen gulden [...], bij de wet van de 28sten September 1816 verordonneerd' en 'De gulden zal houden een gewigt van zeven engels trooisch (10 grammes, en 766 milligrammes) en gealloijeerd zijn op 895/1000, beide, uiterlijk en zonder remedie, op dat dezelve aldus zouden houden 200 azen (9 grammes en 615 milligrammes) fijn zilver.' Twee dingen vallen op. Het oude principe van een gulden met eenzelfde beeldenaar voor Nederland en Nederlands-Indië wordt gehandhaafd en ook de zilverinhoud van 200 aas. De gulden waarnaar het KB verwijst is de gulden met op de voorzijde het hoofd van Willem I, op de keerzijde het Nederlandse wapen, waaronder 100 cents en met als randschrift GOD ZY MET ONS. Bij de voor Nederlands-Indië bestemde gulden zijn twee kleine, voor dat gebied begrijpelijke wijzigingen in de beeldenaar aangebracht. De aanduiding '100 cents' is weggelaten; in Indië kende men nog een onderverdeling in stuivers en duiten.

Kabelrand over randschrift op de Nederlands-Indische gulden 1821 (foto's: Marcel van der Beek)

Daarvoor in de plaats kwam de landsaanduiding NEDERLANDSCH INDIE. Het randschrift is vervangen door een kabelrand. Er zijn overigens enkele voor Nederlands-Indië bestemde exemplaren bekend, geslagen op een muntplaatje waarop het randschrift al was aangebracht; de kabelrand ligt er als het ware overheen en de letters zijn hier en daar nog vaag zichtbaar. Overigens is deze gulden wel grootschalig aangemunt, in het munthuis te Utrecht.

Tot slot: in 1825 wordt een commissaris-generaal voor Nederlands-Indië, met de bijzondere opdracht het binnenlands bestuur aldaar te onderzoeken, benoemd. En die commissaris was L.P.J. burggraaf du Bus de Ghisignies, een Zuid-Nederlander.

Noten & literatuur.

1. SOMERS, J.A. *Nederlandsch-Indië. Staatkundige ontwikkelingen binnen een koloniale relatie* (Zutphen 2005) 94, aldaar ook de preambule van het tractaat.
2. SCHULMAN, J. *Nederlandse Munten van 1795-1975* (Amsterdam 1975) nummers 110-114.
3. KEMP, P.H. VAN DER 'De Nederlandsch-Indische standpenning van 1817, rede, gehouden in de buitengewone Vergadering van de Indologische Vereeniging te Delft op den 19n Januari 1879' in: *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* (1897) 230.
4. KEMP, P.H. VAN DER 'De zilveren Java-ropijen van de jaren 1816-1817' in: *Bijdragen Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* (1912) 273-366, specifiek 348-350; KEMP, P.H. VAN DER 'De Nederlandsch-Indische proefgulden van 1815' *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* (1913) 21-60, specifiek 27; KEMP, P.H. VAN DER 'Episodes uit de geschiedenis der aanmuntingen ten behoeve van Oost-Indie in 1802-1817; Bijdragen naar oorspronkelijke stukken' in: *Bijdragen Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* (1915) 227-440.
5. NA 2.21.0006.51 Collectie 051; Goldberg 373-376.
6. HAAN, I, DE, HOED, P DEN & VELDE, H. TEN (red) *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2014) 22.
7. BANNIER, G.W. Grondwetten van Nederland (Zwolle 1936) 281.
8. BEEK, B. VAN, LUCASSEN, J. & PURMER, M. (red) *De canon van ons geld* (Bussum 2017) nummer 37.
9. COLENBRANDER, H.T. *Willem I koning der Nederlanden, Eerste deel 1772-1815* (Amsterdam 1931) 275.
10. VAN DER KEMP (1913) 28.
11. VAN DER KEMP (1913) 29.
12. STUURMAN, J.G. 'De kroon op de leeuw in het Nederlandse wapen' in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 83 (1996) 141-165, specifiek 154-155 'het Nederlandsche wapen'.
13. NETSCHER, E. & VAN DER CHIJS, J.A. *De munten van Nederlandsch Indië* (Batavia 1863) 213-214 nummer 276, plaat 31.
14. Vriendelijke mededeling Marcel van der Beek.
15. NNC BM-11444, ex veiling Bom, Amsterdam 1873 (collectie H.C. Millies).
16. SCHOLTEN (1951) 92 en 93, nummer 665, plaat 9; Van der Kemp (1915) 429-430.
17. VAN DER BEEK M.L.F. 'De koloniale gulden van 1821' in: *De Beeldenaar* (1995) 461-466.

JADWIGA
POL-TYSZKIEWICZ

Hanneke Mols-van Gool

De *grande dame* van de abstracte penning

Hanneke Mols-van Gool (1933) behoort tot de betrekkelijk kleine, selecte groep kunstenaars die consistent bezig is abstracte vormen op klein formaat (lees: penningen) te realiseren. Geïnspireerd door de natuur (bijvoorbeeld het slijpen van de rotsen door de zee), neemt de kunstenaar de eigen visuele herinnering als uitgangspunt voor het maken van kleine objecten in steen. Want steen is háár favoriete materiaal – daarin krijgen haar gedachten een concrete vorm. Hanneke Mols-van Gool is een beeldhouwer *pur sang* en voor haar is een penning een klein beeld waarin zij haar inspirerende herinneringen relatief snel kan visualiseren. Ieder werk is in feite uniek, want na bewerking is elke steen anders.

Jespers en Minguzzi

Ze kreeg een veelzijdige vorming tot beeldhouwer. In de periode 1952 tot 1955 volgde zij een opleiding aan de Jan van Eyck Academie in Maastricht. Daar kreeg zij les van Oscar Jespers (1887-1970), een bekende Belgische beeldhouwer. Hij dacht vanuit steen en leerde haar de beelden statisch dicht bij de aarde op te bouwen. Na een paar jaar bij Jespers wilde Hanneke zich breder oriënteren. Zij vertrok in de loop van 1955 naar Milaan en kreeg op de Accademia di belle arti di Brera les van Luciano Minguzzi (1911-2004). Haar Italiaanse docent zocht voortdurend verandering en vernieuwing tot het explosieve toe. Hij dacht in brons en bouwde zijn beelden speels op. In de Gipsotheek van museum Beelden aan Zee getuigt een portret van een meisje uit 1956 van Hannekes leertijd in Italië. De kop in gips vertoont strepen in sepia, aangebracht door Minguzzi. Hanneke Mols-van Gool beschouwt het als een verrijking om deze twee totaal verschillende leerscholen te hebben ervaren.

Als zelfstandige beeldhouwer kiest zij voor de steen in al zijn facetten, dat ligt haar beter dan brons. Zij werkte aanvankelijk figuratief, geïnspireerd door de Romaanse kunst, totdat zij ontdekte dat de abstracte vormen haar meer vrijheid boden en haar fantasie sterker prikkelden. Bij het maken van beelden gaat zij intuïtief te werk en maakt geen schetsen of voorstudies vooraf. Het proces voltrekt zich ter plekke, tijdens het werk dat veel geduld en uithoudingsvermogen vraagt. Het schuren en polijsten van een steen noemt zij een ambachtelijk ontstaansproces. Haar materiaalkeuze reikt van zachte albast tot hard graniet. Haar favoriete steensoort was en is echter nog steeds diabas, een relatief harde steen die in zijn oorspronkelijke vorm grijs oogt, maar na bewerking varieert van alle tinten grijs tot diep zwart. Deze steen gebruikt zij tegenwoordig bij het maken van haar penningen. Sinds enkele jaren richt zij al haar aandacht op het maken van kleine vormen waaronder penningen in de ruime zin des woords aangezien grote beelden veel van

Hommage aan Theo Mols, 2009, steen, porselein en ijzer, 85 x 110 x 60 mm (foto: Eva Mols)

Cirkelgang, 2013, steen en ijzer, 139 x 92 x 23 mm (foto: Eva Mols)

Diverse van haar penningen uit 2013-2016, hangend aan een constructie met een diameter van 500 mm (foto: Eva Mols)

haar vergen. In haar eigen woorden ontdekt de kunstenaar tijdens haar werk 'waar de structuur van de steen vandaan is gekomen en hoe de transformatie, de verstening, is ontstaan: als rimpelingen van een huid, plooien in een landschap, als stapelingen en doorsnijdingen. Zo geeft het materiaal dan zelf aan hoe het zich wil laten bewerken tot de vorm, die haar voor ogen staat'.

Archeologie en oude beschavingen vormden vroeger een inspiratiebron voor haar beelden. Tegenwoordig loopt zij veel in de natuur, neemt de omgeving in haar op en later doet zij daar iets mee. Een fossiel, een steen of een schelp kunnen haar verbeeldingskracht prikkelen en tot een creatief werk leiden. De sterke drang om zich te uiten zorgt voor de vitaliteit in haar werk. Opvallend zijn bijvoorbeeld de composities van gepolijst diabas in combinatie met andere materialen, zoals ijzer, keramiek of een andere soort steen. De vormen zijn abstract, gepolijst versus ruw, puntig, dan weer ovaal of rond, vaak in elkaar gestoken of elkaar in balans houdend. Tegenstellingen en onverwachte combinaties van vorm en materiaal voeren de boventoon. De onbegrensde fantasie en originaliteit typeert haar werk in groot en klein formaat.

Vanaf de jaren negentig heeft Hanneke Mols-van Gool de penning als kunstvorm in haar hart gesloten. Het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst gaf haar in 1995 de opdracht om de jaarpenning te ontwerpen met het beladen thema *50 jaar Bevrijding*. Zij maakte een verstilde non-figuratieve compositie met weinig woorden en veel ruimte voor eigen invulling en mijmering. Sinds het jaar 2000 is haar werk regelmatig als een van de Nederlandse inzendingen te zien geweest op de Internationale FIDEM-tentoonstellingen. Daar kan het internationale publiek elke twee jaar kennis nemen van de allerlaatste ontwikkelingen in de Nederlandse penningkunst. Zelf verwoordt de kunstenaar haar penningwerk als volgt: 'Door de fascinatie voor de penning en de voorkeur voor steen als uitdrukkingsmiddel maak ik al jaren kleine platte stenen die ik penningen noem. Maar mijn penningen zijn niet vermenigvuldigbaar en leggen geen feiten vast; mijn penningen staan voor de "verbeelding" van de penning'.

Een deel van haar werk is te zien op www.hannekemolsvangool.nl. Museum Beelden aan Zee in Den Haag schenkt op dit moment aandacht aan het werk van deze bijzondere kunstenaar. Haar penningen en kleine objecten zijn nog tot en met eind februari 2018 te zien in de penningvitrine van het museum.

Literatuur

BOYENS, JOSÉ *Hanneke Mols-van Gool Beelden* (Tilburg 1991).

PUIJENBROEK, FRANS VAN '50 jaar bevrijding. Verenigingspenning 1995 door Hanneke Mols-van Gool' *De Beeldenaar* 19 (1995) 335-337.

VEGTER, CHRIS, VERKAAIK, LINDA, MERX, AD e.a. 'Een beeld van een penning' *Catalogus expositie Pulchri Studio* (Den Haag 2014) 27.

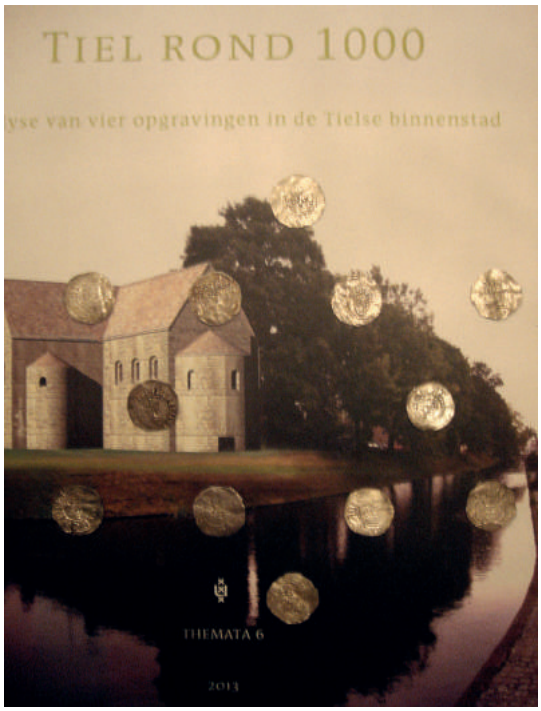
TILANUS, LOUK *Handzame sculptuur* (Amsterdam 2000) 523-525.

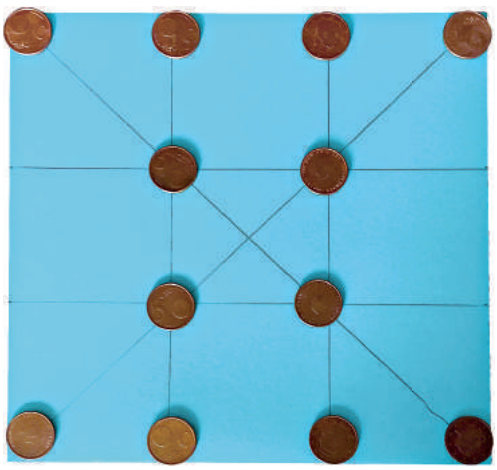
JAN PELSDONK

Oplossing van het rekenpenningen-raadsel

Vrijwel direct na het verschijnen van de vorige aflevering kwamen de eerste antwoorden binnen op de vraag van de oude ansichtkaart uit 1904, over hoe met twaalf rekenpenningen zes rijen van vier gevormd kunnen worden. Het bleek niet zo heel lastig om het antwoord te vinden; er waren zelfs twee correcte antwoorden mogelijk. Wel bleek het een lastige opgave om de oplossing met behulp van rekenpenningen te geven. Misschien verraden de ingezonden foto's daarom wel de verzamelgeest van de eigenaar. Afgebeeld zijn de vier mooiste oplossingen.

Met dank aan Coba de Graaf, Freek Groenendijk, Arie van Herwijnen en Chris Teulings.

MICHEL KOK

Haarlem, Wienecke en het KNGMP-jubileum

Met het jubileumcongres van 16 en 17 juni jongsleden te Utrecht nog vers in het geheugen kwam het genootschap op 30 september te Haarlem samen voor alweer een feestelijke bijeenkomst. De Gehoorzaal van Teylers Museum vormde daarvoor het perfecte decor. Deze dag stonden het oeuvre van Wienecke en een terugblik op het jubileum centraal. De najaarsbijeenkomst startte met een kopje koffie of thee, waarna de huishoudelijke vergadering op het programma stond.

De vergadering werd goed bezocht. Op het scherm werd een schier eindeloze lijst van jubilarissen getoond. Mooi om te zien dat zoveel mensen trouw blijven aan het genootschap. Eén van die jubilarissen is Mieke Zilverberg (inmiddels alweer 35 jaar lid). Over haar lidmaatschap zegt ze het volgende: 'Als je werkt in de numismatiek is het vanzelfsprekend dat je lid wilt worden van het Genootschap. De Oudheid is echter wel een heel aparte afdeling in de numismatiek. Er zijn maar weinig medestanders hier in Nederland, want het leeft hier veel minder dan in de landen om ons heen. Het jubileumcongres vond ik het mooiste moment, vooral om te ervaren hoe enthousiast elke deelnemer was en dat waren er gelukkig heel veel!' Onder de nieuwe leden bevinden zich bekende namen als die van Gijs van der Ham (conservator Rijksmuseum Amsterdam) en Olivier Hekster (Hoogleraar Oude geschiedenis Radboud Universiteit te Nijmegen). Het genootschap is zeer vereerd met hun lidmaatschap. Het tweede belangrijke punt van de huishoudelijke vergadering was een bestuursmutatie. Toon Opdam zwaaide na de maximale twee termijnen als penningmeester af om te worden opgevolgd door Jeroen van Gessel. Voor

De uitnodigende entree van Teylers Museum (foto: Etko Cretier)

Toon – die sinds de voorjaarsbijeenkomst te Dordrecht van 14 mei 2011 de functie van penningmeester vervulde – was het deelnemen aan het bestuur van het genootschap een logische keuze: 'Ik heb mij destijds als penningmeester beschikbaar gesteld omdat ik van mening ben dat – in principe – iedereen die daartoe in staat is, zich beschikbaar moet stellen

voor een functie of taak binnen een vereniging. Ik heb daarbij voor het penningmeesterschap gekozen omdat dit het meest aansluit bij mijn beroep van leraar algemene- en bedrijfseconomie.' Het mooiste vindt hij dat iedereen toch altijd weer keurig betaalt. 'Ik vind het iedere keer weer een leuke ervaring om te zien hoe massaal en spontaan er gereageerd wordt op een verzoek om aan de contributie te voldoen.'

Voor de lunch wandelde het genootschap naar restaurant Diga. De leden kregen een rijke lunch van soep en verschillende broodjes geserveerd en zoals altijd werden er weer de nodige herinneringen opgehaald en gesprekken aangegaan. Zo werd Erik van Loon in 2001 door Albert Scheffers overgehaald om lid te worden. 'Lid zijn en verschijnen op bijeenkomsten is ook het opbouwen en in stand houden van een netwerk, iets wat toch al moeilijk is in de kleine wereld van numismaten.' Aan deze dag vindt hij het leukste dat de familie van Wienecke aanwezig is. Jammer is wel dat zijn oorlogsverleden werd aangehaald. 'Dat was nodeloos en confronterend voor de nabestaanden.'

De hoofdmoot van de dag bestond zoals gewoonlijk uit een ruime en gevarieerde keuze aan lezingen met in dit geval als hoofdthema het al even genoemde oeuvre van Wienecke. Na vele jaren onderzoek is er nu een boek verschenen over deze productieve medailleur.

Peter van der Lijke ontvangt na zijn lezing van voorzitter Martin Bloemendal de jubileum-slagpenning (foto: Etko Cretier)

Een overvol auditorium (foto: Etko Cretier)

Er hebben meerdere mensen aan mee geschreven. Eén van die auteurs is Jille Westerhof, die helaas niet in staat was om een lezing te geven. Vervanging werd er gevonden in Peter van der Lijke, kleinzoon van Wienecke, die er een mooi levensverhaal van heeft kunnen maken. Na deze toedracht ging Jan Pelsdonk verder in op het werk van Wienecke. Wat heeft hij precies ontworpen? Is er onderscheid te maken in periodes en waar heeft hij zijn inspiratie en opleiding vandaan gehaald? Vele prachtige foto's – niet alleen van penningen en munten – werden er multimediaal getoond. Na in kort bestek de man en zijn werk te hebben besproken kwam Lei Lennaerts aan het woord, met een schets hoe de door Johan George Holtzhey (1726-1808) ontworpen en nog steeds uitgereikte penningen van Teylers Eerste - en Tweede Genootschap precies gemaakt worden. Duidelijk is dat het maken van een penning als deze geen sinecure is en dat Lei hier dus de nodige uren aan heeft moeten besteden. Het resultaat mag er echter zijn. De lezingenreeks en daarmee de dag werd afgesloten door Arie van Herwijnen, die op humorvolle wijze een overzicht gaf van de activiteiten in het jubileumjaar. Mooi was om te zien dat bijna de hele wensenlijst was afgewerkt. Zo mogen we trots zijn op de verschillende penningen, het *Loekboek* (een kroniek van de afgelopen 25 jaar van ons genootschap) en het boek: *De Canon van ons geld*.

PETER ILISCH

De muntencollectie van de Universiteit Leipzig

Wereldwijd bezitten vele universiteiten muntenverzamelingen. Meestal zijn deze klein tot middelgroot en gericht op de Antieke Wereld. In een enkel geval ligt het zwaartepunt op Islamitische munten. In dit artikel wordt de fraaie collectie van de Universiteit Leipzig nader bestudeerd. Het blijkt dat Nederland hierin goed is vertegenwoordigd.

In de vroege achttiende eeuw werd met verzamelen begonnen via schenkingen. De overgeleverde verwervingsregisters gaan terug tot 1841 en wijzen op een globaal verzamelconcept. Tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog is een relatief groot budget uitgetrokken om de verzameling aan te vullen. In 1851 werd de collectie van de Leipziger koopman Karel Frederik van Posern-Klett (1798-1849) verworven, die uit 51.093 voorwerpen bestond. Daarmee kwam het zwaartepunt op brakteaten uit de Middeleeuwen te liggen, dat ook in de periode daarna werd aangevuld. Maar ook zijn er talrijke munten uit Azië en Noord-Afrika in opgenomen. In 1909 werd de omvang op 90.000 stuks geschat. In de Tweede Wereldoorlog werd de muntenverzameling in de kelder van een kasteel ondergebracht. In 1945 werd de verzameling daar door Sovjettroepen 'veiliggesteld' en als oorlogsbuit naar Leningrad in de Sovjet-Unie afgevoerd. Daar werd begonnen om de munten samen te vegen en in het Russisch te beschrijven. Dat had tot gevolg dat het sindsdien helaas lastig is geworden om de exacte herkomst van de stukken te bepalen. De beschrijvingen van meer dan 100 jaar gingen verloren, net als een deel van de collectie onderweg van Saksen naar Rusland en terug.

Tegenwoordig omvat de verzameling ongeveer 83.000 munten. Ze wordt gezien als een onderzoekscollectie, niet als een museum. De collectie is ondergebracht in de universiteitsbibliotheek bij de bijzondere verzamelingen – die door Christoph Mackert wordt geleid – waar ook zeldzame handschriften zijn ondergebracht. Ondanks de omvang is de verzameling in de numismatische wereld vrij onbekend, wat ook komt omdat er geen eigen numismatische conservator is. De kwaliteit van de verzameling op het gebied van Middeleeuws Europa is best goed. Er zijn talrijke zeldzame munten in opgenomen.

Omdat Leipzig tot de Duitse Democratische Republiek (DDR) behoorde, een broederland van Rusland, werd de verzameling uiteindelijk in 1958 geretourneerd, net als bij de muntkabinetten uit Dresden en Berlijn geordend op metaalsoort. Voor de Leipziger verzameling betekende dat eerst een verblijf in Berlijn, waar de interesse bestond om de collectie samen te voegen met die

Gelre, Gerard III (1207-1229), penning uit Arnhem. Zilver, 12 mm (Universiteit Leipzig 2009-887)

Friesland, Bruno (1038-1057), penning uit Leeuwarden. Zilver, 18 mm, 0,66 gram (Universiteit Leipzig 2000-179)

van Berlijn. De universiteit was het hier echter niet mee eens, zodat de munten uiteindelijk in 1964 terugkeerden naar de universiteit. Een van de grote opgaven waar ze nu voor geplaatst stonden, was het herordenen. Dit werd vanaf 1968 decennialang gedaan door drie verzamelaars, die wekelijks bijeen kwamen en het ordenen is ook nu nog niet geheel klaar. In de beginperiode werd het werk gehinderd door tekorten aan papier en het niet voorhanden zijn van een weegschaal. Een deel van de verzameling bevindt zich nog altijd in papieren zakjes met Russische opschriften, die alleen het verzamelgebied aangeven. Na de retournering kreeg aanvankelijk het gebied van de DDR prioriteit, later volgden de Antieke - en Middeleeuwse munten. Ook tegenwoordig wordt de universiteit ondersteund door een verzamelaar, op dit moment Thomas Uhlmann, die er één dag per week aan besteedt. De verzameling is een samenwerking aangegaan met de Saksische Numismatische Vereniging. In 1998 werd de collectie ondergebracht in het eerbiedwaardige bibliotheekgebouw van de Albertina.

De collectie is toegankelijk voor iedere serieus geïnteresseerde, het maken van een afspraak is daarbij noodzakelijk. De gekozen munten worden dan in de leeszaal ter beschikking gesteld voor studie, waarbij fotograferen eenvoudiger wordt toegestaan dan in menig museum. Onder de Middeleeuwse munten bevinden zich vele Nederlandse stukken, al wil dat uiteraard niet zeggen dat de verzameling kan concurreren met de Nederlandse Nationale Numismatische Collectie. Zo werd de verzameling bijvoorbeeld uitgebreid door aankopen tijdens de veiling van de schatvondst van Ludwiszcze, die – zoals zo veel Oost-Europese vondsten – een zeer groot aantal munten uit de Nederlanden bevatte. Maar ook de serie latere Nederlandse munten is goed vertegenwoordigd.

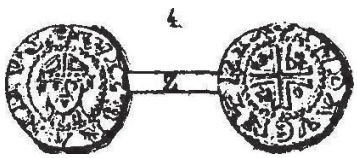

Utrecht, Bernoldus (1027-1054), penning. Zilver, 17mm, 0,76 gram (Universiteit Leipzig 2000-357)

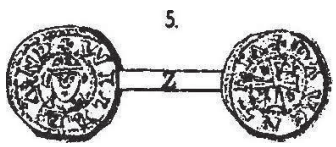
ARIE VAN HERWIJNEN

De bisschop en de stotterende stempelsnijder

De aanhef is niet de nieuwste titel uit een populaire stripboekenreeks en zeker geen leedvermaak over een spraakstoornis. Nee, dit is een poging om een vreemd omschrift op een vondstmuntje van Willebrand (Wilbrand) van Oldenburg (1226-1236) te verklaren. Van deze Utrechtse bisschop heb ik eerder interessante varianten beschreven die niet zijn gepubliceerd in de standaardliteratuur, zoals een kwart penning of halve obool.[1] Het betreffende muntje is gevonden in oktober 2017.

Utrecht, Willebrand (1226-1236), penning. Zilver, 14 mm (diameter binnencirkel 9 mm), 0,5-0,6 gram, Van der Chijs 8.4

Utrecht, Willebrand (1226-1236), halve penning. Zilver, 12 mm (diameter binnencirkel 7 mm), 0,3 gram, Van der Chijs 8.5

Vondstmunt, 12 mm (diameter binnencirkel 8 mm), 0,27 gram

Slijtage

Als bisschop heeft Willebrand gemunt in Paderborn, Utrecht en Deventer. Van Deventer beschrijft Van der Chijs een denarius (penning) en een obolus (halve penning).[2] Beide typen tonen op de voorzijde de gemijterde bisschop en op de keerzijde een geopend, gevoet kruis met 2 sterretjes en 2 cirkeltjes in de kwadranten. De omschriften op de penning zijn + WILBRANDVS en + IN DAVENTRIA, op de halve penning + WILBRAND en + DAVENTRIA. Volgens Van der Chijs weegt de penning tussen de 0,5 en 0,6 gram en de halve penning 0,3 gram.

Eerst even wat over het vaststellen van de denominaties. Het is niet mogelijk om zonder te meten met zekerheid te zeggen of je met een penning of een halve penning van doen hebt. Het gewicht en de diameter zijn van belang maar vanwege slijtage en de inwerking van de bodem kan er veel materiaal verloren zijn gegaan. En de omschriften bieden ook niet altijd houvast zoals in mijn eerdere publicaties is te lezen. De diameter van de binnencirkel op de kruiszijde is naar mijn idee wel maatgevend.

De halve penningen zijn duidelijk met kleinere stempels geslagen dan de penningen, zie de gegevens bij de afbeeldingen uit Van der Chijs. Een kwart penning of halve obool heeft op haar beurt weer een diameter van 9 mm terwijl de binnencirkel 6 mm is. Dus hiervan is de stempel kleiner dan van de obool. Kleinere denominaties dan de kwart penning ben ik nog niet tegen gekomen.

Obool of halve penning

Het vondstmuntje is van niet al te beste kwaliteit maar er is voldoende op te zien om vast te stellen dat het een nieuwe variant is die ik niet in de standaardliteratuur ben tegengekomen. Het muntbeeld op voor- en keerzijde is gelijk aan die in Van der Chijs zijn afgebeeld. Vanwege het gewicht en de diameters van het muntje en de binnencirkel op de kruiszijde stellen we vast dat het een obool betreft. Op de voorzijde moet het omschrift + WILBRAND staan, de naam van de bisschop. Hiervan zijn de letters WI leesbaar en er is ook wat zichtbaar op de locaties waar de + en de B dienen te staan. Op de keerzijde dient het omschrift + DAVENTRIA, de naam van de muntplaats, te zijn.

Hier lezen we echter heel wat anders. Een initiaalkruisje ontbreekt en is tegenover elk uiteinde van het kruis (waarschijnlijk) een I te zien en de ruimte tussen de I's is telkens opgevuld met een N. Hoewel niet alle letters in het omschrift te zien zijn lijkt het aannemelijk dat de tekst tot ININININ kan worden aangevuld. Vier keer hetzelfde woord achter elkaar herhalen lijkt op stotteren, vandaar de aanhef van dit artikel. Het omschrift op de kruiszijde geeft normaal gesproken de muntplaats Deventer weer. In dit geval is er echter met geen mogelijkheid + DAVENTRIA van te maken. Ook niet als we proberen het retrograde te lezen. De enige verklaring die ik kan bedenken is dat de stempelsnijder in gedachten had om een kruiszijde stempel voor een penning te maken terwijl het stempel voor een halve penning bedoeld was. Dit omdat de binnencirkel de afmeting voor die denominatie heeft. Eenmaal begonnen met het omschrift voor een penning, die begint namelijk met IN, heeft hij dat na de ontdekking van zijn fout gewoon voortgezet wetend dat hij niet het hele omschrift van de penning op het kleine muntplaatje kwijt kon. Hierdoor is naar mijn mening deze halve penning met wonderlijk omschrift ontstaan. Vanzelfsprekend is elke andere logische verklaring welkom.

Noten

1. HERWIJNEN, ARIE VAN 'Willebrand, afgekort en retrograde' *De Beeldenaar* 38 (2014) 215-216; HERWIJNEN, ARIE VAN 'Nieuwe typen en varianten van laatmiddeleeuwse munten (1)' *De Beeldenaar* 39 (2015) 119-120.
2. CHIJS, P.O. VAN DER *De Munten der Bisschoppen, van de Heerlijkheid en de Stad Utrecht* (Haarlem, 1859) respectievelijk plaat 8.4 en 8.5.

Inleveringen vanaf heden mogelijk !

Wij zoeken voor onze uitgebreide klantenkring doorlopend goede munten, die wij middels onze regelmatige prijslijsten (duizenden !) ter verkoop aanbieden.

Voor U biedt dat een aantal belangrijke voordelen :

- Uw munten worden verkocht tegen *optimale verzamelaarprijzen.* Deze prijzen stellen wij in overleg met U vast. Dit voorkomt dat munten onder een door U gewenste prijs worden verkocht !
- Zeer zorgvuldige beschrijvingen en kwaliteitsaanduidingen. Betere munten worden afgebeeld.
- U maakt gebruik van onze zeer goede en *omvangrijke klantenkring* die in tientallen jaren is opgebouwd. Hierdoor vinden wij voor Uw munten steeds de juiste kopers.....
- Wij werken met *zeer lage commissies*, meestal tussen de 10 en 20%, maar in sommige gevallen zelfs slechts 5% ! Dit hangt uiteraard af van de te verkopen munten.
- In tegenstelling tot veilingen wordt maar aan een zijde commissie geheven. Hierdoor komt van de waarde van de munt *minimaal 80%* in Uw handen en niet maar maximaal zo'n 60%.
- Zeer vlotte opname van Uw munten in een van onze verkooplijsten. Door deze uiterst efficiënte manier van werken hoeft U niet maanden lang te wachten tot Uw munten worden aangeboden.
- Uitbetaling binnen 1 maand na verkoop. Dus een *zeer vlotte financiële afhandeling.*

Heeft U een collectie te koop en betere losse stukken dan neem eens contact met ons op !

MUNTHANDEL G.HENZEN • POSTBUS 42 • 3958ZT AMERONGEN

☎ 0343-430564 • FAX 0343-430542 • E-MAIL: INFO@HENZEN.ORG • WWW.HENZEN.ORG

HERMAN GERRITSEN

De totstandkoming van de Wienecke-publicatie

De najaarsbijeenkomst van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (KNGMP) op 30 september 2017 in Teylers Museum stond in het teken van de feestelijke presentatie van de publicatie over de medailleur en stempelsnijder Johannes Cornelis Wienecke (1872-1945). De eerste exemplaren werden uitgereikt door Herman Gerritsen, die de afronding van dit standaardwerk van nabij heeft meegemaakt. In zijn inleiding ging hij in op het lange traject vanaf de eerste ideeën en aantekeningen tot de tastbare rijk geïllustreerde publicatie van nu. Hieronder volgt – in enigszins bewerkte vorm – de inleiding.

Achtergronden

De ideeën voor een publicatie over Wienecke ontstonden rond 1983 bij Jille Westerhof, bekend numismaat en liefhebber van penningen. Uit de collectie Traanberg had hij al veel penningen van de hand van Wienecke verworven. Deze werden bij de reeds aanwezige eigen stukken gevoegd, waarna de collectie verder werd uitgebreid met documentatie en aanwinsten. Op zijn kaartsysteem ontstond zo een eerste overzicht van Wieneckes werk. In het jaar 2000 mocht de Stichting Vrienden van Het Nederlands Muntmuseum deze Wienecke-verzameling inclusief het kaartsysteem aankopen ten bate van Het Nederlands Muntmuseum, onder de voorwaarde van publicatie van Wieneckes gehele oeuvre. De verzameling bevindt zich tegenwoordig in de Nationale Numismatische Collectie (NNC) in Amsterdam, beheerd door De Nederlandsche Bank.

Albert Scheffers, toenmalig directeur van Het Nederlands Muntmuseum, gaf daarop in 2002 zijn oud-stagiair en pas afgestudeerde kunsthistorica Susan Adam de opdracht de catalogus aan te vullen en een biografie te schrijven, de twee wezenlijke ingrediënten van de publicatie. Het samengaan twee jaar later van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Het Nederlands Muntmuseum en de numismatische collecties van De Nederlandsche Bank in een nieuw op te zetten Geldmuseum betekende dat het werk aan de publicatie opgeschort werd – het project schoof door naar het Geldmuseum. Daar lag de prioriteit echter bij de integratie van de drie collecties, de drie werkculturen en het inrichten van een publieksmuseum.

We springen nu naar 2011, zeven jaar verder. In de juni-bijeenkomst van de Numismatische Kring Rotterdam gaf kringlid Joan Bakker - ter Braak een presentatie over de prachtige penningen van de medailleur Wienecke. Zij begon haar verhaal (citaat):

'Jaren geleden zag ik in een winkel in Amsterdam een penning met een prachtig meisjeshoofd erop: "Sietske". De maker was J.C. Wienecke, maar wie was nu die Sietske? Iemand vertelde mij dat zij de kleinzoon van

Sietske Wienecke, 1914. Brons, 47x47 mm, catalogus JCW-124 (Teylers Museum TMNK 03820)

Wienecke kende en bracht mij in contact met deze kleinzoon, Peter van der Lijke. Peter kon me vertellen dat Sietske de dochter van de medailleur was. Op de penning is ze afgebeeld op 15-jarige leeftijd. Het portret werd tot ver over de landsgrenzen, o.a. Amerika, Frankrijk, geprezen.' Verderop in haar behandeling van Wienecke's penningen stelde Joan: 'Wieneckes kenmerkende Art Nouveau-stijl werd aan het eind iets soberder. Een voorbeeld is de penning die hij maakte voor het Ministerie van Economische Zaken en die vanaf 1937 bij 's Rijks Munt werd vervaardigd. Susan Adam besprak deze penning in het mei/juni nummer uit 2002 van *De Beeldenaar*. Deze penning is minder detaillistisch en meer gestileerd dan Wieneckes eerdere werk; een duidelijke versobering.' Joan eindigde haar voordracht met een bijzonderheid: 'De kleinzoon heeft mij een manuscript met veel afbeeldingen doen toekomen waarin hij over zijn grootvader schrijft. Aan de ene kant schrijft hij over het familieleven in een bepaalde periode en daarnaast schrijft hij welke penningen er in die tijd gemaakt zijn.'

Nico Arkesteijn, voorzitter van de Numismatische Kring Rotterdam, reageerde meteen heel enthousiast op het familie-epos dat kleinzoon Peter van de Lijke had samengesteld. Als vrijwilliger bij het Geldmuseum was Arkesteijn ervan op de hoogte dat Susan Adam bij het Nederlands Muntmuseum bezig was geweest met een catalogus en biografie. Bij de vorming van het Geldmuseum in 2004 waren de biografie en de nog lang niet afgeronde catalogus door Het Nederlands Muntmuseum aan de nieuwe instelling overgedragen. Het werk van Van der Lijke was voor Arkesteijn echter een verrassing. Voor hem was meteen duidelijk dat het verstandig was te proberen de twee activiteiten samen te brengen. Najaar 2011 / voorjaar 2012 vroeg hij dan ook aan het hoofd collectie en onderzoek bij het Geldmuseum naar de verdere plannen van het Geldmuseum met het werk van Susan Adam. Daarop kwam de mededeling dat er in 2006 een plan gemaakt was voor afronding maar dat er niets mee was gebeurd en dat het de Numismatische Kring Rotterdam geheel vrij stond verder te gaan met het Wienecke-project en daarvoor de bij het Geldmuseum liggende gegevens te gebruiken.

Vanuit het KNGMP werd het initiatief genomen om degenen die op de een of andere manier betrokken waren geweest uit te nodigen voor een gesprek. Doel: te bespreken wat er al was en hoe het project weer opgestart kon worden. Dit eerste gesprek van wat vervolgens de 'Werkgroep Wienecke' genoemd werd, vond plaats op 20 juni 2013. Nico, die nu ook de door Susan Adam opgezette database van de ontwerpen ter

Ministerie van Economische Zaken, 1937. Brons, 63 mm, catalogus JCW-403 (nnc 1938-0061)

beschikking kreeg, werd steeds enthousiaster, vulde aan, corrigeerde en identificeerde afbeeldingen, etcetera. Ook werd het familie-epos van Van der Lijke tegen het licht gehouden qua opzet, indeling en mogelijke doublures. Met enige regelmaat werd in de werkgroep de voortgang besproken, en werden plannen gemaakt voor vormgeving, en financiering van het drukken. De publicatie leek er dan toch van te komen.

Tot Arkesteijn op 2 maart 2014 plotseling overleed en het project opnieuw stil kwam te liggen. Uit onverwachte hoek kwam echter een handreiking. In december 2013 werd namelijk duidelijk dat er bij de afwikkeling van de opgeheven Stichting Geld- en Bankmuseum mogelijk een flink bedrag aan BTW-gelden terug zou vloeien naar de stichting in liquidatie. De Adviescommissie van het Geldmuseum (ACGM) argumenteerde bij de Raad van Toezicht dat dit geld besteed moest worden ten behoeve van numismatische projecten in lijn met de doelstelling van het zojuist opgeheven Geldmuseum. De publicatie over Wienecke werd daar met name als voorbeeld genoemd.

In samenspraak met Albert Scheffers en Jan Pelsdonk is een begroting gemaakt voor de kosten om het boek inhoudelijk af te ronden en te laten drukken. De SNP – Stichting Nederlandse Penningkabinetten diende dit voorstel met succes in bij de Raad van Toezicht en stelde zo budget veilig voor afronden en drukken. Jan Pelsdonk werd bereid gevonden de verdere completering van de catalogus en de teksten te verzorgen, terwijl zijn echtgenote Marie-Astrid de vormgeving op haar nam. Dit bleek een gouden greep. Met grote inzet en professionaliteit gingen zij aan de slag. Doel: presentatie van de gedrukte

Uitreiking van het eerste exemplaar aan Jille Westerhof (foto: Etko Cretier)

publicatie op 30 september 2017 – vandaag dus. Het afronden bleek uiteindelijk nog heel veel werk – nieuw ontdekte ontwerpen toevoegen en beschrijven, foto's verzamelen, een hoofdstuk over de muntontwerpen, waar nodig herordening van materiaal, de vormgeving zelf, etcetera. Ook het verwerken van vaak laat binnenkomende aanvullingen en de waardevolle commentaren van de meelezers verdient alle lof. Wij zijn deze ervaren munt- en penningkundige (kunst)-historici veel dank verschuldigd. Dankzij de successieve inspanningen van de hierboven genoemde personen ligt de publicatie na 34 jaar nu voor ons.

Een woord van dank is verder verschuldigd aan De Nederlandsche Bank, die vele honderden afbeeldingen beschikbaar stelde. Eveneens dank aan de musea, instellingen en particulieren die aanvullende ontwerpen aandroegen en afbeeldingen beschikbaar stelden. Voor een meer gedetailleerde fotoverantwoording, zie de publicatie.

Vervolgens werden eerste exemplaren van de publicatie uitgereikt aan de NNC, vertegenwoordigd door Ewout van Haeften, aan Jille Westerhof, initiatiefnemer van de publicatie, en aan medeauteur Peter van der Lijke, kleinzoon van Wienecke.

Herman Gerritsen is oud-voorzitter (2010-2016) van het kngmp en de snp. Als snp-bestuursvoorzitter en daarna als Commissaris snp-projecten begeleidde hij het Wienecke-project.

catawiki

Wij maken bijzondere munten bereikbaar voor iedereen

Koop en verkoop online je bijzondere munten via:
www.catawiki.nl/beeldenaar

Download in de App Store
ONTDEK HET OP Google Play
TRUSTPILOT

Eric Toonen
Veilingmeester Munten

JAN PELSDONK

Gouden munten uit de nadagen van het Romeinse Rijk

Vijfde-eeuwse muntvondsten uit Nederlandse bodem

In 2012 werd op akker Den Eng in Lienden een achttal gouden Romeinse munten gevonden, in 2016 werden er nog 23 bij gevonden en volgde een kleine opgraving. De vondst was recent het onderwerp van een artikel in *Archeologie in Nederland*.[1] Goudvondsten uit de nadagen van het Romeinse Rijk zijn nog steeds schaars, maar de afgelopen jaren zijn er wel diverse nieuwe bekend geworden. Wat is de stand van zaken? Hieronder wordt de Liendense vondst vergeleken met de data van andere vijfde-eeuwse vondsten in NUMIS.

Opgraving op de locatie van de schatvondst (foto: Vrije Universiteit Amsterdam)

Eerdere vondsten

Ook eerder – in 1842, 1846 en 1905 – zijn in de nabijheid munten uit de zelfde periode aangetroffen. Voor zover bekend waren dit respectievelijk 1, 8 en 1 stuks. De vondsten van 1846 en 1905 komen met zekerheid van dezelfde akker en maken met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid deel uit van dezelfde schat.[2] Recent is ook de vondst van een munt van Constantinus III uit 2011 tot de schat gerekend.[3] De vindplaats van de munt van Majorianus uit 1842 is minder goed te lokaliseren maar is in een ver verleden al eens aan de schat toegeschreven.[4] In het artikel in *Archeologie in Nederland* is de toeschrijving beredeneerd en overeind gebleven. Daarmee is het tevens de jongste munt (sluitmunt) van de schat. Helaas kunnen deze oude vondsten – tien munten in totaal – niet meer getraceerd worden. De munten zijn aangemeld in NUMIS en via daar in de Portable Antiquities of the Netherlands (PAN) opgenomen.[5] Er vond in 2016 een kleine opgraving plaats. Daarbij werden helaas geen

De schatvondst Lienden (foto: Museum Het Valkhof)

keizer	1842	1846	1905	2011	2012-2016	totaal
Valentinianus II (375-392)					5	**5**
Honorius (395-423)		2			8	**10**
Constantius III (407-411)		3		1	9	**13**
Jovinus (411-413)					1	**1**
Johannes (423-425)					1	**1**
Valentinianus III (425-455)			1		7	**8**
Valentinianus II/III (375-392-425-455)		3				**3**
Majorianus (457-461)	1					**1**
Totaal	**1**	**8**	**1**	**1**	**31**	**42**

Overzicht van de schatvondst Lienden

andere voorwerpen uit dezelfde tijd aangetroffen, zoals resten van een verpakking. Mogelijk was de schat in vergankelijk materiaal verborgen. De munten zijn aangetroffen op een plek waar in de midden-bronstijd een grafheuvel heeft gelegen. Waarschijnlijk vormde de heuvel voor de verberger een goed herkenningspunt.

De schat is te dateren in de nadagen van het West-Romeinse Rijk en verborgen in of na 457. Dit jaartal vormt de tpq of *terminus post quem*, het vroegst mogelijke verbergingsmoment. De schrijvers van het artikel geven aan dat het ontbreken van Byzantijnse munten van Leo (457-474) en Zeno (474-491) belangrijke ijkpunten zijn voor het bepalen van het moment van verberging. Waarschijnlijk is de schat verborgen tijdens – of niet lang na de regering van Majorianus.[6] Vrijwel alle andere schatten uit de late vijfde – en vroege zesde eeuw bevatten ook Byzantijnse munten. Mogelijk zijn de munten gebruikt om militaire steun te kopen bij lokale Frankische leiders, zoals in die tijd de gewoonte was.[7] De munten zijn als langdurig bruikleen opgenomen in Museum Het Valkhof te Nijmegen.

Meer goud

Voor de Van Gelder-lezing in 2014 is een overzicht gemaakt van de verborgen munten per metaalsoort voor de eerste vier eeuwen.[8] Als we van NUMIS uitgaan blijkt dat in de tweede en derde eeuw vrijwel geen gouden munten zijn verborgen. Dit zijn er respectievelijk 27 en 28 terwijl er uit de eerste eeuw nog 201 zijn geregistreerd. Pas vanaf ongeveer het midden van de vierde eeuw neemt het verbergen weer toe; uit die eeuw telt NUMIS 124 gouden munten. Met het oog op de schatvondst uit Lienden is de vergelijking in dit artikel doorgetrokken naar de vijfde eeuw. De afgebeelde kaarten tonen de vondsten van gouden munten uit de vierde - en vijfde eeuw.

Het aantal gevonden gouden munten in de vijfde eeuw is ongeveer gelijk aan dat in de vierde eeuw. In de loop van de tijd zijn volgens NUMIS (telling 17 oktober 2017) in Nederland 42 gouden munten aangetroffen die waarschijnlijk in de vijfde eeuw zijn verborgen, in zes schatvondsten. Een van deze zes vondsten is de schatvondst Velp 1715. Deze bevatte mogelijk veel meer dan 30 gouden munten, maar helaas is deze vondst slecht beschreven en de munten konden niet worden meegeteld in het overzicht. Naast deze zes vondsten bevatten nog eens drie andere schatvondsten munten uit de vijfde eeuw, maar deze zijn pas in de zesde - of zelfs pas de zevende eeuw verborgen. Vullen we het overzicht aan gevonden gouden munten aan met de 34 (meest) recent aangetroffen munten uit Lienden, dan staat de teller nu op 76 stuks. De negen schatvondsten zijn hieronder summier beschreven. Naast deze schatvondsten zijn er in de loop van de tijd nog eens 43 gouden munten uit de vijfde eeuw in Nederlandse bodem gevonden. Dit zijn losse vondsten (dus aangetroffen zonder archeologische context). Mogelijk is een deel daarvan eveneens pas in een latere eeuw in de bodem terecht gekomen, maar dit is niet meer te achterhalen. Nog eens drie munten zijn in evenzoveel muntcomplexen aangetroffen. Dit zijn een Saksisch-Frankische begraafplaats (Garderen 1869) en twee weilanden met een grote spreiding aan munten (Ophemert 1992-I en Rhenen 1959). Deze munten zijn op de kaart bij de losse vondsten geteld. Voorlopig zijn er in NUMIS dus 76+46 = 122 gouden munten bekend uit de vijfde eeuw. De schatvondsten met vijfde-eeuwse munten in NUMIS zijn:

Obbicht 1919

tpq 404, 17 gouden munten, NUMIS 1045880.

De vondst staat als schat te boek, maar het zou beter zijn om hem als muntcomplex te beschrijven; het is niet met volledige zekerheid te stellen dat alle munten uit één – verspreid geraakte – schatvondst afkomstig zijn. De munten zijn in verschillende jaren gevonden op de locatie van een voormalige Romeinse villa. Het jongste exemplaar is een solidus van keizer Honorius uit 404. Dit is tevens de enige met zekerheid aan de vijfde eeuw toe te schrijven munt.[9]

Pey 2014

tpq 408, 13 gouden munten, een gouden ring en hakzilver, NUMIS 1106852.

De vindplaats is ook bekend onder de naam Echt. Van de eerste twee gevonden munten in 1990 is er één direct weer in de grond gevallen en niet teruggevonden. In 2014 werden er na een hernieuwde speurtocht met de metaaldetector wederom zes munten gevonden, waarna een

kleine opgraving volgde.[10] Toen zijn de laatste zes munten, een gouden ring en hakzilver aangetroffen, maar geen sporen van een verpakking of andere archeologische voorwerpen. De twee jongste munten dateren uit de vijfde eeuw, zijn van Constantius III (407-411) en geslagen vanaf 408. De schat is opgenomen in het Limburgs Museum.

Dronrijp 1872

tpq 411, 2 gouden munten, NUMIS 1010193.

De jongste munt is volgens de summiere beschrijving in NUMIS een solidus van Jovinus (411-413). Het moment van verbergen is slecht te bepalen door een gebrek aan archeologische context; er zijn geen andere voorwerpen gevonden.

Lions 1903

tpq 425, 2 gouden munten, NUMIS 1017589.

Beide gevonden munten zijn van Valentinianus III (425-455). Deze schatvondst is tevens de jongste waarin solidi van deze keizer voorkomen. Door een gebrek aan andere munten en het ontbreken van andere vondsten van de zelfde locatie, is het moment van verberging niet goed te bepalen.

Velp 1715

tpq 425, circa 30 gouden munten en 5 medaillons, NUMIS 1049747.

In deze slecht beschreven vondst bevonden zich in ieder geval een medaillon van Honorius en een van Galla Placidia. Op basis van deze laatste is de tpq bepaald. Omdat de vondstinhoud onduidelijk is, zijn de munten niet meegeteld in dit artikel.

Meerten 1846 (= Lienden)

tpq 457, 8 gouden munten, NUMIS 1045008.

Volgens NUMIS gevonden 'op den hogen akkers voor het huis Den Eng. Wellicht hoort ook de solidus van Maiorianus van 1842 uit Lienden bij deze schatvondst.' Dit zijn dus de acht munten die hierboven vermeld staan onder Lienden en er wordt tevens een verwijzing gegeven naar de losse vondst uit 1842. De toponiem Meerten, huis Den Eng, is daarbij wat weggezakt in ons collectieve geheugen, het is eenduidiger om ook bij deze vondst van Lienden te spreken. Als puur naar deze munten wordt gekeken en niet naar de andere vondsten, is de schat in of na 407 verborgen. Mogelijk zelfs in of na 425 als de onder 'Valentinianus II of III' beschreven munten van Valentinianus III zouden blijken te zijn. In samenhang met de vondsten uit 2012 verschuift de tpq van 407 naar 457.

Midlum 1925

tpq 527, 15 gouden munten, waarvan 14 uit de vijfde eeuw, NUMIS 1020576.

De jongste munt in de vondst is een solidus van keizer Justinianus I (527-565). Deze munten komen ook nog voor in de schatvondst Wieuwerd 1866 (tpq 613). Het verbergingsmoment is slecht te bepalen en ligt mogelijk in de tweede helft van de zesde eeuw. Van andere gevonden voorwerpen van dezelfde locatie is niets bekend.

Escharen 1897

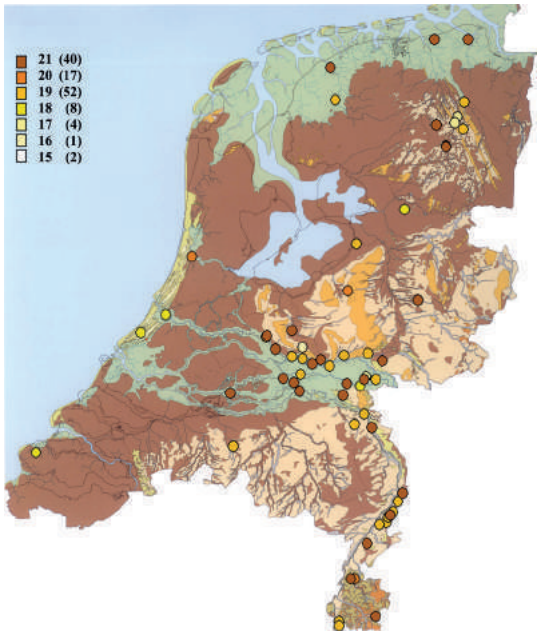
tpq 590, 66 gouden munten, waarvan 1 uit de vijfde eeuw, NUMIS 1011681.

De munten zaten in een pot. Een groot deel van de vondst bestaat uit Frankische tremisses die in NUMIS vooralsnog erg globaal zijn gedetermineerd op '481-751'. De jongste munt in de vondst zou dan een solidus van Mauricius Tiberius (582-602) zijn. Veertig munten zijn opgenomen in de NNC, de dateringen in dat bestand zijn preciezer en op basis daarvan zijn de jongste tremisses geslagen in de periode 590-600 in onder andere Maastricht en Nijmegen.[11] Waarschijnlijk zijn alle tremisses in de zesde eeuw vervaardigd, alleen een solidus van Zeno (474-491) dateert uit de vijfde eeuw.

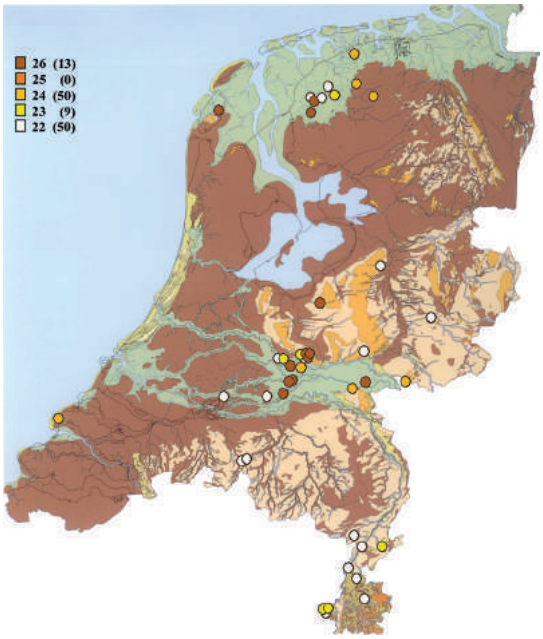
Wieuwerd 1866

tpq 613, 10 gouden sieraden en 29 gouden munten, waarvan 1 munt uit de vijfde eeuw, NUMIS 1033355.
Deze beroemde goudschat is gevonden in een pot, samen met tien gouden sieraden. Alle munten zijn gemonteerd geweest. Twee munten bevinden zich in het Fries Museum te Leeuwarden, de rest van de vondst ligt bij het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Waarschijnlijk is de vondst voor 630 verborgen.

De schatvondst van Lienden is dus uitzonderlijk qua omvang en datering. Het is voorlopig de

Vindplaatsen van 124 Romeinse gouden munten uit de vierde eeuw.[12]
Periodes: 15 = 296-317, 16 = 317-330, 17 = 330-348, 18 = 348-364, 19 = 364-378, 20 = 378-388 en 21 = 388-402

Vindplaatsen van 122 gouden munten uit de vijfde eeuw.[13]
Periodes: 22 = 402-425, 23 = 425-455, 24 = 455-476, 25 = 476-491 en 26 = 491-518

grootste vondst met gouden munten uit de vijfde eeuw en tevens de jongste goudvondst die is te dateren in de Romeinse tijd in Nederland.

Noten

1. HEEREN, STIJN, ROYMANS, NICO, BAZELMANS, JOS & DE KORT, JAN-WILLEM 'De goudschat van Lienden. Romeins-Frankische contacten rond het midden van de vijfde eeuw' *Archeologie in Nederland* 1 nr 4 (2017) 2-9.
2. NUMIS 1045008 (schatvondst *Meerten 1846*), GELDER, H.E. VAN & BOERSMA, J.S. *Munten in muntvondsten* (Bussum 1967) nummer 181; de vondst uit 1905 staat in NUMIS onder nummer 1129487.
3. Vriendelijke mededeling Stijn Heeren (coördinator PAN) dd. 14 oktober 2017, NUMIS 1126316.
4. NUMIS 1043873.
5. pan-00008871 t/m 00008893 en PAN-00008915 t/m 00008922, NUMIS 1129439 t/m 1129461 en NUMIS 1129474 t/m 1129481.
6. HEEREN ea (2017) 9.
7. HEEREN ea (2017) 6.
8. PELSDONK, JAN 'Quo Vadis, NUMIS?' *Van Gelder-lezing* 13 (Haarlem 2014-2017) specifiek 30-48.
9. NUMIS 1045880; VIN, J.P.A. VAN DER 'Obbicht: Romeinse munten op en om een villaterrein' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 71 (1984) 5-25.
10. HEEREN, STIJN, ROYMANS, JAN & ROYMANS, NICO 'De laat-Romeinse goudschat van Echt en het einde van het Romeinse gezag in Nederland' *Archeobrief* 18-3 (2014) 2-7.
11. NNC, onder andere inventarisnummer BM-17472.
12. PELSDONK (2017) 47.
13. VOS, P. & S. DE VRIES (2013) 2e generatie paleogeografische kaarten van Nederland (versie 2.0). Deltares (Utrecht) www.archeologieinnederland.nl, download 12 oktober 2017.

HCF 2018
HOLLAND COIN FAIR
vrijdag 9 februari 16-21 uur en zaterdag 10 februari 10-16 uur
Hotel Fletcher, Weigelia 22, 2262 AB Leidschendam

JACK VISKER &
TOM SENDERS

Twee nieuwe atelierbezoeken

Op 30 september 2017 werd het atelier van Corine en Gerrit Ton in Dronten bezocht en op 28 oktober 2017 Els Kingma in Rotterdam. Dit artikel is een verslag van beide bezoeken.

Corine gaat een tinnen penning gieten

Gerrit giet brons in roterend water

Spelen met vuur

Vanuit Lelystad splitst de weg zich in twee enkele rijstroken met daartussen een flinke lap gras. Eindeloos voeren deze twee linten, voor iedere rijrichting één, tussen akkers en weilanden door naar een lege horizon. Ongetwijfeld verhoogt deze wegaanleg de verkeersveiligheid, maar zeker ook een gevoel van onbehagen en het vermoeden dat het einde van de wereld nabij is. Het bordje 'Welkom in Dronten', aan de zijkant van de weg, waarna deze nog vele kilometers de leegte in blijft voeren doet daar weinig goed aan. Toch hebben negen atelierbezoekers, vanuit Groningen tot Den Bosch, de tocht aanvaard. En ze werden rijkelijk beloond.

De ontvangst in Dronten bij Corine en Gerrit Ton is meer dan hartelijk. Gerrit en Corine zijn bronsgieter en kunstenaar. In de collectie van de

VPK is nog geen door Corine ontworpen penning opgenomen, maar meerdere penningen – waaronder de *Jeroen Bosch-penning* van Arie Schippers (de VPK-inschrijfpenning 2016) – zijn door hen gegoten. Naast penningen gieten zij beelden en ook werken ze met andere metalen. Daarbij experimenteren ze graag met verschillende gietmethoden, maar voor grotere oplagen ligt de verloren was-methode hen het meest.

Corine vertelt over het ontwerpen met plasticine, zwarte was en gips. Voorbeelden van alle stadia van een penningontwerp liggen uitgestald en we worden meegenomen langs een gefreesd gipsmodel, het afgewerkte gipsmodel, de mallen die daarvan gemaakt worden en de penning in was, tot de uiteindelijke penning in brons. Corine vertelt dat opdrachtgevers van tevoren vaak vragen om 'iets creatiefs' om uiteindelijk te kiezen voor een behoudend ontwerp met, in het voorbeeld dat ze laat zien, het stadswapen aan de ene kant en het logo van de stad aan de andere, omcirkeld door letters die vertellen door wie en waarom de penning is uitgereikt.

Heel anders is haar vrije werk waarin de natuur (plant, dier en mens) centraal staat. Ze laat zien hoe belangrijk de materiaalkeuze is voor een penning. Twee gelijke penningen gaan rond; één van tin en één van brons. Het verschil is opmerkelijk. Terwijl zij verder vertelt gaan penningen uit de rijke, uitgestalde voorraad van hand tot hand. Bijzonder in dit rijke pallet is de chaospenning. Deze penning ontstond nadat een pan was tijdens het opwarmen druk opbouwde en de warme was als een vulkaan het atelier inspoot. Tijdens het afschrapen van vloer en tafels kwamen de plakken was zo bij elkaar te liggen dat Corine dacht 'dat is een leuke penning!'. Zo gedacht, zo gegoten. Een unicum.

Dan is het tijd om de werkplaats te bezoeken. Eerst de gipswerkplaats waar Gerrit het *ingipsen* toelicht en een gietboom met penningen laat zien. In de gieterij staan gesmolten tin en brons klaar. Gerrit vertelt wat er gebeurt als een druppeltje water (zweet) in gesmolten brons valt. Dat geeft een explosie waarbij metaal van elfhonderd graden in het rond geslingerd wordt. Maar wat als je gloeiend heet brons in koud water giet? Gerrit demonstreert het en iedere atelierbezoeker mag een wild gevormd stukje bi-color brons uitzoeken. Corine geeft iedereen de kans zelf een tinnen penning (van haar ontwerp) te gieten dat daarna het stempel van kunstenaar en gieterij krijgt. Daarmee loopt een heel bijzonder bezoek ten einde.

Els bij een beeld in wording

Een inspirerende omgeving

Komend langs het gigantische voetbalstadion De Kuip wordt de omgeving steeds kleinschaliger tot we op de Lange Hilleweg aankomen. Bloemhof is een vooroorlogse, typisch Rotterdamse wijk met zowel fraaie als slecht geconserveerde of door nieuwbouw vervangen architectuur. Een riante Singel, een immense treurwilg met de takken tot in het water en een voormalig schoolgebouw met rudimenten uit de Amsterdamse School waarin het atelier van Els Kingma zich bevindt. Een inspirerende omgeving!

Ondanks nogal wat late afmeldingen wordt het enthousiaste gezelschap door Els gastvrij ontvangen met koffie en bijzonder heerlijke koek

Penningen en kleinplastiek van Els

in een keurig (vrouwelijk?) opgeruimd, hoog atelier, uitermate geschikt voor een beeldhouwer. Els begint met een kort overzicht van haar werkzame achtergrond. Van een dwarse puber op de middelbare school in Velzen, tekenlessen, gekweekte interesse voor de beeldhouwkunst, naar de theaterschool op de mimeafdeling en spelen in een kindertheater. Van druivenplukken in Frankrijk en werken in de horeca naar een (paramedische) opleiding voor bewegingsleer. Uiteindelijk naast een eigen praktijk in oefentherapie een jarenlang docentschap aan de Amsterdamse theaterschool. Door lessen boetseren van Richard de Vrijer en Ellie Hahn geobsedeerd geraakt aan vormen en massa's. Al haar werk werd aan de kant geschoven om zich te kunnen concentreren op het beeldhouwen. Pogingen met boetseren, klei en speksteen verduidelijkte haar keuze om steeds meer te gaan hakken! De opgedane ervaring met de bewegingsleer kwam goed van pas bij de keuze van vormen, het suggereren van beweging, maar ook bij het harmonisch evenwicht in de beelden. Het belangrijkste thema werd het menselijk lichaam. Eerst figuratief, later abstract en de laatste tijd herwint een neiging naar enige herkenbaarheid weer terrein.

Meestal enkele voorschetsen op papier, een op maat gezaagd blok en dan hakken met de hand, niet slijpen! Een wat ruwere steen of kleurverschillen daarin kunnen mede aanleiding zijn voor het komen tot de uiteindelijke vorm. 'Beeldhouwen is jezelf een moeilijk probleem stellen om dan naar een oplossing te zoeken', verwoordt Els met als voorbeeld het gebruik van een bepaalde tekst of een titel. De textuur van het object is steeds van groot belang: hakken van grof naar fijn, schuren maar ook onderdelen doorwerken en polijsten waardoor een fraai contrast ontstaat. Speciale aandacht krijgt haar kleinere werk. Torsjes, abstracte vormen maar ook penningen. Soms ontstaan die door scherven steen, als 'bijvangst' bij het hakken van een grote steen, of speciaal gemaakte stukken speksteen die op verschillende manieren worden bewerkt tot sprekend 'kleinplastiek'. Van de originelen worden soms mallen gemaakt en gipsen afdrukken die later in brons worden gegoten.

Els Kingma werkt met Portugees marmer, travertijn (uit Iran of Spanje), albast, Franse kalksteen, Carrara-marmer en Portland steen, allen te zien als ze de beschermkappen van haar beelden wegneemt en alle deelnemers verbaasd zijn over de krachtige vormen. Dat wordt nog versterkt bij een uitstap naar een kleinere dependance aan de overkant van de gang van het karakteristieke voormalige schoolgebouw: een prachtige expositieruimte, veel meer een morphotheek van beelden dan een opslagruimte. Drie prachtige beelden van haar hand zijn in het bezit van Het Depot in Wageningen.

Tijdens de 'nazit' blijkt dat Els in het vroege voorjaar vaak enkele maanden werkt in het noordwesten van Italië. Behalve voor de daar aanwezige natuurstenen, zeker ook voor de rust van het werken daaraan en bovendien haar liefde voor de Italiaanse keuken en de prachtige wijnen. Een nóg meer inspirerende omgeving dan haar atelier in Rotterdam?

Jack Visker schreef het verslag over Corine en Gerrit Ton in Dronten en het stuk over Els Kingma is van de hand van Tom Senders. Op www.corineton.com en www.kunstengietwerk.com zijn penningen van Corine Ton te vinden. Gieterij 'Kunst en Gietwerk' verhuist en zal in de loop van 2018 in Biddinghuizen weer openen. Werk van Els Kingma is te vinden op www.elskingma.nl.

JAN C. VAN DER WIS

Een ontbrekende schakel

In 2017 werd door Raap Archeologisch Adviesbureau bv bij bodemonderzoek in Midlum (Friesland), een dorpje onder de rook van Harlingen, een volmiddeleeuwse Friese zilveren penning gevonden die een ontbrekende schakel blijkt te zijn in onze kennisketen van de muntslag in Westerlauwers Friesland tegen het einde van de tiende en in het begin van de elfde eeuw.[1] In deze bijdrage is getracht de schakel op de juiste plaats in te voegen.

De grafelijkheid in Westerlauwers Friesland

Om dit te kunnen doen, is het ten eerste noodzakelijk een overzicht van de grafelijkheid in Westerlauwers Friesland rond het jaar 1000 te hebben, te beginnen met de Billunger Egbert Eénoog (ca. 930/940-994). Toen Egbert Eénoog overleed, gingen zijn bezittingen en rechten, waaronder de grafelijkheid over Midden-Frisia, over op zijn drie zonen Wichman III (van Vreden), Egbert Jr. en Amalung. De eerste twee beheerden aanvankelijk gezamenlijk de graafschappen van hun vader. Henstra meent dat de erfenis nog enige tijd onverdeeld zal zijn geweest op grond van het gegeven dat Wichman (†1016) en Egbert Jr. († ca. 1030) in 1001 nog gezamenlijk als graven van de Ambergouw ten Westen van Goslar worden genoemd. In een jongere bron uit de Ambergouw wordt Egbert Jr. alleen genoemd wat erop kan duiden, dat Wichman III uit zijn erfgoederen bepaalde graafschappen aan zijn broer in achterleen heeft gegeven.[2] Als dat ook voor de Friese graafschappen heeft gegolden, kunnen we ons voorstellen dat beider namen op volmiddeleeuwse Friese munten kunnen worden aangetroffen. En dat is, zoals we zullen zien, het geval. Egbert Jr. liet een dochter na, Gertrud (*ca 1005-1077) die na een eerdere relatie met een zekere Godschalk vermoedelijk na 1019 huwde met de Brunoon Liudolf (*?-ca. 1030-1038).[3] Door dit huwelijk kwam de grafelijkheid over Westerlauwers Friesland in handen van de Brunonen. Hun zoon Bruno III (*?-1038-1057) volgde zijn vader in 1038 op. Na Bruno's dood vervielen diens rechten aan zijn broer Egbert I (*?-1057-1068), die werd opgevolgd door zijn zoon Egbert II (*1062-1068-1090). Deze historische gegevens zijn belangrijk om de opschriften op de Billunger penningen te kunnen begrijpen en de opgegraven Midlumer penning in zijn historische context te kunnen plaatsen.

De Friese stempelsnijders

Verder is gebleken, dat in de numismatiek dikwijls grote problemen bestaan met het lezen van de opschriften op de penningen uit de periode van de Billungers. Die problemen zijn deels te wijten aan de techniek, deels aan het schrift. De technische problemen zijn gelegen in dikwijls gegolfde muntplaatjes, waardoor letters in de diepere delen als het ware zijn samengedrukt en in de hogere delen uiteengerekt. Bij excentrisch of zwak geslagen munten zijn omschriftdelen niet of nauwelijks leesbaar en dat is ook het geval, wanneer de stempeldiameter groter was dan de muntplaatjes. Voorts zijn muntplaatjes vaak zo dun, dat doorslag plaatsvindt, waardoor de tekst op de voorzijde verdrongen kan worden door de tekst van de keerzijde en omgekeerd.

De problemen bij het lezen van de opschriften op volmiddeleeuwse Friese munten brengt ons ook bij de stempelsnijders die de beeldenaars in de stempels moesten vormgeven. Zij beschikten

doorgaans over geringe tekenvaardigheden en konden niet of nauwelijks lezen of schrijven. Peter Ilisch maakte ons op dat analfabetisme al attent.[4] De geringe tekenvaardigheden resulteerden doorgaans in sterk gestileerde afbeeldingen die door de stempelsnijders naar eigen inzichten werden vormgegeven. Hoogstwaarschijnlijk sneden zij stempels naar het voorbeeld van een munt met ook al de nodige teken-, taal- en schrijffouten.

Taal- en schrijffouten en het gebruik van 'potjeslatijn' zijn op volmiddeleeuwse Friese munten een normaal verschijnsel, waardoor opschriften soms onjuist worden geinterpreteerd of niet worden begrepen. Zo zijn opschriften soms teruglopend: NAMGIW in plaats van WIGMAN, NVЯƁ in plaats van BRVN. Vaak zijn letters verwisseld (HERNICVS in plaats van HENRICVS), gespiegeld (Я = R), kopstaand (∀ = A) of liggend dan wel 180 graden gedraaid (Ɓ = R). Vaak zijn letters niet voluit geschreven: meerdere van elkaar verschillende letters kunnen simpelweg met I zijn weergegeven; met III of IIII wordt nu eens een M, dan weer een W bedoeld, terwijl de dwarsbalk in de A vaak ontbreekt. Als die A dan ook nog eens op de kop staat, zijn wij geneigd een V te lezen. Soms gebruikten stempelsnijders lettertekens waar wij anders tegenaan kijken. Waar wij bijvoorbeeld R menen te lezen kan de stempelsnijder K bedoeld hebben. De verschillen tussen die twee letters aan de rechterbovenkant zijn ook minimaal. De letter G lijkt vaak op een C of omgekeerd. En alsof dat nog niet genoeg is, worden letters vaak in ligatuur, dat wil zeggen aan elkaar geschreven. Bij het lezen van de opschriften gaat het er dan ook niet zozeer om, wat wij voor leestekens menen te lezen, maar om het proberen te begrijpen wat de stempelsnijders ons met hun verhaspelde opschriften hebben willen vertellen. Als we deze kennis en die van de historische gegevens combineren, blijkt het dat we dat begrijpen bij de Billunger penningen kunnen, vooral dankzij een geniale inval van Dirk Jan Henstra (1927-2016), bij leven lid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.[5]

Uit een onbekende muntplaats?

De eerste door Ilisch beschreven volmiddeleeuwse Friese penning, die een imitatie is van de Keulse penningen van Otto I (koning 936-973, keizer 962-973) en aartsbisschop Bruno, kon met de toenmalige inzichten nog niet aan een graaf of muntplaats worden toegeschreven.[6] Met de kennis van nu zien we, in verhaspelde omschriften met schrijffouten zoals boven omschreven, op de voorzijde na het initiaalteken 'kruis' wat de stempelsnijder ons heeft willen vertellen: OTTO IMP AVG, 'Otto imperator augustus'. Op de keerzijde zien we in twee regels onder elkaar EKBERTVS en DOKKVM. De K in EKBERTVS ziet eruit als een R, de E is weergegeven als I, terwijl de R 180 graden is gedraaid. TVS is, vermoedelijk door ruimtegebrek, in veel stempels verfrommeld tot III of TII, waarvan op de muntplaat meestal slechts een deel zichtbaar is. Na DO van DOKKVM zien we weer tweemaal de eigenaardig geschreven K. Wat er daarna, en wel zeer ongelukkig geschreven, komt, kan uitgelegd worden als VM. In mijn collectie bevindt zich een exemplaar met I>I, wat als de ligatuur van VM gelezen kan worden. Met de historische gegevens over de grafelijkheid, in combinatie met de door Ilisch zo uitstekend geschatte datering, kan deze penning toegeschreven worden aan graaf Egbert Eénoog met

Egbert Eénoog (circa 930/940-994), penning, Dokkum, z.j. (vóór 994), zilver, 19 mm (Ilisch 20.1)

Wichman en Egbert Jr. gezamenlijk, penning, Dokkum, z.j. (994-1002), zilver, 19 mm, (gevonden te Midlum, foto en tekening: Raap Archeologisch Adviesbureau bv)

als muntplaats Dokkum. De munt moet dus geslagen zijn vóór het overlijden van Egbert Eénoog in 994. En dat gaf Ilisch in feite al aan.

De penning van Midlum

De penning die te Midlum is gevonden, is, evenals de eerste door Ilisch beschreven penning, een imitatie van de Keulse. Het muntje weegt 0,75 gram. Op de voorzijde zien we wederom een cirkel waarbinnen een kruis met in elk kwadrant een bol. Het omschrift is gebrekkig geschreven, maar ook hier blijkt de stempelsnijder ons duidelijk te hebben willen maken, dat Otto de Duitse koning/keizer is: +OTTO IMP AVG. Doordat Otto I in 973 was opgevolgd door Otto II (973-983) en in 983 door Otto III (983-1002), was het niet nodig de voorzijdestempel te wijzigen. IM is weergegeven als IIII, terwijl de dwarsbalk in de A van AVG ontbreekt. Mogelijk zijn voorzijdestempels uit de voorgaande periode hergebruikt of hebben die tot voorbeeld gediend.

Op de keerzijde zien we twee namen onder elkaar, waarin wel zoveel aanknopingspunten zitten, dat hier de namen WIGMAN en EKBERTVS herkend kunnen worden. Het lijkt erop alsof de namen teruglopend zijn geschreven. De namen van Wichman en Egbert Jr. boven elkaar kan betekenen, dat de munt geslagen is in de tijd, dat de erfenis van Egbert Eénoog nog onverdeeld was, dus ergens tussen 994 en 1002.

De befaamde Wichman-penning

Het tweede type Friese penning uit een nog onbekende muntplaats dat Ilisch beschrijft, is met de kennis die we nu reeds hebben, toe te schrijven aan de periode, waarin Wichman III graaf was en de grafelijkheid over Friesland in achterleen aan diens broer Egbert Jr. had geschonken.[7] Op de voorzijde, nog altijd een imitatie van de Keulse penning, heeft de naam van koning/keizer Otto als leenheer plaatsgemaakt voor de naam van Wichman, die in feite nu als leenheer van zijn broer optreedt: WIGMAN . COM, Wigman comes (= Wichman graaf). Dat kon ook mooi, omdat de stempel toch gewijzigd moest worden, daar Otto III in 1002 was opgevolgd door Hendrik II de Heilige (1002-1024). Op de keerzijde zien we, wederom in twee regels, EKBERTVS en DOKKVM, het laatste met de beide letters K kopstaand. Het is niet onmogelijk, dat voor de keerzijden stempels uit de periode van Egbert Eénoog zijn hergebruikt of tot voorbeeld hebben gediend. Een diepgaand onderzoek zou hier

Wigman III als leenheer en Egbert Jr. als leenman, penning, Dokkum, z.j. (1001-1016), zilver, 19 mm (Ilisch 20.2)

Wigman III als leenheer en Egbert Jr. als leenman, penning, Dokkum, z.j. (1001-1016), zilver, 19 mm (particuliere collectie)

misschien duidelijkheid over kunnen verschaffen. Dit type munt zou geslagen kunnen zijn tussen 1002 en 1016. Daarmee kan de door Ilisch geopperde datering voor wat betreft het aanvangsjaar van de produktie van de zo langzamerhand befaamde Wichman-penning iets worden bijgesteld. Van dit type munt zijn talrijke varianten opgedoken, wat op een behoorlijk omvangrijke produktie duidt. De letters ĸ in DOKKVM, die wij als R waarnemen, zijn óf normaal geschreven óf kopstaand dan wel 180 graden gedraaid. De afbeeldingen tonen Ilisch type 20.2 en een exemplaar uit de auteurs collectie waarop Wichmans naam teruglopend is geschreven.

Nawoord

Mede dankzij de wetenschappelijke studies van Henstra en Ilisch en dankzij de vondst van de penning uit Midlum hebben we thans een aantal schakels aaneen kunnen smeden in onze kennisketen omtrent de Friese muntslag in de laatste jaren van de tiende en de beginjaren van de elfde eeuw, waarbij Dokkum, naar het zich laat aanzien, in die jaren de muntplaats van de Billungers is geweest. Wat er zich in de periode na de dood van Wichman III in 1016 en het aantreden van Bruno III in 1038 in het muntwezen in Westerlauwers Friesland heeft afgespeeld en hoe we moeten omgaan met de nog niet geïdentificeerde Friese munten uit die periode, blijft vooralsnog onduidelijk. Wel is gebleken, dat Egbert Jr. nog tot na de dood van koning/keizer Hendrik II in 1024 graaf was in Midden-Frisia.[8] Mogelijk kunnen we ooit ook nog eens begrijpen wat de stempelsnijders ons met de opschriften op die nog niet geïdentificeerde Friese munten hebben willen vertellen. Dan zouden weer enkele ontbrekende schakels ingevoegd kunnen worden. Dat wordt nog wel even puzzelen!

Noten & literatuur

1. Opgraving Centernet Archeologie, vondstnummer V-5, werkput 3, spoor 3001.
2. HENSTRA, DIRK JAN, *Friese graafschappen tussen Zwin en Wezer* (Assen 2012) 90.
3. HENSTRA (2012) 92.
4. ILISCH, PETER 'Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 84-85 (1997-1998) (Amsterdam 2000) 11.
5. HENSTRA (2012) 91.
6. ILISCH (2000) 209 nr. 20.1.
7. ILISCH (2000) 210-211 nr. 20.2.
8. HENSTRA (2012) 92.

JIM VAN DER MEER
MOHR

Een vaas door Van der Hoef met penningen door Wienecke

Op de *Art Breda* 2016 was bij Le Coin Perdu een fraaie vaas te zien van de hand van de bekende ontwerper Chris van der Hoef (1875-1933). Wat deze vaas zo bijzonder maakt is dat er drie identieke penningen op gemonteerd zijn van de hand van de eveneens bekende medailleur Johannes Wienecke (1872-1945). Deze combinatie van vaas en penningen is zeldzaam en vraagt om een kleine bijdrage in *De Beeldenaar*.

Fors exemplaar

Chris van der Hoef geniet in penningland een grote bekendheid. Zijn penningen zijn zeer gezocht en in veel veilingcatalogi worden ze vaak zelfs als aparte rubriek opgenomen. Daarnaast is Van der Hoef ook zeer bekend als ontwerper van sieraardewerk en keramieken beeldjes.[1] Zo was hij in het begin van de jaren twintig één van de vaste ontwerpers van de NV Gerofabriek in Zeist. Deze fabriek produceerde tinnen en verzilverde objecten en kreeg vooral ook bekendheid als producent van verzilverd bestek. Van der Hoefs eerste opdracht voor Gero is een tinnen herinneringsbord dat in 1923 op de markt is gebracht ter gelegenheid van het regeringsjubileum van koningin Wilhemina.[2] De vaas die hier centraal staat is 245 mm hoog en heeft van boven een doorsnede van 190 mm. Een fors exemplaar dus, dat is voorzien van het fabrieksmerk van Gero. Een variant van deze vaas, zonder penningen maar even groot, is in 1929 door Gero uitgebracht; hiervan bevindt zich een exemplaar in de collectie van het Stedelijk Museum Amsterdam.[3] De penningen op de vaas zijn zilveren exemplaren van de door Wienecke in 1913 naar een ontwerp door Van der Kellen (1804-1879) uitgevoerde prijspenning voor de Utrechtsche Handelsvereeniging.[4] De voorzijde toont de Utrechtse Domtoren met erachter een stralenkrans van een opkomende zon en als randschrift: UTRECHTSCHE HANDELSVEREENIGING UTRECHT met ter weerszijden van de plaatsnaam een hoorn des overvloeds en een Mercuriusstaf. Hoe de keerzijde van de penning op de vaas is geweest weten wij niet. Bij de Utrechtse antiquair Haffmans was ooit een zilveren exemplaar dat op de keerzijde een lauwerkrans laat zien met ruimte voor een inscriptie, in dat geval '1E PRIJS POLSSTOK HOOG'. Deze prijspenning is ook in brons uitgegeven en er zijn ook zilveren exemplaren bekend met een draagoog, die als erepenning zijn uitgereikt aan de Mannen-Zangvereniging Orpheus en de Rederijkerskamer Beets.[5]

Uhavé

Op de *factsheet* van Le Coin Perdu – die de huidige eigenaar mij toonde – wordt gesteld dat deze vaas 'dé prijs zou zijn geweest bij de etalagewedstrijd, die in 1917 tijdens de eerste Jaarbeurs werd gehouden'. Hiermee wordt gedoeld op de eerste Jaarbeurs die de (later) Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs in 1917 heeft

Chris van der Hoef, vaas voor de Uhavé, met penning door Wienecke, 1927, zilver

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

gehouden. Als herkomst wordt vermeld dat de vaas in bezit was 'van de voormalige chauffeur van de oud-directeur van de Jaarbeurs.' De Jaarbeursdirecteur zou de vaas aan zijn chauffeur hebben geschonken. Het lijkt mij echter dat er hier sprake van een foutje in de toedracht moet zijn. Zou deze vaas als die als prijs was uitgereikt immers niet eerder bij de standhouder met de mooiste etalage terecht zijn gekomen dan bij de Jaarbeurs directie? Is het niet waarschijnlijker dat de vaas bij enige gelegenheid cadeau is gedaan aan de Jaarbeurs directie? Ik denk het laatste en zal hieronder mijn veronderstelling dat de vaas uit 1927 dateert en toen is overhandigd aan de Jaarbeursdirectie nader onderbouwen.

De Utrechtsche Handelsverereeniging, beter bekend staand als Uhavé, en de Jaarbeurs hebben, haast vanzelfsprekend, vaak samengewerkt. Zo heeft de Uhavé behalve in 1927 ook in 1933 een tentoonstelling in de Jaarbeurs georganiseerd. In 1927 organiseerde de Uhavé een grote tentoonstelling in de Jaarbeurs waar de Utrechtse middenstand zich kon presenteren aan het publiek. Deze *Tentoonstelling van de Utrechtsche Winkelstand*, zoals dagblad *Het Vaderland* het noemde, is op 29 april geopend door burgemeester dr. J.P. Fockema Andreae, nadat de voorzitter van de Uhavé, de heer Jos ten Berg het doel van de expositie uiteen had gezet.[6] Bij de opening waren verder onder meer aanwezig de Commissaris van de Koningin, vertegenwoordigers van de Kamer van Koophandel en leden van het college van B&W. De beurs was een groot succes en heeft in totaal 21.192 betalende bezoekers getrokken.[7] Op de beurs stond ook de Gerofabriek uit Zeist. Van der Hoef werkte zoals gezegd vanaf het begin van de jaren twintig voor Gero en de vaas in de collectie van het Stedelijk Museum dateert uit 1929. Het kan dus haast niet anders dan dat Van der Hoef deze vaas al in 1927 heeft ontworpen in opdracht van Uhavé. De Uhavé heeft vervolgens de in 1913 ontworpen prijspenning van Wienecke in drievoud ter beschikking gesteld om de vaas mee te sieren. Deze penning lag kennelijk op de plank, want hij is door de jaren heen meerdere malen uitgereikt. De bovengenoemde exemplaren in het Centraal Museum zijn bijvoorbeeld respectievelijk in 1918 en 1954 uitgereikt.

Daar komt bij dat Van der Hoef al sinds de eerste beurs in 1917 voor de Jaarbeurs geen onbekende was. Hij is vanaf 1917 meerdere malen gevraagd penningen te maken.[8] Het lijkt dan ook juist te veronderstellen dat het bestuur van de Uhavé in 1927 Van der Hoef heeft gevraagd deze vaas te maken en het exemplaar toen cadeau heeft gedaan aan de Jaarbeursdirectie. Daarna zal de vaas vermoedelijk jaren lang in het kantoor van de algemeen directeur hebben gestaan, voordat deze hem aan zijn chauffeur cadeau heeft gedaan. Toen ik in de periode 1991-1995 bij de Jaarbeurs werkte stonden in de kamers van zowel de algemeen directeur als de directeur commerciële zaken diverse 'Jaarbeurs-memorabilia'; deze vaas kan ik me echter niet herinneren.

Wat de juiste aanleiding ook moge zijn voor het vervaardigen van deze vaas, het is hoe dan ook een buitengewoon fraai object en een bijzondere combinatie van twee kunstenaars. Graag dank ik de huidige eigenaren voor hun toestemming deze vaas te mogen publiceren.

Noten

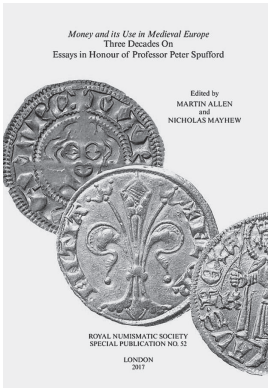
1. JINTES, L.F. & J.T. POL-TYSZKIEWICZ, *Chris van der Hoef 1875-1933* (Leiden/Assen/Gent 1994/1995).
2. ibidem p 112.
3. Inv.nr. 2001.1.0325, 245 mm hoog en 195 mm diameter.
4. PELSDONK, M.-A. (red) *Johannes Cornelis Wienecke 1872-1945, stempelsnijder en medailleur* (Herent 2017) nr 123; ZWIERZINA, W.K.F. *Naamlooze Vennootschap Koninklijke Nederlandsche Edelmetaal Bedrijven van Kempen, Begeer en Vos. Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1935* ('s-Gravenhage 1935) nr 1086, 50 mm diameter.
5. Collectie Centraal Museum Utrecht: brons, 25 mm, inv.nr. 1285; de erepenningen resp. inv.nrs. 6448/017 en 26451.
6. *Het Vaderland* 29 april 1927.
7. *De Tijd* 10 mei 1927.
8. MEER MOHR, J. VAN DER 'De Jaarbeurspenningen' *De Beeldenaar* 30 (2006) 151-152 nrs. 1-9.

RON FIERST
VAN WIJNANDSBERGEN

Three Decades On

Boekrecensie

Dit werk bevat de inzendingen van deelnemers aan het Symposium dat in september 2011 te Cambridge is gehouden ter ere van Peter Spufford. In de publicatie is tevens een overzicht van zijn complete oeuvre bijgesloten. Alle essays raken onderwerpen die door Spufford eerder zijn behandeld in zijn in 1988 verschenen *Money and its Use in Medieval Europe*. Verschillende aspecten van de numismatiek worden in deze jubileumuitgave in twaalf essays in tamelijk willekeurige volgorde behandeld. Voor de bespreking heb ik de bijdragen herschikt in de volgende categorieën: munt en muntorganisatie (4-5-6-11), muntpolitiek (2-3-9-10) en alternatieve betalingsmogelijkheden (1-7-8-12).

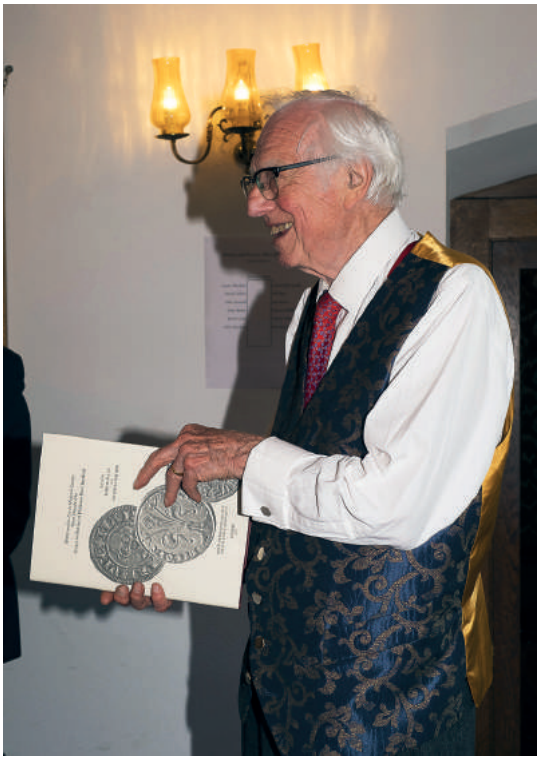

Tijdens de presentatie. Van links naar rechts: Peters zoon Francis en kleindochter Theodora, Nicholas Mayhew, Master of the College John Lord Eatwell, Peter Spufford, Martin Allen (foto: Brian Callingham)

Munt en Muntorganisatie

Het ontdekken van muntschatten is meestal een opwindende aangelegenheid. Bij velen is daardoor de interesse in oude munten gewekt of versterkt. Jan Pelsdonk (4) neemt de lezer mee naar 's-Hertogenbosch waar in 1998 een paar duizend munten werden gevonden uit de dertiende eeuw. Hij benadrukt terecht de zorg die aan de conservering van de munten is besteed en plaatst de vondst in een vergelijkend overzicht met andere vondsten van munten uit de periode 1200-1330 in de Lage Landen.

Dat munten meer waren dan stukjes metaal blijkt duidelijk uit de bijdrage van Lucia Travaini (6), die op enthousiaste wijze put uit het nieuwe standaardwerk dat onder haar redactie in 2011 is verschenen over de muntorganisatie in Italië. Centraal staat haar formulering van de munt als

Peter Spufford met zijn boek (foto: Brian Callingham)

een institutie met muntrecht die tevens verantwoordelijk was voor de aanmaak van munten. Zij behandelt daarbij ook enkele munttechnische aspecten. Veel is representatief voor andere muntateliers in West-Europa. De bijdrage blinkt niet uit in systematiek.

Het goed functioneren van muntateliers vereiste veel expertise van de beheerders. Van oudsher kwamen die deskundigen vooral uit Venetië en Florence, soms ook uit andere plaatsen in Italië. Zo stamde Percivalle dal Portico uit een vooraanstaande handelaars- en bankiersfamilie uit Lucca. William Day (5) beschrijft de carrière van deze Toscaan in Vlaanderen, Engeland en Brabant. Experts als hij droegen bij aan een deugdelijke muntslag die instrumenteel was bij de Commerciële Revolutie in de middeleeuwen.

De aanmaak van specifieke munten gebeurde volgens een bepaalde muntvoet. Afhankelijk van de fijnheid van het zilver werden meer of minder munten uit een mark fijn zilver geslagen. Marcel van der Beek (11) legt dit uit, met als een van de voorbeelden de overeenkomst van 1469 tussen Engeland en de Lage Landen inzake vrij muntverkeer en waarom dat werd gedaan. Hij introduceert ons met deze *eyeopener* in de wereld van de muntpolitiek.

Muntpolitiek

Barrie Cook (2) laat zien hoe Engeland erin slaagde in de late middeleeuwen in het Engelse Aquitanië de circulatie van hun sterke munt in een bepaalde rekenverhouding te houden met de geregeld zwakker wordende Franse standaardmunten. Een belangrijk onderdeel hiervan was het gebruik van de munt in de hoedanigheid van rekenmunt, waarbij begrippen als goed geld voor de oude intrinsiek sterkere Franse munt en zwak of slecht geld voor het zwakkere courante Franse geld, het omgaan met rekenwaarden faciliteerden.

Martin Allen (3) beschrijft hoe de Engelse Kroon in de periode die grotendeels overeenkomt met de Honderdjarige Oorlog probeerde zoveel mogelijk *bullion* te verkrijgen. De politiek beoogde de opbrengst van de wol-export vanuit de Engelse stapel te Calais verplicht om te zetten in gouden en zilveren munten bij de Engelse munt aldaar. Behoudens dat de munt een tijd gesloten was lukte dit maar ten dele.

De monetaire hervorming in Oost-Europa in de veertiende eeuw wordt door Borys Paszkiewicz (9) uiteengezet. De kern van zijn betoog is dat in de door hem behandelde gebieden de omschakeling vanuit oude middeleeuwse naar modernere muntstelsels met de zware *groschen* als standaardmunt niet werkte. Geleidelijk aan werden daar overal lichtere *grossi* in gebruik genomen waarmee aansluiting werd verkregen met de munten die in de exportgebieden van het land van Roes (Ruthenia) werden gebruikt. Een leerzame bijdrage.

Laatmiddeleeuwse muntverzwakkingen hebben vele auteurs beziggehouden. David Chilosi en Oliver Volckart (10) schotelen de lezer een aantal econometrische modellen met regressieanalyses voor waarmee aangetoond wordt welke invloed muntverzwakkingen in een aantal gebieden hadden op lonen en de goud-zilver ratio. Zij verklaren ten dele ook de politieke doelstellingen achter muntverzwakkingen. Deze bijdrage, die overigens niet ingaat op de

invloed van *debasements* op (institutionele) vermogens is niet voor iedereen even toegankelijk.

Alternatieve betalingsmogelijkheden

Uit de bijdrage van Marcus Phillips (1) blijkt dat de omvang van het gebruik van baren zilver (*ingots*) naast munten niet onderschat mag worden. Lokale restrictiebepalingen van Duitse vorsten uit het begin van de dertiende eeuw op de handel in edelmetaal waren kennelijk nodig om hun muntslag niet teveel te laten benadelen. Dit gold vooral bij verplicht gebruik van nieuwe typen munten op jaarmarkten.

Alan Stahl (7) bevestigt de importantie van het gebruik van baren zilver in de handel aan de hand van rekeningen uit de periode 1389-1413 van Condulmer, een Venetiaanse geldwisselaar. Interessant zijn vooral de registratieprocedures in Venetië bij de invoer van zilver. Samen met andere gegevens uit de rekeningen kan opgemaakt worden dat het gebruik van baren afnam in het begin van de vijftiende eeuw. De rekeningen geven een interessante kijk op de besognes van de geldwisselaar en de handel in graan met gebieden aan de oostzijde van de Adriatische Zee.

Hoe de wereld van de Italiaanse Borromeibanken in elkaar stak vertelt James Bolton (8), die bewaard gebleven grootboekrekeningen van 1436-1439 van de bankkantoren in Brugge en Londen bestudeerde. Het is ronduit verbazingwekkend hoe wijdvertakt de netwerken van deze banken (*interlocking banking-systems*) al waren. Door onderlinge verrekeningen speelde contant geld een ondergeschikte rol en blijken de bankinkomsten niet vooral te komen uit valutaomwisselingen bij (geprotesteerde) wissels (De Roover), maar uit *straight-forward* interestheffingen bij wisseltransacties. De representativiteit van deze handelwijze moet nog onderzocht worden.

Adrian Bell, Chris Brooks en Tony Moore (12) vertellen op illustratieve wijze dat schuldbekentenissen en allerlei andere waardepapieren gebruikt werden als betalingsmiddel bij internationale en vooral binnenlandse transacties (Engeland). Een en ander kon wel gepaard gaan met flinke *discounts*. Verder onderzoek kan misschien meer onthullen over de omvang van deze alternatieve betalingsvorm.

De uitgave

Ik vind deze publicatie zeer geslaagd, al zijn er toch wel enige op- en aanmerkingen. Bijdragen en literatuur zijn gedeeltelijk geactualiseerde oudere symposiumpapers (2011). Een groot deel van West-Europa, waaronder de Lage Landen, is minimaal of niet vertegenwoordigd. De rekenmunt als belangrijke hoedanigheid van de munt wordt nauwelijks behandeld. De opmaak van de bundel had luchtiger gekund waardoor de toegankelijkheid vergroot zou zijn. Afsluitend spreek ik mijn waardering uit voor de initiatiefnemers van deze uitgave ter ere van professor Peter Spufford.

Naschrift van de redactie: Peter Spufford overleed op 18 november jongstleden, tot het laatst aan toe was hij vol energie bezig met zijn numismatiek. In het komende *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* verschijnt een uitgebreid In Memoriam.

Inhoud van de bundel:

1. MARCUS PHILLIPS 'The Monetary Use of Uncoined Silver in Western Europe in the Twelfth and Thirteenth Centuries'.
2. BARRIE J. COOK 'English Monetary Policy in Aquitaine'.
3. MARTIN ALLEN 'The Calais Mint and the Wool Trade'.
4. JAN PELSDONK 'The 's-Hertogenbosch 1998 Hoard: Treasure Behind the Gilded Armour'.
5. WILLIAM R. DAY JR 'Percivalle dal Portico of Lucca (fl. 1330-1370): Tuscan Merchant and Mint-master in the Low Countries and England in the Fourteenth Century'.
6. LUCIA TRAVAINI 'Mint Organisation in Late Medieval Italy'.
7. ALAN M. STAHL 'Ingots and the Venetian Mint in the Later Middle Ages: The Accounts of Guglielmo Condulmer'.
8. JAMES L. BOLTON 'How it Really Worked: Italian Banking in Northern Europe in the Fifteenth Century as seen through the Ledgers of the Borromei Bank'.
9. BORYS PASZKIEWICZ 'The Great Monetary Reform in Prussia, Poland and Ruthenia: A Competition between 'Grosso' and 'Groschen' in the East'.
10. DAVID CHILOSI & OLIVER VOLCKART 'Good or Bad money? Debasements, Society and the State in the Late Middle Ages'.
11. MARCEL VAN DER BEEK 'The Behaviour of Low Alloy Silver Coins'.
12. ADRIAN R. BELL, CHRIS BROOKS & TONY K. MOORE 'The Non-Use of Money in the Middle Ages'.

MARTIN ALLEN & NICHOLAS MAYHEW (ed) 'Money and its Use in Medieval Europe. Three Decades On Essays in Honour of Professor Peter Spufford' *Royal Numismatic Society, Special Publication* 52 (Londen 2017). Harde omslag, 192 pagina's, issn 0080 4487, ISBN 0 901 405 698. Prijs 45 pond exclusief verzendkosten. Bestellen en meer informatie: Gillian Watson, books@spink.com, telefoonnummer 0044 20 7563 4046.

KAREL SOUDIJN

Wienecke gecatalogiseerd

Valt het werk van Wienecke in enkele woorden samen te vatten? Met vier woorden komen we al een heel eind: weelde, elegantie, turbulentie en stijfheid. Kijk bijvoorbeeld eens naar de bekende penning die hij in 1914 ontwierp bij het 75-jarig bestaan van de Hollandse IJzeren Spoorweg-maatschappij (HIJSM). In de onlangs gepubliceerde catalogus is deze penning te vinden onder nummer 127. De voorzijde toont een arbeider die een rail torst. Hij staat stokstijf. De gebogen rails symboliseert natuurlijk het hele spoorwegnet van de HIJSM, want een echte arbeider zou een gedeelte van een rails gemakkelijker op één van beide schouders kunnen dragen dan in de nek. Ook lijkt het me erg vervelend om zwaar belast met blote voeten over de steentjes te lopen die Wienecke op deze penning afbeeldt. Maar de man loopt niet. Hij poseert. Terwijl de spoorweg-arbeider stilstaat, is de achtergrond turbulent. Op de bovenste helft van de voorzijde boetseert Wienecke rookpluimen die langs de rand zwieren. Kennelijk is sprake van druk treinverkeer.

Wie de penning met de stijve man omkeert, ziet rond het spoorwegnet van de HIJSM een weelde aan agrarische producten die elegant uit twee hoornen des overvloeds stromen. Graan, druiven, appels: welvaart. Buiten de landkaart is alle stijfheid verdwenen. Een mercuriusstaf evolueert tot stoomfluit. Wolken stoom worden alle kanten op geblazen. Op penningen van Wienecke zijn personen heel vaak in een starre pose afgebeeld, hoewel hij soms wel enige beweging suggereert. Talrijke Franse en Belgische tijdgenoten gingen echter veel speelser om met de menselijke figuur. Grootmeester wordt Wienecke vooral als hij ornamenten afbeeldt. Dan krijgt zijn werk internationale allure.

Numismatiek is een wetenschap van lange adem. Na 34 jaar speurwerk publiceerde in 2017 een team van experts de catalogus van munten,

75 jaar HIJSM, 1914, catalogus 127 (Teylers Museum TMNK 16255)

300 jaar Groenhoedenveem in Amsterdam, 1916, catalogus 143 (NNC 1986-0119)

penningen en andere werkstukken die Johannes Cornelis Wienecke (1872-1945) ontwierp. Het boek bevat bovendien teksten van verschillende auteurs. Susan Adam geeft een overzicht van het leven en werk van de kunstenaar. Jan Pelsdonk gaat dieper in op de munten die hij ontwierp of die hij als stempelsnijder gereed maakte voor productie. Tussen de hoofdstukken van Adam en Pelsdonk is een in 1910 gepubliceerde tekst van Wienecke herdrukt over het gebruik van de verkleinbank bij de vervaardiging van stempels.

Aan de hier genoemde teksten is een 'bijlage' toegevoegd van ongeveer 160 pagina's. Eigenlijk fungeert die bijlage in dit boek als een hoorn des overvloeds (net als op de hierboven beschreven penning). Peter van der Lijke, een in 1935 geboren kleinzoon, overrompelt hier zijn lezers met een familiekroniek, een biografie, persoonlijke herinneringen en een eigen kunstbeschouwing. Van der Lijke beschikt over twee stapels brieven die Wienecke in 1918-1920 en in 1934-1945 aan zijn dochter Sietske schreef (een tante van Peter). Uit die brieven citeert hij uitvoerig.

Wanneer is een manuscript rijp voor publicatie? Met die vraag hebben de samenstellers van dit boek geworsteld. Wienecke was zeer productief. In zijn oeuvrecatalogus staan vrij veel penningen genoemd die hij volgens documentatie wel ontwierp, maar die men nog niet kon terugvinden. Bovendien is de kans groot dat hij veel meer penningen maakte dan wij nu weten. Deze publicatie is dan ook (mede) te zien als een uitnodiging aan verzamelaars om gericht verder te zoeken naar vergeten kunstwerken. Bovendien nodigen de beschrijvingen ons uit om kritisch te kijken naar wat we nu denken te weten.

Een voorbeeld van dit laatste (kritisch kijken) is te geven aan de hand van de eerder genoemde HIJSM-penning uit 1914. Wie is de gespierde man die op de voorzijde een zware rail torst? Peter van der Lijke heeft uit familieoverlevering vernomen dat zijn oom Eduard hier als arbeider poseerde. Dit is geen gekke veronderstelling, want Eduard heeft – net als zijn zuster Johanna (Peters moeder) – vaker model gestaan voor zijn vader. We treffen in deze catalogus diverse (naakt) portretten van Eduard aan. Toch klopt er iets niet. In 1914 werd Eduard pas 16 jaar oud. De spoorwegarbeider op de HIJSM-penning is breed en zeer gespierd. Op latere penningen staat Eduard als veel slanker weergegeven (zie bijvoorbeeld de penning uit 1928 met catalogusnummer 268). Blies zijn vader hem in 1914 op tot bodybuilder, of werkte Wienecke toch met een ander model? Ik denk dat Eduard zijn familie later gewoon voor de gek hield door net te doen alsof hij als schooljongen enorm sterk en gespierd was.

Dit is meteen ook het leuke van een catalogus zoals deze: de afbeeldingen nodigen uit tot kijken en vergelijken. Productieve kunstenaars herscheppen telkens hun thema's.

Prijspenning voor krachtsport, 1930, catalogus 332 (particuliere collectie)

De spoorwegarbeider die in 1914 een ijzeren gevaarte torst, is twee jaar later geëvolueerd tot de god Mercurius die een bundel suikerriet op zijn nek draagt (catalogus 143). Hij doet dit om het 300-jarig bestaan te vieren van het Groenhoedenveem in Amsterdam. In 1930 zien we de arbeider uit 1914 opnieuw terug. Hij draagt nu een enorme boomstam in zijn nek (catalogus 332). Met die boomstam symboliseert hij *krachtsport* op een prijspenning.

Terug naar de teksten. De hoorn des overvloeds van Peter van der Lijke maakt dit boek onevenwichtig. Het is jammer dat de bijdragen van Susan Adam en van Peter van der Lijke niet geïntegreerd konden worden tot één mooi biografisch hoofdstuk. Om de leesbaarheid te vergroten had de bijdrage van Wieneckes kleinzoon sterk ingekort moeten worden.

Het boek lijdt door de familiekroniek aan 'overmaat'. Bij eerste lezing raakte ik verstrikt in de details die Van der Lijke geeft. Pas bij tweede lezing zag ik hoe fraai hij Wienecke karakteriseert als kunstenaar, gezeten burger, ambachtsman, ruziemaker, landverrader en aardige opa. Nog een kleinigheid. In de haast om het boek te publiceren, zijn de teksten op de bladzijden 61 en 62 verwisseld. Soms is lezen een vorm van puzzelen.

Marie-Astrid Pelsdonk (eindredactie), Susan Adam, Nico Arkesteijn, Peter van der Lijke, Jan Pelsdonk en Jille Westerhof, *Johannes Cornelis Wienecke* (1872-1945). *Medailleur en stempelsnijder* (Herent 2017). 520 pagina's, harde omslag, 18,9 x 24,2 cm, vierkleurendruk, rijk geïllustreerd. ISBN 978-9492771018, prijs: € 50 inclusief verzendkosten. Bestellen kan door overmaking van € 50 op bankrekening IBAN NL63 INGB 0000 0311 87 ten name van Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde onder vermelding van 'JC Wienecke' plus uw naam en adres.

Numismatisch Speurwerk 45

Allen een fijn 2018 toegewenst. Dat de vragen voor deze rubriek én de oplossingen mogen binnenstromen.

Oplossingen

Terug naar NS42. De eerste penning is geen geboortepenning maar een familiepenning. De datum 23 mei 1987 slaat op een familiereünie. Bij die gelegenheid was er voor iedere volwassene één exemplaar beschikbaar. De oplage bedraagt circa 30 stuks. De penning is ook een artistieke prestatie van de familie Mazel, ontworpen en vervaardigd door Terry Mazèl en gegoten door Lo en Marietje van der Linden - Mazèl. Terry en Marietje behoren tot dat deel van de familie waarbij een accent grave op de letter 'e' staat.

De tweede afgebeelde penning in NS42 stelt inderdaad een bijbels tafereel voor; de gestorven Christus op de schoot van zijn moeder Maria. Op het hoofd van Christus verwijzen de drie à vier verticale elementen naar de doornenkroon. Deze voorstelling wordt een 'piëta' genoemd, vanaf de vijftiende eeuw een populair onderwerp in de christelijke beeldhouwkunst, zeldzaam op schilderijen.

Nieuwe vragen:

Een ijzeren enkelzijdige gietpenning, 85 mm. doorsnede met hangoog. Herkent u de afgebeelde persoon en, indien mogelijk, weet u wie de medailleur is?

Vervolgens zeven penningen in één vraag. Dat schiet op. het zijn zeven tamelijk grote keramische penningen; de portretpenningen zijn 75 mm diameter, de overige exemplaren 90 mm. Twee penningen zijn gesigneerd, het monogram lijkt enigszins op een Dollarteken en zou J.S. of I.S. of L.S. kunnen luiden. Jet Schepp en Johan Sterenburg vallen al af als mogelijke maker. Zou het John Sillevis kunnen zijn? Alle mogelijke info is uiteraard welkom.

Buste naar links van onbekende man

Zeven keramische penningen en een monogram

Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl
Met dank aan: Henk Groenendijk, Klaas Veenstra, Jet Schepp, Jaap Versteegh en Ben Koevoets.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

vpk-jaarpenning 2018

De jaarpenning zal gemaakt worden door Jet Schepp, misschien hebt u de geboortepenning uit 1981 van haar. Jet gaat een bronzen portretpenning maken van een wereldwijd bekende jonge vrouw.

Inschrijfpenning 2018

De inschrijfpenning is inmiddels als prototype klaar en is ontworpen door Simon Oud. Dit wordt een abstracte ruimtelijke vorm in brons.

Voorjaarsvergadering

De datum en plaats van deze bijeenkomst is bij het ter perse gaan van *De Beeldenaar* nog niet bekend.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De bijzonder hoogleraar antieke en middeleeuwse numismatiek aan de Radboud Universiteit te Nijmegen, Panos Iossif, is zijn werk gestart binnen de vakgroep Oude Geschiedenis van Olivier Hekster. In februari, april en juni 2018 zijn er collegeweken in Nijmegen; zijn oratie is gepland op vrijdag 15 juni 2018. Hij ziet uit naar succesvolle samenwerking met genootschap, kringen en individuele verzamelaars. Mocht u ideeën/vragen/suggesties voor hem hebben is hij te bereiken onder p.iossif@let.ru.nl.

Muntslag

Dit jaar hoopt Panos Iossif een workshop te leiden over hoe in de praktijk Griekse, Romeinse en Middeleeuwse munten werden geslagen. Geïnteresseerden kunnen zich melden bij Martin Bloemendal, martin@bloemendal.net.

Voorjaarsbijeenkomst

Deze vindt op zaterdag 28 april 2018 te Zwolle plaats.

GOLTZIUS-PRIJS

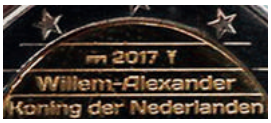
Het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek heeft een nieuwe driejaarlijkse prijs in het leven geroepen. Aan deze prijs, genoemd naar Hubertus Goltzius (1525-1583), is een geldbedrag van € 2000 verbonden. De prijs zal in 2019 voor het eerst worden uitgereikt. Wie mee wil dingen dient uiterlijk 15 januari 2019 een tekst te hebben aangeleverd. Meer informatie en het wedstrijdreglement zijn te vinden op de website van het genootschap, www.numisbel.be

KAREL VAN MANDER-PRIJS

Tijdens de Kunsthistorische Dag op vrijdag 6 oktober reikte de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici de Karel van Mander-prijs uit aan George Sanders voor zijn publicatie *Het present van Staat; de gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal, 1588-1795*. De jury meent dat deze publicatie de komende decennia een onmisbaar standaardwerk binnen het kunsthistorisch en historisch onderzoek zal blijken te zijn.

SERVAASBRUG

Het muntmeesterteken van Stephan Satijn is de Servaasbrug van Maastricht. Dit teken wordt sinds eind vorig jaar op munten aangebracht.

Het muntmeesterteken Sint Servaasbrug

JAN LINGEN 75 JAAR

Op 15 september 2017 werd Jan Lingen 75 jaar. Vanwege zijn grote inzet voor de oriëntaalse numismatiek werd hij die dag in India vereerd met een eigen penning, die in een oplage van 101 stuks is vervaardigd. Daarnaast ontving de jarige een set in goud, zilver en koper. Proficiat!

Jan Lingen 75 jaar, zilver, door Husain Makda, Jigar Jagada en Ketan Chotai, met medewerking van Shailendra Bhandare en Sanjay Garg, geslagen te Rajula (Gujarat, India)

PENNINGEN GEZOCHT

In verband met de voorbereiding van een tentoonstelling in het Veenkoloniaal Museum te Veendam wordt gezocht naar twee ere-penningen, uitgereikt aan de in Farmsum geboren kapitein Geert Stenger (1858-1927). Onder andere een gouden penning voor betoonde moed bij het vergaan van de Veendam I op 7 februari 1898.

Contact: Fred Ootjers via fredootjers@gmail.com

BOEKEN GEZOCHT

Met een Bachelorcollege en een Mastercollege Numismatiek en een groeiende interesse in numismatisch onderzoek wil de Leidse universiteitsbibliotheek haar numismatische collectie uitbouwen. Vele oudere wetenschappelijke publicaties, tijdschriften of standaardwerken zijn echter niet meer beschikbaar. Hebt u doublures? Wilt u iets doneren?

Contact: Liesbeth Claes via l.claes@hum.leidenuniv.nl

ATELIERBEZOEKEN

Het eerste atelierbezoek van 2018 vindt plaats op 27 januari bij Karin Beek in Amsterdam-Noord. Zij maakt hoofdzakelijk beelden maar ook kleinplastiek en penningen; zie www.karinbeek.nl. Zaterdag 24 februari zijn we welkom in het atelier van Willem Noyons in Utrecht.
Voor meer achtergronden van zijn werk, zie: www.noyons.com. 31 maart volgt een bezoek aan Kees Reek in Amsterdam, zie: www.keesreek.nl

Voor de volgende atelierbezoeken zijn al enkele beeldend kunstenaars bekend maar graag doe ik nog een beroep op andere kunstenaars die bereid zijn hun atelier op een laatste zaterdag van de maand open te stellen en hun werk te tonen en hun werkwijze toe te lichten.
Deelnemers ontvangen tijdig per e-mail nadere informatie.

Opgave of contact via www.tomsenders.nl of tomsenders@planet.nl

DRINGEND GEZOCHT !!

Antieke, middeleeuwse en provinciale munten.
Beter koninkrijk, Overzee en oud Buitenland (voor 1900)

Wij kunnen U momenteel zeer hoge prijzen betalen voor dergelijke munten.
Bij ons betaald U natuurlijk geen hoge veilingkosten of hoge taxatiekosten,
zodat U bij ons altijd het beste af bent en de hoogste prijs voor Uw munten krijgt.
Heeft U een (deel) collectie te koop of betere losse stukken, dan schroom niet
contact met ons op te nemen voor een afspraak. Vele tevredenen gingen U reeds voor.
Let wel ! Wij berekenen nooit kosten en onze taxaties zijn altijd vrijblijvend

MUNTHANDEL G. HENZEN - POSTBUS 42 - 3958 ZT AMERONGEN
☎ 0343-430564 * fax 0343-430542 * e.mail : info@henzen.org

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

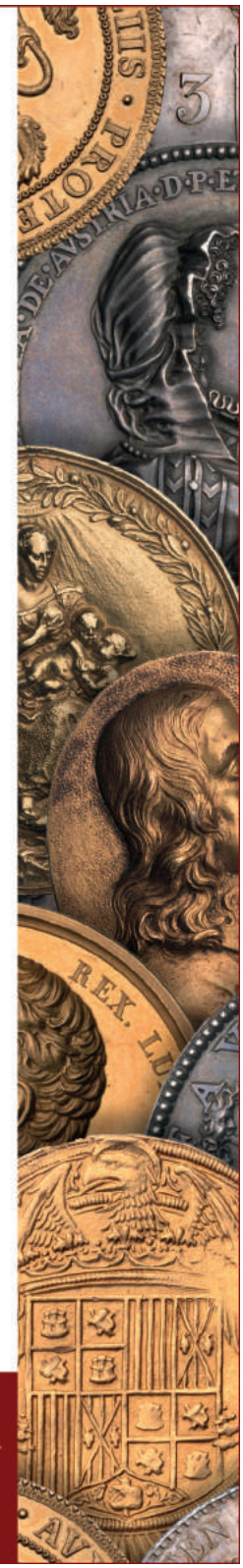
Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1782.AANVAARDING VAN M.H. LOHSE VAN HET MUNTMEESTERSCHAP VAN GELDERLAND.

Vz. Vrouw in klasiek gewaad met weegschaal in de rechterhand en draagt een hoorn des overvloeds op haar linkerarm.
Omschrft: PECVNIA DEERIT IVSTITIAMCOLENTIBVS.
Kz. Opschrift: M.H. LOHSE / A.M.D.CC.LXXXII. / OFFICIN.MONET. / GELR.ZVTPH. / MAG. ELECTO.
VvL.577; zilver, 38 mm., 30,54 gram.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Postzegel- en Muntenveiling Weesp

Reeds 75 jaar uw partner in de filatelie en numismatiek

www.nmv.nl

Nederlands grootste veilinghuis voor postzegels en munten
Gratis taxatie van uw collectie ook bij u aan huis mogelijk.
Vier maal per jaar internationale veiling met cliënten van over de hele Wereld.
Hoge opbrengsten voor topmateriaal van welk land dan ook.
Ook directe verkoop mogelijk desgewenst tegen contante betaling.

U WILT TOCH OOK DE HOOGSTE PRIJS VOOR UW KOSTBAARHEDEN!!

Leeuwenveldseweg 14a 1382LX Weesp 0294-433020 info@npv.nl

De Beeldenaar

43

maart | april 2018 | nr 2

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op e
Veel tevreden inzende

Veiling 45 Karel de Geus
maandag 23 en dinsdag 24 april 2018.
Kijkdagen vanaf begin april.

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

Van oudsher het adres voor het veilen van
Munten, Penningen, Onderscheidingen & Papiergeld

Denkt u erover uw collectie ter verkoop aan te bieden?
Wij informeren u vrijblijvend.

Vraag onze hardcover catalogus aan!

www.schulman.nl

Herengracht 500 - 1017 CB - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - email: auction@schulman.nl

De Beeldenaar 43
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Stichting De Beeldenaar
p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer C. Teulings, p/a Grotekerksbuurt 54, 3311CB Dordrecht. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer R.J. de Goeje, Couwenhoven 4412, 3703EK Zeist, tel. 030 6992736, rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën, Loek Boezelijn, Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Willem van den Nieuwenhof, Tom Senders en Fran Stroobants.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 27; binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45. Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

68 Posttombola
> Jan Pelsdonk

69 Een standbeeld voor een munt: het koloniegeld van Willemsoord
> Wiebe Nijlunsing

72 Jongkind door John Sillevis, een nieuwe penning
> Jim van der Meer Mohr

73 Wereldwijd gebruikt
> Patricia Kret

76 Prijspenningen van de academie te Mechelen (1818-1829)
> Ernst Wilschut

79 Een wolf in schaapskleren
> Jan Pelsdonk & Jan Blok

83 Gijs van der Ham
> Rein de Goeje

88 De SNP-projecten (slot)
> Herman Gerritsen

93 Zoekend naar de essentie van de penning
> Jack Visker

95 LIVER TVRCX DAN PAVS 2
> Kees van der Pols

102 Een Utrechtse gulden van bisschop Frederik van Baden tot penning gemaakt
> Thibault Cardon & Christine Cercy

105 Zevenmijls-penning
> Jan de Vries

107 De Mechelse muntslag onder Filips de Schone in context (1485-1494) – Boekbespreking
> Willem van den Nieuwenhof

109 Numismatisch Speurwerk 46
> Johan Mevius

110 Nieuws

JAN PELSDONK

Posttombola

Onlangs is onze postbus opgezegd. Bij mijn laatste bezoek bracht ik braaf de sleuteltjes mee. Dat werd niet gewaardeerd. 'Gooit u die maar weg mijnheer' kreeg ik van de dame in kwestie als antwoord. Daar zit uiteraard iets in: het zou slordig zijn als ik met een kopiesleutel in de toekomst de postbus nog zou kunnen openen. Maar wie zou daar eigenlijk bang voor zijn, de postbuseigenaar of Postnl? Waarschijnlijk de laatste: soms heb ik de laatste periode weleens post ontvangen die voor *De Beeldenaar* bestemd was maar in de meeste gevallen – en dat is geen overdrijving – was die post voor iemand anders bestemd. Standaard liep ik dan langs de niet meer zo rode brievenbus. De laatste keer gooide ik daarin brieven bestemd voor: Postbus 11, 1200 JC Utrecht; Postbus 11, 3503 RE Utrecht; Poelhekkerstraat 11, 3533 CM Utrecht; PO Box 11, 3450 AA Utrecht en Postbus 11, 3900 AA Veenendaal. Even voelde ik de behoefte om de twee wél aan De Beeldenaar gerichte poststukken erbij te gooien; dit was alleen maar reclame of – zoals wij in de tijd van e-mail plachten te zeggen – spam. Postnl interesseert het blijkbaar toch niet. Dus: voor al die niet-abonnees die *De Beeldenaar* met de Grote Posttombola ontvangen: overweeg eens een lidmaatschap, u doet er vast iemand anders een plezier mee!

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door Karel de Geus Muntveilingen BV..

Voor de verandering wordt de cover van dit nummer van *De Beeldenaar* nu eens niet opgesierd met een of ander 'bijna' onbetaalbaar, exceptioneel, prestigieus pronkstuk. Daarentegen vragen wij uw aandacht voor het volgende:

De muntvondst Molenaarsgraaf

Tijdens de verbouwing van een historische boerderij uit 1606 aan de Graafdijk in Molenaarsgraaf (Zuid-Holland) werd in 2006 een aardewerken kan gevonden, afgedekt met een roodbakkende oorkom. De inhoud bestond uit 115 zilveren munten met als sluitdatum 1795. Aan de hand van de datering van de kan, mogelijk een Fries luxe stroopkannetje, zal het tijdstip van begraven wellicht vroeg in de negentiende eeuw zijn gebeurd. De Franse tijd was een onrustige periode en er waren aan het begin van de negentiende eeuw overstromingen. In het begin van de negentiende eeuw waren deze munten nog volop in gebruik en bovendien begon een deel van de VOC-munten – waarvan er twee in de vondst aanwezig zijn – toen terug te stromen naar Patria.

Molenaarsgraaf is een lintdorp in de Alblasserwaard, gelegen in de gemeente Molenwaard. De vondst is aangemeld bij NUMIS (nummer 1061665). Zoals u uit bovenstaand verhaal mag opmaken gaan de 115 gevonden stukken, verdeeld over maar liefst 52 kavels, op maandag 23 april 2018 onder de hamer bij Karel de Geus Muntveilingen BV te Veldhoven. Door de vondst op deze wijze te verkavelen, worden er meerdere verzamelaars in staat gesteld om iets moois uit dit leuke geheel te bemachtigen. Voor meer bijzonderheden over deze unieke vondst kunt u zich wenden tot Karel de Geus.

Publicaties: NUMIS 1061665; T. Koorevaar 'Muntschat uitgeteld' *Grondig Bekeken. AWN Lek en Merwestreek* 21-4 (2006) 27. Foto op deze pagina met dank aan NUMIS.

WIEBE NIJLUNSING

Een standbeeld voor een munt: het koloniegeld van Willemsoord

Het komt zelden of nooit voor dat een munt het onderwerp is voor een standbeeld. In Frankfurt staat het euroteken buiten voor de Europese Centrale Bank, maar dat is een valutateken, niet een echte munt. En de Amerikaanse beeldhouwer Tom Otterness (1952) verwerkt soms Amerikaanse centen in zijn vermakelijke bronzen beelden, maar meer als lijdend voorwerp dan als onderwerp. Deze zijn in New York en op het internet te vinden. Wie kent meer voorbeelden van munten of betaalpenningen als onderwerp van een beeld?

Tom Otterness, Geklede muis op een kapotte geldzak, die een Amerikaanse cent opknabbelt (foto: Wiebe Nijlunsing)

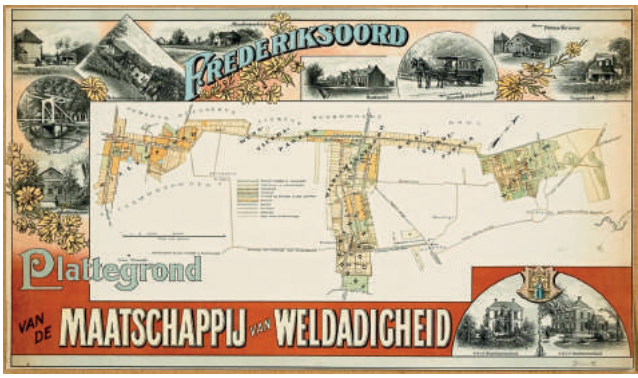

Jan Krikke, halve cent uit circa 1825 van de kolonie Willemsoord, 2006

100 hoeves

Willemsoord ligt in het uiterste noorden van Overijssel, vroeger aan de doorgaande weg van Zwolle naar Leeuwarden. Sinds de aanleg van de A32 in 1986 is het een zeer rustig dorp. Bij een ruim kruispunt staat tussen allerlei herinneringen aan de negentiende eeuw een beeld van een gestileerde W met daarin een enorme munt. Het is een halve cent met opschrift ½ F / K = N 3. Het beeld is in 2006 gemaakt door kunstenaar Jan Krikke uit Giethoorn bij het 60 jarig bestaan van Dorpsbelang Willemsoord. Tegelijk werden op veel plekken in het dorp waar nog resten uit de kolonistentijd te vinden zijn, door de Vereniging voor Dorpsbelang in Willemsoord informatie-borden geplaatst..

De Maatschappij van Weldadigheid is een particuliere organisatie, die in de negentiende eeuw arme gezinnen, veelal uit de grote steden, wilde helpen om een eigen bestaan op te bouwen als boer. Willemsoord is in 1820 gesticht door generaal Johannes van den Bosch (1780-1844), als derde kolonie. De geschiedenis is beschreven door Wil Schackmann en ook door hem verteld in de TV-serie *De ijzeren eeuw*.[1] Terwijl veel mensen *Het pauperparadijs* van Suzanna Jansen gelezen hebben met de beschrijving van Veenhuizen (gesticht in 1823), is dit andere stukje negentiende-eeuwse geschiedenis veel minder bekend. Nadat in 1818 Frederiksoord (genoemd naar de broer van koning Willem I) ten zuiden van de Vledderweg als (proef)kolonie nr 1 was ontstaan, volgde in 1819/1820 Frederiksoord ten noorden van de Vledderweg als kolonie nr 2. In 1820 was het de beurt aan Willemsoord (genoemd naar de latere koning Willem II, de toen 28-jarige Prins van Oranje), met 100 hoeves op het Steenwijker-woldse heideveld als kolonie 3. In 1821 volgde Wilhelminaoord (naar de moeder van Willem I) als kolonie nr 4. Kolonie 5 was Ommerschans, de bedelaars- en strafkolonie vlakbij Ommen. Kolonie 6 waren wat tussenliggende gebieden en Kolonie 7 was tenslotte Boschoord. In 1823 en 1825 werden de kolonies hernummerd: heel Frederiksoord werd kolonie 1, Wilhelminaoord kolonie 2 en Willemsoord bleef kolonie 3.
De ligging is fraai te zien op de bijgaande kaart: links ligt Willemsoord, in het midden Wilhelmina-oord met daaronder Frederiksoord en rechts

Plattegrond van de Maatschappij van Weldadigheid, circa 1850-1900

Johannes Graaf van den Bosch, 1836, door Sarief Bastaman Saleh. Olieverf op doek, 115 x 97 cm (collectie Rijksmuseum Amsterdam inv. SK-A-3798)

Boschoord. Onderin stroomt de Vledder-Aa van Vledder naar Steenwijk in het westen.

Koloniegeld

Krachtens het Koninklijk Besluit van 11 februari 1823 moest de prijs van al hetgeen in de gevangenissen zou worden verkocht in fictieve munt worden betaald. Vanaf 1824 werden er huismunten ingevoerd. Het zijn strikt genomen geen munten, maar betaalpenningen, omdat ze niet in de Muntwet beschreven zijn. Bijna 40 jaar later

De hele en halve centen, huismunten van Frederiksoord (kolonie 1, boven links en midden), Willemsoord (kolonie 3, boven rechts en onder links) en Wilhelminaoord (kolonie 4, onder midden en rechts). (Collectie en foto's: Nationale Numismatische Collectie, De Nederlandsche Bank)

werd het gebruik van de betaalpenningen per 1 juli 1861 verboden.[2]

Jacques Schulman beschrijft en toont ze (onder Willem I) maar laat ons hier voor de exacte locatie van de drie kolonies in Frederiksoord wat in de steek.[3] Na de exemplaren voor Ommerschans (kolonie 5, Schulman 383-401) volgen de zes betaalpenningen van Frederiksoord (Schulman 402-407), vermoedelijk geslagen rond 1825 en dus tussen de eerste en tweede hernummering van de kolonies 1, 3 en 4. Kolonie 1 (tot 1823 kolonie 1 en 2) is dan Frederiksoord aan beide zijden van de Vledderweg, Kolonie 3 is Willemsoord en Kolonie 4 is Wilhelminaoord. De hoeve Boschoord is niet meer dan een inrichting in het bos bij Doldersum en had geen eigen betaalpenningen nodig. Er zijn in het begin alleen maar halve en hele centen geslagen als een soort holpenning, dus met incuse achterzijde. Schulman 405 toont de halve cent die het tot standbeeld heeft gebracht. De hele cent (Schulman 404, 22 mm diameter) is vergroot afgebeeld. Ze zijn heel dun. Het gewicht van de cent is slechts 1,64 gram, ongeveer de helft van de toenmalige koninkrijkscent. De halve centen waren met 20 mm diameter nog iets kleiner. Er zijn vier verschillende ponsoenen gebruikt: de F, de punt, K = N 3 en de waardeaanduiding. Bij de halve cent mist de punt achter de F en is de waarde-aanduiding voor de F geplaatst. De primitieve koperen betaalpenningen zijn zonder twijfel lokaal geslagen. Slagaantallen en meer productiegegevens heb ik niet kunnen achterhalen. Ze zijn uitzonderlijk schaars. Met de bewoners van 100 hoeven in Willemsoord als gebruikers zullen er niet meer dan een paar duizend zijn vervaardigd. Na twaalf jaar werden ze alweer vervangen door een nieuwe serie betaalpenningen.

Vanaf 1837 verschenen de nieuwe uniforme betaalpenningen, geslagen door de firma G. van Maanen, Koediefstraat 144 te 's-Gravenhage. De exemplaren van Frederiksoord, Wilhelminaoord en Willemsoord waren nu gelijk aan elkaar met op de voorzijde de letters M : V : W : (Maatschappij van Weldadigheid) en de waarde-aanduiding en op de keerzijde GK (gewone kolonie).[4] Ze zijn te onderscheiden van het geld van Ommerschans dat een gladde keerzijde toont.[5] In de bedelaars- en strafkolonie Ommerschans dienden de bewoners zichzelf vrij te kopen door

Gezigt op Willemsoord, door Eduard Vermorcken (1820-1906). Houtgravure in *De Aardbol. Magazijn der hedendaagsche Lands- en volkskunde*, 1841

minstens ƒ 25 te verdienen met landarbeid. Het standbeeld toont dus niet alleen een oud betaalmiddel, maar verwijst tevens naar een interessant stukje vaderlandse geschiedenis. In een volgend artikel zal worden ingegaan op het papieren winkelgeld dat in de vrije koloniën en in Veenhuizen werd gebruikt naast en in plaats van de huismunten.

Noten

1. Schackmann, Wil *De proefkolonie* (Amsterdam 2008).
2. Koninklijk Besluit 23 mei 1861.
3. Schulman, Jacques *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975* (Amsterdam 1975).
4. Schulman (1975) 428a tot en met 437a.
5. Schulman (1975) 428 tot en met 437.

JIM VAN DER MEER MOHR

Jongkind door John Sillevis, een nieuwe penning

Ter gelegenheid van de tentoonstelling *Jongkind en Vrienden* in Dordrecht heeft John Sillevis een portretpenning van de kunstenaar Johan Barthold Jongkind (1819-1891) gemaakt. Het is een penning in glas geworden; mogelijk komt er later nog een bronzen uitgave. Sillevis heeft voor het ontwerp van deze penning het zelfportret van Johan Barthold Jongkind dat zich in het Louvre bevindt genomen. Op deze tekening heeft Jongkind zichzelf staand afgebeeld met een strooien hoedje op en een tekenmap onder de arm. Uit het opschrift blijkt dat hij de tekening in 1860 in Montmartre, Parijs heeft gemaakt. Sillevis heeft van de tekening alleen de 'kop' gebruikt. De penning is in glas gegoten in Venetië, in de kleuren bluino (lichtblauw) en citriet (citroengeel) en heeft een diameter van 100 mm.

John Sillevis, Jongkind. Glas, 2017

De tentoonstelling *Jongkind en Vrienden* is nog te zien in het Dordrechts Museum tot 27 mei 2018.

Jongkind, zelfportret in de zon. Potlood en aquarel, 1850-1860

PATRICIA KRET

Wereldwijd gebruikt

Van schenking tot tentoonstelling in het Rijksmuseum van Oudheden

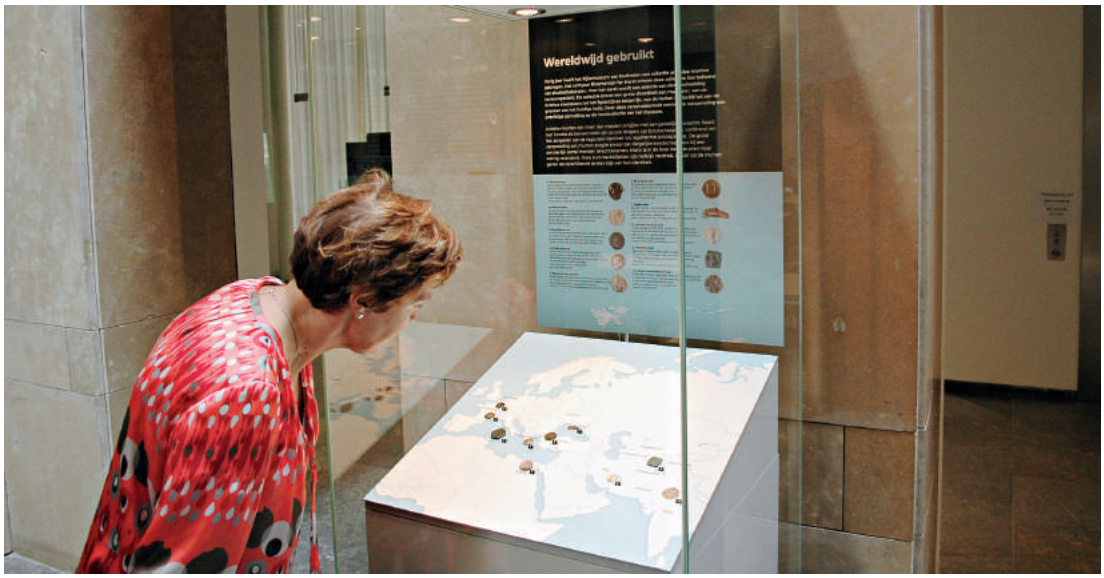
Het afgelopen jaar heeft het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) een bijzondere schenking in ontvangst mogen nemen van het echtpaar Bloemendal-ter Horst; een gift van 330 munten. Deze munten zijn aangeboden voor studiedoeleinden en vullen daarmee een lacune op in de collectie van het RMO. In dit artikel zal de bijzondere geschiedenis van antieke munten in de museale collectie besproken worden, alsook de weg die de munten van schenking tot tentoonstelling hebben afgelegd en die in de toekomst zullen afleggen.

Lacune in de collectie

Twee jaar voor de oprichting van het RMO te Leiden werd in Den Haag in 1816 Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (KPK) opgericht.[1] Ongeschreven regels bepaalden dat bij schenkingen, aanwinsten en bodemvondsten objecten werden verdeeld tussen het KPK en het RMO. Kleine objecten (munten, penningen en gesneden stenen) gingen naar het KPK en grote, archeologische objecten naar het RMO. Dit betekende dat collecties die geschonken werden door verzamelaars opgesplitst moesten worden. Voor Caspar Reuvens, de eerste professor in de Archeologie aan de Leidse Universiteit en de eerste directeur van het RMO, was dit zeker geen ideale situatie. Ook vondsten van bijvoorbeeld Jean Emile Humbert in Tunesië, in zijn zoektocht naar de oude stad Carthago in opdracht van Reuvens, werden verdeeld. Reuvens had dan ook regelmatig discussies over de vraag waar bepaalde objecten thuishoorden.[2] In het museum waren wel enkele munten te vinden: schenkingen die vóór 1818 aan de universiteit waren gedaan en zo in het nieuwe museum terecht waren gekomen, munten uit opgravingen in Nederland en munten uit Reuvens eigen collectie.[3]

Na de dood van Reuvens in 1835 veranderde er een aantal zaken in het museum. Conrad Leemans volgde Reuvens op en met hem verhuisde het museum naar een nieuwe locatie in een voormalig woonhuis aan de Breestraat. Pieter Otto van der Chijs, net als Leemans een oud-student van Reuvens, werd hoogleraar numismatiek aan de Leidse universiteit en directeur van het Academisch Penningkabinet.[4] Dit kabinet functioneerde eerder als een onderdeel van het RMO, maar zou na de dood van Reuvens zelfstandig worden. Wel bleef het kabinet in het pand van het RMO gehuisvest. Helaas voor Leemans, die liever geen andere instelling en zeker geen moderne (munten)collectie binnen zijn museum had. Ondanks dat het Academisch Penningkabinet zelf actief een collectie aanlegde, bleef de praktijk van het verdelen van collecties tussen Den Haag en Leiden gebruikelijk. Zo hielp Leemans het KPK en diens directeur J.F.G. Meijer met het vergaren van veel nieuwe aanwinsten en recent opgegraven munten.[5]

Na lange onderhandelingen werd in 1881 bepaald dat het Leids Academisch Penningkabinet in het KPK zou worden opgenomen. Objecten die door schenking of legaat waren verkregen bleven in het kabinet in Leiden, wat in de praktijk voornamelijk bestond uit het legaat van Reuvens.[6] Het KPK en het RMO functioneerden vanaf de oprichtingen als twee aparte organisaties, maar in 1986 zou het KPK naar Leiden verhuizen en een pand naast het RMO betrekken.[7] Als buren waren de opgesplitste collecties even weer dicht bij elkaar. Dit zou duren tot 2004, na de fusie met de collecties van De Nederlandsche Bank en Het Nederlands Muntmuseum en de gezamenlijke oprichting van het Geldmuseum

De tentoonstelling *Wereldwijd gebruikt* (foto: Patricia Kret)

vertrok het KPK naar Utrecht. In 2013 verhuisde de Nationale Numismatische Collectie naar De Nederlandsche Bank, waar ze vandaag de dag nog te vinden is.[8]

Schenking

Het echtpaar Bloemendal-ter Horst was, via het contact met conservator Klassieke Wereld Ruurd Halbertsma, op de hoogte van het gebrek aan munten in de collectie van het RMO. In 2016 is door het echtpaar besloten om een deel van hun collectie te schenken aan het museum. Antieke munten verdienen immers ook een plek in het museum. Niet alleen om de collectie van het museum aan te vullen, maar ook om de collectie geschikt te maken voor studiedoeleinden. (Leidse) studenten konden altijd al bij het museum terecht en worden daar vaak heengestuurd door docenten, maar een gebrekkige numismatische collectie is niet bevorderlijk voor het aanwakkeren van een liefde voor de munt als historische bron. Door het schenken van een groot aantal munten is er nu een ruime collectie aanwezig voor studenten om te kunnen raadplegen.

Bij het samenstellen van de schenking zijn zorgvuldige keuzes gemaakt, met een zeer diverse collectie tot gevolg. De munten vormen met recht een chronologische en geografische overzichts-collectie van de Klassieke wereld, onderverdeeld in verschillende thematische onderwerpen. De collectie laat zien hoeveel invloed de Griekse muntslag heeft gehad op deze wereld. Zo zijn ook Keltische munten en munten die voortkomen uit verre gebieden tot in het huidige India toegevoegd. Daarnaast bevat de collectie Provinciaal-Romeinse munten. Ze tonen niet alleen de reikwijdte van het Romeinse Rijk, maar ook de culturele menging tussen de Romeinse en lokale culturen. Ook is een groot aantal Romeinse munten in de collectie te vinden. Samen geven zij een mooi overzicht van de Romeinse muntslag van de Republiek tot aan de Byzantijnse tijd. Door de chronologische, geografische en thematische ordening kan de muntcollectie eenvoudig door studenten geraadpleegd worden.

Pharsalos, 400-344 v.C., drachme. Zilver, 19 mm (collectie en foto: RMO)

Alexandrië, Hadrianus (117-138), tetradrachme. Zilver, 25 mm (collectie en foto: RMO)

Verwerking tot tentoonstelling

De munten zijn na de schenking geïnventariseerd en in de collectie van het RMO opgenomen.[9] Daarmee zijn ze voor de eerste keer door de handen van een student gegaan. Onder leiding van Ruurd Halbertsma zijn de munten door de schrijver van dit artikel geïnventariseerd. Waar nodig of mogelijk is er kleinschalig onderzoek uitgevoerd. Nadat de munten gefotografeerd waren, werden ze beschikbaar gemaakt in de database van het museum.

In het RMO is het gebruikelijk om nieuwe aanwinsten te tonen aan het publiek, zo ook de muntcollectie. Gedurende korte tijd werd een deel van de verzameling tentoongesteld. Op de wijze waarmee dit gebeurde, een vitrine in de tempelzaal, was er geen mogelijkheid om de hele collectie te laten zien. Er moest een selectie gemaakt worden. Voor de tentoonstelling is er gekozen om de veelzijdigheid van de collectie te tonen en daarmee ook het museumpubliek bekend te maken met de veelzijdigheid van de numismatiek. Zowel geografisch, chronologisch als op het gebied van fysieke vorm zijn zo divers mogelijke munten uitgekozen. Uiteindelijk hebben tien munten de weg naar de vitrine gevonden. Om de diversiteit te benadrukken werden de munten gemonteerd op een wereldkaart. Ze zijn geplaatst in de regio waar ze geslagen zijn, of wanneer dit niet bekend was, in het rijk waaruit ze vandaan komen.

Met de tentoonstelling werden niet alleen studenten, maar ook reguliere bezoekers geïnformeerd en geënthousiasmeerd voor de collectie en munten in het algemeen. In de tententoonstellingstekst was er ook voor gekozen om het wijdverspreide gebruik van munten te benadrukken en dit door te trekken naar het heden. Muntgebruik hield immers niet op in de Klassieke Oudheid en er zijn vele overeenkomsten tussen antiek en hedendaags muntgebruik te vinden.

Toekomst

De tentoonstelling is inmiddels afgelopen. Wel is de collectie online beschikbaar. Het RMO volgt de internationale trend om collecties online toegankelijk te maken. Samen met gegevens uit de database, zijn afbeeldingen van zowel de voor- als keerzijde van de munten te vinden in de 'collectiezoeker' op de website van het museum. Via www.rmo.nl/collectie/zoeken is de zoekfunctie te vinden en met een enkel trefwoord 'bloemendal' kunt u de gehele schenking bekijken.

Met de nieuwe muntcollectie heeft het RMO er een groot aantal objecten bij die uitermate geschikt zijn om als lesmateriaal te kunnen dienen. De collectie is inmiddels al gebruikt in bijvoorbeeld de colleges numismatiek aan de Leidse Universiteit van Liesbeth Claes en het bachelor college van Stefan Penders. Iets wat in de toekomst nog veel vaker zal gaan gebeuren.

Patricia Kret (1993) is student Oude Geschiedenis aan de Universiteit Leiden met een grote liefde voor het gebruik van objecten als historische bron. Ze werkte als stagiair aan de muntencollectie Bloemendal-ter Horst en is tevens als publieksmedewerker verbonden aan het RMO.

Noten

1. Gelder, H.E. van 'Het Koninklijk Penningkabinet' Gelder, H. Enno van, C. Reedijk & A.B. de Vries *150 jaar Koninklijk Kabinet van Schilderijen, Koninklijke Bibliotheek, Koninklijk Penningkabinet* (Den Haag 1967) 151.
2. Halbertsma, R.B. *Scholars, travellers and trade. The pioneer years of the National Museum of Antiquities in Leiden*, 1818-40 (Londen 2003) 14, 39-40 en 78; Van Gelder (1967) 155, 164, 169.
3. Otterspeer, W. *Groepsportret met Dame. De werken van de wetenschap. De Leidse universiteit 1776-1876* (Amsterdam 2005) 126.
4. Claes, L. 'Coins in the classroom: A history of numismatic education in the Universities in the Netherlands' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* [nog niet verschenen].
5. Halbertsma (2003) 120, 145; Van Gelder (1967) 163-164, 169, 171.
6. Van Gelder (1967) 171.
7. N.N. 'Koninklijk Penningkabinet verhuist' *Reformatorisch Dagblad* (21 juni 1996) 5.
8. Nissen, T. 'Het Genootschap 125 jaar – 25 jaar veranderingen en ambitie' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 103 (2016), 1-58, specifiek 24-27; Beliën, P. 'Van Geldmuseum naar Nationale Numismatische Collectie' *De Beeldenaar* 39-2 (2015) 57-58.
9. Inventarisnummers I 2016/12.001 t/m I 2016/12.330.

ERNST WILSCHUT

Prijspenningen van de academie te Mechelen (1818-1829)

In de jaren na de inhuldiging van Willem Fredrik van Oranje-Nassau tot koning der Nederlanden in 1815, werd een groot aantal penningen vervaardigd met zijn beeltenis. Vele in die tijd bekende graveurs zoals Joseph Pierre Braemt (1796-1864) en Pierre Wautier van de Goor (1783-1851) hebben dergelijke penningen op hun naam staan. Zo ook Jean Henri Simon (1752-1834).

Jean Henri Simon

Simons ontwerp van de beeltenis van koning Willem I werd als voorzijde gebruikt voor een algemene beloningspenning met aan de keerzijde het rijkswapen. De penning is door Dirks beschreven onder nummer 85. Dirks was overigens weinig gecharmeerd van deze penning, zo blijkt wel uit de opmerking die hij maakte over het besluit van de koning om 800 exemplaren van de penning te bestellen: 'Z.M. had zijn geld wel beter als aan dit prulwerk (zie de leeuwen en mislukte portretten) kunnen besteden'. Simons ontwerp van de beeltenis van koning Willem I werd ook gebruikt als voorzijde voor de dankpenning voor de verleende hulp bij en na de brande van 18 april 1820 in Geldenaken (Jodoigne) in Waals Brabant, die door Dirks werd beschreven onder nummer 161. Tenslotte bestaan er ook eenzijdige penningen met de beeltenis van koning Willem I naar het ontwerp van Simon. Deze penningen werden op de keerzijde gegraveerd en als prijspenningen toegekend. Dit gebeurde onder meer bij de academie te Mechelen in de tijd dat België en Nederland verenigd waren.

Koning Willem I, z.j. (1816?), brons, 47 mm, door Jean Henri Simon (Teylers Museum TMNK 02573)

De academie te Mechelen

In 1771 werd door de Antwerpse schilder Willem Jacob Herreyns (1743-1827) in Mechelen een school voor de beeldende kunsten opgericht. De lessen vingen het jaar daarop aan en al spoedig was het stadsbestuur vol lof over de werkzaamheden van directeur Herreyns en zijn leerlingen. Het gevolg was dat de landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden, Karel van Lorreinen (1712-1780), in 1774 beschermheer van de academie werd. Dit werd in Mechelen groots gevierd met een feest en een optocht door de stad. In 1776 volgde koninklijke erkenning en kon de school de officiële naam '*Académie royale de dessin, de peinture et d'architecture*' gaan dragen. Met de komst van de Fransen raakte de academie in de vergetelheid en in 1796 werden de lessen zelfs geheel gestaakt. Deze situatie heeft ruim vier

jaar geduurd; in 1801 werden de activiteiten van de academie op initiatief van burgemeester François De Wargny (1750-1816) weer hervat. In 1817 werd het bestaan van de academie door koning Willem I bekrachtigd en werden enige organisatorische veranderingen doorgevoerd.

Het onderling concours en de prijspenningen

Al in 1774 was besloten tot het instellen van een concours onder de leerlingen van de academie, zoals dat ook bij andere academiën gebruikelijk was. De winnaars werden beloond met speciale verguld zilveren en zilveren prijspenningen met de beeltenis van Karel van Lorreinen (zie het artikel door Vandamme in *De Beeldenaar* 2017-6). Aanvankelijk werd het concours jaarlijks gehouden, maar in 1780 werd besloten dit een maal in de twee jaar te doen nadat gebleken was dat veel leerlingen het toekennen van een prijspenning beschouwden als voldoende bewijs van hun kunnen en hun studie daarom vroegtijdig beëindigden. Het ontbreken van deze jaarlijkse stimulans kwam de kwaliteit van het werk van de leerlingen echter niet ten goede en in 1792 werd het jaarlijks concours daarom in principe weer in ere hersteld. De academie is tijdens de Franse tijd prijzen blijven toekennen en ook in de tijd van koning Willem I is dat gecontinueerd. In de periode van Willem I zijn de penningen van 1818 tot en met 1829 toegekend.

De prijspenningen van de academie in de periode 1818-1829

Zoals vermeld werd voor de prijspenningen die ten tijde van koning Willem I aan de academie van Mechelen in gebruik zijn geweest als voorzijde gebruik gemaakt van de beeltenis van de koning naar het ontwerp van Simon. De keerzijde was glad met ruimte voor een inscriptie. Volgens een inventarisatie uit 1894 van de archieven van de stad Mechelen zijn de penningen ten tijde van koning Willem I in ieder geval toegekend in verguld zilver, in zilver en in brons.

In een publicatie van Emmanuel Neeffs uit 1876 over de kunstgeschiedenis van Mechelen wordt op pagina 78 melding gemaakt van het toekennen in 1828 van een gouden penning aan de docent, beeldhouwer en oud-leerling Louis Royer (1793-1868). Royer ontving de gouden penning als dank voor het schenken van een

Dank aan hulpverleners tijdens en na de stadsbrand in Geldenaken (Jodoigne), z.j. (1820), lood, 47 mm, door Jean Henri Simon (Teylers Museum TMNK 02636)

beeld van Mercurius met Bacchus aan de academie. De penning was aan de keerzijde voorzien van de inscriptie: '*Lud. Royer Mechliniensi statuario insigni ob statuam Mercurii Romæ sculptam et patriæ oblatam grata Academia 1828*'. Helaas ontbreekt een beschrijving van de voorzijde maar het zal mogelijk de penning naar het ontwerp van Simon zijn geweest.

In de collectie van het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België in Brussel bevinden zich twee bronzen exemplaren van deze penning, met inventarisnummers K283/09 en K283/10 (II 17540) beide toegekend in 1829. Bij de eerste penning staat op de keerzijde gegraveerd: 'BOUWKUNDE BEGINSELS . EERSTE . MDCCCXXIX *Van Wege de Stad Mechelen aan* J-F PLUYS, *Kweekeling der Akademie*'. Bij de andere penning staat op de keerzijde de tekst: 'TEEKENKUNDE 3E KLAS . EERSTE . MDCCCXXIX *Van Wege de Stad Mechelen aan* J. COSTERMANS, *Kweekeling der Akademie*'.

Jean François Van Poppel

Het bronzen exemplaar dat in dit artikel is afgebeeld is op de keerzijde voorzien van de graverering: 'AANMOEDIG. PRYS. BOUWK. 1E KLAS. MDCCCXXVII *Van Wege de Stad Mechelen aan* I.F. VAN POPPEL, *Kweekeling der teeken akademie*'.

Deze penning is vermoedelijk toegekend aan Jean François Van Poppel, geboren op 30 november 1807 in Sint-Katelijne-Waver, ten Noorden van Mechelen. Hij kwam uit een familie van meester-metselaars aangezien zowel zijn grootvader Joannes Franciscus Van Poppel (1736-1829) als zijn vader Jean François Van Poppel (1775-1843) in dit vak werkzaam waren of

Prijspenning aan J.F. van Poppel, brons, 47 mm

waren geweest. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij aanleg had voor de bouwkunde en in 1827 naar ik vermoed de afgebeelde aanmoedigingsprijs van de academie mocht ontvangen.

Jean Francois Van Poppel werd tot drie maal toe weduwnaar en kreeg in totaal 14 kinderen; vier bij zijn eerste vrouw Joanna Hofmans (1799-1837), vervolgens negen bij zijn tweede vrouw Anne Catherine Verbaet (1810-1855) en tenslotte nog een kind bij zijn derde vrouw Maria Elisabeth Van Camp (1819-1892). Hij zou zijn leven lang als aannemer in Mechelen werkzaam zijn. Jean François Van Poppel kwam op 13 december 1892 op 85-jarige leeftijd in zijn woning aan de Lierse steenweg 159 te Mechelen te overlijden. Van Poppels zoon Alphonse Gommaire volgde zijn vader in het bedrijf op, dat tot de dag van vandaag bestaat onder de naam Bouwbedrijf Van Poppel.

Met dank aan de achter-achter kleinzoon van Alphonse, die in dit bijzondere familiebedrijf werkzaam is en mij de informatie over de familie Van Poppel ter beschikking stelde.

Bronnen

Nederlandsche Staatscourant van 20 augustus 1827.

Prael-treyn, plegtigheden, vreugde-feesten en vercieringen van het vyftig-jaerig jubilé der martelie van den heyligen Rumoldus, apostel en patroon der stad Mechelen (Mechelen 1825) 5.

Stadsarchief Mechelen, bevolkingsregister Mechelen 1846-1855 register Pennepoel, bevolkingsregister Mechelen 1856-1865 register 41, folio 136, bevolkingsregister Mechelen 1866-1879 register 44, folio 186, registers Burgerlijke Stand Mechelen huwelijken 1876 akte 146.

Verslag van de zevende openbare vergadering der vierde klasse van het Koninklijk Nederlandsche instituut van wetenschappen, letterkunde en schoone kunsten, gehouden den 29sten October 1828 42, 43.

Literatuur

DIRKS, J. *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863* (Haarlem 1889) 93-94, 147.

EIJNDEN, R. van & A. van der Willigen *Geschiedenis der vaderlandsche schilderkunst, sedert de helft der XVIII eeuw* (Haarlem 1820) 16.

FORRER, L. *Biographical dictionary of medallists coin-, gem-, and seal- engravers mint-masters, etc. ancient and modern with references to their works B.C.500-A.D.1900*, deel 1 (Londen 1904) 260, deel 2 (Londen 1904) 293 en deel 5 (Londen 1912) 514-516.

HERMANS, V. *Inventaire des Archives de la Ville de Malines*, deel 8 (Mechelen 1894) 151-153, 319.

NEEFFS, E. *Histoire de la peinture et de la sculpture à Malines*, deel 1 (Gent 1876) 49-84.

PINCHART, M.A. 'Recherches sur l'histoire et les médailles des académies et des écoles de dessin, de peinture, de sculpture, d'architecture et de gravure, en Belgique' *Revue de la Numismatique Belge* deel 4 (Brussel 1848) 236-237.

VANDAMME, LUC 'Een collectie prijspenningen van de Académie des Beaux-Arts de Mons op naam van Adrien Potier' *De Beeldenaar* 41-6 (2017) 279-282.

JAN PELSDONK
& JAN BLOK

Een wolf in schaapskleren

Een Antwerpse vijf stuiver uit 1593 vermomd als Brusselse rekenpenning

Bij een onderzoek naar de rekenpenningen van Teylers Museum werd onlangs het afgebeelde exemplaar aangetroffen. Het is een rekenpenning uit 1587 met het wapenschild van Brussel, bestemd voor de beheerders van de Brusselse Vaert.[1] De voorzijde toont rond het wapenschild de tekst *. LEGGELT . DER . VAERT . VAN . BRVSSEL .
De afbeelding van het wapenschild is al eerder gebruikt op rekenpenningen van de rekenkamer te Brussel van 1549 en latere jaren, maar de tekst is nieuw. De keerzijde toont twee schepen bij een sluis, op de oever staat een zuil met een bol erop. Waarschijnlijk was deze zuil 'la colonne des trois fontaines' bij de sluis van Vilvoorde.[2] Onderaan is het jaartal 1587 aangebracht, het omschrift luidt: (hand) GOD : BEWAERT . EN . GESPAER . DE . VAERT.
De hand aan het begin van het omschrift duidt de vervaardigingsplaats – Antwerpen – aan. Dit muntteken is slecht zichtbaar en er lijkt het getal of jaartal '59' onder te staan.

Rentmeesters

Al in de middeleeuwen werd gedacht aan het graven van een kanaal van Brussel naar Willebroek om Brussel beter via het water te kunnen ontsluiten. Via dit kanaal en de Rupel zou Brussel een directe verbinding hebben tot de Schelde. Het zou tot in 1550 duren voordat dat plan werkelijkheid werd. In dat jaar werd met het graven begonnen, onder de bezielende leiding

Rekenpenning 1587 over vijf stuiver 1593, 30 mm (TMNK 04466)

van de Brusselse burgemeester Jan van Locquenghien (1518-1574). In 1561 werd het kanaal feestelijk geopend. Na voltooiing werd de Vaert beheerd door drie rentmeesters, waaronder Van Locquenghien. Twee van hen, de *receveurs plébéiens* werden belast met de administratie. Zij zorgden onder meer voor het onderhouden van het kanaal. In hoeverre de rentmeesters zelf gebruik hebben gemaakt van de rekenpenningen is slecht in te schatten.

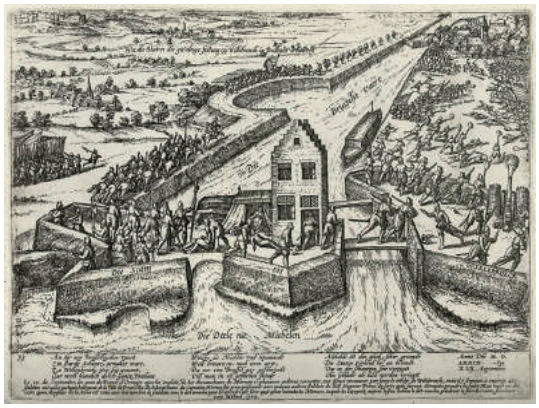
Na zijn dood werd Van Locquenghien opgevolgd door zijn zoon Anthonie (1561-1641), heer van Melsbroek, die in 1589 de nieuwe functie van intendant kreeg. Het is in de tijd van Anthonie dat de bewuste rekenpenning werd vervaardigd. In 1587 was de Vaert al 26 jaar in gebruik. In latere jaren zou hij nog diverse keren rekenpenningen laten slaan bij de Koninklijke Munt te Brussel. De eerste rekenpenningen zijn echter uit Antwerpen afkomstig. Dit kwam in de beginjaren waarschijnlijk door de oorlogsomstandigheden.[3] De munt- en rekenpenningproductie in Brussel lag in de periode 1577-1592 stil, op de productie van noodmunten tijdens de belegeringen in 1579-1580 en 1584-1585 na. Uit deze periode zijn geen rekenpenningen bekend. Pas in 1599 verscheen er op rekenpenningen een klein stadswapen van Brussel. Ook nadat de stofwolken van het strijdgewoel wat waren opgetrokken werden de penningen voor de Vaert in de eerste instantie nog steeds in Antwerpen gemaakt; zo draagt een penning uit 1612 nog duidelijk een hand als muntteken.[4] Na 1587 is er een exemplaar zonder jaartal bekend, waarna de eerste gedateerde penning uit 1603 komt.[5] De overgeslagen rekenpenning is hierdoor te dateren in de periode 1593-1603. In totaal zijn er 59 verschillende penningen over de Brusselse Vaert beschreven door Dugniolle junior. Een groot deel van de productie is waarschijnlijk terug te voeren op traditie of ijdelheid, want vanaf circa 1600 werden deze penningen feitelijk niet meer voor rekendoeleinden gebruikt.

Kip en ei

Aan het begin van dit artikel is al vermeld dat het muntteken 'hand' wat vaag was overgekomen. Nadere beschouwing leert dat er meer speelt. In het veld rond de schepen lijkt de vorm van een wapenschild te staan. Blijkbaar is de rekenpenning dus over een ander exemplaar geslagen. Vergelijking met de platen in Dugniolle leverde een verrassing op. De rekenpenning is door Dugniolle beschreven als 'jeton du commandant de la citadelle d'Anvers'.[6] De penning zelf blijkt echter een waardeaanduiding te hebben, waardoor het oorspronkelijk geen rekenpenning geweest kan zijn. Vanhoudt vermeldt het als een

Vijf stuiver van de citadel van Antwerpen, koper, 1593 (collectie Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België)

Frans Hogenberg (1535-1590), de schans bij Willebroek en de Brusselse Vaert, tijdens de oorlogshandelingen in 1579, ets 210 x 280 mm (collectie Rijksmuseum Amsterdam (RMA) inv. RP-P-OB-78.784-190)

lokaal uitgegeven munt in zijn Atlas der munten van België.[7]

Het wapenschild toont een schakelketting aan de buitenrand en blijkt afkomstig te zijn van de Spaanse veldheer Christóbal de Mondragón y Otalora (±1504-1596), kortweg bekend onder de naam Mondragon. Van 1587 tot zijn dood in 1596 was hij commandant van de citadel van Antwerpen, hij werd er in de kapel begraven.[8] In de periode 1832-1881 werd de versterking afgebroken en de locatie is in de loop van de tijd opnieuw bebouwd, onder andere met het tegenwoordige Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. In 1593 ontstond in de citadel blijkbaar een tekort aan kleingeld, waarop Mondragon opdracht gaf om bij de Munt van Antwerpen koperen betaalpenningen te vervaardigen van vijf stuiver, ten dienste van het garnizoen.[9] Blijkbaar zijn deze stukken uiteindelijk weer geretourneerd naar het munthuis, of heeft een deel van de productie het munthuis nooit verlaten. Van deze productie is weinig bekend, mogelijk dat in de lokale archieven nog wat nadere informatie is te vinden. In ieder geval is minimaal één van de inmiddels onbruikbaar geworden exemplaren van vijf stuiver overgeslagen tijdens het jaar 1593 of niet lang daarna. Dit gebeurde met de stempels van de rekenpenning voor de Brusselse Vaert, die op dat moment al enkele jaren oud waren. Het is goed mogelijk dat de stempels van de rekenpenning uit 1587 achtergebleven zijn in Antwerpen. Later zijn

Jan Punt (1711-1779), portret van Christobal Mondragon, ets en gravure 162 x 93 mm (collectie RMA inv. RP-P-OB-66.236)

deze stempels nogmaals gebruikt en daarbij werd gemeend dat de niet meer bruikbare plaatjes van Mondragon als proef of voor de hele productie aangewend konden worden. Of dit het karakter van een bestelling had, zal uit schriftelijke bronnen moeten blijken. Het komt vaker voor dat met oude stempels een penning van jonger stempel is overgeslagen. Een extreem voorbeeld is in 2016 gegeven in *De Beeldenaar*.[10]

De onderliggende betaalpenning toont op de voorzijde de toegangspoort van de citadel, met een brug. In het water zwemt een zwaan. Het omschrift luidt: (lelie) M . P . CO . A . L . SOLDE LA CITT . D ANV . A . 5 . PAT . PIECE (oftewel: mereau pour compagnies á la soldé de la cittadelle d'Anvers á 5 patards piece; vrij vertaald: betaalpenning

Pieter van der Borcht (±1530-1608), de Citadel van Antwerpen tijdens de feestelijke intocht van de aartshertogen Albert en Isabella in 1599, ets 329 x 439 mm (collectie RMA inv. BI-B-FM-032-3)

voor de uitbetaling van soldij in de citadel van Antwerpen ter waarde van vijf stuiver).[11] De keerzijde toont het wapenschild van Mondragon in een versierd veld, en heeft als omschrift zijn devies (hand) VIGILATE * VIRTVTI (ik waak dapper, een tekst die eveneens was aangebracht op zijn graf) AO 1593. De '59' is nog duidelijk leesbaar. In een Spaanse catalogus is Mondragon afgeschilderd als 'el valiente', de dappere, die door de rebellen werd aangevallen.[12] 'Dapper' is daarbij een kwestie van perspectief uiteraard. Van een aanval in 1593 is ons niets bekend, waarschijnlijk was er alleen een nijpend tekort aan pasmunt.

Het is toevallig dat op zowel de rekenpenning als de betaalpenning zwanen voorkomen. Waarschijnlijk staan zij in 1587 symbool voor zuiverheid en sierlijkheid en verwijzen zij naar het kanaal. De betekenis bij het fort in 1593 is lastiger te duiden. Zou de zwaan daar waakzaamheid uitbeelden? Het is onbekend wie de Antwerpse stempelsnijders waren uit 1587 en 1593. Wel zijn de Antwerpse muntmeesters bekend. Van 1587-1593 was dit Pieter Zinck en van 1594-1598 Jan Vets. Lodewijk van Nieuwkerken was korte tijd muntmeester in Brussel, in de periode 1592-1593. Het is misschien Pieter Zinck geweest die voor de slag van zowel de rekenpenning als de betaalpenning verantwoordelijk was.

Oude stempels, nieuwe penningen

Deze rekenpenning toont ons weer eens hoe lastig het is om voorwerpen te dateren. Door het hergebruik van oude stempels kunnen penningen veel later in de tijd zijn gemaakt dan de afbeelding ons laat vermoeden. Bovendien geeft deze bewuste penning een inzichtje in wat er met de hele oplage stuivers gebeurd zou kunnen zijn; mogelijk zijn ze uiteindelijk weer bij de Munt ingeleverd om vernietigd te worden. Hoeveel exemplaren de dans zijn ontsprongen is niet bekend. De betaalpenning van Mondragon is tegenwoordig in ieder geval veel zeldzamer dan de rekenpenning van de Brusselse Vaert uit 1587. De bewuste rekenpenning dook op 7 september 1877 op in Amsterdam, toen het voor Teylers Museum werd aangekocht voor *f* 0,40 bij veilinghuis Bom.[13] Zou toen al zijn doorzien dat er met deze rekenpenning tegelijkertijd een stuiver van de door de opstandelingen gehate Mondragon binnen de museummuren terecht was gekomen?

Noten

1. Dugniolle, J.-F. *Le jeton historique de dix-sept provinces des pays-bas* 2 (Brussel 1876) nummer 3154.
2. Dugniolle, Jules 'les jetons de l'administration du canal de Bruxelles aux XVIe et XVIIe siècles' *Revue Belge Numismatique* (1911) 61-81, 169-184, 267-287 en 361-374, specifiek 69.
3. Kuyk, J. van 'Jetons van de Nederlandsche rekenkamers in het Koninklijk penningkabinet. II. De Zestiende Eeuw' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 36 (1949) 111-160, specifiek 115.
4. Dugniolle (1911) 71 nummer 7.
5. Dugniolle (1911) 70 nummers 4 en 5.
6. Dugniolle (1876) nummer 3333.
7. Vanhoudt, Hugo *Atlas der munten van België* (Heverlee 2007) pagina 182, nummer I 373.
8. Simons, Adam *Over 't kasteel van Antwerpen* (Utrecht 1831) 74.
9. Maillet, P. 'Catalogue des monnaies obsidionales et de nécessité 1' *Revue de la numismatique belge* 4 (1866) 211-242 specifiek 235 nummer 1.
10. Pelsdonk, Jan 'Anachronisme in penningvorm. De rol van Andeles, Chevalier, Smeltzing en Vestner bij een zeventiende-eeuwse overslag op een achttiende-eeuwse penning' *De Beeldenaar* 40-2 (2016) 86-90.
11. De Witte, A. Histoire monétaire des comptes de Louvain, ducs de Brabant et marquis de Saint Empire Romain 1-3 (Antwerpen 1894-1899) 346 figuur 40.
12. Dorregaray, José Gil *Museo Español de antigüedades* 10 (Madrid 1880) 68.
13. Bom, G.Th. veilingcatalogus van de collecties J. de Vos Jbzn, O.C.J. Hoogendijk van Domselaar, W.J. de Voogt en H.J. Bicker (Amsterdam 7 september 1877) kavel 1813.

REIN DE GOEJE

Gijs van der Ham

Interview met een conservator en collectiebeheerder

Bij een bezoek aan het Rijksmuseum te Amsterdam is het altijd de moeite waard even langs het balkon van de bibliotheek te lopen, want naast losse penningen uit de collectie zijn daar interessante penningen rond een thema te zien. Het is Gijs van der Ham die deze penningen selecteert en van achtergrondinformatie voorziet. Bovendien is hij tot onze blijdschap nu ook verantwoordelijk voor het archief van de Vereniging voor Penningkunst (VPK). Ik wil u graag met hem laten kennismaken middels dit interview.

Van der Ham en De Goeje in gesprek

Hoe ben je begonnen?

Vanaf mijn aanstelling in 2001 ben ik verantwoordelijk voor de penningcollectie. Er zijn ook munten maar vooral penningen. Het was een 'dode' collectie, niet zichtbaar, wel geïnventariseerd. Ze waren slecht opgeborgen en hadden eigenlijk geen functie in het museum. Het doel dat ik mij stelde was om ze weer een zichtbaar onderdeel van het museum te maken. Intern is er lang over gepraat en dat er een plek moest komen stond vrij snel vast. Na de verbouwing kwam het balkon van de bibliotheek beschikbaar. Ik heb besloten daar steeds een selectie te plaatsen uit de grote collectie van zo'n tienduizend penningen. Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap heeft haar muntencollectie in bruikleen gegeven. In totaal zijn er zo'n twintigduizend objecten, zeker als je die van de VPK nu meetelt.

De penningvitrine

De selectie maak ik aan de hand van de type penningen die er zijn: bijvoorbeeld historiepenningen, vroedschapspenningen, gildepenningen, en ook wel op onderwerp zoals nu rond 'watersnood'. Ook aanwinsten zijn leuk om te laten zien. Het zijn steeds groepjes penningen die gemakkelijk zijn om te wisselen. Hetzelfde geldt ook voor de munten, waar bijzondere exemplaren tussen zitten die we nu kunnen laten zien.

Ben je van huis uit een liefhebber?
Nee, ik kreeg met deze baan de collectie onder mij. Ik ben conservator bij de afdeling geschiedenis. Ik houd mij bezig met de Nederlandse geschiedenis, maar beheer als conservator ook delen van de collectie. De collectie munten en penningen is de verantwoordelijkheid van de afdeling geschiedenis, naast bijvoorbeeld wapens en scheepsmodellen. Onze collectie is opgebouwd door verzamelaars. Tot 1885 waren er slechts vijftig tot honderd penningen, maar door de verwerving dat jaar van twee belangrijke collecties bezat het museum toen opeens zo'n achtduizend stuks. De ene is de collectie van papierfabrikant Van Gelder.[1] Hij was kinderloos en kwam uit een numismatisch geïnteresseerde familie. Na zijn overlijden heeft zijn weduwe de hele collectie (zo'n vijfduizend stuks) aan het museum gelegateerd. Zijn verzameling was sterk op de Nederlandse geschiedenis gericht, dus veel historiepenningen, rekenpenningen en andere penningen. In dezelfde tijd is de collectie Maschaupt aangekocht. Hij verzamelde vooral penningen met een maatschappelijke betekenis, zoals brandspuitpenningen en gildepenningen, in totaal zo'n 3.000 stuks. Beide verzamelingen vullen elkaar goed aan.

Is de verzameling na 1885 aangevuld?
Ja, maar eerst lag er heel veel werk omdat eigenlijk niemand iets van penningen en munten wist. Alles moest ingeschreven en geïnventariseerd worden. Daarna is er wel wat aangekocht maar van een verzamelbeleid was geen sprake, al is er nooit systematisch op stijl, materiaal of kunstenaar verzameld. Daarom hebben we ook niet veel goud in de collectie. Een uitzondering zijn enkele latere aankopen van een belangrijke medailleur of zilversmid zoals Lutma. Wat er werd verworven was incidenteel en afhankelijk van degene die verantwoordelijk was. Ik ben lacunes gaan vullen om de collectie te versterken. Ik kijk vooral naar de twintigste eeuw om de historische lijn van de collectie door te kunnen trekken. Met weinig geld kan je eigenlijk heel veel kopen, zeker in vergelijking met de andere aankopen van het museum. Daarnaast heb ik gekeken naar oudere penningen die belangrijk zijn voor de geschiedenis of die connecties hebben met andere niet-numismatische voorwerpen. Er zijn immers heel veel dwarsverbanden.

Opslag van de VPK-penningen

Waar begint de historie, in de zestiende eeuw?
We hebben niet veel vroege penningen, ook geen buitenlandse. Geen Italiaanse renaissancepenningen. Het begint inderdaad in de zestiende eeuw in Nederland. Het zwaartepunt ligt in de zeventiende en achttiende eeuw.

Zijn er overlappingen met andere musea?
Met Teylers Museum en vooral met de Nationale Numismatische Collectie (NNC). Beide hebben ook een collectie historiepenningen. Er is geregeld contact en overleg, zeker met de Nederlandsche Bank waar de NNC ligt. Wat ons anders maakt dan die verzamelingen is dat wij heel veel verbindingen kunnen leggen met andere delen van de collectie via kunstenaars, via materiaal, via techniek, via onderwerp. Dat geeft zo'n collectie een heel andere betekenis dan alleen een numismatische. We hebben één penning in langdurige bruikleen omdat die door de NNC met steun van de Vereniging Rembrandt is aangekocht, met als voorwaarde dat die getoond wordt, dus die ligt nu hier. We kijken nu of we de presentatie van munten kunnen versterken.
Wij voelen zeker een verantwoordelijkheid voor de numismatiek in Nederland, ook al ben ik geen echte numismaat en hebben we die ook niet in ons museum, maar we hebben een belangrijke numismatische basis.

Is een thema iets wat al loopt en waarbij je aanhaakt?
Dat hoeft niet. In de bibliotheek liggen penningen zeker een paar jaar. Het moet wel een thema zijn dat relevant is voor Nederland zoals watersnood.

Een ander voorbeeld is een aantal zeventiende-eeuwse penningen die met de tachtigjarige oorlog te maken hebben. We hebben ook een reeks portretpenningen tentoongesteld. In de rest van het museum hebben penningen een andere rol. Dat is iets waar ik voor vecht door te wijzen op het feit dat penningen, hoe klein ook, interessant kunnen zijn in de vaste opstelling.

Hoe is de afdeling geschiedenis georganiseerd, zijn dat allemaal hokjes?
Je hebt een collectie onder je hoede en daarnaast is de tijd onderling verdeeld: ik houd mij vooral met de zestiende en zeventiende eeuw bezig, terwijl de collectie doorloopt tot het heden. Hokjes is het foute woord. Al is het verdeeld, er staan zeker geen muren tussen ons in.

Waar ben je nu mee bezig?
Ik heb nu een tentoonstelling over de Tachtigjarige Oorlog in voorbereiding. Het onderwerp bepaalt hier wat je laat zien. En daar zullen zeker penningen bij liggen.

Zijn er penningen die duidelijk op je netvlies staan?
Dat zijn vooral penningen die ik zelf heb verworven. Het is een brede collectie waar natuurlijk een aantal heel bijzondere exemplaren tussen zitten. Bijvoorbeeld de gouden erepenning – met ketting – van admiraal De Ruyter. We hebben ook de erepenning van een gezagvoerder van de VOC die vanuit Indonesië en Kaapstad de vloot terugbracht naar de Republiek. Daar staat prachtig het kasteel van Kaap de Goede Hoop op. Ook de gouden penning over de vrede van Münster van Lutma is een bijzondere en gekoesterde penning.

Zelf heb ik een gouden penning van een onbekende graveur aangekocht die een remonstrantse dominee in 1688 aan zijn kleinzoon heeft gegeven, ik heb daar in het *Bulletin van het Rijksmuseum* over geschreven. De jongen was op 29 februari 1680 geboren en vierde acht jaar later voor de tweede keer echt zijn verjaardag. Er hoort een klein schilderij van Van Musscher bij waarop die opa de penning aan zijn kleinzoon overhandigt. Op de TEFAF zag ik beide naast elkaar en die heb ik kunnen verwerven. Iemand anders spotte op de TEFAF een ronde, tien centimeter grote penningdoos met daar los bij een gesigneerde ontwerptekening. We wisten dankzij die tekening wie de doos had gemaakt, de Middelburgse edelsmid Gericke, voor welke gelegenheid en voor welke penning. Het was een geschenk van de VOC aan de Franse admiraal De Suffren die in 1784 onder andere door de Staten-Generaal werd bedankt, nadat hij de belangen van de Republiek in Azië had verdedigd tegen de Engelsen. Hij werd gefêteerd met een grote gouden medaille van zo'n acht centimeter diameter. De doos hiervoor was duurder dan de gouden penning zelf omdat er diamanten in waren verwerkt. We weten dat er nog vier zilveren en enige bronzen exemplaren van zijn geslagen en dat toen de stempel brak. Waarschijnlijk omdat de penning zo groot en dik was. Later heb ik een bronzen exemplaar kunnen verwerven.
De bekende beeldhouwer Proudhon heeft, ook in opdracht van de VOC, een buste van De Suffren gemaakt die eveneens in het museum staat. Samen is dit natuurlijk een mooi verhaal en dus zijn ze te zien in de vaste collectie.

Johan Werner Gericke (1746-1801), penningdoos voor De Suffren. Goud en diamanten, 1784, 89 mm (RMA NG-2006-30-A)

Het depot gaat verhuizen. Waar gaat alles heen?
Alles ligt nu in Lelystad. Eerder lagen de penningen in Amsterdam, maar hier was de ruimte te krap en had niet de goede condities. Lelystad is altijd een tijdelijk depot geweest dat voor ons is aangepast. Eigenlijk was het gebouwd voor de Koninklijke Nederlandse Munt en de Nederlandsche bank, onder andere gebruikt tijdens de invoering van de euro. Er wordt nu een nieuw depot gebouwd in Amersfoort, in de wijk Vathorst, onder de naam 'Collectiecentrum Nederland'. We werken daarin samen met Paleis het Loo, het Openlucht Museum en de Rijksdienst Cultureel Erfgoed. Het wordt een state-of-the-art gebouw met heel veel ruimte voor opslag en onderzoek.

Een soort Naturalis voor kunst?
Zoiets, maar dan zonder de tentoonstellingen. Iedereen kan daar straks onderzoek doen. Dat kan ook in Amsterdam, maar dan moet er zoals nu vervoerd worden en dat gaat via officiële kanalen. Je kunt straks nog steeds in onze studiezaal penningen bestuderen, mits vooraf aangevraagd, maar het zal straks gemakkelijker zijn om naar Amersfoort te gaan. De planning is dat het in 2020 open gaat.

Hoe krijg je penningen in een tentoonstelling?
Als collega's een tentoonstelling maken zit ik daar niet altijd bij, maar onderhand weten ze wel dat deze collectie er is en anders wijs ik ze er wel op. Onlangs hebben we op een veiling in Engeland een aantal penningen verworven over de Boerenoorlog, die prima bij de tentoonstelling over Zuid-Afrika paste. Het kan dus ook andersom zijn: eerst het onderwerp en daarna de verbetering van onze collectie.

Wordt alles opgenomen in een database?
Alles is al beschreven en via de website toegankelijk, maar vanaf dit jaar gaan we de hele collectie ook fotograferen, dus dan zal alles op het web met plaatjes zichtbaar zijn, ook voor de buitenwereld. Afbeeldingen zijn tegenwoordig natuurlijk essentieel. We merken nu al dat er ook voor tentoonstellingen van andere musea meer penningen worden aangevraagd en dat er meer onderzoek wordt gedaan. En dat er gelukkig ook meer mensen schenkingen doen. De collectie wordt dus intern en extern zichtbaarder zodat hij in toenemende mate gebruikt wordt. De VPK-collectie wordt daar ook in meegenomen zodat iedereen straks achtergrondinformatie en beeldmateriaal kan opvragen. In het contract met de VPK is dat geregeld. Fotografie en digitalisering zijn de laatste stappen om de collectie echt onderdeel van het museum te laten zijn.

Hoe worden de penningen bewaard?
We hebben de collectie onlangs herverpakt in KPK-doosjes van Bruno Ninaber van Eyben en dan in laatjes. Daarvoor lagen ze in kartonnen doosjes waarin ze gemakkelijk verschoven en die eigenlijk minder geschikt zijn. Een probleem voor onze restauratoren is dat zilver erg snel aanslaat.
Zij willen heel graag sealen, wat ook gebeurt bij grotere zilveren voorwerpen, maar ik heb altijd gezegd 'dat doen we niet bij munten en penningen'. De zichtbaarheid en het patina horen erbij.

Op onze penningen zijn in het verleden stickertjes geplakt...
Bij ons soms ook. Een paar jaar geleden is de hele collectie door de handen gegaan van een speciaal daarvoor aangestelde restaurator, om onder meer stickerresten te verwijderen. Een deel was ook gelakt en op de plaats waar de penning met een pincet werd vastgehouden was het erg aangeslagen. Of er was met verf een nummer op aangebracht. Je kan niet alles exact terug restaureren maar nu is de collectie in ieder geval weer egaal en stabiel.

Onze collectie wordt steeds aangevuld, dat is geen probleem?
Nee hoor, helemaal niet. We kennen natuurlijk de aard van de collectie. Jullie zijn een kunstenaarsvereniging en de prominente club op dit terrein maar jullie kwamen naar ons toe met een reële vraag en een reëel probleem. Er waren genoeg aanknopingspunten voor ons om daar ja op te zeggen. Ik heb zelf ook recente aankopen gedaan zoals de penning van Ad Dekkers over de opening van de metro in Rotterdam. Zoiets hoort zeker bij ons, maar het is geen aanleiding voor ons om hedendaagse penningkunstenaars te gaan verzamelen. Dat ligt meer bij Teylers en de NNC.

Het is nog niet zo makkelijk om iets te schenken of in bruikleen te geven.

Nee, het is iets wat de directie echt moet willen. Het moet iets betekenen voor het museum. Ik moet een schenking of bruikleen natuurlijk goed beargumenteren maar dat was in dit geval niet zo'n probleem. Aan een schenking of bruikleen zitten heel veel werkzaamheden vast, zeker als het om een groot aantal gaat zoals in jullie geval. Het moet helder worden vastgelegd wie waarvoor verantwoordelijk is.

Wie neust er nog meer rond in de collectie?

Dat zijn in de eerste plaats restauratoren. We hebben een aantal metaal-restauratoren. Verder is Jeroen de Wilde als vrijwilliger bij de collectie betrokken. Hij verzamelt zelf en zit dus op een heel andere manier in de numismatische wereld dan ik. Het is erg fijn dat hij mij met zijn expertise helpt om de munten meer te ontsluiten. Dan is er ook mijn collega Dirk-Jan Biemond die 'conservator metaal' is. Hij is niet verantwoordelijk voor de penningen, maar als hij met Lutma bezig is of met een andere ontwerper komt hij ook bij de penningen terecht. Er zijn dus geen grote muren en we kunnen gemakkelijk communiceren. We hebben ook een conservator beeldhouwkunst die soms betrokken is bij penningen. Er zijn legio dwarsverbanden. En heel interessante onderzoeken. Zo kan tegenwoordig vastgesteld worden aan de hand van de chemische samenstelling van het koper in welke mijn dat koper precies gedolven is, bijvoorbeeld in Japan. Het werd als retour-ballast in VOC-schepen meegenomen en later verwerkt in het brons van onder meer penningen.

Hoe word je conservator van het Rijksmuseum?

Daar is geen recept voor. Als kunsthistoricus moet je in bepaalde kunstvormen of materialen gespecialiseerd en geïnteresseerd zijn. Wat de geschiedenis betreft moet je een museale belangstelling hebben: hoe toon je iets aan het grotere publiek, hoe maak je duidelijk wat het belang ervan is. Het onderzoeken, beschrijven en presenteren zijn essentiële aspecten bij het Rijksmuseum. Numismaten zijn van oorsprong onderzoekers, zoals ik merkte bij de NNC en diens voorgangers. Presenteren is niet hun directe prioriteit, wel toegankelijkheid, maar dan via een website. In het Rijksmuseum moet je juist ook de publieke kant leuk vinden.

Johann Heinrich Schepp (1736-1798), eerbetoon aan De Suffren (voorzijde). Brons, 1784, 83 mm (RMA NG-2006-57)

Nogmaals, er is geen recept. Er zijn vrij veel mensen die hier zouden willen werken maar weinigen die hier terecht kunnen. We hebben veel conservatoren, ruim dertig. Vergeleken met andere musea is dat heel veel. Sommigen zijn hier vanuit hun studie en stage gebleven, de meesten vanuit andere musea of andere voortrajecten. Ik ben historicus en heb hier begin jaren tachtig mijn stage gedaan als een van de weinige studenten die het leuk vond om in de museale wereld terecht te komen. Ik heb toen een tentoonstelling gemaakt over Wilhelmina die honderd jaar tevoren geboren was en over haar ballingschap in Londen. Vervolgens heb ik hier mijn vervangende dienstplicht vervuld.
Zo heb ik geleerd om tentoonstellingen te maken. Daar heb ik vervolgens wat tijdelijke opdrachten door gekregen. Naderhand heb ik een boek geschreven over Zeeland in de Tweede Wereldoorlog en daarna heb ik twaalf jaar bij het Prins Bernhardfonds gewerkt voordat ik hier terugkwam. Zo heb ik mijn eigen route gevonden. Kunsthistorici en historici trekken samen op. Zeker na de heropening is het hier heel actief geworden en veranderd qua mentaliteit: veel opener. En ook in tijden van bezuinigingen kan hier heel veel. Ik tel mijn zegeningen.

Noot

1. Sanders, G.P. 'De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*. IV De collectie P.H. van Gelder' *De Beeldenaar* 22-4 (1998) 151-162.

HERMAN GERRITSEN

De SNP-projecten (slot)

Alle informatie nu toegankelijk

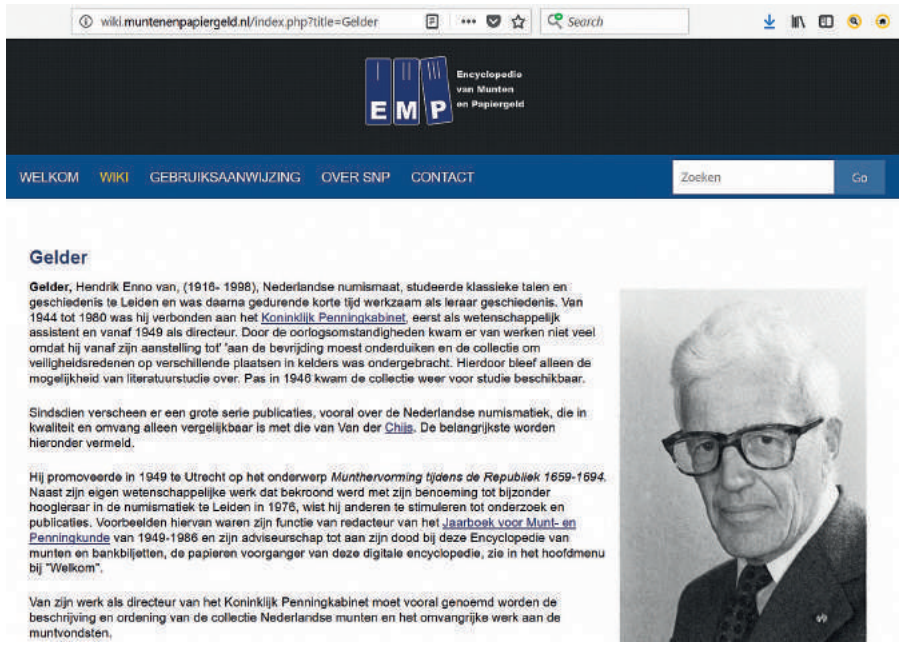
In december 2014 ontving de Stichting Nederlandse Penningkabinetten (SNP – steunstichting van het genootschap) van de voormalige Raad van Toezicht van het in 2013 opgeheven Geldmuseum een schenking van € 83.405. Dit bedrag was bedoeld als financiering van zes concrete, niet-commerciële projecten, waarvan er vier waren gericht op het breed toegankelijk maken van belangrijke numismatische literatuur (in het bijzonder digitaal, via internet). Daarbij gold de afspraak dat de SNP inhoudelijk èn financieel verantwoordelijk was. Als er meer geld nodig was voor realisatie, moest de SNP zelf zorgen voor additionele financiering. Eerder zijn in dit blad drie voortgangsverslagen gepubliceerd waarin deze projecten zijn beschreven.[1] Dankzij de inzet van velen zijn de projecten nu, drie jaar later, afgerond. Veel belangrijke numismatische kennis en informatie is nu met een druk op de knop toegankelijk voor geïnteresseerde verzamelaars, wetenschappers en het brede algemene publiek. Hieronder volgt voor het laatst een samenvatting van de projecten. Referenties en websites worden op een rijtje gezet en er wordt verantwoording afgelegd van de financiën.

Project 1

Van Gelder-lezing 2014 inclusief publicatie.
De Van Gelderbeurs 2014 werd toegekend aan Jan Pelsdonk voor het inventariseren van het Nederlandse muntvondstenbestand NUMIS. Wie gebruiken het? Wat zijn de behoeften? Wat is er nodig om het systeem ook in de toekomst werkend te houden? Tijdens het onderzoek zijn vraaggesprekken gehouden met drie groepen gebruikers: vondstmelders, algemene onderzoekers en kenners (onderzoekers met specifieke

De nu digitaal te raadplegen Nederlandse periodieken

EMP – het lemma Hendrik Enno van Gelder

numismatische kennis). Het resultaat is gepresenteerd op 22 november 2014 in de Van Gelder-lezing en is uitgebreider vastgelegd in een publicatie die door ieder te downloaden is.[2] Door de vele voorbeelden en verwijzingen naar uitgewerkte studies is de publicatie ook interessant voor wie overweegt NUMIS te gebruiken voor eigen onderzoek. Na een afwezigheid van twee jaar staat NUMIS sinds eind december 2015 weer deels op het internet. Er wordt nauw samengewerkt met PAN, de in september 2016 opgestarte Portable Antiquities of the Netherlands. NUMIS begint weer te groeien: begin januari 2018 bevat het meer dan 277.000 voorwerpen, waarvan 62.169 records online beschikbaar zijn.[3]

Project 2

Via internet vrij toegankelijk maken van de periodieken De Geuzenpenning (1951-1976), De Florijn (1972-1976) en De Beeldenaar (1977-heden). Deze activiteit is opgepakt door Janjaap Luijt, oud-hoofdredacteur van *De Beeldenaar*. Alle nummers van *De Geuzenpenning* (1951-1976), *De Florijn* (1972-1976) en *De Beeldenaar* (1977-heden) zijn waar nodig gescand en geverifieerd.[4] Ook is de website geschikt gemaakt voor verwerking van grote datahoeveelheden. Alle jaargangen staan nu online.[5] Voor *De Beeldenaar* wordt van de recentste vijf jaar (nu dus 2013 t/m 2017) enkel de inhoudsopgave van de nummers getoond. Via een eenvoudig zoekveld kan in alle bestanden tegelijk gezocht worden.

Project 3

Het online toegankelijk maken van de Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten. Onder leiding van eindredacteur Bert van Beek is in de periode 1985-2002 bij uitgeverij Samson de *Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten* verschenen. De in totaal 38 afleveringen staan als 2325 pagina's, verdeeld over drie kloeke ringbanden, bij mening verzamelaar thuis. Het project om de encyclopedie digitaal beschikbaar te maken werd in twee delen opgesplitst. Het eerste deel betreft het digitaal beschikbaar en doorzoekbaar maken van de huidige encyclopedie zoals die bestaat op papier. Het bedrijf OnScreen uit Leiden heeft daartoe een website ontwikkeld, plus een off-line beheersomgeving. OnScreen adviseerde om de encyclopedie in een wiki-omgeving te zetten

Nederlandse presentatie van vrij hangende penningen op FIDEM 2016

waarin zoekopdrachten snel tot resultaat leiden en via hyperlinks snel naar nieuwe trefwoorden gesprongen kan worden. Bovendien kan de beheerder op ieder moment zijn gewenste aanpassingen en uitbreidingen snel en effectief in de beheersomgeving uitvoeren en de nieuwe versie naar internet uploaden. Bert van Beek was bereid het monnikenwerk van de verwerking van gedigitaliseerde pagina's tot afzonderlijke Word-files per lemma op zich te nemen en de afbeeldingen als losse items op te slaan. Via intensieve samenwerking met OnScreen is de website in ongeveer een jaar gerealiseerd en is de bestaande papieren encyclopedie digitaal toegankelijk gemaakt. Recent is het proces uitgebreid beschreven, de website kent ook een alfabetische index.[6]

Project 4

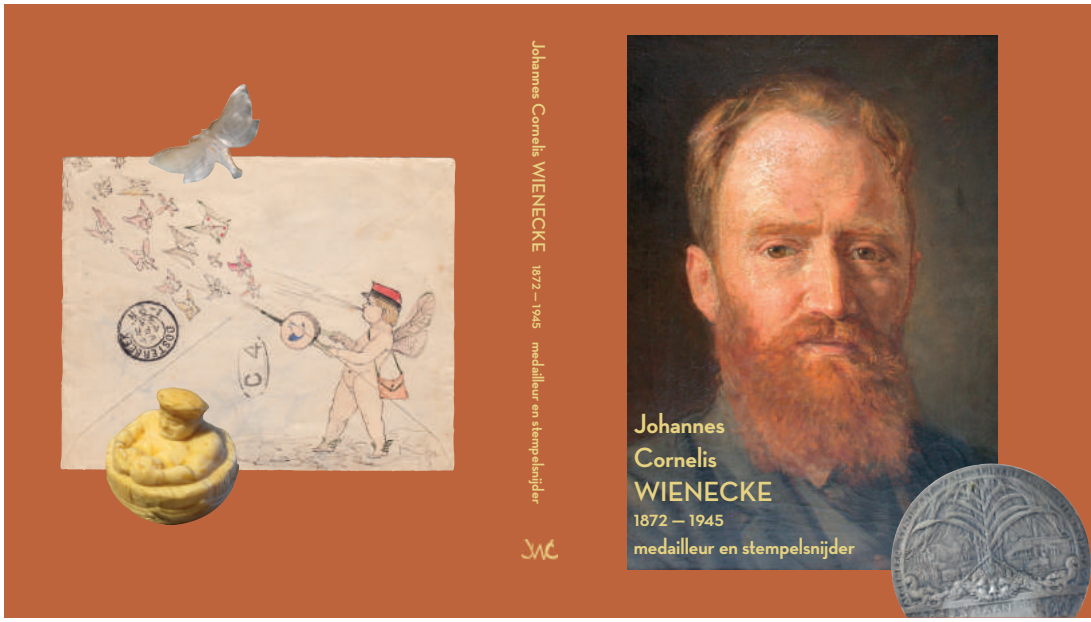
Presentatie van vernieuwende Nederlandse penningkunst op de FIDEM-tentoonstelling in België in 2016. Een aantal enthousiaste Nederlandse penningmakers probeert een nieuwe dimensie te geven aan penningen door creatief te experimenteren met materiaal, vorm, verschijning en presentatie. Deze experimentele penningen komen veelal niet tot hun recht in de gangbare presentatie-mogelijkheden van penningen in vitrines. Het SNP-project heeft bijgedragen om deze vernieuwende penningkunst te kunnen presenteren op de tweejarige internationale FIDEM-tentoonstelling in België in 2016, op de manier die de kunstenaars voor ogen hadden. Nederland heeft hiermee internationaal een indrukwekkend visitekaartje over de huidige penningkunst in ons land afgegeven. Dit project werd geleid door de beeldhouwer en penningmaker Linda Verkaaik, toenmalig bestuurslid van de Vereniging voor Penningkunst. In een eerdere aflevering van *De Beeldenaar* stond haar verslag.[7]

Project 5

Via internet vrij toegankelijk maken van een reeks slecht toegankelijke publicaties over de oosterse numismatiek. Het *Journal of the Oriental Numismatic Society* (vroeger bekend als *Newsletter*) is het belangrijkste tijdschrift voor de oosterse numismatiek. Zoals bij veel tijdschriften zijn vooral de oudere nummers slecht te vinden. Op initiatief van Jan Lingen (secretaris voor Europa van de Oriëntal Numismatic Society (ONS) zijn in dit SNP-project alle publicaties van de ONS professioneel gescand. Deze zijn vervolgens door medewerkers van het British Museum op de ONS-website gezet. Inmiddels staan alle exemplaren van het *Journal of the Oriental Numismatic Society*, de *Occasional Papers* en de *Information Sheets* vanaf het begin in 1971 tot en met 2010 op de site.[8] Ook zijn er aparte documenten met index op auteur, op titel en op jaargangnummer.[9] Hiermee is de gewenste beschikbaarheid en toegankelijkheid verzekerd. De ONS en het British Museum zullen dit website-archief de komende tijd verder aanvullen. Ook zullen opties worden toegevoegd om het archief te kunnen doorzoeken op auteur en op titel van een artikel. Terwijl een bezoeker nu wel al hele nummers kan downloaden, is het de bedoeling dat op termijn ook downloads van individuele artikelen mogelijk worden.

Project 6

Publicatie van een oeuvrecatalogus over de medailleur J.C. Wienecke. Johannes Cornelis Wienecke was gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw de belangrijkste medailleur-stempelsnijder van 's Rijks Munt. Naast zijn vernieuwende ontwerpen van de munten voor Nederland en Nederlands-Indië heeft hij honderden ontwerpen van penningen en plaquettes gerealiseerd. De eerste stappen tot een publicatie met catalogus werden in de beginjaren 1980 door Jille Westerhof gezet, die een uitgebreid kaart-

Omslag van de Wienecke-publicatie

systeem opzette. Dankzij de SNP-financiering en de inzet van Jan en Marie-Astrid Pelsdonk (inhoud, respectievelijk vormgeving) werd het mogelijk het in 2014 beschikbare materiaal verder aan te vullen, te bewerken en vorm te geven. Dit werd in september 2017 bekroond met het verschijnen in een grote oplage van een gedegen publicatie inclusief oeuvrecatalogus.[10] Dit prachtig vormgegeven nieuwe standaardwerk van 520 pagina's werd feestelijk gepresenteerd tijdens de najaarsbijeenkomst van het genootschap in Haarlem.[11]

Actualiseren *Encyclopedie*

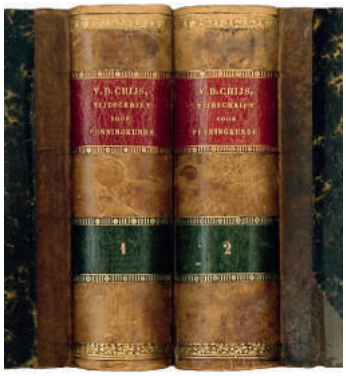
In het encyclopedieproject is een budget geoormerkt voor de vervolgstap, zodra de encyclopedie digitaal beschikbaar zou zijn. Door een redactie van deskundigen, onder leiding van Bert van Beek, zal de encyclopedie in vijf jaar stapsgewijs geactualiseerd worden. Nieuwe lemma's, nieuwe inzichten en betere (kleuren!)foto's. Die fase zal nu, in 2018, starten.

Financiën

Laten we het laatste project, het actualiseren van de encyclopedie over de komende vijf jaar met een eigen gereserveerd budget, even buiten beschouwing houden. Van de afgeronde zes projecten kan de balans worden opgemaakt. Hiervoor was een totaalbudget beschikbaar van € 69.190. Dankzij de enthousiaste inzet en creativiteit van alle betrokkenen werden alle zes binnen het beschikbare budget gerealiseerd. Van het overgebleven bedrag is een klein deel gebruikt voor aankoop en digitalisering van het in twee dikke delen gebundelde *Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde* (1833-1843), uitgegeven door Pieter Otto van der Chijs. Dit werk van ruim 2000 pagina's is daarop geschonken aan de Nationale Numismatische Collectie. Het resterende bedrag van € 4.691 is toegevoegd aan het SNP- fonds Onderzoeksbeurzen Numismatiek, dat hiermee een grootte gekregen heeft van € 7.406. Deze bestemming is geheel conform de afspraken bij de oorspronkelijke projectaanvragen.

Dankzeggingen

Met de inzet van vele enthousiaste verzamelaars en specialisten is een groot aantal ideeën rond digitale toegankelijkheid van numismatische kennis werkelijkheid geworden. Succes heeft zoals altijd vele vaders. Op gevaar af dat iemand ten onrechte niet genoemd wordt, geldt zeker dat deze resultaten niet bereikt hadden kunnen worden zonder de grote inzet van Bert van Beek,

Ingebonden Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde

Jan Lingen, Janjaap Luijt, Marie-Astrid en Jan Pelsdonk, Linda Verkaaik en Jan de Vries. Dank ook aan de Nationale Numismatische Collectie, die de financiering van de technische realisatie van de website voor de Encyclopedie voor haar rekening heeft genomen en om niet vele honderden afbeeldingen voor de Wienecke-publicatie beschikbaar heeft gesteld. En excuses aan betrokkenen die in dit lijstje hierboven vergeten mochten zijn.

Noten

1. Gerritsen, Herman 'Voortgangsverslag SNP-projecten eerste halfjaar 2015' *De Beeldenaar* 39-4 (2015) 178-180; Gerritsen, Herman 'Voortgangsverslag SNP-projecten tweede halfjaar 2015' *De Beeldenaar* 40-2 (2016) 63-65; Gerritsen, Herman 'Voortgangsverslag SNP-projecten over 2016' *De Beeldenaar* 41-2 (2017) 79-81.
2. Pelsdonk, Jan 'Quo Vadis, NUMIS?' *Van Gelder-lezing* 13 (Haarlem 2014/2017); www.koninklijkgenootschap.nl/snp/van-gelderlezing
3. https://nnc.dnb.nl/dnb-nnc-ontsluiting-frontend/#/numis/
4. Luijt, Janjaap 'Eindelijk Digitaal. *De Beeldenaar* raadplegen via internet' *De Beeldenaar* 40-2 (2016) 83-85.
5. www.debeeldenaar.nl/archief
6. Beek, Bert van 'De Encyclopedie van Munten en Papiergeld online. Van papier naar digitaal' *De Beeldenaar* 41-2 (2017) 63-65; www.muntenenpapiergeld.nl; http://wiki.muntenenpapiergeld.nl/index.php?title=Index
7. Verkaaik, Linda 'Hangende penningen FIDEM-2016. Een stap voorwaarts' *De Beeldenaar* 41-2 (2017) 57-62.
8. www.orientalnumismaticsociety.org/JONS/journals.php
9. www.orientalnumismaticsociety.org/ons_journal/jons_index
10. Marie-Astrid Pelsdonk (red.), Susan Adam, Nico Arkesteijn, Peter van der Lijke, Jan Pelsdonk & Jille Westerhof *Johannes Cornelis Wienecke 1872-1945, medailleur en stempelsnijder* (Herent 2017).
11. Kok, Michel 'Haarlem, Wienecke en het KNGMP-jubileum' *De Beeldenaar* 42-1 (2018) 30-31; Gerritsen, Herman 'De totstandkoming van de Wienecke-publicatie' *De Beeldenaar* 42-1 (2018) 36-39.

JACK VISKER

Zoekend naar de essentie van de penning

Verslag van het atelierbezoek bij Jan Paul Kruimel

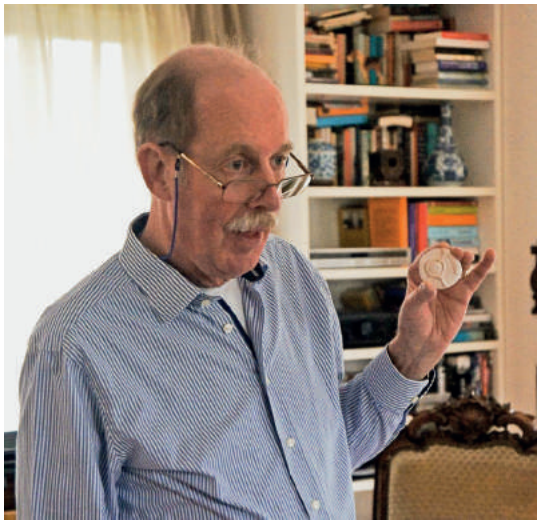
Op 25 november kwamen elf atelierbezoekers samen bij Jan Paul Kruimel in Warmond. Jan Paul Kruimel is een ervaren medailleur met ruim tweehonderd penningen (opdrachten en vrij werk) op zijn naam. De liefde voor penningen heeft hij van thuis uit meegekregen; zijn vader en grootvader waren lid van de VPK. Tijdens het bezoek vertelt Jan Paul aan de hand van vele penningen over zijn zoektocht naar de essentie van 'de penning' en de opdracht die de medailleur daarbij heeft.

Reflectie op de werkelijkheid

Bij een penning in opdracht staan aan twee kanten mensen; de opdrachtgever en de uiteindelijke ontvanger. Die mensen hebben een relatie en een goede penning verbeeldt die relatie. Toch hebben veel opdrachtgevers geen idee hoe het wezen daarvan verbeeld zou kunnen of moeten worden. Dan is het aan de medailleur om op zoek te gaan naar de essentie en dit in beeld te brengen. Het is zoeken naar wat mensen samenbindt. Soms ligt dat voor de hand en soms is dat heel moeilijk, zoals bij een geboortepenning. Over een baby is nog niet veel te zeggen. De relatie tussen ouders en kind is pril en zal nog vele ontwikkelingen doormaken. Jan Paul loste dit op door de baby een omhullende rand van geborgenheid te geven en op de keerzijde de opkomende zon van toekomstig leven te laten schijnen. Soms is een penning ook een statement, zoals de penning van verdienste die hij maakte voor het Oude Raadhuis van Warmond in 2010 waarin de golvende rand de vele, verschillende facetten van de kunst verbeeldt en de belettering (positief en negatief) hier tegenin beweegt. Bij een penning die als vrij werk gemaakt wordt geldt hetzelfde als voor een penning in opdracht, maar nu is de medailleur zijn eigen opdrachtgever. Dat geeft vrijheid, maar maakt het niet makkelijker om de essentie van de penning in beeld te vangen.

Een selectie van de besproken penningen

Jan Paul Kruimel geeft een toelichting op de penning Double Eye

Gever en ontvanger serieus nemen

Wat is het verschil tussen een penning waar de naam van de ontvanger naderhand is ingegraveerd en een penning waarvan de naam integraal onderdeel uitmaakt? Die vraag beantwoordt zichzelf in de blikken van de ontvanger. Als je iets doet dan doe je het goed. Jan Paul kiest dan ook voor de penning met geïntegreerde naamsvermelding.

Tafelmedaille

Wie het werk van Jan Paul Kruimel overziet wordt verblijd door een veelheid aan vormen en materialen. Lang niet al zijn penningen zijn een klassieke bronzen schijf. De penning *Watersnood* bestaat uit een lang lint dat golft en vorm krijgt. *Double eye* (verwijzend naar de dubbele betekenis van het woord 'eye'; oog en detective, deze penning wordt in een volgend nummer van *De Beeldenaar* nader besproken) kijkt je levensecht aan vanuit een achtergrond van kunstporselein. Daarnaast gebruikt hij vele andere vormen en materialen, maar vrijwel elke penning van zijn hand is direct herkenbaar als penning in de klassieke zin van het woord. Hiermee laat Jan Paul Kruimel zien dat een medailleur penningen tot leven kan brengen, ook als hij binnen de strenge regels van de penningkunst blijft. Dit vraagt creativiteit en vakmanschap. Daarvan hebben de atelierbezoekers een hele middag mogen genieten.

De penningen gaan rond

KEES VAN DER POLS

LIVER TVRCX DAN PAVS - 2

'LIVER TVRCX. DAN PAVS', ofwel liever Turks- dan pausgezind, is de tekst die op één van de zijden van de zogenaamde 'halve manen' – draagpenningen van protestanten en watergeuzen – rond 1570 wordt vermeld. Zij zijn schaars, worden al eeuwen verzameld en nagemaakt en brengen op veilingen nu duizenden euro op. De vóór 1575 geproduceerde halve manen zijn overwegend gegoten in zilver.[1] Daarna worden ze meestal uit een plaat zilver gezaagd en gegraveerd; zij worden in het vervolg 'vlak' genoemd en vormen het onderwerp van deze bijdrage.

Halve manen

De halve manen zouden medio 1566 in Antwerpen zijn ontstaan. Nabij Antwerpen vonden hagenpreken plaats, waar ene Moded als voorganger de controversiële uitspraak 'liever Turks dan paaps' zou hebben gedaan. Betergesitueerde burgers die de hagenpreken bijwoonden zouden daarop in zilver uitgevoerde halve manen – met het oogje vastgezet – op hoed of mouw zijn gaan dragen. Moded zou deze draagpenning bij de watergeuzen hebben gepropageerd. In 1573 of 1574 is naar het oude model waarschijnlijk een nieuw aantal draagpenningen – zie de afgebeelde halve maan in de collectie van het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (PKB) – vervaardigd voor de watergeuzen en door hen gedragen bij het ontzet van Leiden in oktober 1574.[2] Dat laatste wapenfeit heeft halve manen destijds populair gemaakt.

Dat het ontstaan van de halve manen in Antwerpen en in het jaar 1566 moet worden gezocht berust eigenlijk alleen op een vermelding van 70 jaar later in *Opcomste der Nederlantsche beroerten*: 'Doen droegen se op hunne mauwen ende hoeden silvere halve Manen met Letteren daer op: Liever Turckx, als Paeps. Ende riepen over straet. Halve Mane op de mauw, Liever Turckx als Papauw.'[3] Lang werd aangenomen dat dit boekje geschreven is door Augustijn van Teylingen. De schrijver doelt in dit vele malen herdrukte werk op het jaar 1566 maar noemt hier niet specifiek de hagenpreken of Antwerpen. In 1981 heeft

1574, gegoten (collectie PKB)

Van Loon-1, pagina 192

1574, vlak (collectie RMA NG-VG-1-407-B)

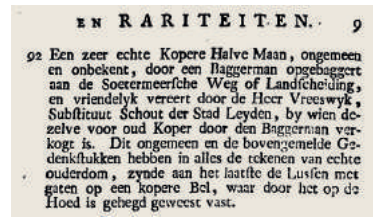
Vermaseren aangetoond dat niet Augustijn de schrijver is, maar de in 1602 als Amsterdammer geboren Antonius Schellingwou.[4] Schellingwou had gestudeerd in Leiden en het is aannemelijk dat hij over de gebeurtenissen van 1566 in

Antwerpen had horen vertellen door studenten uit families die eind zestiende eeuw van Antwerpen naar Amsterdam of Leiden waren gemigreerd. Het staat vast dat er halve manen bestaan die ouder zijn dan de manen die bij het ontzet van Leiden werden gedragen. Requesens, de latere landvoogd, zond immers op 4 november 1574 een brief met een halve maan aan koning Philips II via diens secretaris Cayas. Destijds is deze brief in het Spaanse archief in Simancas samengevat met 'Opdat Uwe Majesteit kennis neemt van het venijn dat die lieden gebruiken tegen onze Godsdienst, stuur ik U een embleem, dat zich bevond op een bevelvoerder van die lui die in Bomene gegrepen zijn' en 'De teksten van het halve maan vormige embleem luiden voor één zijde in het Frans, ten spijte van de mis, en op andere zijde in het Vlaams liever Turks dan van de Paus'.[5] Overigens toont deze tekst opnieuw aan dat DELAMES verwijst naar mis(dienst) en niet naar de ziel(en).

1574, vlak, (collectie PKB)

Vaandel halve maan, 1574 of iets eerder, koper, (collectie De Lakenhal)

EN RARITEITEN. 9

92 Een zeer echte Kopere Halve Maan, ongemeen en onbekent, door een Baggerman opgebaggert aan de Soetermeerſche Weg of Landſcheiding, en vriendelyk vereert door de Heer Vreeswyk, Subſtituut Schout der Stad Leyden, by wien dezelve voor oud Koper door den Baggerman verkogt is. Dit ongemeen en de bovengemelde Gedenkſtukken hebben in alles de tekenen van echte ouderdom, zynde aan het laatſte de Luſſen met gaten op een kopere Bel, waar door het op de Hoed is gehegd geweest vast.

Vaandel halve maan, tekst veilingcatalogus 1783

Ligatuur

Bij halve manen wordt vrijwel altijd verwezen naar Gerard van Loon.[6] Een deel van zijn beschrijving is in dit artikel afgebeeld. Er zijn nogal wat van deze penningen in verzamelingen opgenomen die inderdaad op deze afbeeldingen lijken. Bij een grondiger bestudering blijken er belangrijke verschillen te bestaan. Een eerste belangrijk verschil is de ligatuur van A en V in het woord PAVS waarmee het afgebeelde gegoten exemplaar is uitgevoerd. Ik druk dat voor een goed begrip voor het vervolg uit als P AV S. Maar ook is dat exemplaar spiegelbeeldig aan de door Van Loon gegeven afbeelding.

In de collectie van het Rijksmuseum van Amsterdam (RMA) is de afgebeelde vlakke halve maan – met een aangesoldeerd oogje – opgenomen (NG-VG-1-407-B), die overeenkomt met het boven afgebeelde gegoten exemplaar met dezelfde tekstregels LIVER TVRCX (ster) DAN P AV S en ENDESPIT (kreeftje) DELAMES. Deze penning met een gewicht van bijna 8 gram zal waarschijnlijk vlak na het ontzet van Leiden zijn vervaardigd als kopie van een door een watergeus gedragen gegoten halve maan. Het is zeer wel denkbaar dat deze halve maan nog vóór het ontzet is vervaardigd en werd gedragen door een watergeus bij gebrek aan een nog overgebleven gegoten exemplaar. De als memento vervaardigde halve manen hebben namelijk meestal een extra ringetje om ze aan een ketting of lint te dragen. Opmerkelijk is het artistieke verschil in 'maangelaat' van beide zijden; mogelijk was oorspronkelijk maar één maangelaat gegraveerd.

Een vergelijkbaar exemplaar bevindt zich in het PKB. Deze relatief zware penning van bijna 10 gram met een aangesneden oogje heeft een extra ringetje en het kreeftje is in vergelijking met het afgebeelde gegoten exemplaar ondersteboven uitgevoerd. Desondanks is het denkbaar dat ook deze halve maan elders nog vóór het ontzet is vervaardigd en werd gedragen door een watergeus bij gebrek aan nog een gegoten exemplaar. Ik acht beide penningen origineel en vanwege het gebruik van P AV S vervaardigd vóór 1575.

Overigens is op één zijde van het exemplaar van het RMA duidelijk de 'Turkse' snor afgebeeld. Vanaf 1566 droegen de geuzen vaak zo'n snor als belediging van de toenmalige kerkelijke overheid en die vinden we ook vrij duidelijk aangegeven op een koperen halve maan in de collectie van De Lakenhal. Waarschijnlijk was dit een onderdeel

van een vaandel van de naar Leiden oprukkende watergeuzen. Het geheel meet zo'n 60 bij 125 bij 300 mm en zal dus niet aan de hoed zijn gedragen zoals werd verondersteld onder nummer 92 (afgebeeld) in de veilingcatalogus van 1783, waarmee deze rariteit werd aangeboden.[7]

Memento

Meer voorkomend zijn de vlakke halve manen met de teksten LIVER TVRX (ster) DAN PAVS en ENDESPIT (kreeftje) DELAMES en spiegelbeeldig aan de afbeeldingen van Van Loon (en dus zonder ligatuur van A en V). Een dergelijke penning werd in 1999 geveild samen met een gezegeld handgeschreven papiertje dat deze halve maan tijdens het ontzet van Leiden door de watergeuzen zou zijn gedragen.[8] Deze halve maan met een ringetje werd met grote waarschijnlijkheid niet op dat tijdstip door watergeuzen gedragen. De penning is vrijwel zeker direct na het ontzet vervaardigd als memento daaraan, net zoals de afgebeelde tweede vrijwel identieke penning met een gewicht van ruim 8 gram. Het Zeeuws - en het Fries Museum hebben een beschadigd exemplaar zonder ringetje van dit type penning. De veronderstelling is gewettigd dat deze penningen na 1574 zijn gedragen tijdens gevechten en daarbij zijn beschadigd.

In 1824 werd in Leiden een tentoonstelling gehouden in het kader van 250 jaar ontzet. In de catalogus wordt onder nummer 50c, als eigendom van de stad, een vlak exemplaar zonder ringetje vermeld met in de tekst TVRCX.[9] Dit exemplaar, dat geen deel (meer) uitmaakt van de collectie van De Lakenhal, is niet goed te beoordelen; waarschijnlijk als memento vervaardigd, tenzij in de tekst P AV S voorkwam, waarbij dan de beschrijving van het exemplaar van het RMA zou kunnen worden gevolgd. In diezelfde catalogus komt als nummer 51 (tekstdeel afgebeeld) een bijzondere vlakke halve maan voor. De tekstregel ENDE SPITE LA + MESSE is al besproken in mijn vorige bijdrage als onderbouwing van het uitgangspunt dat DELAMES doelt op mis(dienst) en niet op ziel(en). Het is spijtig dat de vorm van het teken – al dan niet kreeftje – tussen LA en MESSE niet is vermeld. Als het immers kreeftje zou zijn dan is een plaatsing na en niet vóór LA niet overeenkomstig de veronderstelde betekenis als terug kruiper of achteruitloper.

Wigersma beschrijft in 1906 drie vlakke halve manen met voor elk een afbeelding van één zijde.[10] Eén van deze halve manen (nummer 9) uit zijn eigen collectie met een aangesoldeerd oogje en spiegelbeeldig aan de afbeeldingen van Van Loon, is uitgevoerd met LIVER TVRX (ster) DAN P AV S. De ster is erg klein en de keerzijde zou ook zijn uitgevoerd met een ster. Ik beschouw deze vlakke halve maan als een memento na het ontzet van Leiden, maar wel als een bijzondere door die ligatuur van A en V in de tekst en een tweede ster in plaats van kreeftje. Door veilinghuis Schulman b.v. is in januari 2017 een tweede exemplaar geveild. Aan de echtheid daarvan hoeft niet te worden getwijfeld, want deze penning draagt een zilvermerkje voor 'vreemd werk', dat slechts van 1814 tot 1831 in gebruik was. In de zeventiende en achttiende eeuw zullen geen nieuwe halve manen zijn bedacht, zeker niet met twee sterren en geen kreeftje. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw worden weer geuzenpenningen bedacht, gelijktijdig met de dan ontstane interesse in het begin van onze staat. Een tweede halve maan (nummer 10), uit Wigersma's eigen collectie, is niet spiegelbeeldig aan de afbeeldingen van Van Loon en heeft dezelfde tekst als de vorige, maar zonder ligatuur in PAVS. De afgebeelde zijde komt goed overeen met een zilveren vlakke halve maan in de collectie van de Universiteit van Gent.

Beide penningen vertonen een bijzondere uitvoering van de ster. Op de penning in Gent wordt een snor gesuggereerd en is een kleine kreeft afgebeeld. Wellicht is dit stuk te beschouwen als een memento, maar een productie vóór 1574 is denkbaar. Een derde exemplaar (nummer 11) zou slechts 5,5 gram wegen. Deze bevindt zich in de verzameling van het Fries Genootschap, heeft een uitgesneden oogje, is spiegelbeeldig aan de afbeeldingen van Van Loon, heeft dezelfde tekst als de vorige en toont een ster en kreeftje. Deze halve maan komt op het gewicht na overeen met de twee hierboven als memento besproken penningen, maar is beduidend groter. Daarom is deze penning te beschouwen als een memento aan het ontzet van Leiden. Het is mij niet gelukt meer exemplaren te vinden die overeenkomen met de exemplaren met nummers 9 tot 11.

Origineel of niet

Wigersma schrijft zelf 'Het zijn eenvoudige, vrij goed gemaakte stukken. Het is moeilijk zich van de echtheid dezer medailles te verzekeren, omdat zij zoo gemakkelijk na te maken zijn'. Zijn exemplaren met nummers 9 en 10, de corresponderende penningen die zijn geveild door veilinghuis Schulman en het stuk in de collectie van de Universiteit van Gent beschouw ik als origineel. Schulman veilde in januari 2017 nog een gegoten exemplaar met de aanwijzing 'later werk (omstreeks 1910)'; een mooi exemplaar met een onbeholpen kreeftje en in de tekst LIVERT in plaats van LIVER. Daarover het volgende. In 1874 zijn ter gelegenheid van het derde eeuwfeest van het ontzet van Leiden opnieuw zilveren halve manen gemaakt, waarvan recent twee exemplaren bij de MPO zijn geveild; zie de opgenomen foto van één daarvan.[11] Beide stukken zijn vrijwel identiek aan elkaar. Deze penningen lijken vrijwel gelijk aan de twee hierboven afgebeelde en als memento beschouwde penningen, waarvan één met het bijgevoegde briefje. Toevallig is op het andere exemplaar op het oogje een 'zwijnskopje' aangebracht dat als belastingstempel voor oud inlands zilver bij de waarborgkantoren in gebruik was tot 1853. Dat kan als een hulpmiddel voor de bepaling van originaliteit dienen omdat het werd aangebracht op oude kleine zilverwerken bij verkopingen. Dat is betrouwbaarder dan het zogenaamde kleine bijltje dat na 1853 werd ingestempeld op in de handel terugkerend zilver. Dat teken werd in latere jaren namelijk ook aangebracht op namaak-antiek zilver zoals de in mijn vorige bijdrage als vervalsing aangemerkte halve maan.[12]

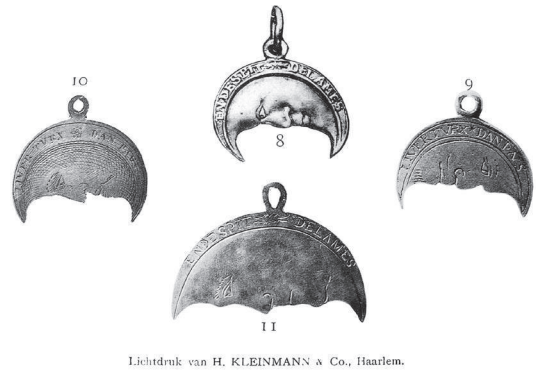
Het RMA heeft een vlakke tinnen halve maan (NG-VG-1-407-C) met de gegraveerde tekstregels LIEVER TVRX DAN PAVS (zonder ster en zonder ligatuur van A en V) en SPYT AL HAER MISSE zonder kreeftje. Er is aan beide zijden nog een tekstregel waar mogelijk 1 * 5 * 7 * 4 stond gegraveerd. De '4' is min of meer tweemaal zichtbaar, de overige

51 Zilveren halve Maan als boven, met de navolgende inscriptie:
aan de eene zijde LIEVER + TVRCX + DAN + PAVS,
en aan de andere zijde ENDE SPITE LA + MESSE.
Met een oog zonder ring, hebbende (hoewel niet geschroefd zijnde) kenteekenen van echtheid; dezelve wordt alzoo niet beschreven bevonden, en is dus hoogst zeldzaam. — Uit het Kabinet van den Heer *A. Kleynenbergh* voornoemd.

Nummer 51 van de catalogus van 1824

1574, vlak (veiling Laurens Schulman 22, 1999)

Lichtdruk van H. KLEINMANN & Co., Haarlem.

Wigersma, 3 vlakke manen

1574, vlak (particuliere collectie)

1574, vlak (Veiling Schulman, januari 2017)

1574, vlak (collectie Universiteit van Gent)

Type 1874 (veiling MPO, mei 2012)

cijfers zijn aannemelijk. Ook deze, zeer bijzondere en helaas beschadigde, penning is spiegelbeeldig aan de voorbeelden van Van Loon. Opmerkelijk is de forse 'Turkse' snor. Deze penning in 'armeluis zilver', waarvan kennelijk het oogje was afgebroken, zal zijn vervaardigd op basis van een eerder gegoten halve maan. Niet de gekozen tekst, wel het mogelijke jaartal 1574, verwijst naar de watergeuzen.

Ghi staten

1579 en 1580 zijn geen prettige jaren voor prins Willem van Oranje. De Staten zoeken in geloofszaken geen compromis en besluiten, tegen zijn advies, tot de Unie van Utrecht. Oranje gaat daar later mee akkoord maar weigert het besluit alsnog mede te ondertekenen. Verder werd hij in de ban gedaan door Philips II, de koning die hij 'altoos heeft geëerd'. Oranje krijgt steun in de vorm van een vlakke halve maan, waarvan onbekend is wie of welke groep voor de productie verantwoordelijk is. Deze penning is in 2001 door Kerrebijn in *De Beeldenaar* beschreven met daarbij een afbeelding van het exemplaar dat later in 2013 bij Christie's Amsterdam is geveild.[13] Hier wordt het vrijwel identieke exemplaar van Teylers Museum afgebeeld; beide met aangesoldeerde oogjes. De grootte van ongeveer 30 bij 45 mm is vergelijkbaar met die van de gegoten halve manen. Een derde vrijwel identiek exemplaar bevindt zich in het PKB.

tin, vlak (collectie RMA NG-VG-1-407-C)

1580, vlak (collectie Teylers Museum)

1580, vlak, vergelijking, tevens met '1573'

1580, vlak, 'Blaukerck' (collectie PKB)

Na 1572, vlak (veiling Schulman 1921 en 1931)

De gegraveerde tekstregels luiden LIEVER TVRCKS ALS PAVS 1580 en GHI STATEN VEST DIE PRINS GETROV. Ster en kreeftje komen niet meer voor. Wel is geuzensymboliek weergegeven met tweemaal een paar in elkaar grijpende handen op een door twee pijlen doorboord hart. In november 2003 veilde Laurens Schulman een vrijwel identiek exemplaar, met gravering van 1573 over 1580. Daarvan was het oogje afgebroken en in de rand was een gat gemaakt. Een vergelijking van de diverse graveringen van 1580 is afgebeeld. Het is uitzonderlijk dat Gerard van Loon dit type niet noemt, ondanks het feit dat er nu al vier stuks zijn vermeld, terwijl een antiquair in Zaltbommel, de heer Aad Penders van De Eenhoorn, enige jaren geleden een vijfde exemplaar in zijn collectie had. Vanzelfsprekend zou een zilversmid met wat ervaring als graveur deze penning in latere eeuwen relatief eenvoudig hebben kunnen vervaardigen en gerede twijfel over het origineel karakter zou daarom terecht kunnen zijn. Het door Laurens Schulman geveilde exemplaar neemt door het afgebroken oogje en het aangebrachte gaatje die twijfel weg, wat niet wegneemt dat dit type penning eenvoudig te vervalsen is.

In de collectie van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bevindt zich onder nummer 375 een bijzonder fraaie en vergelijkbare penning, in verguld zilver, ook gedateerd 1580, met ongeveer dezelfde boodschap, maar dan met vier tekstregels. Deze halve maan is met een diameter van 64 mm en een gewicht van bijna 20 gram beduidend groter. De geuzensymboliek is weergegeven met in elkaar grijpende handen op een doorboord hart. De vier tekstregels luiden LIEVER TVRCKS ALS PAVS BLAVKERCK VAN DOCKVM, GHI STATEN VEST DEN PRINS TROV, LIEVER TVRCKS ALS 'ster' PAVS A 1580 en GHI STATEN VEST D PRINS TROV. Zeer waarschijnlijk is een keer het draagoogje afgebroken en opnieuw wat slordig aangesoldeerd. Omdat het verguldsel geen direct zichtbare slijtage vertoont neem ik aan dat de penning na het opnieuw aanzetten van het oogje (mogelijk opnieuw) is verguld. De penning werd in 1854 geveild uit de collectie van J.J. Becker Bz en is in 1865 aangekocht uit de collectie L. Geelhand. Op het draagoog is het kleine bijltje aangebracht, wat hier inderdaad correspondeert met de veilingdatum en geen twijfel over dit stuk toelaat. De veilingcatalogus geeft geen informatie over 'Blaukerck van Dockum'. De Mey vermeldt in zijn bijlage 3 voor de periode 1568-1572 zonder verdere informatie het 'watergeusmanschap Blauwkercke' met herkomst 'Dokkum', waar hij weer een 'Claes ...' en een 'IJsbrant van Dockum' met herkomst 'Friesland' opneemt.[14] Er is tot nu toe weinig nadere informatie over deze watergeus gevonden. Er is een notariële acte bekend van notaris Cleuting, Leeuwarden, gedateerd 26 februari 1571.[15] Hierin ondertekent ene Joost Idszoon Blauwkerck – op dat moment nog geen 25 jaar oud – dat voor zijn rekening een pand in Leeuwarden wordt verkocht door Jarich Wopckezoon, zijn curator te Leeuwarden, samen met Jan Tyebbesoon, zijn oom te Dokkum. Het is mogelijk dat Joost Idszoon Blauwkerck zich nog dat jaar heeft aangesloten bij de watergeuzen tijdens één van hun landgangen (lees plundertochten) in de buurt van Dokkum. Ik speculeer desondanks dat de watergeus Blauwkerck de periode tot 1580 heeft overleefd en alsnog steeds rechtgeaarde geus ergens in de Nederlanden onder de naam Blaukerck van Dockum één der personen was van een groep die het nodig oordeelde Oranje op deze wijze te steunen.

Een bijzondere halve maan met de tekst GHI STATEN WEEST MALKANDER GETROV wordt nog door Kerrebijn genoemd.[16] Deze penning werd door Schulman in 1921 geveild uit de collectie Ruys de Perez en kwam in 1931 nogmaals bij Schulman onder de hamer. Door het huidige veilinghuis Schulman b.v. konden nog nadere gegevens over deze 46,5 mm grote, vlakke, zilveren penning met een aangesoldeerd oogje worden verstrekt. De tekstregels luiden O GHI * STATEN * WEEST * MALKANDER * GETROV en LYVER * TVRCX * ALS * PAWS *. De schrijfwijze PAWS is bijzonder en Kerrebijn vergat opvallend genoeg de O, niet gevolgd door een sterretje, in de tekstregel O GHI ... te vermelden. Hier geldt de eerder aangehaalde scepsis van Wigersma over 'de echtheid dezer medailles'. De penning vertoont echter één bijzonderheid, die de originaliteit steunt. Met name weer de duidelijke afbeelding van de 'Turkse' snor, waar dat op de penning in de collectie van de Universiteit van Gent en op de vlakke zilveren penning van het RMA minder duidelijk is weergegeven. De maker van de penning leefde

nog met het geuzen-gedachtengoed, dat aan het eind van de zestiende eeuw geleidelijk aan wordt vervangen door het thema van de bevrijdingsoorlog en een aspect dat een eventuele maker een paar honderd jaren later waarschijnlijk over het hoofd zou hebben gezien. De vervaardiging zal hebben plaats gevonden na 1572, immers de maker verwijst naar de 'Staten'. De penning heeft hier geen extra ringetje, maar gezien de tekst is het geen memento van het ontzet van Leiden. Het is mogelijk dat de 'losse' O als de 0 in 1580 moet worden geïnterpreteerd en dat er voor het graveren van 158 achteraf geen plaats of geen belangstelling meer was. De penning past dan in de boven beschreven groep waarbij de geuzensymboliek nu is weergegeven met een snor in plaats van de in elkaar grijpende handen op een doorboord hart.

1581 in de NNC

Als laatste vlakke penning wordt een eveneens bijzonder fraaie penning afgebeeld, die met 1581 is gedateerd. Deze is in 1886 verworven door het toenmalige Kabinet van Munten, Penningen en Gesneeden Stenen en is nu opgenomen in de NNC onder nummer PE-00656. Deze verguld zilveren penning meet 41 bij 48 mm en heeft een ringetje aan een aangesoldeerd oogje. Eén zijde is uitgevoerd met een barokke maanallegorie. Op de andere zijde de teksten × LIEVER × TVRCKS × ALS × PAVS × IN ×, × SPYT × VAN × DIE × MIS × / × ANNO × 1581 ×. Onder die tekst is een kader vrijgehouden, waar een drager zijn naam of initialen zou kunnen vermelden. Deze penning, waarvan geen verdere gegevens bekend zijn, is destijds vervaardigd door een zeer ervaren zilversmid die juist geen enkele geuzensymboliek, anders dan een halve maan en de tekst, heeft willen opnemen.

1581, vlak (collectie NNC PE-00656)

Tot slot: ik pretendeer niet met zowel deze als mijn vorige bijdrage een volledig overzicht van halve manen te hebben gegeven. Lezers die informatie hebben over andere typen halve manen worden opgeroepen die informatie met mij te delen. Wellicht zou dat kunnen leiden tot een verbeterde basis voor dit onderwerp.

Noten

1. Pols, Kees van der 'LIVER TVRX DAN PAVS' *De Beeldenaar* 40-6 (2016) 286-294.
2. Pols (2016) 287.
3. N.N. (Schellingwou, Antonius) *Op-comste der Nederlantsche Beroerten* .... (Munster 1642) 53-54.
4. Vermaseren, B.A. *De katholieke Nederlandse geschiedschrijving in de 16e en 17e eeuw over de opstand* (Leeuwarden 1981). Alleen tweede druk; zie voorwoord, bladzijden 276-280 en de verbetering op bladzijde L.
5. Simancas, archiefnummer E 560: Letterlijke teksten van het Spaanse archief bij aankomst van de brief: 'Para que V. M. vea la ponzona que estos hombres tienen contra nostra Religion, embio una divisa, que setomo a un capitan de los que se tomaron en Bomene.' en elders (archiefnummer E 560,35) 'Las letras que tiene la devisa de la media luna por la una parte, dizzen en franças, en despecho de la missa, y por la otra en flamenco antes del Turco que del Papa.'; Gachard, L.P. *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas* 3 (Brussel 1858) 552 meldt als samenvatting bij verzending, in het Brusselse Algemeen Rijksarchief: 'Le G Ceur à Cayas, de le 4 novembre 1574. Il lui envoit une devis que portait un capitain de ceux qui furent pris à Bomene. D'un côté, il y luit com en français: en depit de la messe, et de l'autre, en flamand plutôt le Turc que le Pape'.
6. Loon, G. van *Beschrijving der Nederlandse historipenningen* 1 ('s-Gravenhage 1723) 192.
7. Does, Frans de *Naamlijst en beschryving van eene verzameling ... liefhebberyen* (Leiden 1783).
8. Laurens Schulman, veiling 22 (april 1998) kavel 1235.
9. N.N. *Catalogus van oudheden en bijzonderheden ... ontzet ... leiden* (Leiden 4-6 oktober 1824).
10. Wigersma Hz, S. 'De draagtekens van het jaar 1566' *De Vrije Fries* 20 (1906) 808, deel plaat V bijgevoegd.
11. Veiling MPO (mei 2012) kavel 4605 en veiling MPO (november 2010).
12. Pols (2016) 286-294.
13. Kerrebijn, K.F. 'Zilveren halve manen' *De Beeldenaar* 25-4 (2001) 173-175. Het door hem genoemde vlak gesneden en gegraveerde exemplaar met '1573' is niet in 1999 door Laurens Schulman geveild, maar in veiling 29 (november 2003).
14. Meij, J.C.A. de *De watergeuzen en de Nederlanden, 1568-1572* (Amsterdam 1972).
15. Protocol notaris Cleuting van Leeuwarden, 26 februari 1571, nummer 446, bladzijde 763. Bevestiging koopakte onroerend goed (nu Nieuwestad 168, hoek Wirdumerdijk te Leeuwarden).
16. Kerrebijn (2001) 173-175.

THIBAULT CARDON &
CHRISTINE CERCY

Een Utrechtse gulden van bisschop Frederik van Baden tot penning gemaakt

Gevonden in Lille (Frankrijk)

In 2014 en 2015 is, op de plaats waar vroeger het dominicanessenklooster van de 'Dames de l'Abbiette' stond, door het Institut national de recherches archéologiques préventives (Inrap) archeologisch onderzoek uitgevoerd onder leiding van Christine Cercy.[1] Het klooster van de Dominicanessen in Lille werd gesticht tussen 1271 en 1274; rond 1343 is het binnen de muren van Lille verplaatst. Deze rijke en goed-begiftigde instelling telde in de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd tussen de 30 en 50 religieuzen. Een groot deel daarvan was afkomstig uit families die het stedelijk patriciaat in de regio vormden en uit adellijke families van het Frans sprekende deel van Vlaanderen. De opgravingen waren gericht op een deel van het klooster en vooral de kloosterkerk die begin vijftiende eeuw werd opgericht en aan het eind van de achttiende eeuw is afgebroken. Door het inzetten van een metaaldetector werden 81 munten en verwante voorwerpen uit de Middeleeuwen en latere tijd gevonden.

Utrecht, Frederik van Baden (1496-1517), christusgulden, goud, 22 mm (foto: C. Gardais, Inrap)

De koorstoelen van de religieuzen die aan het begin van de Nieuwe Tijd (circa 1500-1620) in gebruik waren, stonden op een onderbouw die deels nog intact was. Daarin verzamelde zich in de loop van de tijd een dikke laag stof van meer dan tien centimeter hoog, met organisch afval en kleine voorwerpen. Het gevarieerde ensemble van voorwerpen weerspiegelt het dagelijkse leven van de Dominicanessen. Men treft kleding-toebehoren (spelden, krammen, gespen, garnering) aan, naast voorwerpen die verband houden met religieuze rituelen (kralen van een rozekrans, boeksluitingen) en persoonlijke dingen (brillenglazen en brilmonturen, sleutels, messen, speelstenen), tot voedselresten (visgraten en vissenstaarten) aan toe. Vooral de numismatische vondsten zijn bijzonder talrijk. Onder de circa twintig munten die op de plaats van de koorstoelen werden gevonden, is er één die het verdient nader onder de aandacht te worden gebracht.

Inv. nr 157450_113_1049.7

bisdom Utrecht, Frederik van Baden (1496-1517), christusgulden.

vz: DESIDERIV.. / PECC.....PERI.. [Desiderivm peccatorvm peribit, Psalm 112:10c], Christus op een gothische zetel, daaronder het wapen van Baden.

kz: + MO' * NO' * AVRE * FRIDIRCI * EPI' * TA [Moneta nova avrea Fridirici episcopius Traiectensis], gebloemd kruis met in de hoeken de wapens (1) Baden, (2) Sticht, (3) Lahr en (4) Ober-Spanheim.

goud; 3,03 g; 22 mm; Van der Chijs (1859) pl. 30 (zonder nummer); Delmonte 949.[2]

Slijtage en corrosie: U2; C2 (volgens het rooster opgesteld door de Inventar der Fundmünzen der Schweiz).[3]

Bewerking: twee doorboringen, op 11u en 5u (uitgebroken).

Archeologische context: in zachte afzetting (circa 1500-1620) onder de zuidelijke koorstoelenrij van de Dominicanessen.

Uitzonderlijk

We hebben hier van doen met een in meerdere opzichten buitengewone munt. Buitengewoon allereerst door de iconografie: afbeeldingen van Christus zijn een zeldzame verschijning op West-Europese munten. Opvallend ook door het feit dat het een goudstuk betreft, hetgeen – behalve in schatvondsten – in de archeologische praktijk weinig voor komt. Exceptioneel door de zeldzaamheid van dit munttype: tijdens Delmontes inventarisatie een halve eeuw geleden waren slechts 2 à 3 exemplaren bekend. Buitengewoon is deze gulden tenslotte óók nog omdat hij opzettelijk doorboord is, tot twee keer aan toe. De eerste doorboring – met een vierkante priem – is te zien op 11u aan de voorzijde en daarbij is beschadiging van de Christus-figuur zorgvuldig vermeden. De tweede doorboring zit daar tegenover, op de plaats waar het muntstuk nu is uitgebroken. Onlangs heeft Jean-Marc Doyen een 'typologie van de doorboring' voorgesteld.[4]
De gaatjes in déze prestigieuze munt wijzen er zeer waarschijnlijk op dat zij is bewaard en gedragen vanwege de buitengewone voorstelling.

Iconografie, zeldzaamheid van het type, archeologische context en doorboring maken dus duidelijk dat deze munt in feite gebruikt werd als religieuze penning. Deze 'munt-penning' is aangetroffen in een archeologische laag die dateert uit de zestiende eeuw of begin zeventiende eeuw. Gewezen kan worden op het feit dat dit precies de tijd is waarin het gebruik van de religieuze penning zich ontwikkelt in de zuidelijke Nederlanden.[5] Deze penningen komen niet uit het niets tevoorschijn, maar zij zijn een voortzetting van de pelgrimsinsignes, die men sinds de twaalfde eeuw in het christelijke Westen kende. De pelgrimsinsignes onderscheiden zich doordat zij niet (altijd) rond zijn en vooral doordat zij (vastgemaakt) op kleding of hoed gedragen werden, eerder dan als (los-hangende) hanger. Bij het hier besproken stuk wordt opgemerkt dat het twee keer doorboord is op twee tegenover elkaar liggende plaatsen. Deze munt-penning is dus waarschijnlijk niet als hanger gedragen, maar eerder op de kleding genaaid geweest, hetgeen correspondeert met de wijze waarop pelgrimsinsignes gedragen werden vóórdat de echte penningen in het midden van de zestiende eeuw in beeld kwamen. Deze christusgulden is dus een bijzondere verbindende schakel tussen de middeleeuwse pelgrimsinsignes en de moderne religieuze penningen.

Christine Cercy is verantwoordelijk voor archeologische projecten van het Institut national de recherches archéologiques préventives (Inrap) en gespecialiseerd in stadsarcheologie; zij heeft de opgravingen van het convent

Dames de l'Abbiette in Lille geleid (christine.cercy@inrap.fr). Thibault Cardon is onafhankelijk 'archeo-numismaat', gespecialiseerd in munten van Middeleeuwen en Nieuwe Tijd; zijn dissertatie (2016, École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris) gaat over het gebruik van middeleeuwse munten. Hij onderzocht het numismatisch materiaal van het convent Dames de l'Abbiette (tibo.cardon@gmail.com).
Dit artikel is uit het Frans vertaald door Arent Pol.

Noten

1. Cercy, Chr. (ed) e.a. *Lille, rue de Tournai. Le couvent des Dames de l'Abbiette, rapport de diagnostic archéologique* (Amiens 2014); Cercy, Chr. (ed) e.a. *Lille, rue de Tournai. Le couvent des Dames de l'Abbiette, rapport de fouille archéologique* (Amiens, in druk).
2. Chijs, P.O. van der *De munten der bisschoppen, van de heerlykheid en de stad Utrecht* (Haarlem 1859); Delmonte, A. *Le Bénélux d'or – De gouden Benelux* (Amsterdam 1964).
3. Frey-Kupper, S., O. Dubuis & H. Brem 'Usure et corrosion, Tables de référence pour la détermination de trouvailles monétaires' *Inventaire des trouvailles monétaires suisses* (Lausanne 1995).
4. Doyen J.-M. 'Entre amulettes et talismans, les monnaies trouées: ce qui se cache sous les apparences' *The Journal of Archaeological Numismatics* 3 (2014) I-XXXIX.
5. Steyaert, F. 'Les médailles religieuses du cabinet des médailles (Bruxelles), (XVIe-XVIIIe s.)' *Moneta* (Brussel 2011) 52-54.

JAN DE VRIES

Zevenmijls-penning

In de jaren dertig was Enschede het kloppend hart van industrieel Nederland en organiseerde men daar een aantal bijzondere grensoverschrijdende tentoonstellingen. We kunnen hierbij denken aan de industrietentoonstelling ELITE in 1926, de electriciteits-tentoonstelling 'Zevenmijls' in 1930 en de efficiencytentoonstelling 't Volle Profijt in 1936. Ter gelegenheid van dergelijke 'happenings' werden er ook penningen uitgegeven. Navolgend wil ik u de penning van de 'Zevenmijls' presenteren.

Holtzhey

De 'Zevenmijls' tentoonstelling vond plaats van 19 tot 30 juni 1930. Aan die tentoonstelling was een uitgebreide afdeling textielindustrie verbonden en deze werd zelfs bezocht door Koningin Wilhelmina. De Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel bracht voor deze gelegenheid een penning uit met het logo van de tentoonstelling. 'De maatschappij' is het oudste en meest gerenommeerde netwerk van Nederland en werd in 1777 opgericht. Tegenwoordig is het een onafhankelijk netwerk van circa 4.500 personen afkomstig uit het bedrijfsleven, de overheid en kennisinstellingen. Hun gezamenlijke missie is het stimuleren van een meer ondernemende samenleving op alle niveaus en bij iedereen.

Voor bijzondere gelegenheden reikt zij penningen uit, verkrijgbaar in 30, 45 of 63 millimeter, in brons, zilver, goud (14 karaat) en in goud met briljant. Ze worden speciaal en uitsluitend vervaardigd voor leden van De Maatschappij. De prijs is afhankelijk van de materiaalkeuze en koerswaarde op het moment van bestelling en varieert van circa € 47 tot circa € 919. De penningen kunnen optioneel worden voorzien van een persoonlijke gravure.

Er wordt nog steeds gewerkt met het oorspronkelijke ontwerp van de hand van Johan Georg Holtzhey (1729-1808), de befaamde achttiende-eeuwse Nederlandse penningmaker en muntmeester. Ter gelegenheid van de Zevenmijlstentoonstelling werd de penning van

Affiche Electriciteitstentoonstelling 'Zevenmijls'

De Maatschappij nader vormgegeven met het logo van het evenement. Het resultaat mag er dan ook zijn. Er bestaan varianten van brons en zilver van deze Zevenmijlspenning.

Zevenmijls-penning. Brons, 1930

Beschrijving

Zevenmijls Electriciteitstentoonstelling te Enschede, 19-30 juni 1930. Aangepast oorspronkelijk ontwerp door J.G. Holtzhey, vervaardigd bij 's Rijks Munt. Brons, diameter 63,20 mm, gewicht 79,40 gram, instempeling mercuriusstaf in rand.

Voorzijde: in parelcirkel staande Nederlandse maagd met lauwerkrans in haar rechterhand en leunend met linkerarm op Nederlands wapenschild. Omschrift: NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ VOOR NIJVERHEID EN HANDEL.

Keerzijde: in parelcirkel een krans van eikenbladeren waarin verwerkt de afbeeldingen van een ploeg, stoommachine, zeilschip en Haarlems stadswapen met de wapenspreuk VICIT VIM VIRTUS oftewel 'Moed heeft het geweld overwonnen'. Centraal een lopend mannetje gevormd door een mercuriushoed, tandrad, bliksemschicht en laarzen. Tekst daaromheen: DEP. ENSCHEDE - LONNEKER / ZEVENMIJLS – ENSCHEDE / JUNI 1930, omschrift: VERMEERDERING VAN VOLKSWELVAART HET DOEL DER MAATSCHAPPIJ.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

WILLEM VAN DEN NIEUWENHOF

De Mechelse muntslag onder Filips de Schone in context (1485-1494) – Boekbespreking

Zonder aarzeling reageerde ik instemmend op het verzoek van de hoofdredacteur van dit blad om *De Mechelse muntslag van Filips de Schone in context (1485-1494)*, geschreven door Willy Geets, te bespreken. Toevallig had ik het boek net gelezen en vond het een prima uitgave. Toch heb ik spijt van mijn toezegging. Hieronder leest u waarom.

Concreet beeld

In de periode 1485-1494 is te Mechelen gemunt onder verantwoordelijkheid van Maximiliaan van Oostenrijk, vader en voogd van de dan nog minderjarige Filips de Schone. Willy Geets presenteert (de resultaten van) die Mechelse muntslag. Alle types, zowel de Brabantse als de Gelderse, worden uitgebreid beschreven en duidelijk afgebeeld in dit mooi vormgegeven boek. Het verhaal achter de muntslag krijgt veel aandacht. Geets biedt de lezer een volledige transcriptie van de muntmeesterrekeningen van Jan en Peter Cobbe, de Brabantse muntmeesters in deze periode. Willy Geets schetst ook de context van de muntproductie, de munten en de muntmeesterrekeningen. De heerlijkheid Mechelen, de plaats van de muntateliers in de stad, de stad als belangrijk bestuurlijk centrum in deze periode, de literatuur over de Mechelse muntslag, leven en werk van Maximiliaan en niet te vergeten zijn monetaire politiek, het komt allemaal voorbij. Ook de wijze waarop de verantwoording van de muntmeesters verloopt wordt beschreven en aan de hand daarvan weet de auteur een concreet beeld te schetsen van de wijze waarop Jan Cobbe en zijn zoon Peter in deze periode optreden als financier van Maximiliaan. Massa's en gehaltes worden aan de hand van de instructies geconcretiseerd en Geets corrigeert daarbij *en passant* eerder werk, onder andere dat van Van Gelder. Ook trekt Geets duidelijke conclusies ten aanzien van de slagaantallen, daarbij Vanhoudt corrigerend.

Vorst

De Mechelse muntslag van Filips de Schone in context biedt precies wat het belooft en aan de tekst, de vormgeving en de afbeeldingen is zorg en aandacht besteed. Het is een mooie uitgave. Daarom spijt het mij het hier te moeten bespreken: ik kan er weinig op aanmerken, behoudens een enkel slordigheidje. Zo zijn de omschriften van de Brabantse dubbele griffioen uit 1487 evident afwijkend van die op de afgebeelde exemplaren en dus fout (p 35). Op pagina 44 wordt gesproken over de kroon in het omschrift op de voorzijde van de dubbele griffioen als mogelijk atelierteken, waarbij opgemerkt wordt dat de Hollandse exemplaren eveneens een kroon in het omschrift hebben, maar daarnaast ook een letter H (voor Holland). Hier verzuimt Geets te vermelden dat op de Hollandse dubbele griffioen tussen de twee fabeldieren een vijfbladige bloem te zien valt als atelierteken voor Dordrecht. Het zijn slechts opmerkingen in de marge: in een muntmeester-

rekening cruciaal voor de muntmeester, hier van geen belang voor de 'afrekening' van de auteur.

In het voorwoord stelt Ronald Wientjes het volgende over het werk van Willy Geets. 'Waarschijnlijk zal het de komende tijd het standaardwerk blijven over de Brabantse muntslag in Mechelen tijdens de minderjarigheid van Filips de Schone. Het enige dat dan nog te wensen overblijft is misschien een digitale uitgave met aan de ene kant goede scans van de originele rekeningen en aan de andere kant de transcriptie.' Ik sluit me hierbij aan. Willy Geets biedt ons in 186 pagina's een overzicht van de Mechelse muntslag onder Filips de Schone (1485-1494) in een duidelijke context. Slechts een klein hoofdstuk in de Nederlandse numismatiek, maar de uit de omgeving van Mechelen afkomstige numismaat Willy Geets toont zich op zijn eigen vierkante meter een vorst.

Willy Geets, *De Mechelse muntslag onder Filips de Schone in context (1485-1494)* (Bonheiden 2017). ISBN 978-90-822-1961-6, 186 pagina's, € 40 exclusief verzendkosten. Bestellen en meer informatie: willy.geets@skynet.be.

Midzomer 2018
cursus penningmaken in Zuid-Frankrijk, 16 t/m 23 juni

Er is een beperkt aantal plaatsen beschikbaar voor de zomercursus penningmaken door Geer Steyn. Ontwerp uw eigen penning onder bezielende begeleiding.
Geniet van een geheel verzorgde vakantie in het charmante gastenverblijf **la Bouysse** aan rivier de Tarn, met uitzicht over de groene heuvels van de Aveyron.
Stilte, rust, natuur, lekker eten en slapen, goed gezelschap...
info: www.la-bouysse.com, aanmelding info@la-bouysse.com

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
de GROOTSTE numismatische vereniging in Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:
- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog € 14 (buiten België € 20) op rekening 979-5427368-29 van het EGMP (IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22)

www.egmp-vzw.be

Numismatisch Speurwerk 46

Oplossingen

De ijzeren gietpenning, afgebeeld in NS45, stelt de Zweedse chemicus Jöns Jacob Berzelius (1779-1848) voor. Het gipsmodel voor de plaquette is in 1822 vervaardigd door Leonhard Posch (1750-1831). Het model is vermeld als nummer 191 in de publicatie: Forschler-Tarrasch, A. 'Leonhard Posch, Porträtmodelleur und Bildhauer: 1750-1831' *Die Kunstmedaille in Deutschland; Bd. 15. Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst* (2002). ISBN 3-922912-55-9. De ongesigneerde afgieting in ijzer is hierin vermeld als nummer 191e.

Nieuwe vragen

Moeder en kind in innige omstrengeling, moeder geheel naakt, de baby verwikkeld in een dekentje. Een fraaie bronzen gietpenning waarvan de dimensies mij helaas onbekend zijn; met Leda en de Zwaan van *Fred Carosso* in gedachten zal het tussen de 50 en 80 mm liggen. Inwaarts in de rand: HOPMAN + een instempeling met '43' of '49' in parelrand, waarschijnlijk het afgekorte jaartal. Eigenlijk best veel informatie! En nu de vraag. De medailleur of medailliste is niet Mirjam Hopman (Drunen 1959) en ook niet Willem Hopman (Alkmaar 1939). Welke Hopman zou het kunnen zijn?

De tweede vraag gaat over een bronzen penning van 41 mm doorsnede. Deze heeft een draagoog en komt uit voormalig Nederlands Oost-Indië. De afbeelding is in zwart-wit. Het 75-jarig jubileum van de Koning Willem III School te Batavia is het onderwerp. Tot zover alles duidelijk. Over de Koning Willem III School is op internet genoeg te vinden. De keerzijde toont het embleem van de divisie artillerie leger Nederlandsch Indië. De vragen zijn: wie zou de ontwerper kunnen zijn (het gebruikte lettertype op de keerzijde komen we meer tegen...) en bij wie is de penning geslagen?

Moeder en kind

Koning Willem III School

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl.
Met dank aan: Karel de Geus, Henk Groenendijk en Peter van der Zwaal.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Jaarvergadering

Op zaterdag 7 april 2018 wordt in Zwolle de Algemene Ledenvergadering (ALV) gehouden, in de refter van het Dominicanenklooster in Zwolle, Assendorperstraat 29. VPK-leden ontvangen de uitnodiging medio maart. Voor de lunch kunt u zich (uiterlijk 29 maart) opgeven door € 20 (per deelnemer) over te maken op onze rekening IBAN: NL65 INGB 0000096820, onder vermelding van ALV 2018. Na de lunch wordt een rondleiding door de kerk en het klooster waar nog daadwerkelijk Dominicanen gehuisvest zijn.

Lezing penningmakers

Hoogtepunten van de ALV zijn de presentaties van de kunstenaars die de Jaarpenning en de Inschrijfpenning ontworpen hebben. Jet Schepp zal vertellen over de portret-jaarpenning 'Malala' en Simon Oud zal over zijn werk vertellen en dit koppelen aan de zinken en abstracte Inschrijfpenning.

Tijdens de ALV uw dierbaarste penningen tonen

U wordt uitgenodigd uw dierbare of interessantste (niet zelf vervaardigde) penningen – met een bijschrift –naar de ALV mee te nemen en in de beveiligde vitrine te leggen. Bij vertrek kunt u op elk moment uw penning weer meenemen. We hopen op een interessante en spraakmakende expositie.

Penningmarkt

Na de vergadering is er gelegenheid voor penningmakers hun penningen onder de aandacht te brengen tijdens de penningmarkt. Voor deelname aan deze penningmarkt kunt u zich voor 15 maart aanmelden via info@penningkunst.nl, onderwerp: "penningmarkt". U kunt dan ook de door VPK eerder uitgebrachte Jaarpenningen met 10% korting aanschaffen, mits u die ter plekke betaalt. Om van tevoren te zien om welke penningen het gaat selecteert u op de website in de web catalogus 'penningen op voorraad'.

Bezoek Rijksmuseum-depot

De VPK heeft recent een overeenkomst afgesloten met het Rijksmuseum (zie in dit nummer het interview met Gijs van der Ham). Het Rijksmuseum verzorgt de opslag en het onderhoud van de VPK-collectie. De vereniging is uitgenodigd om met een kleine groep een bezoek te brengen aan het depot in Lelystad. Medewerkers tonen de opslag van de penningen en geven een korte rondleiding. Voor deelname aan dit bezoek kunnen VPK-leden zich opgeven tijdens de ALV.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Voorjaarsvergadering

De voorjaarsvergadering zal plaatsvinden in Zwolle op zaterdag 28 april. Binnenkort ontvangen de leden de uitnodiging. Meer informatie: info@koninklijkgenootschap.nl.

Vrede van Westfalen

De Verein der Münzfreunde Westfalen und Nachbargebiete houdt op 4 en 5 mei in het Landesmuseum te Münster (D) een tweedaagse bijeenkomst, waarbij ook de genootschapsleden welkom zijn. Het thema is Vrede, naar aanleiding van 380 jaar Vrede van Münster. Voor transport en deelname wordt u gevraagd contact op te nemen met info@koninklijkgenootschap.nl.

Panos Iossif

De inaugurele rede van professor dr Panos Iossif zal gehouden worden op donderdag 21 juni 2018 om 15:45 in de Aula van de Radboud Universiteit te Nijmegen. U bent van harte welkom. Gelieve de datum te reserveren. Nader nieuws volgt.

Panagiotis (Panos) Iossif

FIDEM-CONGRES

Dit jaar wordt in het Canadese Ottawa het tweejaarlijkse FIDEM-congres gehouden, naast een internationale overzichtstentoonstelling van moderne penningkunst.

29 mei t/m 3 juni, Ottawa. Informatie en aanmelden: www.fidemcanada2018.com/register

FABELS?

De penningexpositie *Fantastische miniaturen* sluit aan bij de spannende familietentoonstelling *Monsterdieren* die dit voorjaar in Teylers Museum wordt gehouden.

Tot en met 10 juni 2018, Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem, di-vrij 10-17, za-zo 11-17. www.teylersmuseum.nl

ATELIERBEZOEKEN

Op zaterdag 31 maart wordt een atelierbezoek bij Kees Reek in Amsterdam-centrum gehouden. Voor een indruk van zijn werk: www.keesreek.nl. Op zaterdag 28 april volgt een bezoek aan het atelier van Da van Daalen in Amsterdam. Zij is bestuurslid van de VPK en onder andere bekend van de penning *Nescio*. www.davandaalen.nl. Op 26 mei is er een atelierbezoek bij Jennifer Hoes in Haarlem. Zie ook de verrassende eerste 3d geprinte penning, de jaarpenning 2011. www.jenniferhoes.nl. Daarna volgt op 30 juni een bezoek aan de De Hazelaar, een speciaalzaak voor beeldhouwtechnieken in Soest, met een rondleiding en een expositie. www.hazelaar.nl.

Deelnemers ontvangen tijdig per e-mail nadere informatie. Opgave of contact via www.tomsenders.nl of tomsenders@planet.nl

DIEST

De Diestse Studiekring voor Numismatiek en het stadsbestuur van Diest organiseren een numismatische studiedag over Filips-Willem van Oranje (1554-1618) en zijn tijd. Er worden lezingen gegeven door Michel Van der Eycken, Johan van Heesch, Ad Lansen, Fabrice Lefèvre, Patrick Pasmans en George Sanders. Een gelegenheidstentoonstelling over dit thema is in museum De Hofstadt te bezoeken.

Toegang vrij, 21 april 2018 10-18 uur, stadhuis, Grote Markt, Diest. Tentoonstelling: 30 maart t/m 20 mei 2018, museum De Hofstadt, Grote Markt 1, Diest. Parkeren is gratis op de Citadel. Inschrijven voor lunch en diner: uiterlijk 14 april via diest44@hotmail.com. Meer info: www.filipswillem2018.be.

Guillaume Dupré (1584-1618), Philips Willem van Oranje. Brons, 1605, 40 mm

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

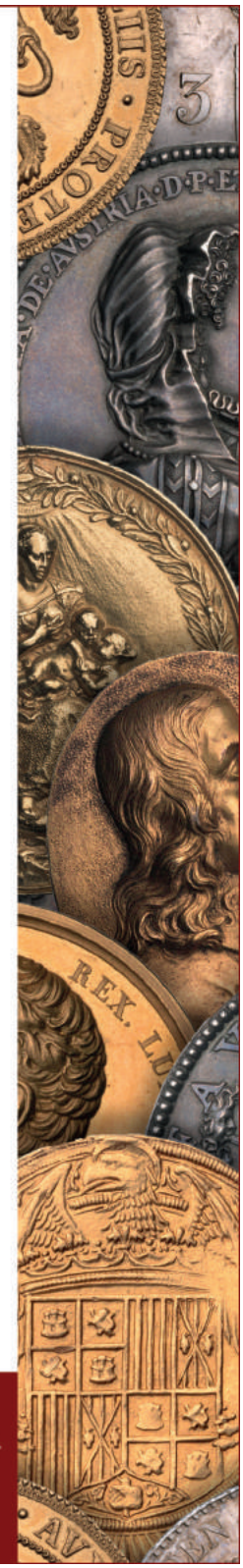
Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1782.AANVAARDING VAN M.H. LOHSE VAN HET MUNTMEESTERSCHAP VAN GELDERLAND.

Vz. Vrouw in klasiek gewaad met weegschaal in de rechterhand en draagt een hoorn des overvloeds op haar linkerarm.
Omschrft: PECVNIA DEERIT IVSTITIAMCOLENTIBVS.
Kz. Opschrift: M.H. LOHSE / A.M.D.CC.LXXXII. / OFFICIN.MONET. / GELR.ZVTPH. / MAG. ELECTO.
VvL.577; zilver, 38 mm., 30,54 gram.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Postzegel- en Muntenveiling Weesp

Reeds 75 jaar uw partner in de filatelie en numismatiek

www.nmv.nl

Nederlands grootste veilinghuis voor postzegels en munten
Gratis taxatie van uw collectie ook bij u aan huis mogelijk.
Vier maal per jaar internationale veiling met cliënten van over de hele Wereld.
Hoge opbrengsten voor topmateriaal van welk land dan ook.
Ook directe verkoop mogelijk desgewenst tegen contante betaling.

U WILT TOCH OOK DE HOOGSTE PRIJS VOOR UW KOSTBAARHEDEN!!

Leeuwenveldseweg 14a 1382LX Weesp 0294-433020 info@npv.nl

De Beeldenaar

42

mei | juni 2018 | nr 3

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op een veiling?
Veel tevreden inzenders gingen u voor...!

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

Van oudsher het adres voor het veilen van
Munten, Penningen, Onderscheidingen & Papiergeld

Denkt u erover uw collectie ter verkoop aan te bieden?
Wij informeren u vrijblijvend.

Vraag onze hardcover catalogus aan!

www.schulman.nl

Herengracht 500 - 1017 CB - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - email: auction@schulman.nl

De Beeldenaar 42
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Stichting De Beeldenaar
p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer C. Teulings, p/a Grotekerksbuurt 54, 3311CB Dordrecht. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer R.J. de Goeje, Couwenhoven 4412, 3703EK Zeist, tel. 030 6992736, rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën, Loek Boezelijn, Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Willem van den Nieuwenhof, Tom Senders en Fran Stroobants.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 27; binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45. Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

115 Speurwerk
> Jan Pelsdonk

117 Simon Oud maakt een penning die zijn kraag opzet
> Alex de Vries

119 Onbekende holpenning uit de kathedraal van Antwerpen
> Ronald Wientjes & Hendrik van Caelenberghe

123 Gemini
> Jan de Vries

125 Anno 1566: Oorden van Weert ook als lakenloodjes gebruikt
> Louis Mathijsen

131 De Agnites Vrolik-penning van Lila Boucher
> Jim van der Meer Mohr

133 Prettige training
> Karel Soudijn

135 De elfde-eeuwse muntslag in de Friese gouwen tussen Lauwers en Eems
> Jan van der Wis

142 Aaibaar brons van Karin Beek
> Jack Visker

143 25 jaar Bakenloodjes
> Allex Kussendrager

146 'Winkelgeld' in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid
> Wiebe Nijlunsing

155 Numismatisch Speurwerk 47
> Johan Mevius

156 Nieuws

JAN PELSDONK

Speurwerk

Enige afleveringen geleden is de door vele lezers geliefde rubriek *zoekpenning* hernoemd in *numismatisch speurwerk*, met de gedachte dat vragen over herkomst, datering, maker en onderwerp zich niet tot penningen beperken. Tot nu toe blijkt deze wijziging vooral cosmetisch van aard: er worden geen andere numismatische voorwerpen dan penningen aangeboden waar vragen over bestaan. Is dit terecht? Ik daag u uit om het bakje met vraagtekenvoorwerpen in uw collectie eens om te keren. Kunt u een voorwerp alsnog thuisbrengen dan staat u misschien aan de basis van een mooi artikel voor *De Beeldenaar*.

Mocht u zich er geen raad mee weten dan brengt de bekende rubriek misschien verlichting. Dat het onderzoek niet-aflatend doorgaat blijkt uit dit nummer. Er wordt een diversiteit aan speurwerk in gepresenteerd, met onderwerpen als Fries middeleeuws zilver, bakenloodjes en Drents waardepapier uit de negentiende eeuw. Tussendoor wordt onder andere de nieuwste inschrijfpenning van de Vereniging voor Penningkunst voor het voetlicht gebracht. En uiteraard biedt de rubriek Numismatisch Speurwerk weer de nodige vragen en oplossingen. Over penningen, dat dan weer wel…

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door Munthandel Verschoor.

1753. 25-JARIG HUWELIJK VAN ISAAC VAN VLEUTEN EN CORNELIA TULDER.

Door M. Holtzhey.

Voorzijde: gevleugelde oude man met gevleugelde zandloper op hoofd en lendedoek aan, beschenen door hemels licht, uit wolken met alziend oog. Aan zijn rechterhand een gevleugeld jongetje met een zeis. De grijsaard wijst met zijn linkerhand naar een obelisk waarop XXV in een cartouche van twee palmtakken. Bovenop zit een pelikaan die met haar eigen bloed haar jongen voedt. Voor de obelisk staat een altaar waarop een ooievaar is afgebeeld. Op het altaar twee brandende harten, in de achtergrond een vijver met twee zwanen en een fontein, daarachter twee bergen en een obelisk met een L. Bovenop de obelisk een slangerond, ernaast een palmboom. Links op de voorgrond een voetstuk met een hond.

Omschrift: DUS BLOEIT DE TROU – VAN MAN EN VROU
In de afsnede signatuur.

Keerzijde: Twaalfregelig gedicht tussen rozet en gekruiste palm- en rozetakken, gestoken door een slangerond, waarin twee ineengeslagen handen.

Op de rand gegraveerd: ISAAC VAN VLEUTEN EN CORNELIA VAN TULDER GETROUT DEN 9 JUNY *1728* 'T SILVER FEEST GEVIERT DEN 9 JUNY1753 *
Bemolt –; Type M5; zilver, 54,5 mm, 59,46 gram.

Het echtpaar heeft ook kleinere penningen van type M7 bij hun zilveren huwelijk ten geschenke gegeven, zie Bemolt 1091.

Isaac van Vleuten (Amsterdam 1693-1769) had een groothandel in kruiden en specerijen. Zijn pakhuis *het Swarte Anker* aan de Baangracht bij de Looiersgracht bevatte een grote voorraad van allerlei pigmenten en terpentijn soorten voor de verfbereiding als ook exotische houtsoorten, parelmoer, schelpen, Oostindische inkt etcetera. Hij huwde op 9 juni 1728 met Cornelia van Tulder (Amsterdam 1686-1764). In 1742 woonde hij aan de Prinsengracht, hield er twee dienstboden op na, beschikte over een buitenplaats en was met een jaarinkomen van *f* 3.000 een halve kapitalist. Het huis aan de Prinsengracht wat hij eerst huurde, kocht hij in 1754 voor *f* 18.900. Bijna 200 jaar later was dit pand het onderduikadres van Anne Frank. In totaal lieten Isaac van Vleuten en Cornelia van Tulder *f* 705.871:19:6 na. Hiervan ging een deel naar goede doelen.

Literatuur: Adriaenssen, L.F.W. *Voorheen van Tuldel* (Amsterdam 2011); Meer, G. van der 'De algemene familiepenningen van de Holtzhey's' *JMP* 58/59 (1971/1972).

Collectie Munthandel Verschoor, website: www.verschoor.com, foto: Dimitri Verschoor

ALEX DE VRIES

Simon Oud maakt een penning die zijn kraag opzet

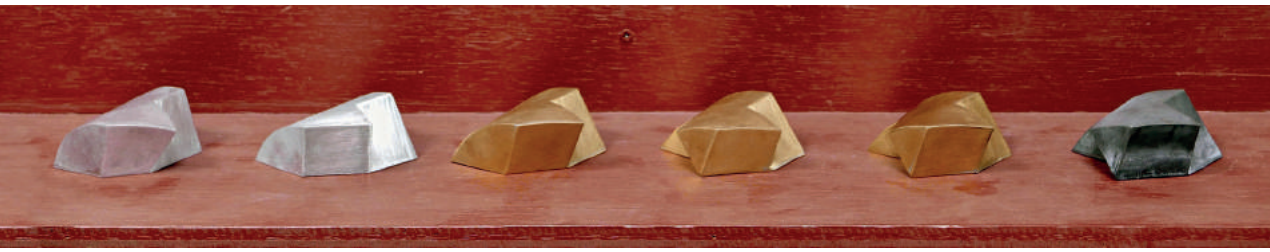
De inschrijfpenning *Shelter* die Simon Oud in 2018 maakt voor de Vereniging voor Penningkunst is geen gelegenheidswerk. Het is een op de hand te bekijken sculptuur dat naadloos in zijn oeuvre past. Iedere penning van Simon Oud is met de hand gemaakt, gesoldeerd, gepolijst en geëtst in een patina dat ieder exemplaar van deze zinken sculptuur steeds een eigen aanzien geeft. Wie deze penning in zijn bezit krijgt, kan er verzekerd van zijn dat er geen tweede van is.

Dat karakter van deze penning had Simon Oud niet van tevoren voorzien. Bij de vraag voor een ontwerp verdiepte hij zich terdege in de geschiedenis van het maken van penningen. Hij ging kijken in het Allard Pierson Museum, in Teylers Museum en in Museum Beelden aan Zee om uiteenlopende uitingen van penningkunst tot zich te nemen. Hij bestudeerde de publicaties en de website van de Vereniging voor Penningkunst. Hij dacht aan gegoten exemplaren uit edelmetaal of half edelmetaal. Hij stak zijn licht op bij bronsgieters en liet zelfs al een proefmodel in brons gieten. Hij onderzocht in zijn proefontwerpen tal van mogelijkheden, tot een 3D-print in roestvrijstaal aan toe. Hoeveel informatie hem dat ook opleverde, steeds keerde hij op zijn schreden terug: de penning kwam te ver van zijn kunstenaarspraktijk af te staan. Via een omweg keerde hij terug bij zichzelf als beeldenmaker.

Als zoon van een tuinder in Bovenkarspel groeide Simon Oud (1956) op in het Noord-Hollandse polderlandschap, dat groene met sloten doorsneden gebied onder de zeespiegel met een lage horizon, waarin her en der functionele bouwsels de kop opsteken. Als hij die boerderijen, schuren, keten en boeten typeert, zegt Oud dat het net is alsof je de kraag van je jas opzet tegen de wind. Iets wat plat is, neemt een staand volume aan, in dwarse hoeken en vlakken. Zo zien veel van zijn sculpturen, meestal uitgevoerd in zink, er dan ook uit. Het zijn persoonlijke stellingen over de positie die hij als mens in het landschap van zijn geboortegrond inneemt. Zijn geometrische beelden doen abstract aan, doordat het vergaande stileringen zijn van agrarische utiliteitsarchitectuur. Tegelijkertijd zijn het persoonlijke interpretaties van de gedaanten die veranderende atmosferische omstandigheden verlenen aan die simpele bouwsels in het landschap. De sculpturen van Simon Oud gaan vooral over lichtval, vlakverhoudingen en ruimtelijke manifestatie, over de verhouding tussen mens en materie.

Om de inschrijfpenning naar zijn hand te zetten, moest Simon Oud terug naar af. Met karton ontwierp hij een hoeveelheid vormen ontleend aan een boet, een benaming voor een schuur of bijschuur die vooral in Noord-Holland

wordt gebruikt. Bij het maken van de kartonnen voorstudies kwam het erop aan dat op de kleine schaal van een penning de monumentaliteit van de vorm overeind bleef en zich ruimtelijk verzelfstandigde. Het kon niet als zo'n boetje in het landschap een vierkantje met een puntdakje blijven. Het was letterlijk millimeterwerk om daarin te slagen. Simon Oud maakte naar aanleiding van een geslaagd kartonnen ontwerp eerst een massief exemplaar in messing, maar het resultaat ontbeerde de ruimtelijke zelfstandigheid die de penning in zijn ogen moest krijgen. Hij greep terug op het materiaal waar hij zo in thuis is: zink. Hij soldeerde een serie proefmodellen in elkaar, steeds kleine variaties aanbrengend in formaat en vlakverdeling totdat hij een vorm vond die uitdrukte dat de sculptuur een schuilplaats kon zijn, een *shelter* dat beschutting biedt tegen weer en wind, van waaruit je het landschap kunt waarnemen zonder zelf zichtbaar te zijn, een onderkomen als een noodvoorziening. Door de minutieuze behandeling van het onderwerp, zag Simon Oud in de uiteindelijke penning ook de totstandkoming ervan terug: je kunt het maakproces eraan aflezen. Je ziet hoe de verhoudingen in het beeld zijn gezocht, dat er niets aan is afgemeten, maar dat er gevoelsmatig – op de tast – een wezenlijke verhouding tussen de elementen is ontstaan. De soldeerpunten zijn weggewreven en de vlakken zijn ten opzichte van elkaar zo verfijnd dat ze een eenheid vormen. Het zink is uiteindelijk geëtst in salpeterzuur waaraan koper is toegevoegd. Bij ieder exemplaar is de omgevingstemperatuur van invloed op het patina van de penning. Ook de temperatuur van het etswater en de duur van het afkoelen zijn factoren die tot variatie leiden. Na het schoonmaken van de penning is het telkens verrassend wat er overblijft als huid van iedere sculptuur. Daarbij is een verwering nagestreefd die tijdloos is, waarin de donkere materie zich afzet tegen het licht dat erop valt, als een reflectie op het moment van de waarneming. Doordat ieder exemplaar handgemaakt is, bevestigt hij de status van de penning als een zelfstandig object met eigen wetten; een kunstzinnig waarmerk van de maker.

Bestelinformatie over de penning *Shelter* van Simon Oud vindt u op pagina 157.

RONALD WIENTJES &
HENDRIK
VAN CAELENBERGHE

Onbekende holpenning uit de kathedraal van Antwerpen

In februari 1988 werd bij opgravingen in een transept van de kathedraal van Antwerpen een holpenning gevonden (diameter circa 14 mm; massa 0,21 gram). Het muntje bevond zich in laag 1, dus relatief dicht onder het oppervlak. Ondanks de onbeduidendheid van het muntje, geeft het toch voldoende stof tot nadenken.

Imitatie van Hohlringheller?

Holpenningen zijn kleine middeleeuwse betaalmiddelen. Zoals bij andere holpenningen is het gevonden exemplaar eveneens maar aan één zijde gemunt. Op het eerste gezicht lijkt deze holpenning van koper, maar wellicht was hij oorspronkelijk verzilverd. Het dunne zilverlaagje kan in de loop der tijd weggesleten of gecorrodeerd zijn. Op de voorzijde bevindt zich binnen een dikke, opstaande rand een gedeeld wapenschild met links een gekroonde, omgewende, klimmende leeuw en rechts een schuinbalk. De keerzijde is incuse. Scheers en Oost – die het muntje in 1991 beschreven – spreken van een 'Hohlringheller', 'Uncertain (Rheinland)', 'imitation of Johan II of Baden (1456-1503), bishop of Trier, cf. Noss 532-3'.[1] Deze suggestie leidt in verschillende opzichten tot de nodige problemen. Op de eerste plaats lijkt de vorm van het wapenschild met zijn ronde onderkant meer op Noss 525 dan op Noss 532, waarvan het wapenschild een puntige onderkant heeft.[2] Bovendien moet laatstgenoemde munt waarschijnlijk aan abdis Sophia van Gleichen (1459-1489) van het damesstift Essen toegeschreven worden; de letter E wijst in deze richting.[3] Daarbij komt dat Noss 525 en 532 van hoogwaardig zilver zijn. Tenslotte is het wapenbeeld van beide munten anders.

Holpenning gevonden in de kathedraal van Antwerpen, 14 mm (archeologische inventaris 84)

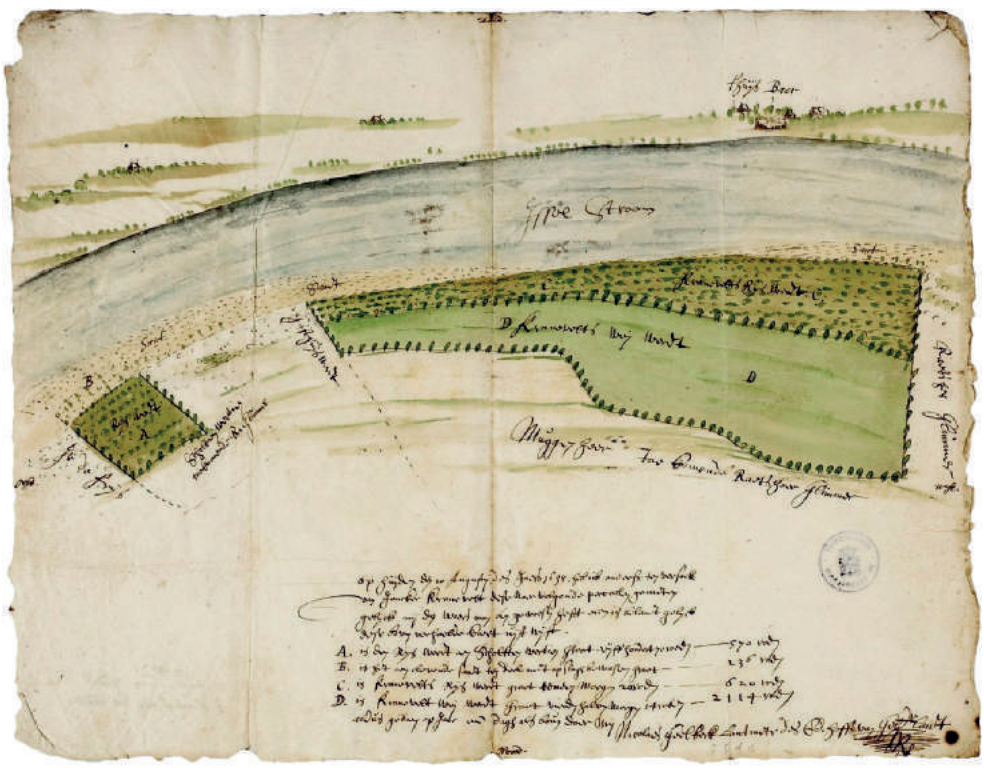

Links holpenning van het stift Essen? (Noss 532) en rechts van Johan II van Baden, aartsbisschop van Trier (1456-1503) (Noss 525), 14 mm (foto's: www.numismatas.com)

Weliswaar heeft de rechterhelft een schuinbalk, maar links staat er een kruis in plaats van een klimmende leeuw. Al deze bezwaren kunnen natuurlijk worden omzeild met de opmerking dat het om een imitatie gaat.

Braamse of grootje

Bij nader inzien sluit de holpenning uit de kathedraal van Antwerpen wat makelij betreft echter niet zozeer aan bij de zilveren hohlringheller uit het Duitse Rijk, maar meer bij de braamsen en grootjes die in de vijftiende en zestiende eeuw in het oosten van het tegenwoordige Nederland geslagen werden. Dit gebied behoorde in deze tijd trouwens ook tot het Duitse Rijk. Ze zijn bekend van Arnhem, Batenburg, Deventer, Dokkum, Elburg, Groningen, 's-Heerenberg, Kampen, Nijmegen, en Zutphen.[4] Vooral Arnhem, Deventer en Nijmegen hebben grote aantallen van deze muntjes geslagen. De 1/12 plak die door Enno van Gelder in 1956 aan Groningen toegeschreven werd is overigens van Arnhem. Van dit type zaten maar liefst 1083 stuks in de muntvondst Zuidlaren.[5] Maar het wapen van de hier gepubliceerde holpenning is in de brede strook die loopt van Dokkum en Groningen in het noorden tot Nijmegen in het zuiden niet terug te vinden, althans in samengestelde vorm zoals het op de munt voorkomt. Nemen we de twee delen van het wapen apart, dan lijkt de klimmende, omgewende en gekroonde leeuw op de linkerhelft ontleend te zijn aan het Gelderse wapen. Sinds de Gelderse hertog Willem van Gulik in 1393 zijn gelijknamige vader in het hertogdom Gulik opvolgde, voerden de Gelderse hertogen een wapen met twee naar elkaar toegewende leeuwen: links de omgewende, dubbelstaartige, gekroonde Gelderse leeuw en rechts de klimmende leeuw van Gulik.[6] Het enige verschil is dat de Gelderse leeuw een dubbele staart heeft en die op de holpenning een enkele, maar dit kan aan de vrijheid liggen die de stempelmaker zich gepermitteerd heeft. De schuinbalk op de rechterhelft van het samengestelde wapen zou het wapen kunnen zijn van de bannerheerlijkheid Baer. Deze lag op de rechteroever van de IJssel, iets ten noordoosten van Arnhem tegenover het dorp Rheden. Het geslacht Baer noemde zich in de dertiende eeuw nog naar Rheden en de schuinbalk is nu nog in het gemeentewapen van Rheden terug te vinden.[7]

Kaart van percelen op de noordelijke oever van de IJssel uit 1638 door Nicolaes van Geelkercken. Rechtsboven, op de zuidelijke oever, de overblijfselen van het huis Baer[8]

Baer in Gelderse handen

De combinatie van het wapen van Gelre en Baer is uniek en komt naar ons weten nergens anders voor. Daarentegen is het samengaan van beide wapens historisch heel goed aannemelijk. Op de eerste plaats waren het kasteel en de bannerheerlijkheid Baer een leen van de hertogen van Gelre.[9] Einde veertiende eeuw werd Baer in leen gehouden door de graaf van Meurs. Via Walburga van Meurs, die gehuwd was met Willem van Egmond, de broer van de Gelderse hertog Arnold van Egmond, kwam de heerlijkheid in bezit van een zijtak van het geslacht Egmond. In 1460 werd Willem van Egmond ermee beleend door zijn broer.[10]

Willem werd echter een felle tegenstander van Adolf, de zoon van zijn broer en een volle neef van hem. Hij koos de partij van de Bourgondische hertog Karel de Stoute, die aanspraken op Gelre maakte. In 1472 liet hij zich zelfs door Karel de Stoute met Baer belenen. Na het overlijden van Willem van Egmond in 1483 zetten zijn zonen de pro-Bourgondische politiek van hun vader voort. Zij kwamen daarmee in conflict met hertog Karel van Egmond, de zoon van Adolf en leider van de Gelderse partij. Jan van Egmond had zijn vader Willem als bannerheer van Baer opgevolgd. Enige tijd nadat Karel van Egmond uit Franse gevangenschap vrijgekomen was slaagde deze erin in 1495, na een lang beleg, het kasteel Baer in te nemen. Het werd met de grond gelijk gemaakt en de bannerheerlijkheid werd wegens ontrouw van de leenman geconfisqueerd.

Niet lang daarna vielen in 1505 echter grote delen van het hertogdom Gelre en graafschap Zutphen in handen van Filips de Schone, die zich eind november 1504 tot koning van Castilië had laten uitroepen. Arnhem werd in dit jaar door hem veroverd, maar de stad Zutphen bleef in Gelderse handen. Volgens een verdrag van 26 september 1505 zouden de bezittingen van zijn partijgangers in het graafschap Zutphen aan de koning komen. Het is echter maar de vraag of dit ook voor de geconfisqueerde heerlijkheid Baer gold. Bovendien overleed Filips de Schone al op 25 september 1506 en werd Doesburg in 1507 door Karel van Egmond veroverd.[11] Alleen Arnhem bleef tot 1514 in Bourgondisch-Habsburgse handen. Op 21 maart 1514 slaagde de Gelderse hertog erin ook deze stad door een list te veroveren.

In het verlengde daarvan kwam in 1519 een vergelijk over de heerlijkheid Baer tussen de weduwe van de inmiddels in 1516 overleden Jan van Egmond en de hertog tot stand. In eerstgenoemd jaar werd haar oudste zoon Filips van Egmond ermee beleend.[12] In theorie zou Baer dus tussen 1495 en 1519 in handen van de Gelderse hertog geweest kunnen zijn, maar in feite was de tijd veel korter. Vanaf 1505 zal de hertog de grootste moeite gehad hebben inkomsten uit de heerlijkheid te beuren, ook na 1514 was de situatie op het platteland in de grensstreek met het hertogdom Kleef allesbehalve veilig. Feitelijk kon de hertog waarschijnlijk slechts tussen 1495-1505 min of meer vrij over Baer beschikken. Uit deze tijd kan ook het gecombineerde wapen van Gelre en Baer dateren.

Keukenmeester

Van 31 mei 1497 is een regeling bekend waarbij de hertog van Gelre zijn inkomsten uit de heerlijkheid onder voorwaarden tijdelijk afstond aan zijn keukenmeester Gosen van Bemmel. De hertog was de keukenmeester bij de afsluiting van diens rekening nog een grote som geld schuldig gebleven. Hierdoor kon deze zijn leveranciers: de waarden, waardinnen en schuldeisers die hem geld voorgeschoten hadden, niet betalen. Om dit te verhelpen kreeg Gosen van Bemmel de renten, cijnzen, tienden, inkomsten uit de visserij, uit het wei- en bouwland, bos- en broekland en uit alle andere inkomsten van de heerlijkheid Baer toegewezen. Op de eerste plaats moest hiervan zijn salaris betaald worden. Wat er dan nog overbleef moest Gosen gebruiken voor de aflossing van de schulden aan de waarden, waardinnen en schuldeisers, om aan de kredietwaardigheid van de hertog en de keukenmeester niet al te veel afbreuk te doen ('om onse gelove ind oick die syne dairmede gehalden ind gesterckt to wurden'). Als de schuld van de hertog aan de keukenmeester voldaan was, moesten de inkomsten weer ten goede komen aan de hertog of degene aan wie hij ze toe zou wijzen.[13] Landsheren waren voortdurend op zoek naar geld.

Om nu zoveel mogelijk geld uit de heerlijkheid te halen zou de keukenmeester kleingeld met het gecombineerde Gelders-Baerse wapen hebben kunnen laten slaan, bijvoorbeeld in het munthuis van het nabij gelegen Arnhem. Hier werden nog

in 1571 holpenningen geslagen, die 'grootgens' genoemd werden en waarvan er 100 in een Brabantse stuiver gingen.[14] Dit had hem heel goed van pas kunnen komen bij de kleine dagelijkse betalingen die hij voor het keukenambt moest doen. Het muntrecht van Baer wordt weliswaar niet expliciet door de hertog genoemd, maar het kan in principe onder de clausule 'allen opkomyngen ind vervall tot onser heerlicheyt van Baire gehoerende' schuilgaan.

Maar van het muntrecht van de heren van Baer is helaas bijna niets bekend. Het enige spoor dat daarvan tot nu toe is gevonden, is een goudgulden uit 1445 van Walram van Meurs, elect-bisschop van Utrecht (1434-1450). Deze heeft als omschrift: + MONETA . NOVA . AVREA . BAER . [nieuwe gouden munt (van) Baer].[15] Hoewel deze goudgulden volgens Enno van Gelder waarschijnlijk in Keulen geslagen is, getuigt het omschrift duidelijk van het feit dat Walram van Meurs zich baseerde op een muntprivilege dat bij de heerlijkheid Baer hoorde.[16] Bij de in Antwerpen gevonden holpenning kan het wapen van Baer naar dit verloren geraakte muntprivilege verwijzen. Als dit al zo zou zijn dan is deze zeker niet in Baer geslagen (het kasteel was immers verwoest), maar misschien in Arnhem.

Wij willen met dit artikel alleen maar een hypothese geven voor een mogelijke determinatie, meer niet. Wij ruilen hem graag in voor een betere.

Noten

1. Scheers, S. & T. Oost 'The coins excavated in the Holy Mary cathedral of Antwerpen. An archeological and numismatic contribution' *Tijdschrift Acta Archaeologica Lovaniensia* 30 (1991) 121-140.
2. Noss, A. 'Die Münzen von Trier, I 2 Beschreibung der Münzen 1307-1556' *Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde 30* (Bonn 1916).
3. Schulten, W. *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V. Typenkatalog der Gepräge zwischen dem Beginn der Talerprägung (1484) und der dritten Reichsmünzordnung (1559)* (Frankfurt am Main 1974) nummer 848.
4. Pannekeet, K. & A. Cruysheer 'Holpenningen in Nederland (ca. 1460-1570)' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 100 (2013) 59-127.
5. Gelder, H. Enno van 'De 16e-eeuwse muntschat van Zuidlaren' *Van Rendierjager tot ontginner. Nieuwe oudheidkundige ontdekkingen in Drenthe* 2 (1957) 72-89, 76, nr 75 en plaat 28 nr 75.
6. Schilfgaarde, A.P. van 'Zegels en genealogische gegevens van de graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen' *Werken uitgegeven door Gelre Vereniging tot Beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht* 33 (Arnhem 1967) nr 100.
7. Schimmelpenninck van der Oije, C.O.A. 'Bijdrage tot een genealogie van het geslacht van Rheden / van Baer en het geslacht van Lathum, tot circa 1400' *Bijdragen en Mededelingen Gelre Vereeniging tot Beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht* 64 (1970) 42-72.
8. Gelders Archief (GldA), Archief van het Hof van Gelre en Zutphen (0124), inv.nr 5772, Civiele processen 1728, nr 12.
9. Veen, J.S. van *Register op de leenaktenboeken van het vorstendom Gelre en graafschap Zutphen, Het kwartier van Zutphen* (Arnhem 1917) nr 169, 453-466.
10. Veen (1917) 454.
11. Meij, P.J. e.a. *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795* 2 (Zutphen 1975) 29 en 32.
12. Veen, J.S. van 'Lathum' *Bijdragen en Mededeelingen Gelre Vereeniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht* 10 (1907) 13-41.
13. GldA, Hertogelijk archief (0001), inv.nr 11, f. 69vo; Nijhoff, Is.An. *Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, Zesde deel, eerste stuk: Karel van Egmond, hertog van Gelre, graaf van Zutphen* (Arnhem 1859) nr 213 (regest).
14. Veen, J.S. van 'Bijdrage tot de geschiedenis van het Geldersche muntwezen' *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 15 (1907) 227-254, specifiek 245-247.
15. Delmonte, A. *Le Bénélux d'Or; De Gouden Benelux; Répertoire du monnayage des territoires composant les anciennes Pays-Bas; Repertorium van de gouden munten geslagen in het gebied van de voormalige Nederlanden* (Amsterdam 1964) nr. 680, plaat 21, nr 680.
16. Gelder, H. Enno van *De Nederlandse munten* (Utrecht / Antwerpen 1965) 192.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

JAN DE VRIES

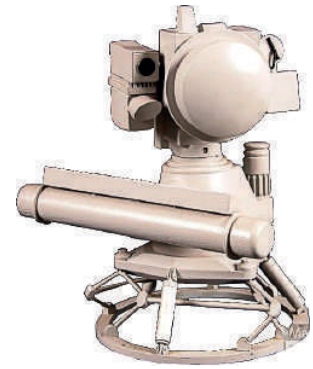
Gemini

Bij een brocante in Enschede 'Mevrouw Brusse' wist ik de hand te leggen op een penning die zich legitimeerde met het opschrift: HOLLANDSE SIGNAAL APPARATEN B.V. HENGELO. Aangezien ik in al mijn Twentse jaren een dergelijke penning nog nooit had gezien ben ik naspeuringen gaan doen.

Anoniem, gemini-penning. Tin, 72 mm

Model van de Gemini (foto: Collectie Marinemuseum, Den Helder)

Vier verkocht

Het bedrijf is opgericht in 1922 en hield zich in het bijzonder bezig met militaire elektronica zoals radarapparatuur voor oorlogsschepen van de marine. Hollands Signaal is in 1990 overgegaan naar de Thales groep en nog steeds gevestigd in Hengelo. Het lag dus voor de hand een beroep te doen op insiders bij Thales en zodoende kwam ik in contact met het Bedrijfsmuseum Thales Hengelo. Zij bleken zelf geen penning te hebben met de afbeelding Gemini. Wel hadden zij andere producten en dan in verschillende uitvoeringen, vergelijkbaar met deze penning.

Gemini was een compact zoek- en volgradar-systeem geïntegreerd met de kanonsturing. Het was bedoeld voor kleinere marineschepen en de voorloper van het Goalkeeper Close In Weapon System. De Gemini-penningen werden aan klanten gegeven die deze producten gekocht hadden, bijvoorbeeld als de gehele installatie werd overgenomen. Bij het Thales museum hebben ze geen idee van de oplage van deze penning. Wel bekend is dat maar vier van deze installaties zijn verkocht. Eén in 1980 aan Duitsland en drie in 1981 aan de Filippijnen.

Niet bekend is of deze penningen werden gemaakt in eigen beheer of dat ze werden uitbesteed aan een externe partij.

Marinemuseum

Zijdelings heb ik ook nog op internet gezocht. Zodoende kwam ik terecht op de site van het Marinemuseum in Den Helder. Onder inventaris-nummer B/011/019 vond ik het model van het Gemini-vuurleidingssysteem. De foto van het model komt geheel overeen met de afbeelding op de penning. De afmeting is 72 mm en het gewicht is 91,6 gram. De penning lijkt te zijn gegoten. Aan de randen is het stuk ongelijkmatig van dikte. Op het dikste punt 3,7 mm, aflopend tot 3,1 mm. Aan de hand van de gemiddelde dikte (3,5 mm), diameter en gewicht kwam ik op een soortelijk gewicht van circa 7,5 g/ cm^3. Op grond hiervan mag redelijkerwijs worden aangenomen dat het om een penning van tin gaat (7,3 g/cm^3).

De penning is geschonken aan het NEPK. Met dank aan: Anton van Overbeek, Voorzitter van de stichting Bedrijfsmuseum Thales en Annet Jonker van het Marine-museum Den Helder.

Échte munten koopt u bij de leden van de

Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Bezoek ook onze website

www.nvmh.nl

De NMVH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaar op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NMVH-lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen, tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NMVH-lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen, warvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of hoort te twijfelen.
- Een NMVH-lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NMVH-lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NMVH-lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

LOUIS PH. MATHIJSEN

Anno 1566: Oorden van Weert ook als lakenloodjes gebruikt

Van munt naar penning? Met dank aan Maria Luyten

Dit artikel draag ik op aan wijlen Emile Haanen vanwege zijn grenzeloze inzet voor serieus historisch onderzoek naar de Weerter geschiedenis. Onderzoek naar onderwerpen uit het verleden wordt doorgaans gedaan door archieven en andere bronnen te raadplegen. Maar wat te doen in het geval van een onderzoek naar de achtergronden van de Weerter oorden? Dat waren roodkoperen munten met de betaalwaarde van een kwart stuiver, haast drie centimeter groot. In Weert zijn de burgemeestersrekeningen uit de betreffende jaren niet compleet meer aanwezig en ook de archieven van het Wolambacht, het lokale weversgilde, vertonen grote lacunes. Wat te doen? Het Gemeente Archief Weert biedt hier jammer genoeg geen uitkomst.

Oorden

Eerst komen de Weerter oorden zelf aan bod. Wat stellen ze voor en wat is erover te vertellen? Ze vertonen aan de voor- en keerzijde een verticaal gedeeld wapen in een cartouche: een renaissanceomlijsting. Op de voorzijde is WEERT over het hele bovenste deel van het wapen te zien, daaronder staat een roosje in het linker wapengedeelte en het rechterdeel vertoont de drie hoorns van het wapen van het grafelijk geslacht Van Horne. Op de keerzijde is aan de gehele bovenkant van het wapen 1566 te zien. Daaronder in het linker verticale deel een naar rechts gewende klimmende leeuw en in het rechter wapengedeelte is de keper van het Weerter stadswapen te zien. (Voor de goede orde: de duiten waren in de stedelijke boekhouding de kleinste monetaire betaaleenheid, maar die zijn in Weert niet aangemunt). Van de hierboven beschreven munt bestaat een tweede variant die verderop uitvoeriger wordt beschreven. Een derde variant van een Weerter oord met het Spaanse wapenschild met tweemaal WEERT op de keerzijde wil ik hier slechts terloops noemen. Daarover bestaan zover als nu bekend is geen bronnen. Het is volgens mij waarschijnlijk dat dit exemplaar verband houdt met de confiscatie van de Weerter bezittingen van Philips de Montmorency door de Spanjaarden na diens executie in 1568 in Brussel. Een regiment Spaanse troepen werd daarna in het kasteel van Weert gestationeerd. Het lijkt erop dat de Weertenaren het goed werd ingeprent wie er nu de baas was. Een andere verklaring is ooit geopperd, dat deze derde variant als strooimunt voor de logeerpartij van één nacht van Keizer Karel V zou zijn aangemaakt. Dat lijkt mij vergezocht. Het geeft wel te denken dat er slechts twee exemplaren

Vier Weerter oorden (voorzijde) met klop 'keper en ster' (ex collectie Esser-Werz, foto: auteur)

Vier Weerter oorden (keerzijde) met klop 'weversspoel' (ex collectie Esser-Werz, foto: auteur)

bekend zijn. Zoals gezegd: de archieven ontbreken helaas.

Kepers

Tot nu toe is door onderzoekers aan de juiste betekenis van de extra toevoegingen van leeuw, roosje en keper met ster voorbijgegaan. Te beginnen met Van der Chijs die er zich niets bij kon voorstellen, Emile Haanen die voor een raadsel stond en het ook niet kon duiden en recenter nog Jan van der Wis die het in zijn artikel toeschrijft aan de fantasie van de maker.[1] Van der Chijs behandelde de varianten van de oorden

Rogstekers van Weert. Zeventiende-eeuwse gevelsteen van het Haarlemse gildehuis van de lakenbereiders, tegenwoordig Klein Heiligland achtergevel Frans Halsmuseum (foto: Paul Vrancken Peeters)

wel; die met de klop van de weversspoel liet hij mijns inziens terecht onbenoemd. Wat blijkt nu? Zowel het linkerdeel van de voorzijde dat een bloem met vijf smalle spits toelopende golvende bloembladen – een mispelbloem – voorstelt, als de klimmende leeuw naar rechts gewend – de Gelderse leeuw – op de linkerhelft van de keerzijde, komen uit het Gelderse wapen en staan hier voor Weert. De heerlijkheid Weert was vanaf 1405 een Gelders leen, door personele unie verbonden met het Huis Van Horne. De mispelbloem stond weliswaar vanaf 1236 niet meer in het wapen van de hertog van Gelre maar wèl in dat van veel Gelderse steden. Zelfs de cartouche is een navolging van een eigentijdse Gelderse wapenvoorstelling. Hierbij wil ik nog opmerken dat de Weerter lakenloden – in lood uitgevoerd – uit de zestiende en zeventiende eeuw ook soortgelijke wapenvormen vertonen, onder andere met de vermelding STAT WEERT. Varianten daarvan zijn bekend.

Het tweede type van de Weerter oord is nagenoeg gelijk aan de eerste en heeft een toevoeging van twee cijfers 7, dus: 7 7 op de voorzijde onder het wapenschild met de Gelderse roos en de hoorns van Van Horne. Wat blijkbaar nog nooit iemand is opgevallen is de keper uit het wapen van Weert en daaronder een vijfpuntige ster die op de voorzijde door middel van een klop – een extra instempeling op het muntplaatje –

Weerter lakenloden (collectie Jacob van Horne Museum, Weert, foto: auteur)

zijn toegevoegd; aan de bovenzijde van het wapen en WEERT in de bovenrand van de cartouche. De keper in het Weerter wapen verwijst volgens mij naar de keperbinding in de wollen stof. Recent werd deze zienswijze ook door Frits Nies gedeeld.[2] In rekeningen van kooplieden werd de term 'gekeperd laken' gebruikt: het weefpatroon van het grauwe laken dat in Weert een lokaal succesvol product was en dat Weert in de vijftiende en zestiende eeuw de broodnodige voorspoed heeft gebracht.[3] De vijfpuntige ster uit het wapen van Maastricht die onder de keper staat lijkt te verwijzen naar de tijd dat een deel van Weert deel uitmaakte van de bezittingen van het kapittel van Sint Servaas. Mogelijk stellen de twee zevens onderaan ook een dergelijk weefpatroon voor, wie zal het zeggen? Er zijn ook nog andere exemplaren van deze laatste oord van Weert bekend die op de keerzijde vaak over de Gelderse leeuw heen een klop hebben met de voorstelling van een weversspoel. Wat is hier aan de hand? Het gemis aan archiefbronnen doet zich voelen.

Gelukkig is er een bron die uit onverwachte hoek een eigentijds relaas opvoert over de commotie die in Weert in 1566 is gerezen over nagemaakte Weerter lakenloden. Dit is te vinden in de kroniek van het klooster Maria Wijngaard door Maria Luyten. Zij schreef:

'In dit selve iaer isser groote confusie hier tot Weert geschiet int ambaght van de wollenlaeckenmaeckers, want sommige, die niet veel te verliesen hadden, hebben de waepens en segels der stad uijtgeprint en selve aen haer laeckens gehangen'.[4] Maar het is nog maar de vraag in hoeverre zuster Luyten achter de kloostermuren van Maria Wijngaard de juiste finesses van dit feit heeft meegekregen. Volgens de oude bepalingen van graaf Jacob I van Horne moesten de Weerter lakenloodjes met de afslag van de drie hoorns door de werkmeesters van het Wolambacht aan

Zegel van het Wolambacht (Gemeentearchief Weert)

Muntgebouw in de Molenstraat te Weert, eertijds 'De Keizer' genoemd (foto: Paul Vrancken Peeters)

de coupons Weerter lakense stof worden bevestigd om zo kwaliteit en herkomst te garanderen.[5] Van de Weerter grauwe lakense stof moet wel gezegd worden dat deze juist door de goedkoopte en toch van goede kwaliteit, een gewild product was en het zakelijk succes had ten opzichte van de veel duurdere andere soorten als de Vlaamse of Engelse lakense stoffen.

Pasmunt

Ik heb de volgende hypothese: rond 1566 was het nodig om een hoeveelheid kleingeld aan te maken vanwege hoge inflatie door mislukte oogsten, barre winters, besmettelijke ziekten, armoede, de (politieke en godsdienstige) onrust en misschien ook wel om wevers te kunnen betalen. Er was sprake van een (tijdelijke) torenhoge inflatie. Het brood was tot zevenmaal duurder dan normaal. Een paar jaar later was het brood weer goedkoper. Juist bij een hoge inflatie moeten er meer kleine pasmunten in omloop worden gebracht. De mensen beschikten, arm als ze waren, als ze al geld te besteden hadden over hooguit kleingeld. Aan pasmunten was grotere behoefte. Grote geldstukken kwamen er niet of nauwelijks aan te pas.

Dat het aanmunten van kopergeld door Philips de Montmorency in zijn hoedanigheid als heer van Weert zou zijn gebeurd is zeker geen uitgemaakte zaak. Bovendien werd door Emile Haanen terecht opgemerkt dat een verwijzing naar de muntheer op dit soort munten vanwege de geringe waarde door Philips niet op prijs werd gesteld.[6] De aanmaak van deze oorden zou weleens door de stadsbestuurders van Weert zelf kunnen zijn geïnitieerd. Er speelde in die tijd nog iets anders. Het munthuis bestond toen nog wel, ondanks de opschorting van het muntprivilege door de Rijksdag in Augsburg aan graaf Philips. Dat speelde op 30 mei 1566. Het privilege werd opgeschort omdat de Weerter munten niet voldeden aan de gestelde rijksnormen. Daarom zou het Weerter stadsbestuur na gevraagde en verleende vergunning – of mogelijk zelfs zònder – om zelf kopergeld aan te maken en om zo in de behoefte te kunnen voorzien. Mede door de opschorting van het muntprivilege zal een verwijzing naar Philips als muntheer achterwege zijn gelaten. Volgens de stadsrekeningen was muntmeester Jan van Luemel nog in 1567 in Weert actief.[7] Ook in Roermond en Thorn was rond die tijd van iets soortgelijks sprake.[8] Daarom staat waarschijnlijk groot de vermelding WEERT boven het verticaal gedeelde wapen. Gezien de urgentie in de stad in 1566 om aan kleingeld te komen, is mogelijk dat jaartal toegevoegd. Of de toevoegingen WEERT en 1566 monetair of heraldisch wel of niet zo gebruikelijk waren, zal voor het stadsbestuur niet hebben uitgemaakt. Op de loden exemplaren van de lakenloodjes van het Wolambacht – of ook de Wollenkamer – kwam de vermelding 'Stat Weert' en het wapen met de drie hoorns van Van Horne immers ook al voor.

Was het initiatief wèl van Philips de Montmorency uitgegaan, dan was het kopergeld beslist voorzien geweest van zijn eigen familiewapen: een gevierendeeld wapen met vier vliegende arendachtige mythische vogels – ilerions – in elk kwartier. Op de grote munten, de martinus goudguldens, daalders, halve daalders,

Weerter oord, ingeknipt exemplaar en als lakenlood hergebruikt.. 2,65 gram (collectie en foto: British Museum, Londen)

kwart daalders en de zogenaamde sprengers is dit juist wel te zien, zelfs met zijn naam voluit erbij. Het is ten onrechte vaker beweerd dat in het Weerter munthuis in de Molenstraat – dat 'De Keizer' werd genoemd – van aanvang aan altijd hagemunten zouden zijn aangemaakt. Philips de Montmorency verkreeg het officiële muntprivilege juist van keizer Ferdinand I in Speyer op 12 december 1562 om in Weert munten te slaan.[9] Dit mede in navolging van de middeleeuwse heren Van Horne. Dat Philips' munten achteraf niet aan de eisen van het Heilige Roomse Rijk voldeden staat hier los van en is een andere – latere – kwestie.

Povere kwaliteit

De meeste koperen oorden die in of kort na 1566 nog niet in circulatie waren, werden blijkbaar te slecht bevonden – niet zwaar genoeg – en afgekeurd voor de geldomloop. Het Weerter muntatelier had geen echte fijnzinnigheid in de aanmaak van munten en zo kon de voorraad die nog in het munthuis aanwezig was volgens mijn aanname worden herbestemd voor een ander doel namelijk als lakenlood. De munten waren te licht, vaak minder dan 3 gram, soms iets meer. Ze wogen minder dan de andere oorden die in de regio in roulatie waren. Bovendien vertoonden bijna de meeste oorden breuken in het dunne muntplaatje door de muntslag zelf. Lakenloden zijn doorgaans aan de stoffen verzegeld die zij 'waarborgen'. Hier zou juist het aannaaien van deze herkomsttekens voor fraude kunnen zorgen. Maar was daar sprake van? Was het de moeite waard? Het Weerter grauwe laken bediende het goedkoopste segment van de lakenhandel. De inspanning om een partij goedkope lakense stof na te maken waarbij het geldelijk gewin minimaal zou zijn lijkt mij niet echt interessant. Bovendien, als men door de keurmeesters met een vervalsing werd betrapt waren de straffen niet mals. Verbeurdverklaring of verbranden van het laken en verbanning uit de stad konden erop volgen.[10] Natuurlijk speelt hier het pijnlijke gemis mee van ter zake doende archieven. Dit legt een enorme beperking op. Daarom moet er van veronderstellingen worden uitgegaan die hier – nog – niet met bewijsstukken onderbouwd kunnen worden.

Het is echter mijn stellige overtuiging dat deze Weerter oorden in eerste instantie in 1566 bedoeld waren als betaalmiddel maar al vrij snel afgekeurd zijn vanwege de matige makelij en het te lage gewicht waardoor het als courant muntgeld niet voldeed. Om nu de reeds aangemaakte oorden toch nuttig te kunnen gebruiken, meen ik dat ze werden herbestemd als een tijdelijk alternatief voor de lakenloden. Dat is gebeurd door middel van 'omkatten'; het voorzien van een zogenaamde klop die een weversspoel voorstelt aan de ene zijde en aan de andere muntzijde een met een keper met een ster. De weversspoel werd vaak verticaal over de Gelderse leeuw heen geslagen en de keper met ster boven het wapenschild aan de keerzijde boven het woord WEERT. Interessant is dat het Wolambacht voor officiële documenten twee zegelstempels gebruikte, beiden voorzien van een soortgelijke weversspoel als waarborg. De wevers hadden ook soms zo'n weversspoel als gevelsteen in hun

Anoniem, Philips II van Montmorency. Olieverf op paneel, zonder jaar, 420 x 310 mm (collectie en foto: Rijksmuseum Amsterdam, inv. SK-A-1560)

huis.[11] Daardoor zijn de omgekatte oorden makkelijk naar het Wolambacht te herleiden. Van der Chijs danste om de hete brij heen, door zich hierover niet uit te laten, vooropgesteld dat hij ooit zo'n exemplaar onder ogen heeft gehad. Door de overeenkomst van de aangebrachte extra kloppen op verschillende oorden te vergelijken, is te zien dat het haast precies op dezelfde plekken is gedaan. Daardoor heeft het er alle schijn van dat dit centraal door de bestuursleden vanuit de Wollenkamer zelf moet zijn gecoördineerd.

Door de povere kwaliteit van het muntplaatje, dat barsten door het slaan van de munten vertoonde, was het mogelijk om de omgekatte oorden alsnog als lakenloden te benutten door ze vast te naaien aan de coupons Weerter lakense stof. Was er geen barst dan werd er een stukje uit het muntplaatje geknipt. Door dit hergebruik als waarborgteken van herkomst en kwaliteit zijn deze omgekatte Weerter oorden nu zeer zeldzaam. De stoffen werden in die tijd in groten getale verhandeld via de lakenhallen van Antwerpen en Bergen op Zoom en in Haarlem via het gildehuis van de lakenbereiders – dat zelfs voorzien was met een gevelsteen die de Weerter Rogstekers voorstelt, – naar Holland, Engeland, Schotland en zelfs tot Noord-Duitsland aan toe. De meeste exemplaren zijn elders in het ongerede geraakt en zo uit het zicht verdwenen. De luttele aantallen oorden die in 1566 al in circulatie gebracht waren als betaalmiddel zijn nòg zeldzamer.

Graag wil ik mijn grote dank uitspreken aan mijn meelezers: Jac. Biemans, Erik Werps, Léon Stroekxs van den Broek en Herman Mathijsen. Ook Theo Schers van het Gemeente Archief Weert ben ik dank verschuldigd. Hun genereuze inbreng en waardevolle commentaren waren voor mij een grote steun.

Noten

1. Chijs, P.O. van der *De munten der leenen van de voormalige hertogdommen Brabant en Limburg van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem 1862); Haanen, Emile 'Bijdragen aan de muntgeschiedenis van de heerlijkheid en het graafschap Horn (±1270-1567)' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 101 (2014) 58-123; Wis, Jan C. van der 'Oorden van Hoorne, munten of penningen?' *Muntkoerier* 43-9 (2014) 6.
2. Nies, Frits 'Weert. "Parel van de Heide..." 1764-1914' *Stichting Cultuurhistorische Publicaties voor de regio Weert* (Weert 2018) 204 [manuscript].
3. Coenen, Jean *Op de keper beschouwd. Een geschiedenis van Weert 1. Prehistorie-1568* (Weert 2007); Coenen, Jean *Op de keper beschouwd. Een geschiedenis van Weert 2. 1568-1815* (Weert 2009) 130-131 en voetnoot 665.
4. Creemers, Ch 'Kroniek uit het klooster van Maria-Wijngaard te Weert 1442-1587' *Publications de la Société historique et archéologique du Limbourg PSHAL* 12 (1875) 145-224, specifiek 155 en 177.
5. Monna, A.D.A. 'De textielnijverheid in Weert' *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 15 (1970) 29-49.
6. Haanen (2014) 58-123.
7. Poell, G.M. *Beschrijving van het Hertogdom Limburg* (Maasbree 1981) 208-209.
8. Beek, E.J.A. van *Encyclopedie voor Munten en Bankbiljetten* (Alphen aan den Rijn 1986-2002) R66-67; Jansen, Chr. 'Het muntrecht te Thorn' *Maasgouw* 86 (1967) 59-60, Goethals, F.-V. *Histoire Généalogique de la Maison de Hornes, extraite du Dictionnaire Généalogique et Heraldique des Familles Nobles du Royaume de Belgique* (Brussel 1848).
9. Haanen (2014) 58-123.
10. Nies, Frits 'Weert. Het verleden van een stad' *Stichting Weerter Historie* (Weert 1999) 79-83.
11. Flament, A.J. *Chroniek van de heerlijkheid Weert* (Maastricht 1891) 17, 27, 30 en 47.

JIM VAN DER MEER
MOHR

De Agnites Vrolik-penning van Lila Boucher

Een nieuwe prijspenning van het Utrechts Universiteitsfonds

In het voorjaar van 2017 heeft het Utrechts Universiteitsfonds (U-fonds) ter gelegenheid van het 380-jarig bestaan van de Universiteit Utrecht als lustrumcadeau een nieuwe prijs ingesteld: de Agnites Vrolik-prijs. De prijs wordt vanaf 2017 jaarlijks uitgereikt aan getalenteerde wetenschappers die onderzoek verrichten dat impact heeft op de maatschappelijke vraagstukken van deze tijd. De prijs is mogelijk gemaakt door een legaat van Mevrouw Cobi de Bree en is vernoemd naar Agnites Vrolik (1810-1894). Vrolik was wis- en natuurkundige en heeft gestudeerd aan het Athenaeum in Amsterdam en de Universiteit Utrecht, waar hij in 1836 is gepromoveerd. Van 1854-1858 was hij minister van Financiën en de eerste voorzitter van het U-fonds in 1886. Aan de prijs is een geldbedrag van € 25.000 verbonden en de *Agnites Vrolik-penning*.

Boucher

Voor het ontwerp van de penning werd (E.S.) Lila Boucher (1965) uitgenodigd. Voor Boucher horen Kunst en Wetenschap bij elkaar, zo zegt zij zelf. Het is dan ook heel toepasselijk dat zij de penning heeft ontworpen. Lila Boucher begon haar kunstopleiding aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten te Den Haag en behaalde in het Engelse Oxford een First Class Honours Degree (Cum Laude) bij The School of Arts van de Brookes University. Zij is bovendien alumna van de Universiteit Utrecht, waar zij afstudeerde in de Theaterwetenschappen. Naast opdrachten, die zij met veel plezier vervult, maakt zij ook veel vrij werk, voornamelijk sculpturen, naast installaties. Dit is de eerste penning die zij heeft ontworpen.

De voorzijde toont het portret van Vrolik en de naam A. VROLIK. De keerzijde heeft uitsluitend het omschrift SOL IUSTITIAE ILLUSTRA NOS, de zinspreuk van de Universiteit Utrecht. In het hart staat de

Agnites Vrolik

Lila Boucher, Agnites Vrolik-penning. Brons, 95 mm

signatuur LB. De penning is gegoten bij Volkers in Geldermalsen, heeft een doorsnede van 95 mm en weegt 456 gram. Voor het portret heeft Lila Boucher een foto als uitgangspunt genomen, uit de collectie van het Nationaal Archief in 's-Gravenhage. De haar toegestuurde foto was echter nogal korrelig, waardoor het lastig was een goed portret te maken. Bovendien wilde zij het portret eigenlijk geheel vrijstaand maken, maar dat wilde de opdrachtgever niet. Zij heeft een tussenoplossing gevonden: het portret staat als het ware een beetje los, je zou een papiertje tussen de beeltenis en de ondergrond kunnen leggen. Op 10 juni 2017 is de penning gepresenteerd.

Patineren van de penningen

DRINGEND GEZOCHT !!
Antieke, middeleeuwse en provinciale munten.
Beter koninkrijk, Overzee en oud Buitenland (voor 1900)
Wij kunnen U momenteel zeer hoge prijzen betalen voor dergelijke munten.
Bij ons betaald U natuurlijk geen hoge veilingkosten of hoge taxatiekosten,
zodat U bij ons altijd het beste af bent en de hoogste prijs voor Uw munten krijgt.
Heeft U een (deel) collectie te koop of betere losse stukken, dan schroom niet
contact met ons op te nemen voor een afspraak. Vele tevredenen gingen U reeds voor.
Let wel ! Wij berekenen nooit kosten en onze taxaties zijn altijd vrijblijvend
MUNTHANDEL G. HENZEN - POSTBUS 42 - 3958 ZT AMERONGEN
☎ 0343-430564 * fax 0343-430542 * e.mail : info@henzen.org

KAREL SOUDIJN

Prettige training

Bij het doornemen van de catalogus met werk van Johannes Cornelis Wienecke springt één penning er als heel merkwaardig tussenuit. Deze stamt uit 1936 en is met nummer 390 aangeduid als 'XIe Olympiade te Berlijn'. De voorzijde is gelijk aan die van een penning uit 1928, door Wienecke ontworpen ter gelegenheid van de Olympische Spelen in Amsterdam. We zien hier de kop van Apollo boven Olympische ringen en voetafdrukken. Het hergebruik van dit hoofd is niet vreemd; curieus op de penning uit 1936 is de tekst op de keerzijde: ALS HERINNERING AAN EEN PRETTIGE TRAININGSTIJD / . AANGEBODEN D.D. KON. ZILVERFABRIEK GERRITSEN EN V. KEMPEN TE ZEIST. / MOGE HET RESULTAAT / VAN DE VELE OPOFFERINGEN / VAN U EN UW LEIDERS / HARE BELONING VINDEN IN EENIGE FRAAIE SUCCESSEN / TIJDENS DE OLYMPISCHE SPELEN / TE BERLIJN / JULI 1936.

Op de Olympische Spelen worden in verschillende takken van sport medailles uitgereikt aan de drie beste atleten of ploegen. Medailles zijn bedoeld voor degenen die uitzonderlijk goed presteren. Er bestaan ook deelnemerspenningen voor atleten en officials die echt aan de Spelen hebben meegedaan. Maar de hier genoemde penning is bedoeld voor degenen die zich op een *training* hebben laten zien. Was dat niet een beetje voorbarig? Hadden Gerritsen en Van Kempen niet beter kunnen wachten tot de Nederlandse jongens en meisjes ook daadwerkelijk iets hadden vertoond in Berlijn? Waarom zou je een training al met een penning moeten belonen?

Penning 390 uit de catalogus van Wienecke is interessant als tijdsverschijnsel. We worden eraan herinnerd dat het indertijd streng verboden was om deelnemers aan de Olympische Spelen te betalen. De Spelen waren voorbehouden aan amateurs. Ook voor deelname aan een trainingskamp mochten de atleten geen financiële vergoeding krijgen. De 'trainingspenning' is daarom slechts in brons uitgevoerd, en niet in kostbaar metaal. De beloning voor tot dan toe geleverde inspanningen mocht vooral niet te vertalen zijn in geldswaarde. We zien hier meteen ook een voor numismaten interessant verschil tussen munten en penningen. Munten (geldstukken) spelen een rol in het economische verkeer; penningen hebben vooral betekenis in het sociale verkeer. Als beloning in economisch opzicht verboden is, dan kunnen penningen toch nog worden ingezet om sociale waardering uit te drukken.

Terug naar de sport. In *NRC Handelsblad* van 20 en 21 januari 2018 schreef Bert Wagendorp een essay over vals spel. Hij merkt op dat men in de tweede helft van de negentiende eeuw in Engeland nog van mening was, dat er voor sportwedstrijden zelfs niet getraind behoorde te worden. Wagendorp: 'Wie trainde, deed dat in het geniep, want training gold als iets onsportiefs: het ging ten koste van de zuivere krachtmeting. Training was de doping van die tijd.'

Wagendorp schrijft verder, dat 'het ideaal van de ongetrainde zuivere krachtmeting' lang bleef bestaan. Tot 1974, aldus Wagendorp, stond in het Handvest van het Internationaal Olympisch Comité: 'De toegestane periode van full time training [...] mag de 30 achtereenvolgende dagen niet overschrijden, en in geen geval meer bedragen dan 60 dagen in een kalenderjaar.'

Zo beschouwd is de simpele penning van Wienecke uit 1936 een prachtig cultuurhistorisch document. Atleten werden geëerd en in sociaal opzicht beloond voor iets dat indertijd op de grens van het aanvaardbare lag (training!), terwijl wij ons tegenwoordig nauwelijks meer kunnen voorstellen dat iemand nog zonder intensieve en langdurige voorbereiding naar de Olympische Spelen durft te gaan. Alles is veranderd.
Bert Wagendorp citeert een onderzoek naar de investeringen die voor Nederland nodig waren om medailles te halen op de Spelen van 2016: 'De kosten voor een medaille kwamen [...] uit op bijna elf miljoen euro per stuk.' Daarbij vallen de bronzen penningen die de firma Gerritsen en Van Kempen in 1936 uitreikte, in het niet.

Laat ik eindigen met een persoonlijke noot. In 1945, aan het eind van de oorlog, werd ons gezin geëvacueerd. De Duitsers eisten het huis op

Johannes Wienecke, Elfde Olympiade te Berlijn, brons, 1936

waar we woonden. We verbleven tijdelijk op kamers in het huis van iemand die in 1936 *bijna* als atleet naar de Olympische Spelen in Berlijn was gegaan. Een maagzweer hield hem echter tegen. Zou hij nog hebben meegedaan aan de trainingen waarbij de penning van Wienecke werd uitgereikt? Heb ik die penning bij hem thuis gezien? Helaas: ik heb geen idee, want ik was pas 1 jaar. Toch ben ik daar nu wel heel erg nieuwgierig naar.

Literatuur

PELSDONK, Marie-Astrid (red) *Johannes Cornelis Wienecke (1872-1945). Medailleur en stempelsnijder* (Herent, 2017).

WAGENDORP, Bert 'Trainen, dat is pas vals spelen' *NRC Handelblad*, 20 en 21 januari 2018.

Inleveringen vanaf heden mogelijk !

Wij zoeken voor onze uitgebreide klantenkring doorlopend goede munten, die wij middels onze regelmatige prijslijsten (duizenden !) ter verkoop aanbieden.

Voor U biedt dat een aantal belangrijke voordelen :

- Uw munten worden verkocht tegen *optimale verzamelaarprijzen.* Deze prijzen stellen wij in overleg met U vast. Dit voorkomt dat munten onder een door U gewenste prijs worden verkocht !
- Zeer zorgvuldige beschrijvingen en kwaliteitsaanduidingen. Betere munten worden afgebeeld.
- U maakt gebruik van onze zeer goede en *omvangrijke klantenkring* die in tientallen jaren is opgebouwd. Hierdoor vinden wij voor Uw munten steeds de juiste kopers.....
- Wij werken met *zeer lage commissies*, meestal tussen de 10 en 20%, maar in sommige gevallen zelfs slechts 5% ! Dit hangt uiteraard af van de te verkopen munten.
- In tegenstelling tot veilingen wordt maar aan een zijde commissie geheven. Hierdoor komt van de waarde van de munt *minimaal 80%* in Uw handen en niet maar maximaal zo'n 60%.
- Zeer vlotte opname van Uw munten in een van onze verkooplijsten. Door deze uiterst efficiënte manier van werken hoeft U niet maanden lang te wachten tot Uw munten worden aangeboden.
- Uitbetaling binnen 1 maand na verkoop. Dus een *zeer vlotte financiële afhandeling.*

Heeft U een collectie te koop en betere losse stukken dan neem eens contact met ons op !

MUNTHANDEL G.HENZEN • POSTBUS 42 • 3958ZT AMERONGEN

☎ 0343-430564 • FAX 0343-430542 • E-MAIL: INFO@HENZEN.ORG • WWW.HENZEN.ORG

JAN C. VAN DER WIS

De elfde-eeuwse muntslag in de Friese gouwen tussen Lauwers en Eems

In dit artikel wordt een serie slecht toeschrijfbare munten uit de elfde eeuw nader onder de loep genomen en toegeschreven aan Hunsingo en Fivelgo. Hierdoor komen er kleine wijzigingen in het werk dat Peter Ilisch schreef voor het Jaarboek voor *Munt- en Penningkunde*.

Nadat Liudolf van Brunswijk (*?-circa 1030-1038) kort na 1019 huwde met Gertrud (*circa 1005-1077), erfdochter van de Friese graaf Egbert Billung junior, werd Liudolf door zijn stiefvader keizer Koenraad II rond 1030 als graaf van Midden-Frisia aangesteld.[1] Gebleken is, dat de Brunonen in de Friese gouwen ten westen van de Lauwers een gericht economisch en monetair beleid hebben gevoerd, door in voor de handel strategische plaatsen muntateliers te vestigen. Naast Dokkum, de muntplaats onder de Billungers, werden er muntateliers geopend in Bolsward, Leeuwarden, Oldeboorn en Staveren.[2] Omdat de grafelijkheid in de Friese gouwen tussen Lauwers en Eems aanvankelijk omstreden was, verliep de uitvoering van dit beleid daar heel wat gecompliceerder. De oorzaak is een ruzie, die de nazaten van Wichman de Oude Billung († 944) over diens erfenis maakten. Dit heeft waarschijnlijk ook een rol gespeeld in de verwikkelingen rond de erfopvolging in Lotharingen, die in 1044 door het overlijden van hertog Gothelo I ontstonden.

Machtsstrijd in Lotharingen

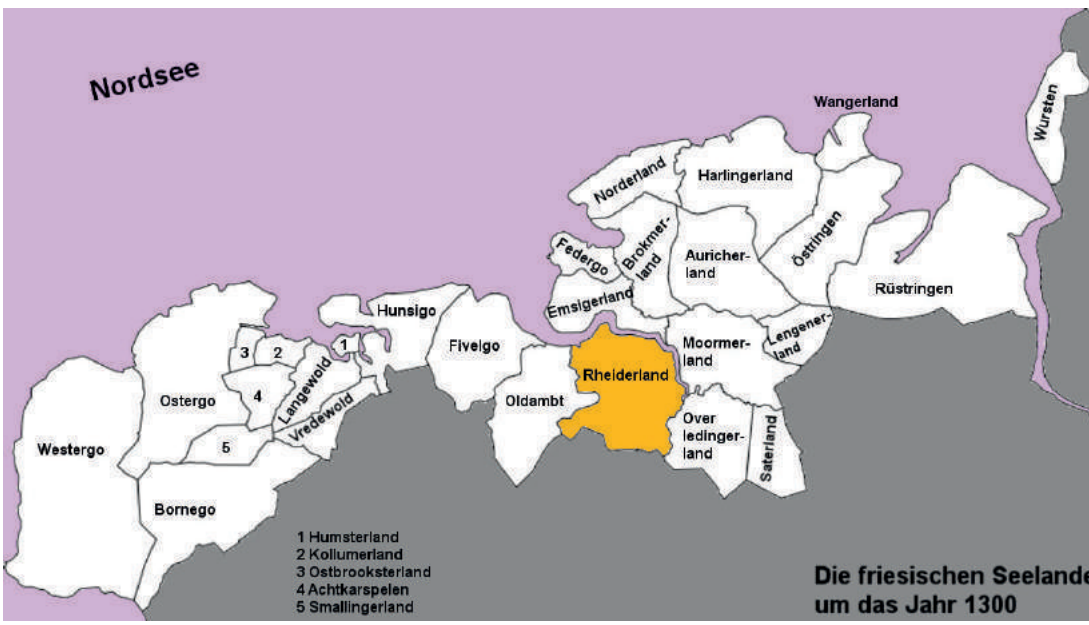
Gothelo I had twee zonen, Godfried met de Baard en diens jongere broer Gothelo II. Geheel tegen zijn verwachtingen in, stelde de Duitse koning Hendrik III Godfried met de Baard aan tot hertog van Opper-Lotharingen en diens jongere broer Gothelo II tot hertog van Neder-Lotharingen. Godfried met de Baard kwam daartegen in verzet en het lukte hem gewapenderhand een deel van Neder-Lotharingen te veroveren dat hem naar zijn mening rechtens was onthouden. Vandaar Godfrieds aanspraken op de grafelijkheid over het economisch en strategisch belangrijke grootgraafschap Fivelgouw, kortweg Fivelgo of Fivelingo genoemd (Hunze-inge-go en Fivel-inge-go duiden op meervoudsvormen in de betekenis van: zij die langs de Hunze of de Fivel wonen. De toevoeging *inge* smolt later met *go* samen).[3] Godfried werd echter gevangengenomen, tijdelijk vastgezet en twee jaar later compleet verslagen. In 1049 onderwierp Godfried met de Baard zich aan de Duitse keizer, nadat hij door de paus in de ban was gedaan. In 1065 werd hij alsnog tot hertog van Neder-Lotharingen benoemd.

Verwarrende volgordes

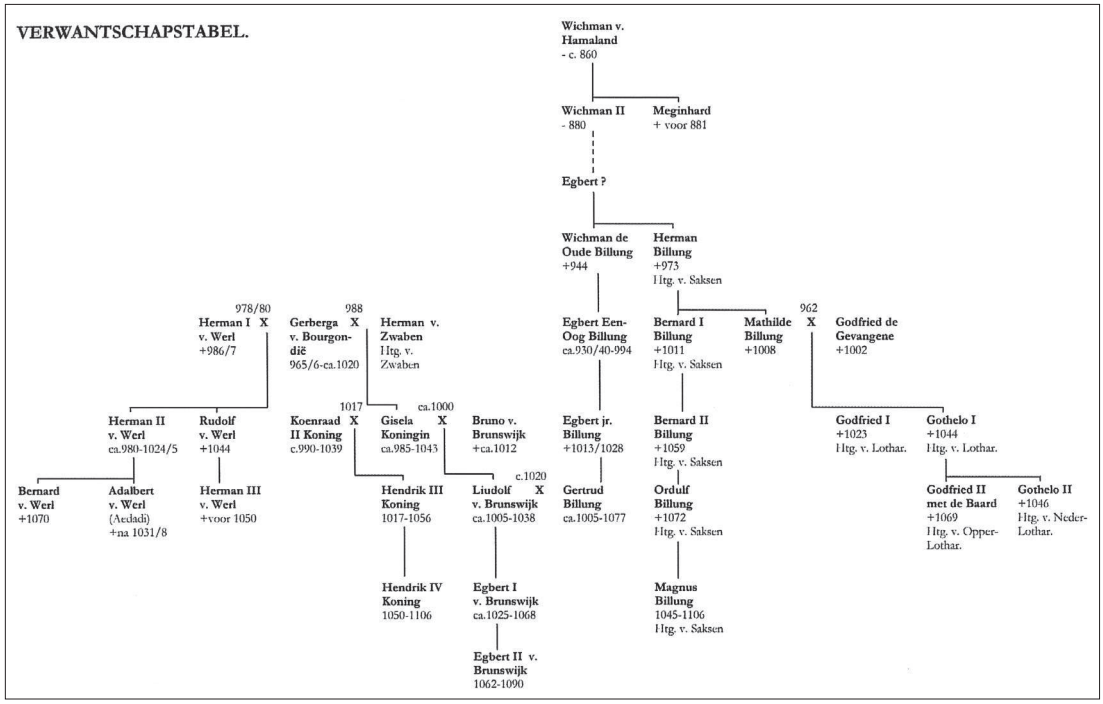
Bij de regeerperiodes van de hertogen van Lotharingen worden zowel door historici als numismaten verschillende volgordes gehanteerd. Waar de Duitse numismaat Peter Ilisch de familievolgorde volgt en van Godfried III spreekt, hanteerden Jan Hooft van Iddekinge – oud-directeur van het Penningkabinet van de Leidsche Hoogeschool – en de Groninger econoom en

Familievolgorde		Hertogenvolgorde
Huis Ardennen		**Hertogen van Opper- en Neder-Lotharingen**
Godfried I de Gevangene († 1005)		
Godfried II de Kinderloze († 1023)	=	Godfried I († 1023), 1012-1023
Gothelo (Gozelo) I († 1044)	=	Gothelo I († 1044), 1033-1044
Huis Bar		**Opper-Lotharingen**
Diederik I († 1027), de laatste	=	Diederik I († 1027), 978-1027, samen met
jaren met zoon Frederik II († 1026)	=	Frederik I († 1026)
Frederik III († 1033)	=	Frederik II († 1033), 1027-1033
Huis Ardennen		
Gothelo (Gozelo) I († 1044)	=	Gothelo (Gozelo) I († 1044), 1033-1044
Godfried III met de Baard († 1069)	=	Godfried II († 1069), 1044-1046
Huis Ardennen		**Neder-Lotharingen**
Gothelo (Gozelo) I († 1044)	=	Gothelo (Gozelo) I († 1044), 1023-1044
Gothelo (Gozelo) II († 1046)	=	Gothelo (Gozelo) II († 1046), 1044-1046
Huis Luxemburg		
Frederik van Luxemburg († 1065)	=	Frederik I († 1065), 1046-1065
Huis Ardennen		
Godfried III met de Baard († 1069)	=	Godfried II († 1069), 1065-1069

Familie- en hertogenvolgorde

De Friese zeelanden tussen Zuiderzee en Wezer rond het jaar 1300 (kaart door Temmo Bosse, 2006)

Verwantschapsatabel

historicus Dirk Jan Henstra met Godfried II de hertogenvolgorde.[4] Voorts is Lotharingen sinds 959 gescheiden in Opper- en Neder-Lotharingen. De Friese gouwen vielen onder Neder-Lotharingen. Om verwarring te voorkomen is in de tabel een overzicht van de familie- en hertogenvolgorde gegeven. In dit artikel is de hertogenvolgorde aangehouden.

Machtsstrijd in Fivelgo

Wegens onbekwaamheid zette de Duitse koning Hendrik III in 1046 Gothello II af. In zijn plaats werd Frederik van Luxemburg tot hertog van Neder-Lotharingen benoemd. Het is echter zeer de vraag of de laatste in het verre Fivelgo de feitelijke macht heeft kunnen uitoefenen. Er zijn aanwijzingen dat dit door anderen, die zijn gezag niet aanvaardden, is geschied. Godfried II met de Baard, die vermoedelijk ook niet lijfelijk in Fivelgo aanwezig zal zijn geweest, mag gezien worden als een reële kandidaat. Hij kon mogelijk vertrouwen op loyaliteit van de lokale machthebbers, die gebaseerd was op zijn oude erfrecht.[5]

Godfrieds aanspraak op het grote en economisch sterke graafschap Fivelgo, dat zich in oostelijke richting uitstrekte tot aan de Eems en naast het huidige Fivelgo ook de landstreken Oldambt en Reiderland omvatte, was rijksonmiddellijk. Dat wil zeggen dat de Duitse koning/keizer de graaf aanwees of bij vererving de grafelijkheid al of niet bevestigde. Godfrieds aanspraak op Fivelgo vond zijn oorsprong in de tijd dat er onder de Billungers onenigheid was ontstaan over de erfenis van Wichman de Oude († 944), achterkleinzoon van Wichman van Hamaland. Godfried met de Baard was een nazaat van de Saksische hertog Herman Billung († 973), de broer van Wichman de Oude. Godfrieds tegenstrever, Egbert I, zoon van de Brunoon Liudolf, was een nazaat van Wichman de Oude. De verwantschapstabel in dit artikel geeft een genealogisch overzicht.[6]

Keizer Hendrik III, oom van de Friese graven Bruno III en Egbert I, ondersteunde Godfrieds aanspraak niet. Na Hendriks overlijden in 1056 verleende zijn ijlings tot rooms-koning benoemde zoontje Hendrik IV, met de oorkonde van 25 april 1057, de grafelijkheid over Hunsingo en Fivelgo en het markt-, munt- en tolrecht in Winsum en Garrelsweer aan de Kerk van Bremen

onder aartsbisschop Adalbert. Adalbert op zijn beurt verleende datzelfde jaar nog de grafelijkheid over Hunsingo en Fivelgo in achterleen aan de Brunoon Egbert I. De laatste bezat al de grafelijkheid over Westerlauwers Friesland en had mogelijk al vóór 1057, samen met zijn broer Bruno III († 1057), de beide gouwen deels in bezit genomen. Dit vormde een goede uitgangspositie in hun streven ook de grafelijkheid over Hunsingo en Fivelgo te verkrijgen. Zij hoefden slechts met een legertje getrouwen de Lauwers over te steken om het gebied in bezit te nemen.[7] Anders dan in Hunsingo heeft Egbert I waarschijnlijk niet direct al over geheel Fivelgo de macht kunnen uitoefenen. Mogelijk werd hij dwarsgezeten door lokale machthebbers die trouw waren gebleven aan Godfried met de Baard. Na 1066/1067 schreef de kroniekschrijver Adam van Bremen (vóór 1550-1081/1085) een brief aan de Bremer aartsbisschop Liemar (?-1072-1101), de opvolger van Adalbert. In deze brief, die gaat over de overdracht van Fivelgo door de Saksische hertog Bernard II Billung († 1059), kleinzoon van eerdergenoemde Herman Billung, staat geschreven dat dit graafschap voorheen in het bezit was van *Gotafridus dux*. Met Gotafridus dux zal Godfried met de Baard zijn bedoeld.[8] Ondanks dat Hendrik IV de grafelijkheid over Fivelgo aan het Aartsbisdom Bremen had verleend, werd die grafelijkheid kennelijk nog steeds betwist. Met het achterleen in bezit had Egbert I in Garrelsweer (Fivelgo) het muntrecht kunnen uitoefenen, maar dat gebeurde niet. Pas onder zijn zoon Egbert II is er in Garrelsweer gemunt.[9] De vraag waarom Egbert I pas later in Garrelsweer heeft gemunt en eerst naar Jemgum (op munten: Emnichem) in Reiderland is uitgeweken, waar hij kennelijk wel macht kon uitoefenen, is nog onbeantwoord.[10] Heeft Egbert I het niet aangedurfd uit vrees verzeild te raken in een groot conflict vanwege verdeeldheid onder lokale machthebbers? Speelden er bovenlokale factoren mee? Hoe het ook zij, er is toch in het politiek omstreden Fivelgo gemunt, zowel door Egbert I in Jemgum als door Godfried met de Baard in *Mere civitas*.

Een gekunstelde toeschrijving

Over de muntplaats van de Friese penningen op naam van een zekere Godfried met het opschrift MERE CIVITAS bestaan nogal wat onzekerheden. Hooft van Iddekinge opperde in 1881 dat deze penningen in Leer (Ostfriesland) geslagen zouden kunnen zijn.[11] Hooft van Iddekinge baseerde zijn toeschrijving aan Leer op basis van een goederenregister van de abdij Werden uit de elfde eeuw waarin de oudfriese vorm *Hleri* voor Leer voorkomt. Later, in de vijftiende eeuw, worden ook schrijfvormen als *Hlere*, *Hleer*, *Lhere*, *Lhare*, enzovoorts aangetroffen. Een met *Hleri* voor Leer vergelijkbare schrijfwijze is *hledder* = ladder. Beide zijn oudfriese schrijfwijzen die in het Middelduits niet voorkomen.[12] De 'h' in *Hleer* zal vervolgens met de 'l' van plaats verwisselen (*Lheer*) en nog later wegvallen. Volgens Hooft van Iddekinge zouden de letters H en L in ligatuur zijn geschreven, zoals op munten wel vaker gebeurde, waarbij de rechterpoot van de H samenvalt met de opstaande poot van de L. H en L in ligatuur is op munten van *Mere civitas* echter nimmer aangetroffen. Vervolgens zou een stempelsnijder deze ligatuur abusievelijk hebben gesneden als de letter M. En zo zou HLERE op de munt MERE zijn geworden. Voorts stelde hij, dat *civitas* ook goed past bij de stad Leer. En daarmee achtte Hooft van Iddekinge de toeschrijving aan Leer waarschijnlijk. Alhoewel deze gekunstelde toeschrijving inmiddels genoegzaam is weerlegd, komt men haar, vooral in veilingcatalogi, nog herhaaldelijk tegen.[13] Ilisch registreerde de *Mere civitas*-penningen in een negental Oost-Europese muntvondsten. Fries geld was een belangrijk exportproduct. De vondst Ludwiszcze (Polen) 1934 kan volgens Ilisch moeilijk jonger zijn dan 1065 en vormt een aanwijzing, dat de *Mere civitas*-penningen al daarvóór zijn geslagen, dat wil zeggen, reeds voordat Godfried met de Baard formeel tot hertog van Neder-Lotharingen was aangesteld.[14] En dat was uitgerekend in de tijd, dat Godfried met de Baard zijn erfrechten op de Fivelgouw claimde.

Waar lag *Mere civitas*?

Lange tijd was er onzekerheid over waar *Mere civitas* gezocht moest worden, een onzekerheid die na de afwijzing van Leer groter werd. Ilisch heeft geprobeerd *Mere civitas* in het Nederlandse deel van Neder-Lotharingen te lokaliseren. Hij liet meerdere plaatsen met 'meer' of 'maar' in de naam de revue passeren, maar geen van deze plaatsen voldeed. Bovendien wezen vindplaatsen,

vondstomstandigheden en gewichten de munten aan als afkomstig uit Fries gebied.[15] Ook Merum in Oostergo (Westerlauwers Friesland) is geen optie, omdat daar de betrokkenheid van Godfried II niet via bronnen is overgeleverd. Ook plaatsen in de Eemsgouw zijn geen optie omdat daar de graven Von Werl de scepter zwaaiden. Met zijn vermoeden, ergens in de Fivelgouw, zit Ilisch verrassend dicht bij een oplossing. Echter, om *Mere civitas* te identificeren was grote lokale historische, economische en geografische kennis van de Friese gebieden nodig. Het was uiteindelijk Henstra die die kennis in ruime mate bezat en de wierde Merum als kandidaat voor *Mere civitas* aanwees.[16]

De wierde Merum lag aan de noordoever van de oude loop van de Fivel op ongeveer een kilometer afstand van Garrelsweer, waar de Friese graaf Egbert II (1062-1090), vermoedelijk vanaf 1069 – dus ná de dood van Godfried met de Baard – zilveren penningen heeft laten slaan.[17] De Fivel, een afwateringsrivier die het water van de hoogveengebieden rond Hoogezand en Slochteren en uit het Schildmeer afvoerde, verzandde, waardoor de ontwikkeling van Merum en Garrelsweer bleven steken. De economische activiteiten verplaatsten zich naar het dichter bij zee gelegen Appingedam. De wierde Merum werd, zoals zoveel wierden en terpen in het Friesland tussen Vlie en Wezer, in de negentiende eeuw volledig afgegraven. De vruchtbare en daarmee kostbare grond zal zijn verkocht naar de door veenafgravingen onvruchtbaar geworden zuidelijker gelegen dalgronden. Van Merum rest tegenwoordig slechts een buurtschap in de gemeente Loppersum met vijf hofsteden of woningen, met ongeveer 20 inwoners.

De nog intacte wierde van Merum tussen Loppersum en Garrelsweer. Op een detail van een kaart uit de *Gemeenteatlas* van J. Kuyper (1867) (collectie RHC Groninger Archieven 817-866-25)

Luchtfoto van het huidige Merum, waar de wierde verdwenen is. Centraal op de foto de boerderij Merumerweerde (foto: Makelaardij Bruintjes en Keurentjes, met dank aan Ellen Hovestad)

Naamsverwantschap

Mere op de munt kan gelezen worden als een oudfriese derde naamval en betekent: van Mer. *Civitas* heeft meerdere betekenissen en komt op munten veelvuldig voor. Meestal in de betekenis van stad (een plaats met stadsrechten), soms ook in de betekenis van burgerschap, woongemeenschap. *Mere civitas* kan dus worden uitgelegd als 'de woongemeenschap van Mer', of met andere woorden: de behuizing en het omliggende bewoonde grondbezit van Mer. Op een wierde mogelijk een centrale behuizing met daaromheen een cirkelvormig gegroepeerde bebouwing.[18]

De plaatsnaam *Merum* kan op twee manieren worden uitgelegd. Ten eerste kan Merum zijn samengesteld uit *Mer* en *um* of *heem* en betekenen: het bewoonde grondbezit van Mer. Ten tweede kan Merum een latijnse genitivus zijn en betekenen: van Mer, oftewel het bewoonde grondbezit van Mer. Mer of Mar was een mannennaam die sinds de eerste eeuw in Noordwest-Europa aanwijsbaar is. Hij betekent zoveel als:

bekend, beroemd, roemvol, glansrijk en vermaard. Mer of Mar wordt nog in talrijke familienamen aangetroffen, zoals in Merema, Mering, Meringa, Merings, Maring en Maringa.[19] De betekenissen van *Mere civitas* en Merum vertonen zoveel overeenkomsten dat het gerechtvaardigd lijkt aan te nemen, dat het om één en dezelfde plaats gaat.

Fivelgo, Godfried II met de Baard († 1069), penning z.j. (rond 1060-1069, type 1), zilver, 0,59 gram, 17 mm, geslagen te Merum (collectie Groninger Museum, foto: Marten de Leeuw)

Keulen, Koenraad II, penning z.j. (1024-1036), zilver, 1,28 gram, 20 mm (foto: WAG, met dank aan Udo Gans[20])

Enkele te Merum geslagen munttypen

Van de *Mere-civitas*-penningen bestaan twee hoofdtypen. Beide typen hebben op de voorzijde een aanziend hoofd met een hoofddeksel dat aan de zijkanten van parelvormige sieraden is voorzien. Het aantal sieraden wisselt. Voor dit muntbeeld kunnen de contemporaine Deventer penningen van de Utrechtse bisschop Bernold als inspiratiebron hebben gediend.[21] De keerzijde van het eerste type toont een gebouw met twee puntdaken of torens. De keerzijde van het tweede type lijkt als voorbeeld de Keulse penningen van Koenraad II (pelgrim 1021-1036, koning 1024-1039, keizer 1027-1039) te hebben gehad. Op het daarop afgebeelde front van een kerkgebouw staat de tekst PILI GRIN (Lat. Peregrinus = pelgrim).

Op de *Mere civitas*-penningen lijkt er in plaats van het dak een man ten halven lijve, zittend onder een boog of baldakijn of tegen de rug van een troon te zijn afgebeeld. De tekst PILI GRIN van het Keulse voorbeeld is verbasterd of omgezet in G II.[22] Heeft de stempelsnijder getracht Godfried II zittend op een troon af te beelden met op het verbindingspaneel tussen de voorpoten diens initialen ten teken dat de zittende figuur de hertog en graaf betreft? Als dat zo is, is het wel heel opmerkelijk en getuigt het van originaliteit, omdat het in de elfde eeuw ongebruikelijk was om opeenvolgende muntheren met dezelfde naam op munten te nummeren. In het licht van de machtsstrijd om Fivelgo is het denkbaar dat Godfried II zich op deze manier als de enige en ware rechthebbende op het graafschap heeft willen profileren. Boven in het veld staan twee ornamenten - op de afgebeelde munt is als gevolg van zwakke slag slechts één te zien - waarvan de betekenis nog onbekend is. Ilisch oppert, dat het de verbasterde alpha en omega kunnen zijn die op contemporaine door bisschop Bernold te Deventer en Groningen geslagen penningen zijn te zien.[23]

Fivelgo, Godfried II met de Baard († 1069), penning z.j. (rond 1060-1069, type 2), zilver, 0,63 gram, 18 mm, geslagen te Merum (collectie Groninger Museum, foto: Marten de Leeuw)

Hunsingo, Egbert I (1057-1068), penning z.j., zilver, 18 mm, geslagen in Winsum (Ilisch 21.1)

De muntslag in de Hunzegouw

De muntslag in de Hunzegouw laat in de publicaties een hiaat zien. Tot nu toe konden alleen munten van Egbert II aan Winsum worden toegeschreven, omdat daarop de plaatsnaam duidelijk is te lezen: VVINSHEM.[24] Het is daarbij de vraag of met het eigenaardige letterteken, dat als S is geïnterpreteerd, wel een S is bedoeld. Mogelijk moeten we het als een C of K lezen.

	Hunsingo		Fivelgo					
Graaf	**Winsum**	Ilisch	**Jemgum**	Ilisch	**Merum**	Ilisch	**Garrelsweer**	Ilisch
Egbert I	1057-1068	21.1-4	1057-1068	21.23				
Godfried II					rond 1060-1069	24.1-6		
Egbert II	1068-1077?	22.8	1068-1077?	22.6			1069-1077?	22.9

Nieuwe rangschikking van de munten van Hunsingo en Fivelgo

Met de muntrechtverleningen in de schenkingsoorkonde van 1057 en met het achterleen op zak stond Egbert I in feite niets in de weg om in Winsum te munten. Er zijn bovendien nog geen aanwijzingen, dat de grafelijkheid in de minder belangrijke Hunzegouw omstreden was. Verondersteld kan worden dat Egbert I zijn beleid om in voor de handel strategische plaatsen muntateliers te openen – zoals hij dat ten westen van de Lauwers deed – zowel in het deel van Fivelgo, waar hij al de feitelijke macht bezat (Reiderland), als in Hunsingo gestalte heeft gegeven. Eigenlijk is het onlogisch te veronderstellen dat dat in Hunsingo niet is gebeurd. De munten waren alleen nog niet herkend. Daar komt nu verandering in. Wat te denken van de typen Ilisch 21.1 t/m 21.4 waarop op de keerzijde de plaatsnaam MSINISIIM (kopstaand: WIISINISW) of varianten daarvan, nadrukkelijk met een W of M begint.

Dat één van de begin- of eindletters kopstaand is, is bij dit type munten een veel voorkomend verschijnsel. Met de historische feiten op de achtergrond en met het analfabetisme van de stempelsnijders en de manier waarop zij trachtten woorden in lettertekens om te zetten, lijkt het aannemelijk dat de genoemde munttypen in Winsum zijn geslagen. We komen er dezelfde lettervormen op tegen als op de Friese munten van de voorgangers van Egbert I.[25] Wilden de stempelsnijders één van de oude schrijfvormen VINCHEM, WINKHEM, WINCHEM of WINCHEIM weergeven?[26] Als dat zo is, hebben we van de elfde-eeuwse muntslag in de Friese gouwen tussen Lauwers en Eems eindelijk een redelijk sluitend beeld. De voorgestelde volgorde en de gevolgen voor het werk van Ilisch zijn weergegeven in de tabel.

Noten

1. Brüsch, Tanja 'Brunonen, ihre Grafschaften und die sächsische Geschichte. Adelsbewußtsein und Herrschaftsbildung im 11. Jahrhundert' *Historische Studien* 459 (2002) 50.
2. Henstra, Dirk Jan *Friese graafschappen tussen Zwin en Wezer* (Assen 2012) 115.
3. Vries, W. de *Groninger plaatsnamen* (Groningen/Batavia 1946) 24 en 69.
4. Ilisch, Peter 'Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 84-85 (1997-1998) (Amsterdam 2000) 1-272; Hooft van Iddekinge, Jan E.H. *Friesland en de Friezen in de Middeleeuwen* (Leiden 1881); Henstra 2012.
5. Henstra, Dirk Jan 'De Koninklijke oorkonde van 1057' *Winsum 1057-2007* (Winsum 2007) 89-104, specifiek 95.
6. Henstra 2007, 95.
7. Henstra 2007, 95.
8. Henstra 2012, 126; Ilisch 2000, 264.
9. Wis, Jan C. van der 'Een lang onbekende muntplaats in Reiderland' *Muntkoerier* 44 (2015) 4-6.
10. Ilisch 2000, 234, nr. 21.23; Van der Wis 2015.
11. Hooft van Iddekinge 1881, 117-124.
12. Reker, Siemon *Biografie van het Gronings* (Assen 2016) nr 0086 (1425), 198.
13. Stoess, Christian 'Mere civitas' *Commentationes Numismaticae. Festgabe für Gert und Vera Hatz zum 4. Januar 1988 dargebracht* (Hamburg 1988) 157-168; Westfälische Auktionsgesellschaft für Münzen und Medaillen (WAG) te Arnsberg, *Katalog Auktion* 77 (7-8 September 2016) nr 1817.
14. Ilisch 2000, 264.
15. Ilisch 2000, 263.
16. Henstra 2012, 95 en 126-127.
17. Ilisch 2000, 245, nr 22.9.
18. Wis, Jan C. van der 'Een zeldzame munt uit "Mere Civitas"' *Stad & Lande* 26-2 (2017), 38-42.
19. Plank, Arno N.W. van der *Het namenboek* (Houten 1979) 96 en verder; Schaar, Jan van der *Woordenboek van voornamen* (Utrecht/Antwerpen 1964) 166.
20. Ilisch 2000, 276.
21. WAG 2016, nr 1531.
22. Dannenberg, Hermann *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit* 1-4 (Berlijn 1876-1905). Dannenberg vermeldt CH en HC (respectievelijk nr. 1508 en 1509), hoogstwaarschijnlijk is dit een onjuiste lezing: C in plaats van G en H in plaats van II.
23. Ilisch 2000, 267.
24. Ilisch 2000, 244-245, nr 228.
25. Wis, Jan C. van der 'Een ontbrekende schakel' *De Beeldenaar* 42-1 (2018) 48-51.
26. De Vries 1946, 276-277.

JACK VISKER

Aaibaar brons van Karin Beek

Waterland. Twee meren en daartussen een smalle dijk. Op die dijk een oud gemaal dat vele decennia de polders droog heeft gehouden, maar nu het thuis is van Willem Vrijlandt en Karin Beek. En naast het gemaal de beschoeide hooimijt die al zo lang het atelier van Karin is. Hier worden de atelierbezoekers op 27 januari ontvangen en al snel is de grote ruimte gevuld met gelach en vrolijk gepraat. Dat Karin hier woont, waar de stad en haar rumoer een verwaaide herinnering lijken, weerspiegelt zich in haar beelden, weerspiegelt zich in haar penningen. Haar beeldentaal heeft een zekere aardsheid, toont een grote betrokkenheid bij en liefde voor mens en natuur. Haar beelden willen de toeschouwer daar ook in meenemen, roepen door hun eenvoudige lieflijkheid op om zonder opsmuk van sentiment de natuur, misschien wel het leven, te omarmen. Daar zit de kracht van haar werk, want niets is moeilijker dan eenvoud.

Het meeste werk van Karin is figuratief. Daar ligt haar liefde, daar is zij steeds naar op zoek. Die zoektocht begon in de tijd van experimentele vormgeving, toen zij op de Rietveld academie haar draai niet kon vinden omdat zij niet zocht naar 'het concept' maar naar 'de juiste lijn'. Op de Rijksakademie, onder Esser, Grégoire en Van der Pant, kon ze wel naar de natuur werken en zich verder bekwamen in figuratieve verbeelding. Hier ontstond ook haar liefde voor penningen. Vol trots laat Karin Beek een aardewerken penning zien die Piet Esser tijdens een studieweek van haar gemaakt heeft. Een penning die hij jaren bewaard heeft en pas in 1996 aan haar gaf met de woorden 'In brons is hij natuurlijk wel mooier!'

Dat het in brons vaak mooier is, blijkt uit Karins werk, dat vrijwel altijd in brons is uitgevoerd. Het verschil tussen haar beelden, kleinplastiek en penningen zit vooral in de grootte. Penningen zijn in de eerste plaats mini-beeldjes. En dus hanteert zij voor haar penningen dezelfde criteria die ze voor al haar beelden hanteert. De essentie van haar beelden is levende emotie, die door de toeschouwer ervaren kan worden. Daarom maakt zij haar beelden ook 'aaibaar', waarbij de hand die met gesloten ogen over het beeld gaat het criterium is. Dat de voorzijde daarbij evenveel aandacht krijgt als de keerzijde is voor haar evident, want beide zijden zijn een gelijkwaardig geheel, wat ook geldt voor de tekst op haar penningen. Het geheel moet kloppen en spanning hebben, waarbij de zuiverheid van lijnen en verhoudingen binnen het beeld een hoofdrol speelt. Zoeken naar de juiste lijn is een kwestie van appliqueren, snijden, raspen en vijlen. Wat deze zoektocht naar zuiverheid oplevert ervaren de atelierbezoekers als ze de schatkamer betreden waar beelden en penningen van Karin Beek staan uitgestald. Eerst is het stil, dan vult de ruimte zich met gelach en vrolijk gepraat, want dat is de natuurlijke habitat van Karin Beek, haar beelden en haar penningen.

Karin vertelt en de schrijver luistert

www.karinbeek.nl

ALLEX KUSSENDRAGER

25 jaar Bakenloodjes

Overzicht van de bekende bakenloodjes

In het Numismatisch Jaar 1992 was in het Provinciehuis van Flevoland te Lelystad de tentoonstelling 'Geld van de Zuiderzeebodem' te bewonderen. Deze tentoonstelling was opgezet door het Centrum voor Scheeps- en Onderwaterarcheologie uit Ketelhaven. In de loop van de jaren had ik zelf al enkele (baken)loodjes verzameld, maar op de hierboven genoemde tentoonstelling was het eindelijk mogelijk om wat meer achtergrondinformatie te verkrijgen, onder andere uit het onderzoek van André Wijsenbeek. Hierna hebben André en ik nog meer details boven water kunnen krijgen.[1] De hoeveelheid gegevens tot die tijd was summier, ook in musea was zo goed als geen informatie voorhanden.

In 1892 schreef Marie de Man al: '"Loodjes" [...] tot voor korten tijd werd er bijna niet aan gedacht ze te verzamelen en te bestudeeren; zij waren de paria's der numismatiek'.[2] Maar door contacten met andere verzamelaars, detectoramateurs, musea en andere instanties heb ik toch wat meer feiten boven water kunnen krijgen. Na ruim 25 jaar inventariseren en catalogiseren van de bakenloodjes heb ik met de beschikbare gegevens een grafisch overzicht gemaakt van de meer dan 1650 loodjes welke mij ondertussen bekend

Enkhuizen, groot- en klein tonnelood, 1817

zijn. Als bron heb ik gebruik gemaakt van de database welke zich op www.loodjes.nl bevindt. Er zullen waarschijnlijk wel enkele loodjes dubbel zijn opgenomen en een enkel stuk zal uiteindelijk niets met de bebakening of scheepvaart te maken hebben gehad, maar er zullen er toch altijd nog wel ruim 1500 overblijven. Enkele opmerkingen over types welke verhoudingsgewijs meer voorkomen in dit overzicht:

- Suyderzee type SA – SH: na het inpolderen van een gedeelte van het IJsselmeer zijn er meerdere loodjes van dit type uit de scheepswrakken geborgen.
- Enkhuizen havenlood type WD: in de collectie van de Gemeente Enkhuizen bevinden zich 58 niet uitgegeven (UNC) exemplaren met het jaartal 1904. Dat tikt dus wel aan.

– Haarlem types HC en HD: naast de vele loodjes welke al bekend waren hebben de oproep van Alfred Bakker en mij dit aantal nog verhoogd. De gegevens hebben wij gebruikt in onze twee artikelen in *De Beeldenaar* in 2016.[3]

Graag wil ik iedereen bedanken die heeft bijgedragen aan dit overzicht en met name Adriaan Wagemakers, Arjan Ouwehand en Stef Nelisse.

Zuiderzee - Haarlem. Type SB, 1703, 34 mm

Zuiderzee - Medemblik? Type SC, 1714, 30 mm

Enkhuizen - groot tonnelood. Type WA, links uit 1766 en rechts uit 1770, 36 mm

Enkhuizen - groot tonnelood. Type WA, 18.. (jaartal oningevuld), 34 en 36 mm

Enkhuizen - klein tonnelood. Type WB, 1795, 25 mm

Enkhuizen - lantaarnlood. Type WD, links uit 1810 (30 mm) en rechts uit 1901 (34 mm)

Enkhuizen - havenlood. Type WD, links uit 1904 (35 mm) en rechts uit 1913 (circa 35 mm)

Edam. Type WE, 1772, 22 x 20 mm

Medemblik - havenlood. Type WG, 1897, 40 mm

Muiden. Type MC, 1761, 40 x 34 mm

Muiden. Type MD, 1807, circa 40 x 34 mm

Rijnland RL. Type HA, 1678, 25 x 7 x 28 mm

Haarlem - 8 G. Type HD, 1721, 22 mm (collectie gemeente Hoorn)

Haarlem - 8 I en 15 H. Type HD, links uit 1723 en rechts uit 1771, 22 mm

Familie van der Does als heren van Noordwijk - 12 S. Type HH, 1715, 30 x 30 mm

Onbekend familiewapen - 12 S. Type HI, 1711, 30 x 35 mm

Leiden. Type HL, 1823, 21 x 27 mm

Brielle - M 24 ST. Type HO, 1765, 30 mm

Alphen. Type LG, 1830, 29 x 28 x 19 mm

Alphen. Type LI, 1846, 26 x 18 mm

Harlingen. Type FB, links uit 1761 en rechts uit 1790, 25 mm

Harlingen - voor de Jetting. Type FE, 1778, 40 mm

Het Sloe. Type zo, 1797, 23 mm

Het Sloe. Type zo, 1811, 22 mm

Willemstad - 12 st. Type BA, 1725, 25 mm

Willemstad - 12 st. Type BB, 1766, 25 mm

Type DE, 20 cent 1834, 23 mm

Type DF, 1777, 19 x 20 mm

pl. Type DG, 1811, 23 x 25 mm

Generaliteitsleeuw - K 6 S. Type DM, 1827, 23 mm

Generaliteitsleeuw - K 18 S. Type DM, links uit 1775 en rechts uit 1776, 25 mm

Stadswapen. Type QL, 1844, 30 x 20 mm

Noten

1. Wijsenbeek, A.T. 'Baken-, tonnen- en vuurloodjes uit het Zuiderzeegebied' *De Beeldenaar* 18-3 (1994) 116-123.
2. Man, Marie de *Over Zeeuwsche loodjes. Bijdrage tot de penningkunde van Zeeland* (Middelburg 1892) 1.
3. Kussendrager, Allex 'De bakenloodjes met het wapen van Haarlem' *De Beeldenaar* 40-4 (2016) 163-169; Bakker, Alfred & Kussendrager, Allex 'De bakenloodjes met het wapen van Haarlem (slot)' *De Beeldenaar* 40-5 (2016) 209-216.

WIEBE NIJLUNSING

‘Winkelgeld’ in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid

Dat in de koloniën Frederiksoord (gesticht in 1818), Ommerschans (1819), Willemsoord (1820), Wilhelminaoord (1821) en Veenhuizen (1823) van de Maatschappij van Weldadigheid huismunten (betaalpenningen) zijn gebruikt is genoegzaam bekend. In het voorgaande nummer van *De Beeldenaar* besteedde ik hier aandacht aan.[1] Veel minder bekend is, dat daar ook gebruik gemaakt is van papiergeld (tegoedbonnen). Dat komt in dit vervolgartikel aan bod.

<table>
<tr><th>vanaf</th><th>Ommerschans</th><th>Frederiksoord</th><th>Willemsoord</th><th>Wilhelmi-naoord</th><th>Veenhuizen</th></tr>
<tr><td>1818</td><td rowspan="2"></td><td rowspan="3">zilvergeld</td><td rowspan="2"></td><td rowspan="2"></td><td rowspan="3"></td></tr>
<tr><td>1819</td><td rowspan="3">zilvergeld</td></tr>
<tr><td>1820</td><td rowspan="2"></td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>1821</td><td rowspan="2">zilvergeld</td></tr>
<tr><td>februari 1821</td><td rowspan="3">zilvergeld</td><td colspan="3">straf/steunbonnen, zilvergeld</td></tr>
<tr><td>1822/1823</td><td rowspan="4">Schulman 383-401</td><td rowspan="2">Schulman 408-427</td></tr>
<tr><td>circa 1825</td><td colspan="3">Schulman 402-407</td></tr>
<tr><td>1 april 1826</td><td rowspan="2">winkelgeld, broodgeld</td><td rowspan="3"></td><td rowspan="2">winkelgeld, broodgeld</td></tr>
<tr><td>december 1830</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>december 1831</td><td rowspan="2">Schulman 428/437</td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>april/mei 1841</td><td colspan="3">Schulman 428a/437a Van Maanen, Den Haag</td><td>Schulman 428b/437b Van Maanen, Den Haag</td></tr>
<tr><td>1859</td><td>Schulman 438-441a</td><td rowspan="2"></td><td rowspan="2"></td><td rowspan="2"></td><td>Schulman 438-441a</td></tr>
<tr><td>1 juli 1861</td><td></td><td></td></tr>
</table>

Overzicht van het gebruikte koloniegeld

Experimenten met fictief geld

Vanaf 1824 – en in Ommerschans zelfs al iets eerder – is in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid koloniegeld gebruikt. In een Koninklijk Besluit van 23 mei 1861 werd het gevangenisgeld per 1 juli 1861 verboden.[2] In hetzelfde jaar werd ook het koloniegeld weer afgeschaft. In het bijgaande schema is het totale overzicht terug te vinden van wat in het huidige artikel en bij Schulman beschreven is.[3] Hieruit blijkt dat er zelfs een periode geweest is van 10 jaar waarin uitsluitend met papieren winkelgeld werd betaald.

Tussen 1821 en 1841 hebben zilvergeld, koperen koloniemunten en papieren winkelgeld in wisselende samenhang met elkaar in de koloniën in Frederiksoord, Ommerschans, Willemsoord, Wilhelminaoord en Veenhuizen gefunctioneerd. Doel was steeds de uitstroom van zilvergeld te verhinderen en de orde in de koloniën te handhaven (voornamelijk het tegengaan van drankmisbruik), beide door het sturen van het koopgedrag van de kolonisten. De eigen winkels speelden daarbij een grote rol. In dit artikel is aan de hand van archiefstukken en 40 nog aanwezige kartonnen 'biljetten' uitgelegd hoe die samenhang eruitzag en hoe dat in de loop der tijd veranderde. In de Nationale Numismatische Collectie (NNC) bevinden zich nog 21 van de 40 biljetten. De drie geelgekleurde groepen en hun ontwikkeling worden besproken en in vijf typen ingedeeld. Het gebrek aan duurzaamheid van het papieren winkelgeld heeft er waarschijnlijk toe geleid dat nu vrijwel alleen het koperen, zinken en gietijzeren koloniegeld nog over is, ook in de herinnering. Het bestaan van papieren winkelgeld in de Maatschappij van Weldadigheid naast de koloniemunten in de beginjaren is maar nauwelijks bekend.

Koloniegeld in de vitrine van museum De Koloniehof

Type 1

Ik raakte erin geïnteresseerd door een vitrine in museum De Koloniehof te Frederiksoord. Daar bevinden zich bijgaande witte handgeschreven kartonnetjes met een rode randstreep. Het bijschrift is wat misleidend: 'Om de kolonisten te helpen bij het goed beheren en besteden van hun verdiensten wordt een eigen betaalmiddel ingevoerd. Eerst een papieren versie en later een metalen munt.' Het was bepaald geen altruïsme maar welbegrepen eigen- of koloniebelang. Papier en metaal zijn tegelijkertijd in gebruik geweest. De getoonde kartonnetjes zijn echter geen papiergeld. Directeur Jan Mensink van de Stichting Maatschappij van Weldadigheid denkt dat dit waarschijnlijk labels waren van zakjes, pakjes of rolletjes munten of papiergeld. Ook Wil Schackmann – de auteur van het boek *De Proefkolonie* – is van mening dat dit zeker geen betaalmiddelen zijn geweest want er staat geen handtekening op.[4] De datering ervan is onbekend. Mijn belangstelling was gewekt.

Er heeft namelijk wel degelijk papieren winkelgeld bestaan. Schackmann schreef mij: 'Het is er vanaf februari 1821 – feitelijk het moment dat er wordt afgeweken van het principe "wie niet werkt zal niet eten" en er onder druk van de buitenwereld besloten wordt om kolonisten die niets uit hun handen krijgen wat je arbeid kunt noemen toch voedsel te verstrekken.' Hij verwijst daarbij naar zijn boek over de stichting van Frederiksoord in 1818 en waar beschreven wordt hoe die kolonist in feite onder curatele wordt gesteld.[5] 'Hij verliest de beschikking over zijn verdiensten en veldvruchten. De kosten van de gratis verstrekkingen worden daarmee verrekend. [...] Om ervoor te zorgen dat hij de (wekelijkse) 25 stuivers alleen aan nuttige dingen besteedt krijgt hij ze niet in geld maar in "winkelkaartjes".'

In het maandelijks verschijnend tijdschrift *De Star* van september 1821 wordt het gebruik van die 'papieren munt' uitgelegd.[6] Johannes van den Bosch beschrijft daar hoe misbruik van sterke drank in Frederiksoord wordt tegengegaan: 'ieder die zich verders hieraan schuldig maakt, wordt in het vervolg slechts met eene papieren munt

betaald, die alleen gangbaar is bij den winkelier in de kolonie; eenmaal in de week kan hij, vergezeld van een' Onder-officier, elders gaan koopen, wat met het overschot van zijn papieren geld, tegen zilver bij den Boekhouder verwisseld, betaald kan worden.' Het papieren winkelgeld functioneert in deze eerste jaren dus als strafmaatregel naast het reguliere Nederlandse zilvergeld, nog voordat de eerste koloniemunten in 1824 in omloop kwamen. Mogelijk zijn tussen 1821 en 1826 de beide volgende biljetten van 25 cent hiervoor gebruikt in de vrije koloniën van Frederiksoord. De keerzijde is blanco. De beide handtekeningen erop zijn helaas nog niet ontcijferd.

Type 1: vrije kolonie van Frederiksoord, twee biljetten van 25 cent, blauw karton, 46x37 mm (foto's en collectie: NNC, inv. 1993-2203 en GP-00835)

Fijnmazig uitgiftesysteem

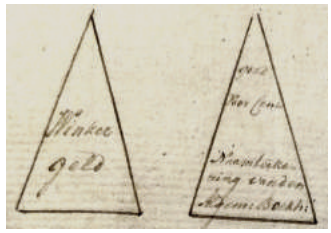
Op 10 maart 1826, net na de ingebruikname van het koperen koloniegeld, komt de Permanente Commissie in Den Haag met een plan. Om het 'overdadig gebruik van winkelwaren van vreemde oorsprong' te verhinderen (dat moest namelijk met zilvergeld worden ingekocht) 'en in het bijzonder van snoeperijen het welk als verkwisting der inkomsten even schadelijk voor de kolonisten als hoogst nadelig [...] voor de Koloniale belangen is' worden de winkelwaren verdeeld in twee groepen: de onontbeerlijke (waaronder *koffij* en tabak) en de minder noodzakelijke of vreemde waren (zoals suiker, stroop, thee en Leidse kaas).[7] Ook aan de kinderen is gedacht: 'Voor het magazijn dier etablissementen zal dezelfde hoeveelheid als voor de Ommerschans bepaald is worden ingeslagen, en voor de winkel voor ééne cent per kind tot aankoop van siroop, als anderzins, en voor een en een halve cent voor andere minder noodzakelijke behoeften van die soort als de kinderen zelve zullen verlangen, en zij van hunne oververdiensten kunnen koopen.'

Er wordt een rantsoenering per artikel bedacht en op basis daarvan worden twee nieuwe modellen fictief geld ontworpen: 'Art 7. In de koloniën zullen twee soorten van fictief geld bestaan als Winkelgeld en Broodgeld hetwelk zal zijn van kaartjes volgens nevenstaande modellen.' Het winkelgeld in het plan is driehoekig. Op het ontwerp staat op de voorzijde de tekst *Winkel / geld* en op de keerzijde *Goed / voor Cent / Naamteke / ning van den / Algem: Boekh:.* Het broodgeld is rechthoekig en toont op de voorzijde *Geld voor / Brood, boter / spek, vleesch / boekweitenmeel / boekweitengort / aardappelen / groentens.* En op de keerzijde *Goed / voor Cents (Naamtekening / van den / Algemeenen / Boekhouder).*

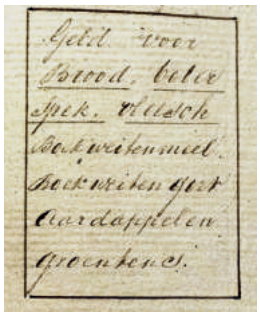
Hierbij hoort een fijnmazig wekelijks uitgiftesysteem voor Frederiksoord en Veenhuizen van koperen koloniegeld, broodgeld en winkelgeld dat verschilt per doelgroep: vrije kolonisten, arbeiders, wezen, bedelaars, geëmployeerden (mensen die voor de Maatschappij werkten) enzovoorts. 'Art 8. De wekelijksche uitbetaling van de verdiensten zal in het vervolg zodanig worden geregeld dat in de vrije koloniën [Frederiksoord, Wilhelminaoord, Willemsoord, WN] tot 10 cents en het overige der verdiensten in broodgeld wordt uitbetaald. De arbeiders kolonisten zullen eerst 15 cents in winkelgeld en het overige hunner verdiensten in broodgeld ontvangen. Aan de bedelaarskolonisten [Veenhuizen, tweede gesticht, WN] zullen ¾ der verdiensten in broodgeld en ¼ in winkelgeld voldaan worden. De weezen eindelijk [Veenhuizen, eerste gesticht, WN] zullen al haar verdiensten in winkelgeld erlangen. De geëmployeerden en loonlieden ontvangen wekelijksch F 1,25 aan winkelgeld en het overige hetwelk hun niet in zilver wordt uit... in broodgeld dat F 1,25 niet zal te boven gaan.'

Met winkelgeld kunnen broodgeldartikelen worden gekocht maar niet het omgekeerde, zoals een volgend artikel toont: 'Art 9. Voor het winkelgeld zal mede verkrijgbaar zijn wat met broodgeld betaald wordt doch het broodgeld zal niet voor winkelgeld kunnen worden aangenomen.' Ook moeten de winkeliers een uitgebreide kassa aanhouden: vreemde waren moeten in winkelgeld worden verantwoord. 'Art 10. De winkeliers zijn gehouden de verkochte winkelwaren van vreemde oorsprong uitsluitend

met winkelgeld te verantwoorden. Kunnende zij de waren met broodgeld verwerkt mede met winkelgeld voldoen.' Zilvergeld mag in de winkels niet meer worden gebruikt. 'Art 11. Geen zilvergeld zal in het vervolg in de winkels meer worden aangenomen noch zal door de winkeliers kunnen worden gebezigd ter betaling van de ontvangen waren. Zodanige geëmployeerden die in kontanten hun tractement ontvangen, kunnen desverkiezende in mindering *f* 1,25 in winkelgeld en evenzoveel in broodgeld bekomen mits den directeur zulks schriftelijk aanvragende.' Het systeem zal zowel in de vrije koloniën als in Veenhuizen in werking treden op 1 april 1826.

Vrije koloniën en Veenhuizen, ontwerp voor winkelgeld, 1826

Vrije koloniën en Veenhuizen, ontwerp voor broodgeld, 1826

Type 2

Dit lijkt een onmogelijk plan; je ziet als het ware de directeur een hele dag twee soorten centen signeren. De extra bureaucratie door drie soorten geld naast elkaar lijkt erger dan het probleem dat wordt opgelost, nog los van de ruime mogelijkheden tot fraude. Toch is het op zijn minst gedeeltelijk ingevoerd. Het driehoekig geplande winkelgeld is uiteindelijk rechthoekig uitgevoerd, met een blanco keerzijde. Ook het – tweezijdige – broodgeld is er gekomen, een kwartslag gedraaid ten opzichte van het ontwerp. In de NNC komt brood- en winkelgeld voor. Ze zijn in dit artikel afgebeeld. Er zijn aanvankelijk twee typen uitgegeven, het beperkt in te wisselen broodgeld en het algemeen bruikbare winkelgeld. Het is nog niet duidelijk of deze twee aanwezige typen inderdaad naast elkaar voorkwamen. Het ontworpen driehoekige winkelgeld is niet teruggevonden. Het wel in de NNC aanwezige winkelgeld in drie kleuren oogt qua drukwerk iets recenter dan het broodgeld, dat vrijwel volgens het voorschrift is aangemaakt en wat ik als type 4 heb opgenomen.

De handtekening op het op 1 april 1826 ingevoerde brood- en winkelgeld van de 'algemeene Boekhouder der koloniën' is volgens Schackmann van William Reese, geboren op 29 december 1800 te Amsterdam en overleden te Warmond op 20 januari 1884. Herkenbaar is de frivole 'windhoos' aan het einde van de naam'.[8] Reese wordt op 2 augustus 1820 aangesteld als boekhouder bij de directeur, een paar jaar later wordt hij genoemd als algemeen boekhouder der koloniën. Die eerste jaren wisselden functiebenamingen en organisatie geregeld. Deze biljetten komen voor met een, twee of drie afgeknipte hoeken. Zou dat te maken hebben met de plaats van geldigheid of de waarde? Ze waren ontworpen voor de gehele Maatschappij van Weldadigheid met een fijnmazig uitgiftesysteem waar de hoekjesknipperij deel van kan hebben uitgemaakt. Het valt op dat de waarde handmatig werd ingevuld in cijfers of letters. In het besluit van 13 augustus 1830 wordt de functie van algemeen boekhouder afgeschaft en wordt de functie 'Boekhouder des Directeurs' ingesteld.[9] Bij die besluiten wordt Reese ontslagen en Van Marle aangesteld. Dit betekent dat deze biljetten tussen 1 april 1826 en 13 augustus 1830 zijn gemaakt en mogelijk nog iets langer daarna hebben gecirculeerd. Mogelijk heeft er ook nog

Type 2: vrije koloniën en Veenhuizen, 50 cent broodgeld, wit karton, 48x39 mm (collectie en foto: NNC, inv. 1993-2204)

Type 2: vrije koloniën en Veenhuizen, 25 cent broodgeld, wit karton, 48x38 mm (collectie en foto: NNC, inv. 1993-2205)

Type 2: vrije koloniën en Veenhuizen, 10? cent broodgeld, wit karton, 50x39 mm (collectie en foto: NNC, inv. 1993-2206)

Type 2: vrije koloniën en Veenhuizen, 5? cent broodgeld, wit karton, 45x37 mm (collectie en foto: NNC, inv. 1993-2207)

driehoekig winkelgeld bestaan naast het broodgeld van type 2 als voorlopers van het nu volgende type.

Type 3

Het bij de NNC aanwezige winkelgeld van type 3 heeft waarden van vijf, tien en vijfentwintig cents. Ze zijn niet getekend door de algemeen boekhouder William Reese, maar met de naam van adjunct-directeur Jannes Poelman eronder gedrukt op rood, blauw en wit papier. De keerzijde van het winkelgeld is blanco. Ze zijn dus niet driehoekig maar rechthoekig en de teksten van de keerzijde en voorzijde zijn samengenomen. Over Poelman schrijft Schackmann: 'Jannes Poelman, geboren of gedoopt 13-05-1769 te Groningen, was vanaf 1824 (de start van de wezenopvang in Veenhuizen) tot zijn dood op 13 mei 1845 adjunct-directeur van het eerste

Type 3: wezenopvang in Veenhuizen, winkelgeld, blauw papier, 40x48 mm (collectie en foto's: NNC, inv. 1993-2195 en 1993-2196)

Type 3: wezenopvang in Veenhuizen, winkelgeld, roze papier, 40x48 mm (collectie en foto's: NNC, inv. 1993-2197, 1993-2198 en 1993-2199)

Type 3: wezenopvang in Veenhuizen, winkelgeld, wit papier, 40x48 mm (collectie en foto's: NNC, inv. 1993-2200, 1993-2201 en 1993-2202)

gesticht te Veenhuizen, het wezenetablissement (een adjunct-directeur is de hoogste gezagsdrager in een gesticht). Dit is dus geld uit het wezengesticht.' Wezen kregen geen broodgeld zoals hierboven is vermeld. Er kan ook winkelgeld zijn geweest van de andere gestichten en van de vrije koloniën. Of dit hetzelfde uiterlijk had als dat van Veenhuizen is onbekend.

Type 4

De volgende serie – type 4 – maakt geen onderscheid meer tussen winkel- en broodgeld. Het is een set papieren koloniegeld met de nummers 1, 2 en 3, met de handtekening van directeur Jan van Konijnenburg. Hij was van 1 mei 1829 tot eind 1859 directeur der koloniën. Konijnenburg tekende tot 1 januari 1837, waarna de directeur der administratie dit werk overnam. Ook boekhouder van Marle tekende. Theodorus Henricus Perizonius van Marle was sinds 1823 in dienst van de Maatschappij van Weldadigheid. Vanaf augustus 1830 was hij boekhouder des directeurs. De datum van de overgang van het winkel- en broodgeld naar één systeem – type 4 – ligt dus tussen augustus 1830 en januari 1837. De nummers betreffen waarschijnlijk de drie gestichten in Veenhuizen. Een fotokopie van dit setje is indertijd door veilinghuis Schulman te Amsterdam aan het Drents Archief gezonden.[10] In de NNC bevindt zich ook een (waarschijnlijk incomplete) serie van type 4 zonder de (gestichts) nummers. De handtekeningen zijn gelijk aan de vorige serie. Deze serie toont een nieuwe hoogste waarde: de gulden. Dit is kennelijk het geld van de vrije (gewone) koloniën, dat er anders uitzag zoals verderop blijkt.

Op 1 januari 1837 gaat de verantwoordelijkheid voor aanmaak van Koloniale munt over van Frederiksoord naar de Permanente Commissie in Den Haag.[11] Directeur der Koloniën Van Konijnenburg stuurt alles wat hij over heeft naar de commissie: 11 vellen voor de gewone koloniën Frederiksoord, Willemsoord, Wilhelminaoord – mogelijk de serie van vijf biljetten uit de NNC – en 20 nieuwe, 2 oude en 20 nieuwe vellen voor respectievelijk het eerste, tweede en derde gesticht in Veenhuizen. Mogelijk toont de Schulman-serie exemplaren van de nieuwe vellen. In het vervolg zal de directeur voor de administratie de handtekening zetten. De commissie mag ze wat hem betreft overdrukken met de nieuwe titel of als voorbeeld gebruiken, maar Van Konijnenburg wil er graag van af. Hij meldt nog wel dat de verhouding tussen de diverse waarden (van ½ tot en met 50 cent) op het papiergeld op de nieuwe vellen wel redelijk goed is, beter dan op de oude waar te weinig lage waarden op stonden. De directeur der administratie wordt voortaan belast met het tekenen van het geld, de controle op de omwisseling van de onbruikbaar geworden exemplaren, 'met de bewaring van het materiaal voor de papieren munt en de stempels van de metalen munt' en de voorraad ongebruikte munten. Koloniale munt moest 14 dagen van tevoren worden aangevraagd. Op 29 december 1836 was er in Frederiksoord nog voor een maand voorraad aan geld, maar het besluit viel op 23 januari 1837. Er staat dus onder: 'NB de nodige vellen voor de Koloniën en gestichten met enige spoed laten drukken'. Ommerschans valt buiten het papieren geld, die locatie krijgt in 1837 nieuwe, eigen, koperen en zinken munten.

In 1841 beschreef de 'gewezen kolonist' T.L. (Thomas) Hoff (geboren in 1797) de situatie voor Veenhuizen.[12] Hij verbleef van 16 november 1839 tot 19 april 1841 in het tweede (bedelaars)gesticht, dat tegenwoordig het Gevangenismuseum huisvest. Hij kwam in zijn boekje tot een wel heel stevige conclusie. 'Wie gij' ook zijn moogt, die dit boekje leest, zoo lang u nog een paar gezonde armen overig zijn, zoo lang gij nog eenig gevoel hebt van eigen waarde, en de elenden der armoede u nog niet tot de laagste klasse der menschheid hebben doen zinken, — wij' bidden u, wacht u voor de Koloniën van Weldadigheid! Gij zoudt niet vinden, hetgeen gij' zoekt'. Volgens Wil Schackmann leek zijn kritiek op de koloniën wel heel erg veel op wat de tegenstanders van de kolonisatie – die zich rond die tijd in het parlement begonnen te roeren – graag wilden horen. Er waren blijkens de ingekomen post meer ex-bedelaars die na hun vertrek een 'evaluatie' van hun verblijf in Ommerschans en Veenhuizen gaven, waarna steeds een gedegen onderzoek van de gesignaleerde tekortkomingen volgde. Hoff beschrijft gedetailleerd de spelregels van het interne geldverkeer in Veenhuizen. Alle betalingen worden in die tijd gedaan in papiergeld. In december 1831 was het koperen koloniegeld

Type 4: Veenhuizen, serie van 1 tot en met 50 cent voor de drie gestichten, wit papier, onbekende formaten (foto: Schulman BV)

Type 4: Vrije koloniën, serie van 2½ cent tot 1 gulden, wit papier, 54 x 41 mm (collectie en foto's: NNC, inv. 1993-2189, 1993-2190, 1993-2191 en 1993-2192)

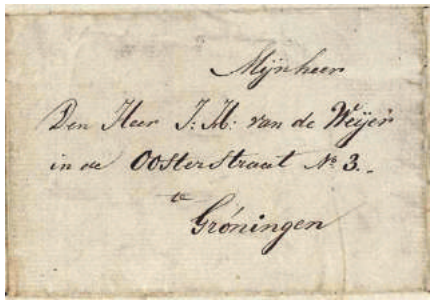
De Maatschappij doet alle hare betalingen aan de Kolonisten in papierengeld, hetwelk bestaat uit kaartjes, allen wel van een en dezelfde groote, maar niet van een en dezelfde waarde. Men vindt er van 50. 25. 10. 5. 2½. en 1 Cent, doch elk kaartje heeft een bijzonderen rand tot kenteeken, en is daarenboven voorzien van twee bijzondere handteekeningen, als een van den Directeur voor de administratie, en een van den Inspecteur der Kolonien. Met deze kaartjes kan men in de Koloniale winkel, welke in het gesticht is, alles koopen wat de Maatschappij verkiest te laten verkoopen daar die winkel onder het beheer en ten voordeele der Maatschappij is. Heeft men iets noodig dat er zich niet in bevindt, dan kan men dat in de buiten het gesticht gelegene winkel krijgen, doch tegen betaling in Nederlandsche munt. Moet men nu voor zijn ontvangene Koloniale munt, Nederlandsche munt opwisselen dan is men verpligt, zoo als gewoonlijk de koers is, om 20pCt. opgeld te geven, en soms meer, zoodat, wanneer men van de Maatschappij ƒ 1,20 ontvangen heeft, men dit slechts op ƒ 1,00 kan rekenen.

Fragment uit het boek van Hoff

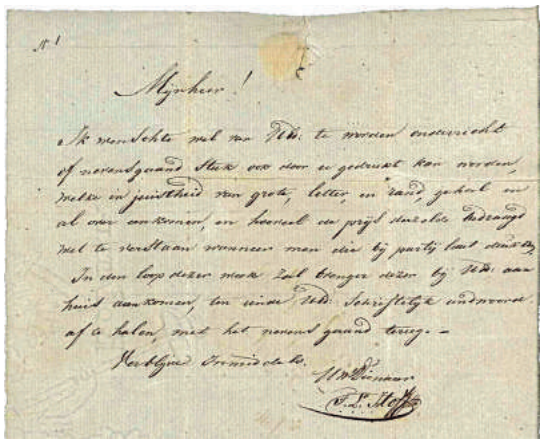
(type Schulman 408 tot en met 427) ingetrokken en pas vanaf 1841 werd het kopergeld (type Schulman 428 tot en met 437d) ingevoerd. In Ommerschans werd in december 1830 type Schulman 389/401 vervangen door Schulman 428/437.

Vals geld

Hoff heeft hiermee niet het hele verhaal verteld. Hij verscheen als beklaagde op de zitting van 5 december 1840 van de Raad van Tucht voor bedelaarskolonisten bij het tweede gesticht te Veenhuizen.[13] Hij zou pogingen hebben aangewend, om koloniale munt na te laten drukken. 'Hiertegen weet hij niets te zijner verschoning in te brengen, maar bekent zijn misdrijf." Artikel 18 wordt erbij gehaald; 'Het maken of vervalschen van Koloniaal geld zal worden gestraft met opsluiting voor veertien dagen in boeijen om de andere dag te water en brood.' Zijn verweer dat het geld voor zijn familie was bestemd wordt verworpen en zijn opziener mag de voorgeschreven straf uitvoeren. Nu was er ook weinig tegen in te brengen. De brief van Hoff aan de drukker om een offerte was bijgevoegd inclusief zijn adres in de Oosterstraat N° 3 te Groningen. In de brief schreef hij 'Ik wenschte wel van Ued te worden onderricht of nevensgaand stuk ook door u gedrukt kan worden welke in juistheid van grote, letter en rand, geheel en al over eenkomen'. Ook een origineel biljet dat als voorbeeld moest dienen is hiermee teruggevonden.

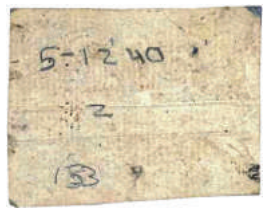

Adressering van de brief van Hoff

Brief van Hoff aan drukker Van de Weijer

Type 5: Veenhuizen, derde gesticht, 25 cent, wit papier, 52x40 mm (collectie en foto's: Drents Archief)

Type 5: vrije koloniën, 2½ cent, wit papier, 54x41 mm (collectie en foto: NNC inv. GP-00834)

Type 5

Op dit exemplaar (het enige dat ik echt in handen heb gehad) is geen watermerk te zien. De draadrichting toont dat het geld dwars is gedrukt (dus op een liggend vel). Op een foliovel (34 x 21,5 cm) zouden dan vijf rijen van zes = 30 exemplaren passen. Er werden verschillende waarden op een vel bijeen geplaatst in een op ervaring gebaseerde verhouding, zodat er steeds maar één soort vel nodig was. Het biljet wijkt in details af van de eerder beschreven complete serie en ook de echtheidskenmerken blijken variabel. De handtekeningen van Hendrik Willem Lambertus Post, vanaf 1830 directeur voor de administratie te Den Haag, en waarschijnlijk Wouter Visser, inspecteur der koloniën, staan erop. Type 5 is dus van na 1 januari 1837, en valt onder de Haagse verantwoordelijkheid. Visser is geboren op 17 oktober 1789 te Sliedrecht, was van 1 mei 1821 tot 1 mei 1829 directeur der koloniën en vanaf laatstgenoemde datum inspecteur. De rand is anders dan van de eerdere versie. Ze werden kennelijk handmatig geknipt uit vellen. Hoff heeft niet de hoogste waarde uitgekozen maar een eronder zoals vaker bij vervalsingen gebeurt. Waarom koos hij in het tweede gesticht een biljet met nummer 3? Gezien de eenvoud van het drukwerk is het opvallend dat er niet méér valse biljetten zijn beschreven. En hoe is die brief in het archief gekomen: heeft de beoogd drukker hem soms verraden? Uit dezelfde periode en met dezelfde handtekeningen maar zonder gestichtsnummer (dus eveneens type 5) bevindt zich een 2½ cent in de NNC. Analoog aan de vorige reeks zullen ook deze beide biljetten deel hebben uitgemaakt van een reeks van circa zes waarden.

Einde

In de periode 1826-1841 werden dus (behalve in Ommerschans) diverse typen papieren winkelgeld gebruikt, deels naast en deels als vervanging van de koperen huismunten. In 1841 is het afgelopen met het papieren geld. De commissie verordonneert op 11 oktober: 'De Koloniale munt bij de Gestichten zal voortaan bestaan in stukken van ½, 1, 5, 10, 25 en 50 centen alsmede 100 centen of een gulden'.[14] Het zijn de koloniemunten van type Schulman 428 tot en met 437, die al in 1830 in Ommerschans waren ingevoerd.

	vrije koloniën	Veenhuizen	W/B/A	handtekening	datering, opmerkingen
type 1	25 ct	-	A	(onbekend)	1821-1824 blauw
type 2	50, 25, 10, 5 ct	50, 25, 10, 5 ct	B	Reese	1826-1830
type 3	-	V1: 5, 10, 25 ct	W	Poelman (gedrukt)	eind jaren '20 rood, blauw, wit
type 4	-	V1, V2, V3: 1, 2½, 5, 10, 25, 50 ct	A	Van Konijnenburg, Van Marle	1830-1837 met gestichtsnummers
type 4	2½, 5, 10, 25 ct, 1 g	-	A	Van Konijnenburg, Van Marle	1830-1837 zonder nummers
type 5	-	V3: 25 ct	A	Post, Visser	1837-1841 met gestichtsnummers
type 5	2½ ct	-	A	Post, Visser	1837-1841 zonder nummers

Overzicht van het nu bekende papiergeld van de Maatschappij van Weldadigheid

De rest wordt ingetrokken, samen met de *f* 150 aan onuitgegeven 20 cents-stukken van Ommerschans. In het afgebeelde schema zijn de besproken biljetten samengevat (V1 = eerste gesticht etcetera, W/B/A = Winkel, Brood, Algemeen). In een volgend artikel zullen de diverse experimenten met het vroegste "geld" van Ommerschans (S383-S401) besproken worden.

Met grote dank aan Wil Schackmann voor zijn correcties, aanvullingen en archiefsuggesties.

Noten

1. Nijlunsing, Wiebe 'Een standbeeld voor een munt: het koloniegeld van Willemsoord' *De Beeldenaar* 42-2 (2018) 69-72.
2. Kamerstuk Tweede Kamer 1861-1862, nummer 12.4, Begrooting wegens den arbeid der gevangenen voor 1862, artikel 7.
3. Schulman, J. *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975*. (Amsterdam 1975).
4. Schackmann, Wil *De Proefkolonie* (Amsterdam 2008).
5. Schackmann (2008) 273.
6. Bosch, J. van den 'Algemeen verslag van de Permanente Kommissie, uitgebracht ter vierde Algemeene Vergadering der Kommissie van Weldadigheid, in 's-Gravenhage, den 16den Augustus 1821' *De Star* (september 1821) 643-687, specifiek 650-651.
7. Archieven Maatschappij van Weldadigheid 0186/964.
8. Met dank aan Wil Schackmann.
9. Archieven Maatschappij van Weldadigheid, 0186/968 (besluit 13 augustus 1830).
10. Archieven Maatschappij van Weldadigheid 0186/3505.
11. Archieven Maatschappij van Weldadigheid 0186/456, 0186/178, scan 453 tot en met 455 en 0186/975.
12. Hoff, T.L. *De Koloniën van Weldadigheid te Ommerschans en Veenhuizen, naar waarheid geschetst* (zonder plaats 1841).
13. Archieven Maatschappij van Weldadigheid 0186/238 scan 252 tot en met 257.
14. Archieven Maatschappij van Weldadigheid 0186/238 scan 979.

Numismatisch Speurwerk 47

Oplossingen

De bronzen gietpenning *Moeder en Kind*, afgebeeld in NS46, is van de hand van Herman Hopman (officieel drs H.J.P. Hopman). Hopman studeerde in Nijmegen Nederlandse taal- en letterkunde. In 1970 werd hij hoofd van de afdeling begrotings- en beheerszaken van de Universiteit van Amsterdam. Zes jaar later, in 1976, werd Hopman secretaris van wat nu Tilburg University is, maar toen nog Katholieke Hogeschool Tilburg heette. In de zomer van 1976 meldde het *Tilburgs Hogeschoolblad* zijn komst. Hij was toen volgens dat blad 33 jaar (en al enigszins kalend). In 1988 vertrok hij na een conflict bij deze universiteit. Enkele jaren later begon Herman Hopman in Tilburg zijn galerie voor beeldhouwkunst: NIKH (Nikè). In deze galerie exposeerde en verkocht hij ook penningen. Zelf beoefende Herman ook op een behoorlijk niveau de beeldhouwkunst. In 2007 sloot galerie NIKH. De instempeling '43' zou een oplagenummer kunnen zijn of de afgekorte geboortedatum van Hopman. De datering ligt in ieder geval tussen 1995-2007.

Geen echte oplossing maar meer een correctie op de penning van de Koning Willem III School, ook afgebeeld in NS46. De keerzijde toont niet het embleem van een militaire divisie, maar het wapen van de stad Batavia. Batavia ontving dit wapen in 1620 van haar stichter Jan Pieterszoon Coen. Het stadswapen bestaat uit een zwaard, met de kling omhoog, omkranst door twee lauriertakken, gekruist boven het gevest, en samengebonden met ter weerszijden wapperende zilveren linten.

Nieuwe vragen

Een loden schijf met een diameter van 60 mm. Op zowel de voor- en keerzijde drie staande figuren. Geen tekst. Mogelijk een afgietsel van een ontwerp in een vroeg stadium. De stijl moet ons een beetje verder helpen; geopperd zijn Rudy Augustinus of Jan Wolkers. Hopelijk herkennen enige lezers van De Beeldenaar dit ontwerp en kunnen zij licht werpen op het definitieve ontwerp en de medailleur.

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Allex Kussendrager, Karel Soudijn en Henk Hoogeveen.

Loden penning, 60 mm

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Contributie 2018

De contributie voor het jaar 2018 is op de algemene ledenvergadering in 2017 vastgesteld op € 145. Voor leden die de vereniging gemachtigd hebben, wordt de contributie automatisch begin mei afgeschreven. De overige VPK-leden worden vriendelijk verzocht de contributie uit eigen beweging over te maken op banknummer NL65 INGB 0000 0968 20 (BIC INGBNL2A voor buitenlandse overboekingen) onder vermelding van contributie 2018 en vermelding van de naam waarop het lidmaatschap staat.
De contributie bedraagt:
€ 145 voor leden wonend in Nederland
€ 190 voor leden/donateurs
€ 161,50 voor leden wonend in Europa
€ 169,00 voor leden wonend buiten Europa
€ 85,00 voor beginnende kunstenaars/ ontwerpers in Nederland

Meer informatie: www.penningkunst.nl, voor vragen of aanvragen van een factuur kunt u contact opnemen met penningmeester Marius de Goeje, via penningmeester@penningkunst.nl.

Inschrijfpenning 2018

Op pagina 117-118 wordt de Inschrijfpenning *Shelter* van Simon Oud beschreven. Deze penning is tot 1 oktober 2018 te bestellen via de website www.penningkunst.nl, via het contactformulier. De penning kost voor leden € 255 en voor niet-leden € 400 (inclusief verzendkosten).
De bestelling is pas definitief na overboeking van het bedrag op banknummer NL65 INGB 0000 0968 20 (BIC INGBNL2A voor buitenlandse overboekingen) ten name van Vereniging voor Penningkunst, onder vermelding van 'Penning S.O. 2018' en gelieve tevens uw emailadres (het teken '@' zo nodig vervangen door 'AND'), adres en woonplaats te vermelden op de overboeking. U ontvangt een bevestiging van uw inschrijving.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Jaarboeken

Het genootschap heeft de tarieven voor oudere Jaarboeken flink verlaagd. Op www.koninklijkgenootschap.nl/publicaties/jaarboeken treft u onderaan, bij Prijslijst Jaarboeken februari 2018, de nieuwe prijzen aan, veelal € 10 lager dan voorheen. Er zijn nog Jaarboeken verkrijgbaar van praktisch alle jaren vanaf 1981.

Haarlemse erepenningen

Op de najaarsvergadering 2017 te Haarlem is in een beperkte oplage een fraai verzorgd boekje over Haarlemse erepenningen gratis ter beschikking gesteld. Het boekje is geschreven door oud-burgemeester Jaap Pop. Het door twee leden gesponsorde boekje vond gretig aftrek. Via een inlegvel werd verzocht om een kleine, vrijwillige bijdrage aan de Vereniging Oud-Haarlem, waar het copyright ligt. Het verheugt ons te melden, dat dertien leden in totaal € 79 aan deze vereniging hebben overgemaakt.

BEELDEN AAN ZEE

Tot eind juni is in de penningvitrine de overzichtstentoonstelling *De penning: een eindeloos experiment* met penningen van Guus Hellegers te zien. Zowel de voor- als keerzijde van iedere penning wordt getoond om zo de verbondenheid van beide kanten van een penning te benadrukken. De expositie toont de meest belangrijke werken van deze vooraanstaande Nederlandse penningkunstenaar.

Tot eind juni, Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1, Den Haag, di-zo 10-17. www.beeldenaanzee.nl

ATELIERBEZOEKEN

Op zaterdag 26 mei is er een atelierbezoek bij Jennifer Hoes in Haarlem. Zij is bekend van de verrassende eerste 3d geprinte penning, de jaarpenning 2011; zie www.jenniferhoes.nl. Op zaterdag 30 juni volgt een bezoek aan de speciaalzaak voor beeldhouwtechnieken De Hazelaar in Soest. Zie www.hazelaar.nl. Op 25 augustus worden de atelierbezoeken weer hervat.

Opgave of contact via www.tomsenders.nl of tomsenders@planet.nl, deelnemers ontvangen tijdig per e-mail nadere informatie.

FIDEM-NEDERLAND

De Nederlandse leden van de internationale penningvereniging FIDEM houden hun jaarlijkse bijeenkomst op zaterdagmiddag 7 juli in Museum de Meestoof te Sint Annaland. Er wordt – naast FIDEM-nieuws – speciale aandacht gegeven aan problemen met metaalverbindingen en er zijn live-voorbeelden in het smidsvuur.

Aanmelden en meer informatie: fidem.nl@hotmail.com

catawiki

Wij maken bijzondere munten bereikbaar voor iedereen

Koop en verkoop online je bijzondere munten via:
www.catawiki.nl/beeldenaar

Download in de App Store
ONTDEK HET OP Google Play
TRUSTPILOT

Eric Toonen
Veilingmeester Munten

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder - numismatisch expert - beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach specialist

Rue du Noyer 282–28
1030 Bruxelles
✆ *+33 659 604 736*
✉ *coinadvisor@yahoo.co.uk*

ARTEXPERTS.BE

Numismatics

Advice for the acquisition and sale of exceptional ancient coins

Glyptic Arts

Study, purchase and sale of Ancient, Renaissance and Neoclassical engraved gems

Hadrien J. Rambach

Representative for Belgium of

MAISON PALOMBO

Consignments taken for auction

Cabinet Numismatique Maison Palombo
24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)
✆ *+41 223 109 197*
✉ *palombo.geneve@gmail.com*

Comptoir Marseillais de Bourse
22 la Canebière
13001 Marseille (France)
✆ *+33 491 549 394*
✉ *palombo@wanadoo.fr*

Change et Numismatique Toulonnais
28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)
✆ *+33 494 935 136*
✉ *comptoirdechange@wanadoo.fr*

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1753. JOHANNES CRAMER AANVAARDT HET MUNTMEESTERSCHAP TE HARDERWIJK. Door B. van Swinderen

Vz. Drie geldkisten met teken van de Zon (goud), de Maan (zilver) en Venus (koper) temidden van Minerva, Mercurius en oranjeboom. Omschrift: MONETA.GELRIAE.PALLADIIS.SA.GRATA. waarin verwerkt het chronogram MLILLDIIC=1753. In de afsnede: HARDEROVICH met signatuur B.V.S. Kz. Tussen de wapens van Gelderland en Cramer: GUBERNATRICI, / CONSILIAR:& / IIIVIR:AER AR:PUBLIC: / CURANTIB: / HOC OPERIS SUI /AUSPICIUM / D / I. CRAMER M. zilver, 39 mm., 23,55 gram.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Postzegel- en Muntenveiling Weesp

Reeds 75 jaar uw partner in de filatelie en numismatiek

www.nmv.nl

Nederlands grootste veilinghuis voor postzegels en munten
Gratis taxatie van uw collectie ook bij u aan huis mogelijk.
Vier maal per jaar internationale veiling met cliënten van over de hele Wereld.
Hoge opbrengsten voor topmateriaal van welk land dan ook.
Ook directe verkoop mogelijk desgewenst tegen contante betaling.

U WILT TOCH OOK DE HOOGSTE PRIJS VOOR UW KOSTBAARHEDEN!!

Leeuwenveldseweg 14a 1382LX Weesp 0294-433020 info@npv.nl

De Beeldenaar

42

juli | augustus 2018 | nr 4

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op een veiling?
Veel tevreden inzenders gingen u voor...!

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

Van oudsher het adres voor het veilen van
Munten, Penningen, Onderscheidingen & Papiergeld

Denkt u erover uw collectie ter verkoop aan te bieden?
Wij informeren u vrijblijvend.

Vraag onze hardcover catalogus aan!

www.schulman.nl

Herengracht 500 - 1017 CB - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - email: auction@schulman.nl

De Beeldenaar 42
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Stichting De Beeldenaar
p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer E. Wilschut, p/a Grotekerksbuurt 54, 3311CB Dordrecht. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer R.J. de Goeje, Couwenhoven 4412, 3703EK Zeist, tel. 030 6992736, rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën, Loek Boezelijn, Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Willem van den Nieuwenhof, Tom Senders en Fran Stroobants.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 27; binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45. Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

164 Luister
> Jan Pelsdonk
165 Schenking Utrechtse schatvondst aan Centraal Museum
> Maarten Brinkman
167 Twee penningen van Jan Paul Kruimel
> Jim van der Meer Mohr
169 VPK-penningen in het Rijksmuseum
> Jack Visker
171 De halve plak van Frederik van Baden (1496-1517)
> Jos Benders, Hendrik De Backer & Eric Karssenberg
173 De lokaal gemaakte huismunten van Ommerschans 1822/23-1837
> Wiebe Nijlunsing
177 Nederlandse penningen overzee
> Jan Pelsdonk & Linda Verkaaik
179 Duet met de dood
> Karel Soudijn
181 Jille Binne Westerhof, flamboyant antiquair en numismaat
> Laurens Schulman, Carla Schulman-Ruhé & Johan Mevius
183 Atelierbezoeken februari en maart 2018
> Jack Visker
186 Cursus numismatiek in Rome
> Marlies van de Bunt
188 Een bijzondere gedenkpenning
> Reinder van Rijckevorsel
189 De stad als verzamelaar
> Judith van Gent
195 Muntmeester Jacques de Mey
> Stefan Gropp
201 Alternatieve loonbetalingen in Drenthe en Louisiana
> Jan Pelsdonk
203 Numismatisch Speurwerk 48
> Johan Mevius
204 Nieuws

Luister

De afgelopen tijd heeft mijn – toch al positieve – gevoel voor de Nederlandse numismatiek een duwtje in de rug gekregen. Dat de Nederlandse moderne penningkunst internationaal hoog aangeschreven staat bleek duidelijk uit het winnen van de *Jason S. Pollack Memorial Award for Innovative Techniques in Medallic Art* door Linda Verkaaik en van de *J. Sanford Saltus Award* door Geer Steyn. Steyn is al de vierde Nederlandse winnaar van deze prestigieuze internationale penningprijs. Omgekeerd toont Nederland een grenzeloze betrokkenheid via vertegenwoordiging in de internationale penningvereniging FIDEM, waarin ons kikkerlandje na de Verenigde Staten van Amerika zelfs de meeste leden telt. Ik hoop van harte dat deze culturele uitwisseling de Nederlandse kunstenaars geen windeieren legt. Ondertussen gaat in Nederland het onderzoek naar de geschiedenis van de numismatiek door. Ook op dit gebied is buitenlandse interesse in Nederlands numismatisch erfgoed zichtbaar. Zo is in Duitse archieven het nodige ontdekt over een muntmeester uit de zeventiende eeuw. Al het onderzoek wekt hernieuwde belangstelling op voor al die oude voorwerpen. Zoals in musea, waar duizenden munten en penningen worden gekoesterd voor het verre nageslacht. Het is jammer dat zo veel van dat 'vuurwerk' vervolgens alleen via digitale weg is te bewonderen. Zou het geen kers op de taart zijn als de numismatiek ook in de vitrines meer wordt opgeluisterd?

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door Munthandel Verschoor.

1686. DORDRECHT. OVERLIJDEN VAN ALETTA VAN TRICHT.

Door Pieter van Abeele

Voorzijde: doodshoofd met lauwerkrans op twee gekruiste beenderen, erboven een gevleugelde zandloper waarachter twee zeisen.
In cartouche omgeven door korenhalmen:
Het Leven / is mijn Christus / Sterven is mijn / Gewin.
Op de banderol: *Doot waar is ú Prickel Helle waar is ú Overwinninge*. Velden gepointilleerd.
Keerzijde: *Gedenck / Penningh / van / Sa Aletta van Tricht / Wedúwe van / Sa Martinús Paradijs / Gebooren / den 3 Februárius 1608 / Stirff / den 17 October / 1686.*
Bemolt 429, Algemeen Type F17; zilver 55 x 64 mm, 37,49 gram.
Collectie Munthandel Verschoor, foto's Dimitri Verschoor.

Aeltgen Guert Guertsdr. van Maastricht (Aletta van Tricht) geboren in 1608, wonende op de Nieuwe Haven, overleden 17 oktober 1686, huwde te Dordrecht op 28 april /14 mei 1630 met Maerten Paradijs geboren in 1600 en afkomstig van Luik, van beroep schipper en koopman van blauwe Namense steen, overleden 1 November 1652. De grafzerk van Maerten Paradijs, Aletta van Tricht en hun zoon Govert bevindt zich in de Grote Kerk van Dordrecht.
https://sites.google.com/site/maastit/-300-maasschippers
www.titven.nl/index.php?title=Paradijs

MAARTEN BRINKMAN

Schenking Utrechtse schatvondst aan Centraal Museum

In mei 1972 kwam bij bouwwerkzaamheden op het terrein van de Willem Arntsz Stichting (thans Altrecht) aan de Lange Nieuwstraat in Utrecht een grote muntschat uit de bodem. De vondst werd in 1974 in langdurig bruikleen gegeven aan het Centraal Museum Utrecht (CMU), dat al een belangrijke muntcollectie bezat. In 2017 schonk het stichtingsbestuur de muntschat aan het museum. Zowel voor de stadsgeschiedenis als voor de numismatiek is deze schat van groot belang.

Gelre	**13**
Karel de Stoute (1467-1477)	
dubbel vuurijzer	1
half vuurijzer	1
Maria de Rijke (1477-1482)	
vuurijzer	1
groot	1
Arnold van Egmond (1423-1473)	
stuiver	1
stuiver	2
Karel van Egmond (1477-1538)	
jager	2
witpenning	4
Holland	**10**
Philips de Goede (1419-1467)	
stuiver	1
halve groot	1
kwart groot	1
Maria de Rijke (1477-1482)	
dubbel vuurijzer	1
groot	2
halve groot	3
Jan van Beieren (1420-1425)	
halve tuin	1
Bisdom Utrecht	**104**
Frederik van Blankenheim (1393-1423)	
dubbele plak	1
David van Bourgondië (1456-1496)	
davidsgulden	1
jager	73
witpenning	8
halve witpenning	4
Engelbert van Kleef ruwaard (1482-1483)	
braspenning	17
Bolsward, stad	**11**
vlieger	11
Groningen, stad	**6**
jager	2
vlieger	4
Kampen, stad	**1**
stuiver	1
Sneek, stad	**8**
vlieger	8
Utrecht, stad	**9**
stuiver	1
muter	8
Brabant	**37**
Jan IV (1415-1427)	
braspenning	1
tuin	1
Philips van Sint Pol (regent voor Jan IV, 1420-1422)	
drielander	1
Philips de Goede (1419-1467)	
gouden pieter	1
dubbele stuiver	1
stuiver	1
Karel de Stoute (1467-1477)	
dubbele stuiver	2
stuiver	12
andriesgulden	3
dubbel vuurijzer	2
half vuurijzer	5
Maria de Rijke (1477-1482)	
dubbel vuurijzer	5
vuurijzer	2
Henegouwen	**2**
Philips de Goede (1419-1467)	
stuiver	1
Jan IV van Brabant (1417-1427)	
kwart drielander	1
Luik	**2**
Lodewijk van Bourbon (1456-1482)	
dubbel vuurijzer	1
half vuurijzer	1
Vlaanderen	**54**
Lodewijk van Male (1346-1384)	
leeuwengroot	1
Philips de Stoute (1384-1404)	
halve botdrager	1
Jan zonder Vrees (1405-1419)	
braspenning	8
achtste braspenning	1
Philips de Goede (1419-1467)	
stuiver	8
Karel de Stoute (1467-1477)	
stuiver	13
groot	6
kwart groot	3
dubbel vuurijzer 1474	1
Maria de Rijke (1477-1482)	
dubbel vuurijzer 1478(6), 1480	7
groot 1478(4)	4
halve groot	1
Aken, stad	**1**
groschen	1
Keulen, aartsbisdom	**2**
Ruprecht van de Palts (1463-1477)	
postulaatgulden	2
Kleef	**33**
Johan I (1448-1481)	
braspenning	3
halve witpenning	1
muter	25
muter?	1
Johan II (1481-1512)	
braspenning	2
stuiver	1
Denemarken	**1**
Erik van Pommeren (1396-1439)	
sterling	1
Engeland	**2**
Hendrik VI (1422-1461)	
groat	2
Frankrijk	**5**
Karel VII (1422-1461)	
blanc	1
liard	1
Lodewijk XI (1461-1483)	
gros-de-roi	2
blanc	1
Pauselijke staat	**1**
Paulus II (1464-1471)	
grosseto	1

Overzicht van de schatvondst *Utrecht 1972*

Stad Utrecht, stuiver 1483 met Sint Maarten op de voorzijde. Zilver, 28 mm, 2,5 gram (collectie CMU inv. 19182, foto: Adriaan van Dam)

Brabant, Philips de Goede, gouden pieter, 1430-1467. Goud, 28 mm, 3,25 gram (collectie CMU inv. 19230, foto: Adriaan van Dam)

Bolsward, vlieger 1477 met het wapen van de stad op de voorzijde. Zilver, 28 mm, 1,93 gram (collectie CMU inv. 19219, foto: Adriaan van Dam)

Belegering van Utrecht

De vondst bestaat uit 302 munten; zeven van goud, de rest van zilver. Eén van de munten, een Deense sterling van Erik van Pommeren (1396-1439), blijkt in de loop van de jaren van de schat te zijn afgedwaald. De verblijfplaats van deze munt is helaas onbekend, ze ligt in ieder geval niet in het Centraal Museum. De meeste munten dateren uit de periode 1450-1483, maar er zitten ook oudere exemplaren tussen. De oudste munt is een leeuwengroot van de Vlaamse graaf Lodewijk van Male, die regeerde van 1346 tot 1384. De jongste is een stuiver van de stad Utrecht uit 1483. Zoals Van Gelder in 1972 al aangaf, ontbreken munten van David van Bourgondië uit Wijk bij Duurstede en Bourgondische munten na 1480.[1] Het is hierdoor zeer waarschijnlijk dat de schat in 1483 is verborgen. In dat jaar belegerde Maximiliaan van Oostenrijk, de zoon van de Duitse keizer en voogd voor zijn minderjarige zoontje Filips als graaf van onder andere Holland en Vlaanderen, de stad Utrecht. De stad was in opstand gekomen tegen bisschop David van Bourgondië, een familielid van Maximiliaan. De Utrechters moesten uiteindelijk capituleren en bisschop David weer als heer aanvaarden. In dergelijke gevaarlijke omstandigheden begroeven burgers hun kostbaarheden om ze later tevoorschijn te kunnen halen. Dat laatste is de eigenaar van dit kapitaal dus niet gelukt. Hij of zij is omgekomen of gevlucht.

De munten zijn afkomstig uit achttien verschillende gebieden of steden. In handelscentra als Utrecht kon met allerlei valuta betaald worden. Kooplieden beschikten over munten uit tal van staten. Waarschijnlijk is de eigenaar van deze schat zo'n koopman geweest. De vondst komt goed overeen met de in die dagen in de stad circulerende munten.[2] Munten van het bisdom Utrecht vormen het grootste segment (104 stuks) van de schat. Met negen munten van de stad Utrecht vormt de eigen regio ruim een derde deel van de totale vondst. Van de andere Nederlandse gewesten zijn Vlaanderen, Brabant en Kleef goed vertegenwoordigd. Uit andere steden en gewesten in de Nederlanden en uit enkele gebieden buiten de Nederlanden zitten er kleinere aantallen in de schat, zoals de tabel toont.

De gouden minderheid in de schat bestaat uit drie Brabantse andriesguldens (1474-1477), een Brabantse gouden pieter van Filips de Goede (1430-1467), een Utrechtse sint maartensgulden van David van Bourgondië (1467-1482) en twee Keulse postulaatguldens van Ruprecht van de Palts (circa 1468). Bijzonder zijn ook de munten uit Bolsward en Sneek, waar juist in die periode korte tijd (respectievelijk vanaf circa 1455 tot 1478 en in 1493) is gemunt. In 1972 is de vondst in detail beschreven in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*. Ook *De Florijn* schonk aandacht aan de vondst in een kort artikel onder de titel 'Uiterst zeldzame stuiver tijdens graafwerkzaamheden gevonden'.[3] Die uiterst zeldzame stuiver betrof de jongste munt in de schat, een zilveren stuiver van de stad Utrecht, tijdens de belegering geslagen volgens raadsbesluit van 3 juli 1483 (muntmeester Lodewijk van Levendaal), met op de voorzijde Sint Maarten te paard, de mantel delend en op de keerzijde een versierd kruis. De genereuze schenking door het bestuur van de Willem Arntsz Stichting aan het Centraal Museum betekent dat deze historisch en numismatisch zo belangrijke muntschat intact en publiek toegankelijk blijft.

Noten

1. Gelder, H. Enno van 'Utrecht 1972' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 58-59 (1971/1972) 174-182, specifiek 175.
2. Van Gelder (1971/1972) 176.
3. N.N. 'Uiterst zeldzame stuiver tijdens graafwerkzaamheden gevonden' *De Florijn* 17 (1975) 426.

JIM VAN DER MEER
MOHR

Twee penningen van Jan Paul Kruimel

Jan Paul Kruimel, Opkomst van de adelborsten. Brons, 2017, 60 mm

In 2017 heeft Jan Paul Kruimel een bijzondere penning gemaakt waarin de opkomst van de adelborsten bij het Koninklijk Instituut voor de Marine (KIM) in het jaar 1968 centraal staat. Kruimel heeft hiervoor gekozen, omdat in dat jaar tal van bijzondere gebeurtenissen plaats hebben gevonden die 'voorbeelden van grote onrust, vele revoluties en rampen dat jaar in de gehele wereld' zijn, zoals hij zelf in zijn toelichting zegt.

De penning is gegoten in brons bij Hans Steylaart in Waardenburg en heeft een diameter van 60 mm. De voorzijde toont een gekroond anker met de letter W, het embleem van het KIM met als randschrift het devies van het Korps Adelborsten: SUMUS ET FORE SPERAMUS ('wij zijn en hopen te worden'). Op de keerzijde staat in het hart het jaartal 1968 met daaromheen de namen van de plaatsen waar deze gebeurtenissen plaats gevonden hebben, in vakken die als het ware door bliksemschichten worden gescheiden. De toelichting die Kruimel mij verstrekte staat het als volgt:

PRAAG - De Praagse lente wordt de kop ingedrukt door Sovjet-troepen, die de stad bezetten.

BIAFRA - Als gevolg van de hongersnood tijdens de oorlog tussen Biafra en Nigeria, veroorzaakt door Nigeriaanse blokkades, kwamen circa twee miljoen mensen om.

PARIJS - In mei begonnen studentenopstanden, waarvan de boegbeelden onder meer waren de filosofen Jean-Paul Sartre en Herbert Marcuse en de studentenleider Daniel Cohn-Bendit.

VIETNAM - Op 16 maart maakten Amerikaanse troepen in hun strijd tegen het Tet-offensief van de Vietcong het dorp My Lai met de grond gelijk, waarbij circa 500 burgers omkwamen.

LOS ANGELES - Moordaanslag op de Democratische presidentskandidaat Robert Kennedy op 5 juni, hij overleed de volgende dag.

GROENLAND - Een Amerikaanse bommenwerper met kernwapens aan boord stort op 21 januari neer bij Thule Air Base als gevolg van een brand aan boord. Een van de bemannings-

Jan Paul Kruimel, Double Eye. Kunstporselein, glas, 2017, 50 mm

leden komt om. Van de vier H-bommen werd er één nooit gevonden met als gevolg radioactieve besmetting van een groot gebied.

MEMPHIS - Martin Luther King, voorvechter van burgerrechten en tegenstander van rassenscheiding, werd op 4 april 1968 vermoord.

DEN HAAG - Bezetting van en brandstichting in vier ambassades van vreemde mogendheden.

GUERNICA - Op 7 juni werd de eerste van een lange reeks moorden gepleegd door de Baskische afscheidingsbeweging ETA, het begin van een periode van terreur die pas in 2017 werd afgesloten.

DEN HELDER - Op 29 en 30 april ontstaat brand in twee verschillende machinekamers van Hr. Ms. Karel Doorman, als gevolg waarvan dit vliegdekschip buiten dienst wordt gesteld.

Ook van zijn hand, maar dan van een heel andere stijl is de penning *Double Eye*, die met een doorsnede van 50 mm is gegoten in kunstporselein. Met deze penning heeft Kruimel willen laten zien hoe belangrijk het oog voor ons allen en in zijn geval in het bijzonder voor de penningkunstenaar is. Een thema dus, dat iedereen voor wie het kijken essentieel is zal aanspreken. De wens om met het oog iets te gaan doen begon bij Kruimel in 2014. Als spelend met deze gedachte kwam hij op de dubbele betekenis van de Engelse vertaling van het woord oog in Eye, namelijk 'oog' en 'detective'. Deze dubbele betekenis heeft de kunstenaar dan ook met deze penning tot uitdrukking gebracht. De voorzijde toont het oog met een deel van de neus en de keerzijde laat ons een 'speurneus' zien die door een vergrootglas kijkt naar het opschrift EYE. Naast de loep staat dit woord EYE nogmaals en op de keerzijde is de penning gesigneerd met de 'k'. Kruimel heeft voor kunstporselein gekozen, omdat hij niet zag hoe een bronzen versie recht kon doen aan dit concept. Het is een bijzondere, indringende penning geworden die je intens aankijkt.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt **€ 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden**. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be www.egmp-vzw.be EGMP vzw

JACK VISKER

VPK-penningen in het Rijksmuseum

Op de plek waar de euromunten lagen te wachten toen wij allemaal nog met guldens betaalden, is op dit moment het depot van het Amsterdamse Rijksmuseum (RMA) gevestigd. Van buiten is het een wat grimmige plek op een industrieterrein in Lelystad met dubbele hekken en ijzeren platen die uit de grond omhoogkomen. Binnen is het licht, warm en verrassend open. Daar ligt onder andere de complete verzameling VPK-penningen. Ruim een half jaar geleden heeft de VPK haar complete verzameling in bruikleen gegeven aan het RMA. Daarmee zijn de VPK-penningen beschikbaar gekomen voor iedereen die er interesse in heeft. Het RMA heeft in Amsterdam permanent een penningexpositie in de bibliotheek op de tweede etage. Soms worden penningen toegevoegd aan themaexposities èn alle penningen die onder beheer staan van het RMA kunnen opgevraagd worden voor bestudering. Hiervoor worden ze van het depot in Lelystad naar de leeszaal in het museum gebracht. Vooraf aanvragen is dus een must. Op dit moment worden alle achttien-duizend penningen in de verzameling gecata-logiseerd, gefotografeerd en digitaal beschikbaar gesteld via 'Rijksstudio' (www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken). Klik op de website in de zwarte balk op 'uitgebreid zoeken' en vul bij 'onderwerpen' het woord penning in. Er wordt hard gewerkt om de digitale collectie penningen steeds beter toegan-kelijk te maken en het is de verwachting dat de exemplaren van de VPK eind 2018 digitaal beschikbaar zijn.

Binnen wordt een kleine groep vertegenwoor-digers van de VPK (uitverkorenen, vinden zij zelf) rondgeleid. Eerst gaat het door de verzend-afdeling waar kratten in vele vormen staan die, met voor ons onbekende bestemming, de wereld in zullen gaan. Raden heeft geen zin, dromen zeker wel. Op de verdieping heerst er drukte en bezigheid. Daar wordt duidelijk dat de tentoon-stellingen in het museum gedragen worden door

Impressies van het depotbezoek

veel ongeziene arbeid. Hier staan tevens twee lange rijen met identieke ladekasten, met aan de zijkant een kast van een net iets ander ontwerp. In die laatste kast liggen de penningen van de VPK. Zodra van die kast de eerste lade open wordt getrokken is alle aandacht meteen gericht op die ene penning, de stichtingspenning. Wat is hij klein. Wat is hij dun. En wat zouden we hem allemaal graag aan onze eigen verzameling toevoegen. Ieder is vrij om penningen aan te wijzen om ze beter te kunnen zien en de schoonheid van 'de eerste penningen' toont zich. Daarna is elke volgende la een stap in de tijd en al snel is duidelijk hoeveel penningkennis zich rond die ene kast heeft geschaard. Penningen worden besproken op de vaardigheid van de kunstenaar. Patina wordt kritisch bekeken. Hoe het bedoeld was en hoe het zich in de tijd heeft ontwikkeld.

En dan, als de VPK-kast bekeken is, zijn er nog twee rijen met groene laden. Een dorado van zestiende-, zeventiende- en achttiende-eeuwse penningen. Wat een vakmanschap. Wat een plezier om daarvan te mogen genieten. Wat een verzameling. Dat het door werkzaamheden niet mogelijk was om meer van het depot te zien was jammer. Maar eigenlijk was dit niet zo heel erg. De werkzaamheden gaan nog wel even door, tot het depot over een jaar of vier definitief verhuisd is naar Amersfoort. In Lelystad, maar ook in Amersfoort, blijft er gelegenheid voor VPK-leden om een bezoek te brengen aan het depot. Zodra er weer een gelegenheid is wordt bij loting een groepje samengesteld uit leden, die zich hiervoor tijdens de algemene ledenvergadering aanmelden.

JOS BENDERS,
HENDRIK DE BACKER &
ERIC KARSSENBERG

De halve plak van Frederik van Baden (1496-1517)

Op 18 februari 2018 vond de derde auteur de hier afgebeelde munt. Op de voorzijde staat het wapen van Van Baden getooid met bisschoppelijke mijter die de binnenste parelcirkel onderbreekt. Het omschrift tussen twee parelcirkels is: MONE [....] AIECTE'. De keerzijde toont een gevierendeeld wapen met in de kwartieren de wapens van het bisdom Utrecht en van Van Baden, op een lang gevoet kruis dat de binnenste parelcirkel onderbreekt. Het omschrift tussen twee parelcirkels is: A[N]N-DNI-MCC-CC [..]. De munt werd gevonden in gronddump 'De Mars', in grond die hoogstwaarschijnlijk afkomstig is van een opgraving in 2017 in de Halve Maanstraat te Zutphen.

Bepaling denominatie

Aan de hand van de wapens was direct duidelijk dat de munt was geslagen voor de Utrechtse bisschop Frederik van Baden (1496-1517). Het type is echter niet opgenomen in De Mey's overzicht van de Utrechtse muntslag noch in de catalogus van het Centraal Museum te Utrecht (waarnaar De Mey niet verwees), en ook niet in Levinsons boek 'The early dated coins of Europe, 1234-1500'.[1] Blijkbaar was deze munt nog niet bekend of gepubliceerd.

De denominatie was te bepalen aan de hand van twee gegevens. Op de eerste plaats is van belang dat Frederik van Baden in (minstens) twee verschillende plaatsen liet munten: te Wijk bij Duurstede voor het Nedersticht, en te Hasselt voor het Oversticht.[2] De aangemunte denominaties lijken in beide plaatsen identiek te zijn geweest en zijn (vooralsnog?) niet aan een bepaald atelier toe te wijzen. Dat geldt echter niet voor twee denominaties kleingeld: de plak en de halve plak. Ze worden genoemd in een muntordonnantie van 4 november 1497 voor muntmeester Johan van Papenvelt.[3] Een dag later werd 'meester Jan buerduerwercker' aangesteld als stempelsnijder.[4] Van Papenvelt mocht te Hasselt onder meer halve plakken slaan met een gehalte

Utrecht, halve plak circa 1498, 0,32 gram, 14 mm (foto's: Kees Leenheer)

van 1 penning 8 grein aan zilver en 600 stuks op de Trooise mark. Uitgaande van een Trooise mark van 246,08 gram wogen deze muntjes dus 0,41 gram. Het zilvergehalte komt neer op 13,9 procent, zodat een halve plak 0,057 gram zilver bevatte (uitgaande van zuiver zilver). Blijkbaar werd dit kleingeld geslagen in aansluiting op de muntcirculatie in het Oversticht. Daarmee was sprake van een noviteit: dergelijk kleingeld is niet bekend van Van Badens voorganger David van Bourgondië (1456-1496).[5]

Ten tweede is relevant dat dezelfde denominaties kleingeld werden geslagen door de stad Zwolle. De gevonden munt is zelfs gemodelleerd naar de halve plak van Zwolle, die bekend is uit de jaren 1495, 1497 en 1499.[6] Uit Kampen is geen halve plak bekend uit de jaren

1490, in Deventer is in 1495 een halve plak geslagen maar van een ander model.[7]

Datering

We hebben dus te maken met een halve plak. Het jaar blijft nog onzeker: op de laatste plaats van het omschrift op de keerzijde lijkt een ronding te staan. Te denken valt aan een 6 of een 8, maar een C is ook mogelijk. Frederik van Baden trad pas in het najaar van 1496 aan als bisschop, en de genoemde muntordonnantie dateert uit 1497, zodat 1496 hoogstwaarschijnlijk niet in aanmerking komt. Waarschijnlijk dateert de munt uit 1498, waarbij het jaar net als op de Zwolse halve plakken is geschreven in een combinatie van Romeinse en Arabische cijfers: MCCCC98. 1499 in de vorm van MCCCCIC of zelfs 1500 (MCCCCC) zijn echter niet uit te sluiten, al lijken deze opties gezien de vorm van de ronding niet waarschijnlijk. Bovendien ligt bij 1499 de schrijfwijze MCCCC99 meer voor de hand.

Kortom: de munt is een halve plak, onder muntmeester van Johan van Papenvelt geslagen te Hasselt voor de Utrechtse bisschop Frederik van Baden (1496-1517), waarschijnlijk daterend uit 1498. Opmerkelijk daarbij is dat een stedelijke munt is gekozen als voorbeeld voor een landsheerlijke munt, en niet andersom. Dat zal er in dit geval mee te maken hebben dat de halve plak in het laatste kwart van de vijftiende eeuw in de steden Deventer, Kampen en Zwolle werd geslagen en dus een bekende denominatie was in het Oversticht. Nu bekend is dat de verordonneerde halve plak van Frederik van Baden inderdaad is geslagen, is te verwachten dat dat ook geldt voor de plak. Het is goed denkbaar dat die vroeger of later ook wordt teruggevonden.

Zwolle (stad), halve plak 1497, 14 mm

Noten

1. Mey, J.R. De *Les Monnaies des Évêques, de la Ville et de la Seigneurie d'Utrecht (937-1581)* (Wemmel 1991); N.N. *Catalogus van het Historisch Museum der Stad* [Utrecht] (Utrecht 1928); Levinson, R.A. *The Early Dated Coins of Europe, 1234-1500* (Clifton 2007).
2. N.N. 'Officiatorum referendissimi Frederici de Baden, 1496-1516' *Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* (Deventer 1872); Gropp, S. 'De Utrechtse muntslag in het Oversticht ten tijde van bisschop Frederik van Baden, 1496-1517' *De Beeldenaar* 78 (2011) 79-84; Gropp, S. 'Das Münzwesen des Bistums Utrecht unter Friedrich von Baden 1496-1517' *Geldgeschichtliche Nachrichten* 50 (2015) 411-417.
3. N.N. (1872) 183-184.
4. N.N. (1872) 185.
5. Gelder, H.E. van 'De Utrechtse munten ten tijde van David van Bourgondië' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 58-59 (1971-1972) 10-50, specifiek 39.
6. Chijs, P.O. van der *De munten der voormalige heeren en steden van Overijssel, van de vroegste tijden tot de Pacificatie van Gend* (Haarlem 1854) plaat 17 nr 6 (1497); Wiel, H.J. van der *De stedelijke muntslag van Zwolle* (s.l. 1994) nrs. 7, 7A en 8.
7. Nijlunsing, W., M. van der Beek & J.G. Stuurman 'In Kampen geslagen munten tot 1576' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 103 (2016) 99-196, specifiek 172.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

De lokaal gemaakte huismunten van Ommerschans 1822/23-1837

Jacques Schulman behandelt in zijn *Handboek van de Nederlandse munten* de huismunten van de Maatschappij van Weldadigheid onder de nummers 383 tot en met 441.[1] Het lijkt er daarbij op dat hij zich vooral baseerde op hetgeen aanwezig was in wat nu de Nationale Numismatische Collectie (NNC) heet. De vroege varianten van Veenhuizen zijn gedetailleerd vermeld (S 408-427). Het was voor mij een verrassing te ontdekken dat het Rijksmuseum te Amsterdam (RMA), op numismatisch gebied geen groot speler in vergelijking tot de NNC, een belangrijke collectie huismunten van de strafkolonie Ommerschans bleek te bezitten.[2] Deze is als onderdeel van een uit ruim 5000 stukken bestaande penningenverzameling in 1885 geschonken door mevrouw J.M. van Gelder-Nijhoff.[3] Ongeveer 50 stukken betreffen de huismunten van vooral Ommerschans. Alleen de voorzijden zijn helaas beschikbaar als foto. Nu de diverse koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid in 2018 hopelijk de status van UNESCO-werelderfgoed gaan verwerven, lijkt het goed in dit derde artikel over het koloniegeld van de Maatschappij van Weldadigheid aan deze deelverzameling wat meer aandacht te schenken.

Series

Schulman onderscheidt vier series huismunten voor Ommerschans:

1. de enkelzijdige blikken munten (S 383-388) met alleen een waardeaanduiding en soms OS er op, in gebruik genomen in 1822/23 en al 'vrij spoedig' buiten gebruik gesteld en vervangen door de volgende serie;
2. de enkelzijdige roodkoperen munten, ook met alleen een waardeaanduiding (S 389-395, ingetrokken in december 1830);
3. de iets bekendere gietijzeren munten, met een waarde op de voorzijde en OS op de keerzijde (S 396-401) die tegelijk met de roodkoperen werden gebruikt en ingetrokken;
4. de roodkoperen munten met M : v : W : (S 428-437) en waarde-aanduiding en gladde keerzijde, ingevoerd in december 1830 en vanaf 1837 in Den Haag gemaakt bij firma van Maanen.

In het voorgaande artikel is aangetoond dat Ommerschans geen papieren winkelgeld heeft gekend.[4] Van de eerste en tweede serie ontbreekt bij Schulman een afbeelding. In de NNC ontbreekt die eerste serie. De variatie is hier bijzonder groot (met tussen haakjes de hier voorgestelde nummering):

- de 100 cent (S 383bis) ontbreekt bij Schulman;
- de 25 cent komt ook als vierkant plaatje voor (S 384 bis);
- de serie komt voor met gladde rand en met parelrand (de a-nummers) en met of zonder resten van verzilvering;
- de waardeaanduiding is soms zonder C, vaak met, waarbij de C verschillend geplaatst kan zijn. Ook de breuk in de halve cent wordt verschillend genoteerd: soms met rechte, soms met schuine streep;
- de stukken zijn vaak geklopt, niet alleen met OS maar ook (soms dubbel) met een soort H. Het zou een valideringsklop kunnen zijn, analoog aan de handtekening op het papieren winkelgeld.

Serie 1

100 cent, 57 mm, 5,85 gram. Met kloppen OS en H, type S 383bis (RMA NG-VG-19-240)

5 cent, 33 mm, 2,3 gram. Met kloppen, type S 386 (RMA NG-VG-19-266)

50 cent, 58 mm 5,45 gram. Met klop H, zonder C, type S 383 (RMA NG-VG-19-241)

5 cent, 29 mm. Met klop H, type S 386a (RMA NG-VG-19-266)

25 cent, 45 mm 3,9 gram. Met parelrand, klop vierpuntige ster en resten van verzilvering, type S 384a (RMA NG-VG-19-246)

1 cent. Type S 387 (RMA NG-VG-19.273)

25 cent, 57 x 58 mm 8,7 gram. Met kloppen OS, H en R (?), type S 384 bis (RMA NG-VG-19-245)

1 cent, 31 mm, 2,42 gram. Type S 387a (RMA NG-VG-19.276)

10 cent. Met kloppen H, type S 385a (RMA NG-VG-19-253)

½ cent, 38 mm, 2,86 gram. Type S 388 (RMA NG-VG-19-287)

10 cent, 37 mm, 2,51 gram. Type S 385a (RMA NG-VG-19-254)

½ cent. Type S 388a (RMA NG-VG-19.289)

Gegeven de eenvoud van deze huismunten rijst de vraag waarom ze van Ommerschans zijn, ook als er geen OS op staat. Een huismunt van de strafkolonie Elst uit dezelfde periode (niet in Schulman), waarvan zich twee exemplaren in het Rijksmuseum bevinden, toont dat daar expliciet de plaats op vermeld is.

Strafkolonie Elst, 50 cent, 33 mm, 2,51 gram. Klop K ELST (RMA NG-VG-19-242 en NG-VG-19-243)

Serie 2

Ook de tweede serie Ommerschans huismunten (van roodkoper) is niet afgebeeld bij Schulman. In de NNC bevinden zich drie exemplaren van de acht die bij Schulman beschreven zijn. De keerzijde van type S 391bis is helaas niet getoond. Deze curieuze huismunt is recent opgegraven op het terrein van Ommerschans.[5] Het materiaal is niet vermeld maar de groene kleur wijst op koper. Het holle reliëf en de schrijfstijl plaatsen de munt in bovenstaande serie als een nieuwe onbekende waarde. Mogelijk is bovenaan het restant van een klop te zien.

15 cent. Type S 391bis

5 cent. Met klop ster, type S 392 (NNC MU-00504)

2½ cent. Met klop ster, type S 393 (NNC HNM-18290)

1¼ cent. Met klop ster (?), type S 394 (NNC HNM-18291)

Serie 3

De cijfers van de tweede serie zijn in dezelfde (schrijf)stijl als de nu volgende serie (S 396-401), die in gietijzer werd vervaardigd. Schulman beeldde de 5 en de 2½ cent af. Ze zijn met ruim 15 gram tot het dubbele erg zwaar (en ook breekbaar). Het is maar de vraag hoeveel er in een beurs zouden passen. De tien cent wordt door de bijzondere vorm van de '1' vaak onderste-boven getoond.

50 cent, 46 mm, 37,8 gram. Type S 396 (RMA NG-VG-19-23)

25 cent, 43 mm, 32,7 gram. Type S 397 (RMA NG-VG-19-294)

10 cent, 39 mm 25,9 gram. Type S 398 (NNC NM-00786)

5 cent, 32 mm, 16,3 gram. Type S 399 (NNC DNB-30620)

2½ cent, 30 x 38 mm, 14,3 gram. Type S 400 (NNC NM-00788)

1¼ cent, 29 mm, 12,8 gram. Type S 401. De detailfoto toont de dikke rand (NNC HNM-18294)

Serie 4

De vierde serie (S 428-437), in productie vanaf december 1830, kende een gelijke voorzijde en verschillende achterzijden voor Ommerschans (glad), de gewone koloniën (afgekort tot GK, voor Frederiksoord, Willemsoord, Wilhelminaoord) en Veenhuizen (met V1, V2 en V3 voor de drie gestichten). Deze serie bestond uit de waarden 100, 50, 25, 20, 15, 10, 5, 2, 1 en ½ cent. S 428-432 waren in roodkoper uitgevoerd, S 433-437 in zink.

De Directeur der Koloniën J. van Konijnenburg stelde op 23 januari 1837 in een brief aan de Permanente Commissie de overheveling voor van de muntslag van Ommerschans naar Den Haag: 'Voor de Ommerschans doe ik ook eenige munt van Koper en Zink bijmaken, welke nog dit jaar in omloop zal worden gebragt waarna ik Ued ook de hiertoe gebruikte stempels zal toezenden, teneinde Uwed ook deze munt, bij verdere behoefte, ook zelve zouden kunnen aanmaken.

De Directeur der Koloniën, J. van Konijnenburg.'

Daarmee was aan vijftien jaar lokale (en kleurrijke) muntproductie een eind gekomen. Voortaan kwamen de huismunten allemaal van de firma G. van Maanen uit Den Haag.

Maatschappij van Weldadigheid, 50 cent. Met blanco keerzijde voor Ommerschans. Roodkoper, type S 429 (NNC MU-00506)

Maatschappij van Weldadigheid, 25 cent, 2,13 gram. Met blanco keerzijde voor Ommerschans. Roodkoper, type S 430 (NNC 1979-0176)

Maatschappij van Weldadigheid, 10 cent, 4,07 gram. Met blanco keerzijde voor Ommerschans. Zink, type S 433 (NNC 1979-0177)

Maatschappij van Weldadigheid 2 cent, 1,70 gram. Met blanco keerzijde voor Ommerschans. Zink, type S 435 (NNC 1979-0178)

Maatschappij van Weldadigheid ½ cent. Met blanco keerzijde voor Ommerschans. Zink, type S 437 (NNC NM-00826)

Met dank aan Paul Beliën en Martin Damsma voor het beschikbaar stellen van de foto's uit de NNC.

Noten

1. Schulman, Jacques *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975* (Amsterdam 1975).
2. www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken, zoekwoord Ommerschans.
3. Goeje, Rein de 'Gijs van der Ham. Interview met een conservator en collectiebeheerder' *De Beeldenaar* 42-2 (2018) 83-87.
4. Nijlunsing, Wiebe '"Winkelgeld" in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid' *De Beeldenaar* 42-3 (2018) 146-154.
5. Website Stichting Oud Ommen *De Ommerschans geeft bodemschatten bloot* (9 november 2010) www.oudommen.nl/de-ommerschans-geeft-bodemschatten-bloot/ [raadpleging 11 april 2018].

Noot van de redactie: in Nijlunsings artikel in de voorgaande aflevering van *De Beeldenaar* zijn twee fouten geslopen. Bij de afbeeldingen van type vier – onderaan pagina 152 – worden slechts vier inventarisnummers genoemd. Nummer 1993-2193 van het biljet van een gulden ontbreekt. Verder is in de tekst op pagina 147 sprake van drie geelgekleurde groepen in de tabel op pagina 146. In een eerdere versie van het artikel waren de velden met de tekst 'winkelgeld, broodgeld' en 'straf/steunbonnen' gekleurd.

JAN PELSDONK &
LINDA VERKAAIK

Nederlandse penningen overzee

FIDEM-congres in Canada

Van 29 mei tot en met 3 juni is in het Canadese Ottawa het tweejaarlijkse congres gehouden van de internationale penningvereniging FIDEM. Tijdens het congres kwamen mensen met oog voor moderne penningkunst van over de hele wereld bijeen. Het was tevens het moment bij uitstek om de Nederlandse penningkunst internationaal te promoten. Dit gebeurde tijdens lezingen, in 'de wandelgangen' en via de grote overzichtstentoonstelling met recent werk uit de 40 deelnemende landen. In dit geval werd de tentoonstelling – met meer dan 700 penningen – gehouden in het Canadian Museum of Nature. Anders dan in de afgelopen jaren was er ditmaal een centraal thema: het eren van vrouwen en vrouwen in de natuurwetenschap. Dit thema was gekozen omdat in Canada dit jaar wordt stilgestaan bij 100 jaar vrouwenkiesrecht.
Na afloop van het congres liep de tentoonstelling nog door tot 30 juni. Een blijvende herinnering vormt de lijvige tentoonstellingscatalogus.

In de toekomst zullen de werken ook worden opgenomen in de penningdatabase van FIDEM op www.fidem-medals.org/database. Dit is met zo'n 4000 penningen het grootste openbaar toegankelijke bestand met een overzicht van moderne penningkunst ter wereld en het is de verwachting dat de omvang de komende jaren nog flink zal toenemen.

Deelname is niet vanzelfsprekend. De Nederlandse bijdrage was mogelijk dankzij steun van de Vereniging voor Penningkunst en het Prins Bernhard Fonds. De deelnemende landen kunnen bovendien niet ongelimiteerd penningwerk inzenden, dit wordt geregeld via een quotumsysteem. Hierbij spelen verschillende factoren een rol, zoals de beschikbare vitrineoppervlakte, het aantal deelnemende landen en het aantal leden in een land. Voor Nederland betekende dit dat lang niet iedere penningmaker zich een plek voor zijn of haar werk wist te bemachtigen. Dankzij overleg tussen het FIDEM-bestuur en

Adolph Weinman (1870-1952) *J. Sanford Saltus Award Medal* op naam van Geer Steyn (foto: Pelsdonk)

John Sanford Saltus (1854-1922) rond 1900

de Nederlandse gedelegeerden van deze organisatie, tevens schrijvers van dit artikel, is het de verwachting dat het quotum voor Nederland de komende jaren langzaam gaat stijgen. De beide gedelegeerden zijn voor het selecteren van de kunstwerken voor Canada bijgestaan door de penningmakers Elly Baltus en Geer Steyn.

Aandacht voor Nederland

Op dinsdag 29 mei vonden de eerste vergaderingen plaats van het bestuur, de commissies en de gedelegeerden van de verschillende landen. 's-Avonds volgde traditiegetrouw de receptie van de Amerikaanse Delegatie. Zoals altijd was dit een moment waarop de aanwezigen een speciale penning ontvingen en diverse prijzen werden uitgereikt. Woensdagochtend volgden de openingsceremonie en de presentatie van de congrespenning. Na de lunch werden in parallelle sessies vele lezingen gegeven en 's-avonds werd de tentoonstelling officieel geopend. Donderdag 31 mei was gevuld met lezingen en een workshop, in de avond volgden een receptie in het Museum van de Bank van Canada en – voor genodigden – de presentatie van de indringende penning *Totenmarsch* door de Tsjechische kunstenaar Otakar Dušek over een gedwongen mars van jonge vrouwelijke gevangenen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Vijf jaar geleden was hij de winnaar van de *Jaap van der Veen/Teylers Museum Prize for the Contemporary Art Medal*. Vrijdag volgde een dag vol excursies en zaterdag 2 juni de traditionele penningmarkt, de algemene vergadering en het afsluitende diner met prijsuitreikingen. Zaterdag – de laatste congresdag – werden de laatste excursies gehouden en – uiteraard – contacten gelegd en onderhouden.

Nederland is tijdens het congres ook aan bod gekomen via lezingen, gegeven door Jan Pelsdonk, met als titel *Ladies in silver gloss: the role of women on Dutch medals through the centuries* en door Linda Verkaaik, getiteld *My mother's duet*. In sommige andere lezingen is Nederlands werk aangehaald. In de tentoonstelling lagen 44 penningen van 20 Nederlandse penningmakers.

Tijdens het congres werd Geer Steyn op de openingsdag tijdens de receptie van de Amerikaanse delegatie vereerd met de begerenswaardige *J. Sanford Saltus Award* voor zijn oeuvre. De prijs wordt sinds 1919 uitgereikt aan mensen die een uitzonderlijke prestatie hebben geleverd in de penningkunst, door de American Numismatic Society. Sinds 1983 wordt de prijs ook aan niet-Amerikanen verleend. Vanaf dat moment zijn er ook Nederlandse winnaars: Marianne Letterie in 1994, Guus Hellegers in 2001 en Theo van de Vathorst in 2005. De prijs is in het leven geroepen door John Sanford Saltus (1854-1922), zoon van een grootindustrieel en een vooraanstaand numismaat. Met zijn fortuin ondersteunde hij de kunsten. Tijdens zijn plotselinge, opvallende dood in 1922 was hij zowel de voorzitter van de American Numismatic Society als de British Numismatic Society (BNS): tijdens een bijeenkomst van de BNS in Londen vergiftigde hij zich met cyanide. Volgens de officiële lezing gebruikte hij het spul om er munten mee schoon te maken, waarbij hij per vergissing niet zijn glas met *ginger ale* maar het glas met cyanide leegdronk. Weest gewaarschuwd: numismatiek is een levensgevaarlijk beroep...

Tijdens het afsluitende diner ontving Linda Verkaaik de *Jason S. Pollack Memorial Award for Innovative Techniques in Medallic Art* voor haar werk. In het volgende nummer van *De Beeldenaar* volgt een klein beeldverslag van het congres en wordt het ingezonden werk van de Nederlandse kunstenaars beschreven. In het hiernavolgende artikel schrijft Karel Soudijn alvast over het werk van Linda Verkaaik.

KAREL SOUDIJN

Duet met de dood

Penningen van Linda Verkaaik

In Ottawa vond onlangs het 35ste congres plaats van de internationale vereniging voor penningkunst FIDEM. Speciale aandacht kreeg het thema 'vrouwen'. Bij een dergelijk congres hoort een tentoonstelling. De Nederlandse inzending telde 44 bijdragen, ontworpen door 20 kunstenaars. Een van hen was Linda Verkaaik. Zij toonde drie penningen met als titel *My mother's duet.*

Hersenziekte

Goede penningen spreken onmiddellijk aan, maar ze krijgen extra reliëf als we ze in ruimere kaders plaatsen. Bij het recente werk van Linda Verkaaik vormt een jaren geleden op YouTube geplaatst filmpje zo'n kader. We zien daar Linda's bejaarde moeder in bed liggen en elegant met haar armen zwaaien. Bewegingen lopen synchroon met een balletscène uit *Het Zwanenmeer*, op muziek van Tsjaikovski. De armen van moeder en van de ballerina's vormen een choreografie. Het filmpje, te vinden via de website van Verkaaik, is getiteld *Chorea*.

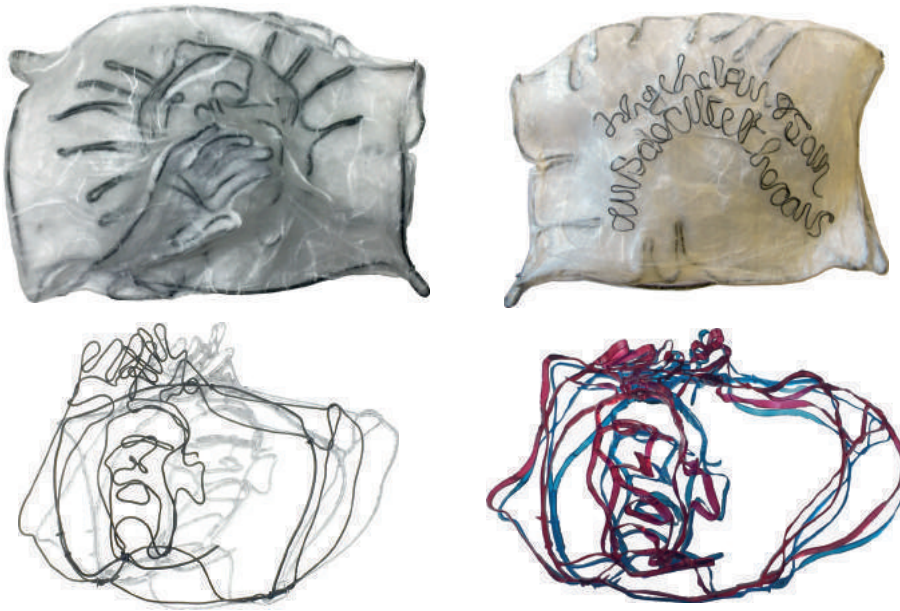
In de medische wereld verwijst het begrip 'chorea' naar een hersenziekte waarbij patiënten ongerichte bewegingen maken. Deze worden in bed liggend kalmer. Op het filmpje lijkt Linda's moeder juist door de bekende muziek weer enige controle over haar functioneren te krijgen. Ze kan echter de andere ballerina's niet zien. Ook verdere mogelijkheden tot contact met de buitenwereld blijven bij deze ernstig zieke patiënt zeer beperkt. Haar beide armen vormen vooral samen een duet.

De drie in Ottawa geëxposeerde penningen maken deel uit van een grotere reeks. Staaldraad vormt de basis van een deel van de varianten. Op andere exemplaren is het beeld van de moeder opgenomen in een kussentje van kunsthars. Draadfiguren en de kussens zorgen ervoor dat alle penningen doorzichtig zijn. De afgebeelde persoon bevindt zich in een leegte. Telkens is moeder grillig weergegeven. Dit levert een mooi effect op, want beweging kan bij penningen slechts worden gesuggereerd. Lijnen liggen vast, maar bij grillig geschetste figuren blijft het oog van de toeschouwer moeilijk haken aan vaste punten. De kijker wordt als het ware zélf heen en weer geslingerd. Onze geest danst gemakkelijk mee met een losjes afgebeelde persoon.

Met staaldraad is trouwens nog een ander effect op te roepen. Onder juiste belichting en bij een heldere ondergrond zien we een schaduwbeeld. Zo danst Linda's moeder met haar eigen schaduw. Maar wat betekent dansen met je eigen schaduwbeeld eigenlijk? Voor mij accentueert een dergelijk duet dat de afgebeelde persoon in haar binnenwereld opgesloten zit. Het Zwanenmeer leek Linda's moeder tijdelijk uit haar isolement te halen, maar op de penningen valt ze daarin weer terug. In ruimtelijke kunstwerken van Linda Verkaaik komen geheven armen vaker voor. Ze kan er tegenstrijdige gevoelens mee uitdrukken: van vreugde tot wanhoop, van saamhorigheid tot afwijzing. Dansers die hun armen heffen, maken het voor anderen gemakkelijk om in een bepaald ritme mee te gaan. De penningen van Linda's moeder suggereren echter doodstrijd: de laatste tekens van leven.

Harry Harlow

Er is nog een heel ander kader om deze penningen in te plaatsen. Bij het bekijken van de varianten werd ik vooral getroffen door het contrast tussen staaldraad en ander materiaal. Een moeder van staal brengt gruwelijke experimenten in herinnering die de Amerikaanse psycholoog Harry Harlow in de jaren vijftig van

Linda Verkaaik, drie uitvoeringen van *My mother's duet*. 2017, staaldraad, papier en acryl, circa 100 x 120 mm

de twintigste eeuw uitvoerde met jonge resusaapjes. Hier bestaan ook films van.

In sommige experimenten liet Harlow een aapje opgroeien in een ruimte waarin zich twee kunstmoeders bevonden. Beide moeders hadden hetzelfde gezicht, maar de ene bestond verder uit een skelet van staaldraad, terwijl bij de andere moeder het skelet bekleed was met zachte stof. Voedsel kon het aapje slechts bij het stalen skelet krijgen, want deze kunstmoeder droeg duidelijk zichtbaar een melkfles met speen. Aapjes die onder dergelijke omstandigheden opgroeiden, klemden zich zoveel mogelijk vast aan de met stof beklede moeder, ook al was bij haar helemaal geen voedsel te vinden. Soms sprong het aapje naar de moeder van staaldraad om snel iets te drinken, maar hier bleef hij altijd maar heel even. Daarna klemde hij zich weer voor langere tijd vast aan de 'zachte' moeder. De aapjes uit het experiment leken liever te verhongeren dan zich aan een stalen skelet te hechten.

Mensen zijn geen resusaapjes, maar het werk van Harlow plaatst de penningen van Linda Verkaaik wel weer in een bijzonder kader. De meeste mensen zullen zich eerder tegen een kussen vleien, dan tegen een constructie van staaldraad. Het idee van moederschap is gemakkelijker met het ene type penning in verband te brengen dan met het andere type. Of anders gezegd: een moeder van staaldraad stoot ons sterker af dan een moeder die met een zachter kussen wordt geassocieerd. Maar ondertussen roepen de in Ottawa tentoongestelde penningen nog een ander contrast op. De moederfiguren van staaldraad lijken veel duidelijker te leven dan die in het kussen. De laatste heft haar handen niet meer. Ze lijkt in leegte weggezakt. Ging het filmpje op YouTube over *Het Zwanenmeer*? Bij de penning in de vorm van een kussen is de moederfiguur verzonken in kunststof (epoxy). Ze lijkt nu verdronken in het meer waarmee zij op de film in overdrachtelijke zin een duet uitvoerde. Het hoofdkussen van haar ziekbed vormt het slotakkoord van het duet.

Op de keerzijde plaatste Linda Verkaaik in handschrift de eerste regel van een gedicht van Hans Sahl (1902-1993): 'Ich gehe langsam aus der Welt heraus'. Die regel is ook van toepassing op de andere varianten van *My mother's duet*, hoe heftig en ongeremd moeder daar ook met haar armen lijkt te zwaaien, en hoe sterk ze nog in leven lijkt te zijn. Kijken we naar de hele reeks, dan is deze ten slotte in een kunsthistorisch kader te plaatsen: een Dodendans. Linda Verkaaik grijpt terug op een oeroud thema.

LAURENS SCHULMAN,
CARLA SCHULMAN-RUHÉ &
JOHAN MEVIUS

Jille Binne Westerhof, flamboyant antiquair en numismaat

* 7 juli 1950 Woudsend, † 8 maart 2018 Burgwerd

Kunstzinnig, Goede smaak, Kennis van zaken, Handelsgeest, Antiquair, Numismaat. Ziehier enkele typeringen, welke slechts gedeeltelijk toereikend zijn om de vakbekwaamheden van Jille B. Westerhof te schetsen. Ook privé, als mens, schieten woorden te kort: sociaal, bewogen, flamboyant en broederschap dekken de lading nauwelijks.

Als jonge jongen begon hij tijdens zijn schooltijd zijn geld te verdienen door postzegels als een soort abonnementdienst aan te bieden zodat zijn 'klanten' niet in de rij bij het postkantoor hoefden te staan. Ook bezocht hij al veilingen op de Veemarkt en kocht en verkocht weer ter plekke tegen een hogere prijs aan 'spijtoptanten'. Het was begin 1972 dat Jille voor het eerst verscheen in Amsterdam bij een veiling van historiepenningen van Jacques Schulman bv. Daar kwam hij tot veler verbazing –geheel uit het niets – als een schuchter jongmens met gedegen kennis van zaken en kocht hij bijna alle Friese - en met Friesland gerelateerde penningen op tegen gedurfde prijzen. Later bleek dat hij het bij het juiste (en langste) eind had. Hij groeide dan ook snel uit tot een der grootste penningdeskundigen van Nederland. Op zich al een prestatie van formaat maar zelf nam hij daar geen genoegen mee. Artistiek als hij was bleef het niet bij penningen: Al snel kocht hij een pand aan de Nauwe Noorderhoorne in Sneek waarna hij in 1980 verhuisde naar een prachtige *setting* aan het Hoogend vlak bij de beroemde waterpoort van Sneek. Daar heeft hij geheel alleen een zaak

Karel Boersma, Jille in een karakteristieke pose in 2016

van grote klasse opgezet met naast de numismatische voorwerpen ook tapijten, ingekleurde oude landkaarten, beeldjes, antiquarische boeken, meubels, catalogi, klokken, porselein etcetera. Alles echt, onvervalst en van hoge kwaliteit, immer voorzien van gedegen beschrijvingen en goede referenties. Natuurlijk waren alle voorwerpen wel voorzien van een navenant hoge prijs, want Jille was en bleef ook een goed handelaar. Later heeft hij van uit zijn huis in Burgwerd met dezelfde bevlogenheid zijn handel voortgezet.

Niet alleen als handelaar maar ook als collega was hij een aimabel, gezellig en behulpzaam mens. Hij wist nog wat het woord 'broederschap' betekende. Genereus is een term die moet worden toegevoegd aan het rijtje van kwalificaties. Het zou te ver voeren om alle wapenfeiten van de zakelijke en sociale Jille op te noemen: het zijn er gewoonweg te veel. Om er toch niet geheel aan voorbij te gaan volgt hieronder een kleine opsomming.

- Al sinds 1972 lid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde;
- In 1984 een veilinghuis opgezet samen met wijlen Arie van der Dussen waarbij Friesland en Limburg samen kwamen in Utrecht;
- In 1985 toegelaten tot de 'International Association of Professional Numismatists';
- Het uitgeven van zeer mooie en goed gedocumenteerde prijslijsten;
- Dan in 1989 de grote muntvondst van Randwijk, waarvan hij de helft mocht veilen onder eigen naam;
- Het delen van zijn kennis in een NVMH-publicatie samen met wijlen Dick Purmer;
- Het belangeloos meewerken gedurende 20(!) jaar aan het boek over de medailleur Johannes Cornelis Wienecke (1872-1945);

Aquarel van Jille B. Westerhof, die hij gebruikte als signatuur en als eigen postzegel

- Diverse schenkingen aan musea, met name het Fries museum, en
- Ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Privé was hij ook een verzamelaar *pur sang* van mooie spullen. Zijn huis was geheel antiek ingericht met porselein, zilver en prachtige tegeltableaus. Daarnaast had hij ook artistieke kwaliteiten die tot uiting kwamen in zijn schilderijen en aquarellen. En dan waren er natuurlijk zijn Friese paarden waar hij groot plezier aan beleefde. Hij haalde zijn vierspanbrevet en deed aan vele evenementen mee met zijn eigen Friese sjees. Helaas hield zijn gezondheid geen gelijke tred met zijn flamboyante levensstijl. Het is dan ook met grote smart hem zó te hebben zien lijden dat hij niet meer tegen het leven op kon. Aan dat alles is nu een einde gekomen, triest voor ons maar gelukkig voor hem.

JACK VISKER

Atelierbezoeken februari en maart 2018

In de maanden februari en maart zijn de ateliers bezocht van Willem Noyons en Kees Reek. Dit artikel geeft een verslag van beide geslaagde bijeenkomsten.

Beeldend vertellen – Willem Noyons

Dat door de Utrechtse Biltstraat geen water stroomt is het enige dat ons ervan weerhoudt om de huizen die daar staan grachtenpanden te noemen. Al zo'n tweehonderd jaar staan ze daar in statige grandeur en dragen ze in elke steen hun geschiedenis mee. In zo'n huis werden op 24 februari dertien atelierbezoekers ontvangen door Willem Noyons, bekend van de VPK-reispenning.

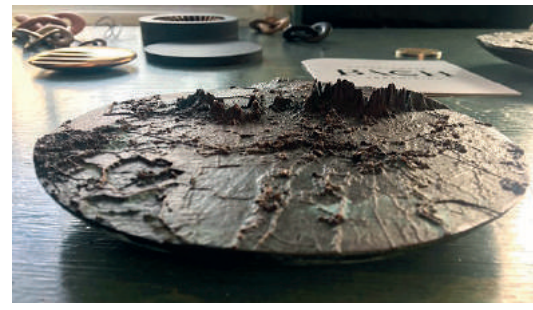

Willem Noyons licht een penning toe

Hier begint Willem Noyons, als het over penningen gaat, te spreken over geschiedenis, over dit pand waarin zijn vader, Jan Noyons, edelsmid was in de rijke Utrechtse traditie. Hij is zich ervan bewust dat je als penningmaker onderdeel bent van een lange traditie. Een traditie waarin de gebroeders Van Vianen (edelsmeden en penningmakers, geboren rond 1569) een belangrijke rol spelen. Hun grote verdienste is dat zij ornamenten losmaakten uit hun omgeving en tot zelfstandige objecten maakten. Van hen komt het inzicht dat een schaal niet alleen onderdeel hoeft te zijn van een interieur, maar een kunstobject op zichzelf mag zijn.

Atelierbezoek bij Willem Noyons

Werk van Willem Noyons

Een revolutionair inzicht waaruit onze huidige visie op kunst voortkomt.

Daarbij laat Willem Noyons zich tussen neus en lippen ontvallen dat een penning het midden vormt, het midden zoekt tussen sieraad en architectuur en dat je hier de kern van de vormgeving vindt. Dat is voor hem het wezen van penningkunst; dat een penning, als kunstwerk, een verhaal vertelt en de kunstenaar hierin zoekt naar ruimtelijkheid, naar een zuivere visie op vorm en verbeelding. Zeker als dit gekoppeld is aan een gezonde dosis zakelijkheid en professionaliteit. Penningen van zijn hand die in grote oplage zijn verspreid zijn de Euro-X-changer (ING) en de Robeco penning. In veel kleinere oplage is de penning voor Stichting het Utrechts Landschap gemaakt, een bronzen discus van zo'n 24 centimeter doorsnede. Na het afnemen van het deksel komt een duizelingwekkend gedetailleerde wereld tevoorschijn waarin gemakkelijk de Utrechtse Heuvelrug, de stad met haar Dom, het Naardermeer, de waterlopen, de omringende polder en een stukje Amsterdam te herkennen zijn.

In zijn penningen lijkt Willem Noyons vaak op speelse wijze de perceptie van degene die de penning in de hand neemt te willen doorbreken door de wereld net die kleine draai te geven die ervoor zorgt dat je hem opnieuw ziet. Bijvoorbeeld de penning *Nederlandse Bachvereniging*, gebaseerd op een schilderij waarop Bach een muziekstuk, een raadsel, vasthoudt waarvan het geheim pas een paar jaar geleden is ontcijferd. Het is een doorlopende canon. Op basis daarvan werd ook de penning een vloeiende beweging, een doorlopend lint met op elke zijde één stem van deze canon. Daarnaast is er de penning *Nederlandse Vereniging voor Neurochirurgie*. Aan de ene kant, de buitenkant, is een stuk menselijke schedel zichtbaar en aan de binnenkant de diepzwarte leegte die de hersenen achterlieten in het gepatineerde brons. Dit als weergave van het grote mysterie dat het brein nog altijd is. Bij het ontwerp van zijn penningen omarmt Willem Noyons moderne technieken als fotochemisch etsen, laseren, 3D-printen, CNC-frezen, enzovoorts; gereedschap dat de kunstenaar de vrijheid geeft om zijn visie, om het intellectuele krachtenspel binnen de penning ruimtelijk vorm te geven opdat de penning het verhaal kan vertellen dat het in zich draagt.

Schoonheid in bescheidenheid – Kees Reek

Het is Stille Zaterdag 2018; de dag voor Pasen. In een hof in Amsterdam staat het meer dan levensgrote beeld *Over Water* van Harold Schole. Talloze vensters kijken daarop uit. Alles ademt rust, alles ademt stilte. In de woning van Kees Reek hebben de atelierbezoekers zich verzameld. Hier is het druk en gezellig. Hier bewegen de tongen alsof het al Pinksteren is. Kees vertelt over zijn kennismaking met de penningkunst. Vijfentwintig jaar geleden zocht hij, naast zijn baan als bedrijfsleider, ontspanning door te werken met zijn handen. Hij ging cursussen volgen bij De Werkschuit/Kunstweb. In een van de andere ruimten werd gebeeldhouwd en dat trok hem aan, zodat het niet lang duurde voor hij, onder leiding van Lucie Nijland, hamer en beitel ter hand nam. Naast beeldhouwwerk houdt Lucie Nijland zich, zoals bekend, bezig met penningkunst en toen elf jaar geleden door haar de Penningwerkplaats Amsterdam werd opgericht begon Kees zich ook in dit ambacht te bekwamen. Daarnaast is hij sinds kort lid van de kunstenaarsvereniging Sint-Lucas, net als (zegt hij met gepaste nederigheid) Israëls, Breitner en vele anderen dat waren.

Kees Reek is een enthousiast verteller

Atelierbezoek bij Kees Reek

Lucie Nijland heeft een grote invloed op het werk van Kees Reek. Naast dat de penningwerkplaats inspiratie geeft om penningen te maken en te blijven maken, leerde Lucie Nijland hem om zuiver en precies te werken, om kritisch te kijken. Die precisie begint bij de eerste lijn die geschetst wordt en eindigt bij de laatste afwerking. Dit oog voor detail en zuiverheid zie je in al zijn penningen terug. Vorm, verhouding en belettering zijn met de grootste zorg omgeven. Elk detail krijgt aandacht. En dat betaalt zich uit in de schoonheid van zijn penningen. Zijn het daarmee ook 'brave penningen'? Soms wel, zoals de penning die Kees Reek maakte naar aanleiding van de foto's van Karl Blossfeldt, waarvan hij een groot fan is. Soms ook helemaal niet, getuige de *Sinterklaas-penning* uit 2011. Deze penning is met al zijn symboliek een aanklacht tegen de manier waarop de kerk met kinderen is omgegaan. Niet voor niets is hij uitgevoerd in rode terracotta, de kleur van schaamte en lust.

Kees Reek doet heel bescheiden over zijn penningen, over zijn oeuvre. Maar als de penningen die op het goed gevulde dressoir liggen worden rondgegeven en door hem van uitleg en commentaar worden voorzien genieten de atelierbezoekers van de rijkdom van zijn beeldtaal. Kees pakt de schijven droge, ongebakken klei waar hij zijn penningen van maakt.

Kees Reek tussen eigen werk

Dan vertelt hij over het werken met plastiline op plaatjes plexiglas en de onmogelijkheid om daarmee de juiste diameter te behouden. Dan is ook al snel de link gelegd met het grotere werk – zijn beelden – en gaat de deur van de schatkamer nog verder open. We hebben ons zeer welkom gevoeld bij een veelzijdig en bescheiden kunstenaar. Kees Reek heeft geen penningen voor de VPK gemaakt. Wel zijn penningen besproken in *De Beeldenaar* (*De Colón/Galapagos* en de *Sinterklaas-penning*) en op de website www.penningkunst.net.[1]

www.noyons.com
www.keesreek.nl

Noot

1. Vorst, Henk van der 'Penningnieuws' *De Beeldenaar* 33-3 (2009) 151-154; Vorst, Henk van der 'Penningnieuws' *De Beeldenaar* 36-1 (2012) 35-37.

MARLIES VAN DE BUNT

Cursus numismatiek in Rome

Dat numismatiek interesse geniet vanuit verschillende landen en disciplines bleek tijdens de cursus *Cities, emperors and popes: coinage and the construction of identity in antiquity and the early modern period* die afgelopen oktober in Rome plaatsvond. Van twaalf universiteiten uit zes verschillende landen kwamen zeventien promovendi en researchmasterstudenten bijeen om te discussiëren en te leren over muntslag en identiteit. De cursus werd georganiseerd door Liesbeth Claes en Marleen Termeer van de Universiteit Leiden en Erika Manders van de Radboud Universiteit Nijmegen. Vier gastdocenten gaven colleges. Ik was een van de deelnemende studenten.

Opzet

De cursus vond plaats van 2 tot en met 10 oktober 2017 in het Koninklijk Nederlands Instituut in Rome (KNIR) en het Duitse Archeologische Instituut (DAI). Aan het einde werd een kleine tentoonstelling samengesteld in het DAI, met een selectie van de circa 200 gipsafdrukken van munten die zij in bezit hebben. Ze zijn in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw gemaakt voor verzamelaars en wetenschappers. In 2016 zijn deze gipsafdrukken voor een groot deel gecatalogiseerd.[1] Tijdens de cursus in oktober is dit karwei voltooid.

Eerst volgden we verschillende verdiepende colleges van de gastdocenten Paul Beliën (conservator bij De Nederlandsche Bank), Martin Hirsch (conservator van het Münzkabinett in München), Fleur Kemmers (Goethe Universität Frankfurt) en David Wigg-Wolf (DAI Frankfurt). De colleges gingen over munten als middel van communicatie en de verschillende functies van munten. Ook was er aandacht voor het thema 'identiteit' in combinatie met munten. In de beroemde Musei Capitolini kregen we een workshop *determineren* van conservator Maria Cristina Molinari. Met deze kennis en met ondersteuning van de docenten werden daarna de gipsafdrukken van het DAI gedetermineerd en gecatalogiseerd.

Daarna werd nagedacht over de inhoud van de tentoonstelling: het verhaal dat we met de gipsafdrukken wilden overbrengen en hoe ze aantrekkelijk konden worden gepresenteerd. Paul Beliën gaf een stoomcursus over dit onderwerp. Het overkoepelende thema was identiteit. De vragen die daarbij centraal stonden waren: waar ben je als autoriteit zo trots op dat je het op je muntslag wil vereeuwigen en wat voor iconografie kies je daarbij? Om dit helder per periode in beeld te brengen was gekozen voor een chronologische indeling, waarin naast de Romeinse republiek en de Romeinse keizertijd ook ruimte werd ingeruimd voor pauselijke exemplaren uit de zestiende eeuw. Op basis van deze indeling vormden we deelgroepen met gipsen uit de DAI-collectie.

Bijzonder

Naast de verschillende colleges werden er uitstapjes gemaakt naar musea en bibliotheken om inspiratie op te doen voor de te maken tentoonstelling en om achtergrondinformatie te zoeken over de gekozen exemplaren. In het museum Palazzo Massimo ligt een van de

Een van de twee vitrines van de tentoonstelling

belangrijkste muntencollecties ter wereld en conservator Angeli Bufalini gaf tijdens een rondleiding inzicht in de collectiegeschiedenis en het beheren en tentoonstellen van zo'n grote muntencollectie. Het relatief onbekende Mueso della Zecca is een verassend museum net buiten Rome waar veel aandacht is voor de geschiedenis van de technieken rondom het slaan van munten. Daarnaast kregen wij als groep exclusieve toegang tot de muntencollectie van het Nationale Museum voor Archeologie in Napels. Na ook nog rondleidingen in de bibliotheken van het Italiaanse Instituut voor Numismatiek, het DAI en het KNIR te hebben gevolgd, hadden de cursisten genoeg kennis gekregen om de uitgekozen gipsafdrukken van munten van de juiste informatie te voorzien in de tentoonstelling. Tijdens de bezoeken werd ook duidelijk welke mogelijkheden er zijn om te werken op het gebied van numismatiek buiten de wetenschap.

Eindresultaat

Uiteindelijk hebben we alle kennis en inspiratie gebundeld in een tentoonstelling in het DAI, die feestelijk werd geopend door de directeur. De titel van de tentoonstelling is *Re-eternalization*. Allereerst slaat deze 'her-vereeuwiging' op de praktijk van de gipsafdrukken zelf. Dankzij deze kopieën zijn ook voorwerpen bewaard gebleven die tegenwoordig niet langer bekend zijn. Zo bevindt zich in de collectie van het DAI een medaillon van keizer Justinianus (527-565) dat wij nu enkel nog kennen door de gipsafdruk. Het gouden origineel is in 1831 gestolen en omgesmolten. Daarnaast wordt in de tentoonstelling benadrukt op wat voor manier de Romeinen er in verschillende tijdperken voor kozen om zichzelf en hun cultuur te vereeuwigen. Ten slotte heeft de 'her-vereeuwiging' ook te maken met het laatste deel van de tentoonstelling over de pauselijke exemplaren. De voorbeelden laten zien dat de pausen op hun eigen munten teruggrepen op de stijl van de Romeinse munten. Ook de titulatuur die ze op de munten voerden doet sterk denken aan Romeinse munten. Martin Hirsch liet ons kennismaken met overeenkomsten en tegenstellingen tussen deze munten uit de vroegmoderne tijd en de oudheid. De organisatoren hopen deze cursus in 2019 wederom te kunnen organiseren voor een nieuwe groep studenten.

Noot

1. Claes, Liesbeth 'Coinage and the Construction of Identity. Een verslag uit Rome' *De Beeldenaar* 41-3 (2017) 107-111.

REINDER VAN
RIJCKEVORSEL

Een bijzondere gedenkpenning

De leden van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap (ILVB) hielden zich al in de Middeleeuwen bezig met liefdadige zorg voor de medemens. Na de Reformatie werd deze broederschap half reformatorisch en half rooms-katholiek en aldus een uniek oecumenisch gezelschap.

Vanwege haar 700-jarig bestaan in 2018 heeft de ILVB, sedert 1318 gevestigd te 's-Hertogenbosch, besloten een gedenkpenning uit te brengen. De ILVB heeft in het verleden vaker gedenkpenningen uitgebracht. Deze zijn te zien in het museum van de Broederschap in het Zwanenbroedershuis aan de Hinthamerstraat 94 te 's-Hertogenbosch. Na consultatie van de toenmalige voorzitter van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, Herman Gerritsen, conservator van het Nederlands Economisch Penningkabinet van de Erasmus Universiteit, koos de ILVB voor de kunstenaar Frank Letterie uit Vorden. Deze heeft na uitleg over de ILVB een bronzen penning ontworpen. De voorzijde toont de relatie van de ILVB met 's-Hertogenbosch, door de afbeelding van de Sint Jan met op de voorgrond de bomen van het centrale plein de Parade en met als lucht de afbeelding van een zwaan met veren. De keerzijde heeft als omschrift: 1318 . ILLUSTRE LIEVE VROUWE . 2018 . BROEDERSCHAP. De tekst omsluit een doornenkroon met een lelieachtige bloem en op een banderol het woord SICUT, onderdeel van de zinspreuk van de ILVB 'Sicut lilium inter Spinas', of 'zoals een lelie tussen de doornen', waarbij een bloem het zinnebeeld is van de zuivere liefde van de lieve Vrouwe (Maria), van oudsher in de kerkelijke literatuur een verwijzing naar de liefderijke zorg voor de behoeftige medemens; de doornen zien op de onvolkomenheden om hen heen.

De bronzen gedenkpenning is gegoten en in groene tint gepatineerd door de Koninklijke Klokkengieterij Eijsbouts te Asten. De penning heeft een diameter van 90 mm, is 7 mm dik en weegt circa 333 gram. De oplage bedraagt 160 stuks, verpakt in een vierkante donkerblauw gekleurde doos van 100 bij 100 mm met een opdruk van een zilverkleurige zwaan. Het eerste exemplaar is op 16 februari 2018 aangeboden aan Koning Willem Alexander, lid van de ILVB met de titel zwanenbroeder. Daarna ontvingen ook de leden van de ILVB een exemplaar.

Frank Letterie, 700 jaar ILVB, brons, gegoten, 90 mm

Ook het Noord Brabants Museum heeft een gedenkpenning voor haar collectie ontvangen. Tot 3 juni is daar een expositie te zien onder de naam *Geloven in Vriendschap* met betrekking tot 700 jaar Zwanenbroeders in 's-Hertogenbosch, waar in samenwerking met de ILVB en aanverwante gezelschappen uit Nederland, België en Duitsland allerlei historische attributen van broederschappen te zien zijn. Dit sluit aan op een aldaar in 2016 groots opgezette tentoonstelling en viering in de stad ter ere van het 500ste sterfjaar van Jeroen Bosch, tijdens zijn leven lid van de ILVB.

Maximaal 30 penningen zullen voor een bedrag van €302,50 per stuk te koop worden aangeboden. Serieuze belangstellenden kunnen zich, met beschrijving van hun belangstelling en achtergrond, melden bij r.van.rijckevorsel@hetnet.nl.

JUDITH VAN GENT

De stad als verzamelaar

Gemeentearchivaris Pieter Scheltema (1812-1885)

De stad Amsterdam bezit een collectie van ongeveer vijftienhonderd munten en zo'n zesduizend aan de stad gerelateerde penningen. Deze numismatische collectie wordt beheerd door het Amsterdam Museum. In de komende afleveringen van *De Beeldenaar* zal in een reeks korte artikelen aandacht worden besteed aan de beheerders van de collectie en aan enkele verzamelaars die een aanzienlijke bijdrage hebben geleverd aan de totstandkoming ervan.

Van Thesaurie Ordinaris naar het Prinsenhof

In de geschiedenis van de numismatische collectie van de stad Amsterdam is een belangrijke rol weggelegd voor de eerste gemeentearchivaris, Pieter Scheltema (1812-1885). Naast het beheer van de archieven had hij het toezicht over de stedelijke museale collecties, met daarin onder andere schilderijen en wapens, maar ook penningen en stempels. Scheltema breidde vooral de numismatische collectie actief uit en streefde naar een zo compleet mogelijke verzameling penningen die iets met de stad te maken hadden.

In de eerste helft van de negentiende eeuw bestond de stedelijke numismatische verzameling uit slechts enkele munten, penningen en stempels. Deze werden op het stadhuis op de Dam bewaard in de Thesaurie Ordinaris, waar de stadsfinanciën werden beheerd. Omdat in 1806 ambtenaar ter secretarie Arend Fokke Simonsz (1755-1812) een lijst van de 'voornaamste oudheden der stad' opstelde, weten we om welke objecten het gaat: 'eenige Poncoenen van de Oude Munt' en 'de stempels der gedenkpenningen op den Vrede van Utrecht, Nimwegen en Rijswijk, als ook eenige andere van kleine gedenkpenningen'.[1] Verder was er een 'klijn eikenhouten kasje voorzien van een slot voor 3 sleutels' waarin onder meer een 'kopere medaille, koningin van Engeland, op de verso een allegorisch beeld', een zilveren doos voor het opbergen van de penning op de vrede van Rijswijk en vier vredespenningen

August Allebé, Portret van Pieter Scheltema (1812-1885), circa 1880, (Amsterdam Museum, inv.nr. A 13017)

zaten. De meeste van de in de lijst genoemde objecten zijn bewaard gebleven en bevinden zich in de collectie van het Amsterdam Museum. Toen het stadhuis in februari 1808 moest worden ontruimd om als koninklijk paleis voor Lodewijk Napoleon te worden ingericht, verhuisden de stempels en penningen met het stadsbestuur mee naar de voormalige gebouwen van het Prinsenhof aan de Oudezijds Voorburgwal. Ze kwamen daar terecht in de Rariteitenkamer met Arend Fokke als beheerder. In 1844 werd in het Prinsenhof ook het juist opgerichte Gemeentearchief ondergebracht.

Collectiebeheerder Scheltema

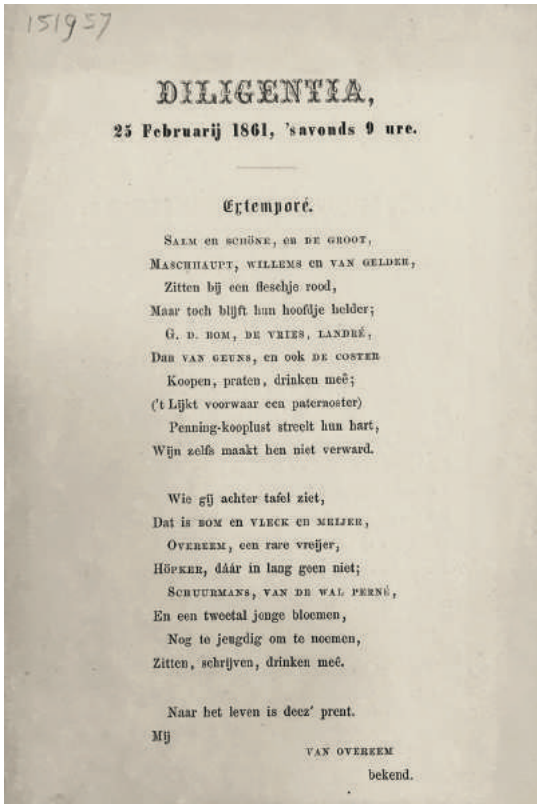
In 1848 werd Pieter Scheltema benoemd tot stadsarchivaris van Amsterdam, na eerst enkele jaren als vrijwilliger in het Gemeentearchief te hebben gewerkt. Scheltema was de zoon van een winkelier in beddengoed op de Nieuwendijk.[2] Na zijn middelbare school studeerde hij oudheidkunde in Utrecht en in 1836 promoveerde hij op de zestiende-eeuwse geleerde en humanist Hadrianus Junius. Vervolgens werkte hij enkele jaren als leraar aan de Latijnse school in Middelburg, maar in 1842 keerde hij terug naar Amsterdam. Naast het beheer over de archieven kreeg Scheltema vanaf 1851 het toezicht over de museale collecties van de stad.

Al snel na zijn aantreden begon hij met het opstellen van een lijst van de aanwezige objecten. In een brief van 5 mei 1852 aan Burgemeester en Wethouders (B&W) schreef hij hierover: 'ik heb de eer U bij dezen ter inzage aan te bieden eene beschrijving, door mij gemaakt, van de stempels en penningen, op de Rariteitenkamer deze stad aanwezig'.[3] Hij toonde zich een goed collectiebeheerder: 'Ik neem de vrijheid u verder voor te stellen om voor de stempels en penningen thans te laten maken eene kleine kast, voorzien van schuifbladen; misschien kan deze kast zuinigheidshalve wel aan de Stads-fabrijk vervaardigd worden'. In het jaarverslag van dat jaar wordt duidelijk dat de kast inderdaad is uitgevoerd: ' de kleine verzameling Stempels en Penningen, in het vorige jaar schoon gemaakt, verkreeg eene bijzondere bergplaats en werd in een Register beschreven'.[4]

De twintig stempels waren in mei 1851 door de graveur en medailleur Samuel Elion (1812-1880) schoongemaakt waarvoor deze een rekening van honderd gulden kon sturen.[5] Uit de correspondentie wordt duidelijk dat Scheltema van zins was om bij de Utrechtse stempelsnijder David van der Kellen (1804-1879) afslagen te bestellen van vijf stempels.[6] Hij schrijft hierover: 'Ik geloof dat hiertoe slechts in aanmerking kunnen komen de stempels voor de penningen van de jaren 1667, 1697 (twee stuks), 1714 en 1720; zoodat het getal der afslagen zich slechts tot vijf penningen zal bepalen'. Van vier van deze vijf stempels zijn in de collectie van het Amsterdam Museum afslagen

Anoniem, Gildepenning van het Timmermans- of Sint Jozefsgilde op naam van Dirk Muller, 1767 (Amsterdam Museum, inv.nr. PA 159)

151957

DILIGENTIA,

25 Februarij 1861, 's avonds 9 ure.

Extemporé.

Salm en schöne, en de groot,
Maschhaupt, willems en van gelder,
Zitten bij een fleschje rood,
Maar toch blijft hun hoofdje helder;
G. d. bom, de vries, landré,
Dan van geuns, en ook de coster
Koopen, praten, drinken meê;
('t Lijkt voorwaar een paternoster)
Penning-kooplust streelt hun hart,
Wijn zelfs maakt hen niet verward.

Wie gij achter tafel ziet,
Dat is bom en vleck en meijer,
Overeem, een rare vreijer,
Hôfker, dáár in lang geen niet;
Schuurmans, van de wal pernè,
En een tweetal jonge bloemen,
Nog te jeugdig om te noemen,
Zitten, schrijven, drinken meê.

Naar het leven is deez' prent.
Mij
van overeem
bekend.

P. A. van Overeem, *Extemporés bij de verkooping van het penning- en muntenkabinet van Dr. G. Munnicks van Cleeff op 25 Februari 1861 in Diligentia (te Amsterdam)*, Amsterdam 1861 (Stadsarchief Amsterdam 15030/151957)

in karton aanwezig. Of het hier om de bedoelde afslagen gaat is niet bekend. Aangezien Scheltema de jaren erna exemplaren van de betreffende penningen op veilingen aankocht zal Van der Kellen waarschijnlijk geen metalen afslagen hebben gemaakt.

Uitbreiding van de collectie

Pieter Scheltema verwierf als stadsarchivaris vele documenten en archieven voor het Gemeentearchief en onder zijn beheer breidde ook de stedelijke numismatische collectie aanzienlijk uit. In de hierboven genoemde brief van mei 1852 schreef hij: 'de verzameling is door mij op losse bladen beschreven, omdat ik mij met de hoop mag vleijen, dat zij nog wel eens door de mildheid van dezen of genen zal vermeerderd worden, gelijk nog onlangs iemand haar met eenige gildepenningen heeft verrijkt'.[7] Welke gildepenningen dat waren weten we jammer genoeg niet. De verzameling werd echter niet alleen met 'milde' schenkingen vermeerderd. Vanaf 1850 kocht Scheltema bij boekhandelaar en veilinghouder Gerardus Theodorus Bom (1814-1884) veel Amsterdamse penningen, om een zo compleet mogelijke verzameling penningen over Amsterdam te krijgen.

Toen van 15 tot 21 december 1856 de belangrijke numismatische collectie van Simon Hendrik van der Noordaa (1793-1851), notaris in Dordrecht, werd geveild, kocht Scheltema op deze veiling voor ruim 180 gulden zeker veertig Amsterdamse munten en penningen voor de stad.[8] Voor twee unieke gegraveerde achttiende-eeuwse gildepenningen betaalde hij bijna 10 gulden. Deze twee penningen staan op naam van Dirk Muller die in 1761 als kastemaker bij het Timmermansgilde was ingeschreven. Muller werd in 1765 gildeknecht en in 1767 overman en kreeg daarvoor een nieuwe, gegraveerde penning.[9] Scheltema kocht op deze veiling overigens ook veel niet-Amsterdam penningen, zoals een aanzienlijk aantal pauselijke exemplaren. Misschien kocht hij deze voor zichzelf.

In februari 1861 werden voor de stad voor 125 gulden tien Amsterdamse penningen aangekocht uit het munten- en penningenkabinet van de Utrechtse arts en politicus Gerard Munnicks van Cleeff (1797-1860). Deze veiling bij Bom in het gebouw Diligentia in de Kalverstraat omvatte zo veel kavels, dat zij acht dagen duurde.[10] De deurwaarder en dichter Pieter Adriaan van Overeem (1820-1892) was er 'als bevoegd beambte' bij. Op de avondveiling van 25 februari maakte hij – zoals hij later nog wel eens heeft gedaan – enkele gedichtjes 'uitgegeven uitsluitende voor Heeren Penningkundigen en Liefhebbers', die een mooi inkijkje geven in de numismatische kringen van die tijd.[11] Rond de dertig verzamelaars, onder wie Hendrik Salm, Pieter van Gelder, Frederik Masschaupt en ook Gerard Heineken en Augustus Lopez Suasso, woonden de veiling bij onder het genot van een glas rode wijn: 'penning-kooplust streelt hun hart, wijn zelfs maakt hen niet verward'. Pieter Scheltema wordt in het gedicht niet genoemd en was ook niet aanwezig die avond: hij liet de vader van de veilinghouder, Gerrit Dirk Bom (1786-1869), voor de stad bieden.

Scheltema moest voor iedere gulden die hij wilde uitgeven toestemming aan B&W vragen, zodat de meeste van zijn verwervingen voor de stad gedocumenteerd zijn. Zo verzocht hij B&W op 20 februari 1882 om voor 100 gulden negen penningen uit de belangrijke verzameling van de Amsterdamse makelaar Pieter Leonardus Posthumus (1816-1880) te mogen aanschaffen. Op de veiling werd hij echter grof overboden. Een penning over het Beleg van Amsterdam (1650), die hij op 10 gulden had begroot, werd afgehamerd op 32 gulden ten gunste van de verzamelaar Enschedé. Van de negen penningen op zijn wensenlijstje kon Scheltema alleen een exemplaar op het overlijden van Cornelis Witsen aankopen, voor iets minder dan het begrote bedrag van 21 gulden.[12]

Soms ging het ook om veel hogere bedragen. Zo kocht Scheltema op de veiling van de collectie van Hendrik Salm (1796-1862), waar hij voor bijna 300 gulden elf penningen kocht, eind januari 1864, voor 70 gulden de zilveren penning ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Athenaeum Illustre (1682) en voor 90 gulden het 'fraai en zeldzaam exemplaar' van de zilveren penning die Wouter Muller in 1655 maakte ter nagedachtenis van Willem I, met op de keerzijde de burgemeesters van Amsterdam.[13] Dat was echter nog niets vergeleken bij het bedrag dat hij in 1877 betaalde voor een gouden exemplaar van de penning over de Vrede van Utrecht (1713): 325 gulden – omgerekend zo'n 10.000 euro. Deze penning was in opdracht van de stad Amsterdam door Willem de Wijs (1687-1743) ontworpen als geschenk voor de 36 raadsleden van de stad.[14]

Zo werd onder het beheer van Pieter Scheltema de stedelijke numismatische verzameling dus fors uitgebreid met Amsterdamse penningen. Hij beperkte zich daarbij tot penningen die, soms in opdracht van de stad, waren gemaakt ter gelegenheid van belangrijke, veelal Amsterdamse gebeurtenissen en tot gilde-, toegangs- en prijspenningen. Gedenkpenningen op Amsterdamse huwelijken en overlijdens verwierf hij niet. Later zou de collectie van de stad Amsterdam dankzij een legaat van Gerard Heineken alsnog met vele familiepenningen worden verrijkt, maar dat is voor een volgend artikel. De meeste aanwinsten werden opgeborgen in de nieuwe kasten in het Gemeentearchief. Een deel van de penningen was te zien in de Rariteitenkamer die in 1860 naar een grotere ruimte in het stadhuis was verhuisd. Op een tekening uit de tweede helft van de negentiende eeuw zijn links voor het raam enkele vitrinekasten afgebeeld, waarin de penningen, stempels en munten hebben gelegen.[15]

Wouter Muller, Prins Willem I (1533-1584) en de burgemeesters van Amsterdam. Zilver, 1655 (Amsterdam Museum, inv.nr. PA 472)

J.M.A. Rieke, *De Rariteitenkamer in het Stadhuis op het Prinsenhof*, ca. 1882-1886 (Stadsarchief Amsterdam, inv.nr. 010097010072)

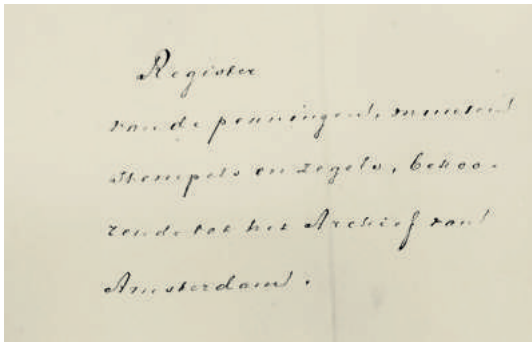
Scheltema's register

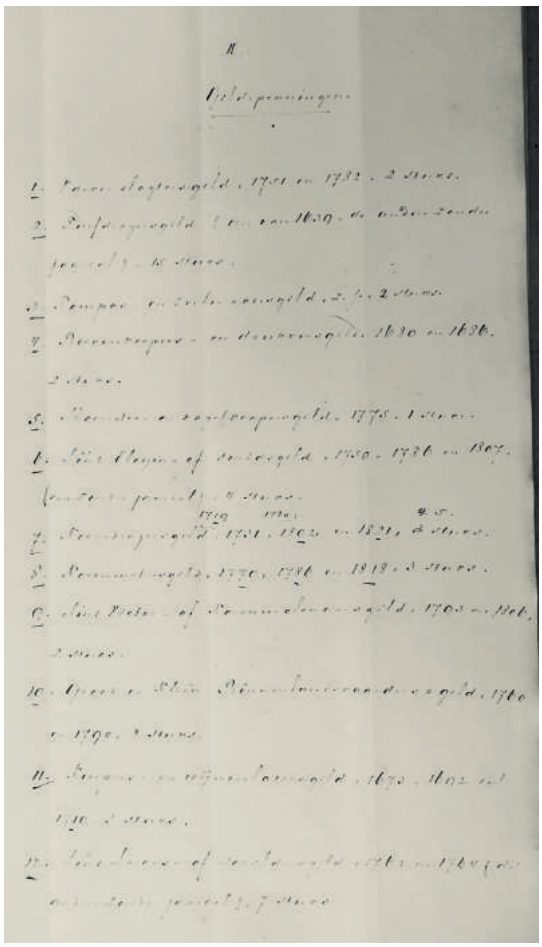
Eind 1869 kreeg Scheltema de opdracht van B&W de numismatische collectie 'naar tijdorde te rangschikken, van nommer en geschiedkundige aanteekening te voorzien en daarna een register te vervaardigen dat zoodra mogelijk zal worden gedrukt'.[16] Het register is nooit gedrukt, maar gelukkig is het manuscript 'Register van de penningen, munten, stempels en zegels, behoorende tot het Archief van Amsterdam' in het Stadsarchief Amsterdam bewaard gebleven.[17] Net als bij de eerste – helaas niet bewaard gebleven – beschrijving van mei 1852 hield Scheltema bij het opstellen van dit register rekening met uitbreiding van de collectie: het register bestaat uit losse bladen die alleen aan de voorkant zijn beschreven. Soms zijn op de achterkant penningen toegevoegd. Dit blijken penningen te zijn die na juni 1876 en voor 1885 zijn verworven, zodat Scheltema het basisregister vóór juni 1876 in het net moet hebben geschreven.

Scheltema heeft de penningen onderverdeeld in vijf categorieën: Amsterdamse penningen en munten (179 nummers), gildepenningen (27), prijs-, ere- en toegangspenningen (34), brand- en brandspuitpenningen (13), en 'penningen en munten die geene bepaalde betrekking op Amsterdam hebben' (33). Naast de penningen zijn ook de stempels (19) en zegels (27) opgenomen. Bij ieder nummer staat een korte beschrijving, een verwijzing naar Van Loon of het Vervolg daarvan, en een vermelding van het materiaal van het exemplaar of de exemplaren in de collectie.

De meeste van de in dit register genoemde Amsterdamse penningen, stempels en zegels zijn nog aanwijsbaar in de collectie van het Amsterdam Museum. Dat geldt echter niet voor de penningen die geen betrekking hebben op Amsterdam. Het merendeel daarvan werd op een doublettenveiling in 1889 verkocht. Daaronder was ook de zilveren Spaanse mat uit 1734 die Scheltema zelf op 10 januari 1852 in de Wisselbank op het oude stadhuis had gevonden.[18]

Tot nu toe waren de herkomstgegevens van een groot deel van de numismatische collectie van het Amsterdam Museum niet bekend. Dankzij Scheltema's register weten we welke penningen zich al vóór 1885 in de verzameling bevonden. Toen Pieter Scheltema op 31 januari 1885 op 72-jarige leeftijd overleed had de stad dankzij

Register
van de penningen, munten
stempels en zegels, behoo-
rende tot het Archief van
Amsterdam.

II
Gildepenningen.

Register van de penningen, munten, stempels en zegels, behoorende tot het Archief van Amsterdam, voorblad en pagina 16 met gildepenningen, 1885 (Stadsarchief Amsterdam, inv.nr. 15030/447)

zijn inspanningen een collectie van meer dan vierhonderd Amsterdam gerelateerde penningen in haar bezit.

Noten

1. Simonsz, Arend Fokke *Aantekeningen betreffende de voornaamste oudheden der stad Amsterdam: Op de Thesaurie* (circa 1806) [Stadsarchief Amsterdam (SAA) 15030/99853, H.86.003].
2. Roever, M. de 'Mr. Pieter Scheltema, de eerste archivaris van de hoofdstad' *Maandblad Amstelodamum* 85 (1998) 131-156.
3. SAA 5181/ 1391: AZ 4613, Brief Scheltema aan B&W dd 5 mei 1852.
4. N.N. *Verslag, gedaan door Burgemeester en Wethouders aan den raad van Amsterdam van den toestand der gemeente gedurende het Jaar 1852* (Amsterdam 1853) 9.
5. SAA 5181/1364: AZ 9065, Brief Scheltema aan B&W dd 29 september 1851.
6. Ibidem, Brief Scheltema aan B&W dd 29 september 1851; SAA 5181/1391: AZ 4613, Brief Scheltema aan B&W dd 5 mei 1852.
7. SAA 5181/1391: AZ 4613, Brief Scheltema aan B&W dd 5 mei 1852.
8. Geannoteerd exemplaar van de veilingcatalogus, bibliotheek De Nederlandsche Bank (DNB) 32 C 022.
9. Amsterdam Museum (AM), inv.nrs PA 154 en PA 159.
10. Geannoteerd exemplaar van de veilingcatalogus, bibliotheek DNB 32 C 031.
11. Overeem, P.A. van *Extemporés bij de verkooping van het penning- en muntenkabinet van Dr. G. Munnicks van Cleeff op 25 Februari 1861 in Diligentia (te Amsterdam)* (Amsterdam 1861) [SAA 15030/151957]; Overeem, P.A. van *Souvenir van de Verkooping van penningen en munten, gehouden 21-31 augustus 1865 in het lokaal Odéon te Amsterdam door den heer G. Theod. Bom: vierde teekening met de pen* (Amsterdam 1865) [SAA 15030/154562].
12. SAA 5181/2546, Besluit B&W dd 21 februari 1882; geannoteerd exemplaar catalogus: DNB 32 C 060; AM inv.nr. PA 534.
13. SAA 5181/587, Besluit B&W dd 19 januari 1862; geannoteerd exemplaar catalogus: DNB 32 C 037; AM, inv.nrs PA 447 en PA 472.
14. SAA 5181/11309, Besluit B&W dd 3 september 1877; geannoteerde catalogus: DNB 32 A 061 02; AM inv.nr. PA 716, stempel KA 7584.
15. Roever, N. de 'De rariteiten-kamer verbonden aan 't Amsterdamsche gemeente archief' *Oud Holland* 4 (1886), 281-294; Wiggers, H.J. 'De stad Amsterdam en haar vroegste beeldencollectie' *In beeld gebracht. Beeldhouwkunst uit de collectie van het Amsterdams Historisch Museum* (Amsterdam/Zwolle 1995) 67-71.
16. SAA 5181/5276, Besluit B&W dd 21 december 1869.
17. SAA 15030/447, Register van de penningen, munten, stempels en zegels, behoorende tot het Archief van Amsterdam (tevens een duplicaat van het register tot 1875).
18. Bom, G. Theod. *Veiling doubletten stad Amsterdam* (2 en 3 september 1889); de Spaanse mat: Register deel V nr. 5; Scheltema, P. *Het archief van Amsterdam*, (Amsterdam 1862) 69.

STEFAN GROPP

Muntmeester Jacques de Mey

Een mislukte carrière?

In dit artikel worden de gangen nagegaan van Jacques de Mey, die in Batenburg en Nijmegen actief is geweest als muntmeester. Uit archiefonderzoek blijkt dat hij niet altijd even zuiver heeft gewerkt.

Aanvang

Op de 'Probationstag' van de Nederrijns-Westfaalse Kreits te Keulen in mei 1615 vroeg de gevolmachtigde van Maximiliaan van Bronkhorst toestemming om binnen de grenzen van de heerlijkheid Batenburg munten te slaan. Daarnaast presenteerde hij een zekere Jacques de Mey en vroeg deze als Batenburgse muntmeester officieel te beëdigen. De afgevaardigden van de Kreitsmuntleden weigerden echter het verzoek zonder meer in te willigen. Als reden bracht men naar voren dat de besluiten van de Rijksdagen van 1570, 1571 en 1576 een dergelijke uitbreiding van het aantal muntplaatsen niet zouden toelaten. Derhalve werd uiteindelijk besloten dat de gevolmachtigden deze kwestie eerst aan hun superieuren zouden voorleggen.[1]

Jacques de Mey, die voor zover bekend niet eerder als muntmeester actief was, was bij zijn benoeming te Batenburg ongeveer 50 jaar oud. Hij trouwde in 1609 met Anna, dochter van Hendrik Wijntgens, die als muntmeester actief is geweest in tal van muntplaatsen in Gelderland, Overijssel en de hertogdommen Gulik, Kleef en Berg. Andere leden van deze wijdvertakte familie waren eveneens in het vak werkzaam. Het is dan ook goed mogelijk dat De Mey zijn aanstelling te danken had aan zijn huwelijk met een telg uit dit muntmeestersgeslacht.[2]

Josua de Grave, Het kasteel van Batenburg. Tekening, 1674 (collectie Gelders Archief inv. 1551-3347)

Frontispice in C.L. Leucht, Neuer Müntz-Tractat von approbirten und devalvirten Guldinern, Und andern Müntz-Sorten ... (Neurenberg 1692)

Batenburg, schelling op naam van Matthias I (1612-1619), zonder jaar, zilver, 31 mm 5,005 gram (NNC 1952-0133)

Batenburg, duit 1616, koper, 25 mm, piedfort van 16,817 gram (TMNK 07508)

Clandestiene aanmunting

Maximiliaan van Bronkhorst bleek intussen niet bereid de omslachtige besluitvorming binnen de Nederrijns-Westfaalse Kreits af te wachten. Zo liet hij Jacques de Mey, zonder toestemming van de Kreits, met het munten beginnen. Op de Probationstag van mei 1616 werd namelijk bericht, dat op het niet toegelaten munthuis in Batenburg munten werden geslagen. De afgevaardigden van de Kreitsmuntleden besloten vervolgens maatregelen tegen deze ongeoorloofde muntslag te nemen. Zo moest de vervaardiging van koperen munten onmiddellijk worden gestopt. Aan de leden van de Kreits werd zelfs toegestaan 'dieselbe zuverbieten anhalten unnd verruffen zu laßen'. De Batenburgse muntmeester was verplicht op de volgende bijeenkomst rekenschap af te leggen.[3] Door de autoriteiten in Gelderland werd rond deze tijd eveneens besloten tegen de te Batenburg vervaardigde munten op te treden. Zo werden door de Gelderse Staten per plakkaat van 28 mei 1616 de onlangs geslagen Batenburgse duiten en schellingen verboden.[4]

Voor Maximiliaan van Bronkhorst vormden de maatregelen van de Kreits zonder twijfel een grotere bedreiging, omdat het Batenburgse muntrecht ernstig in gevaar kon geraken indien een procedure volgens de bepalingen van de 'Reichsmünzordnung' zou worden aangespannen. Het verbaast dan ook niet dat hij op 29 september Dr. Adam Hulß, syndicus van de stad Keulen, opdracht gaf om op de op 1 oktober beginnende Probationstag van de Nederrijns-Westfaalse Kreits zijn belangen te behartigen. Hulß liet op de bijeenkomst te Keulen allereerst documenten zien, waaruit bleek dat de heren van Batenburg vanouds binnen deze plaats hadden gemunt. Verder wees hij erop dat de Munt was gesloten zodra het bevel daartoe van de Kreits was gearriveerd. Als gevolg van deze sluiting had zich inmiddels een aanzienlijke voorraad edelmetaal opgehoopt. Hij beloofde verder dat men zich voortaan aan alle bepalingen van de Kreits en het Heilige Roomse Rijk inzake de Munt zou houden.[5]

Muntslag te Batenburg toegestaan

De inspanningen van Adam Hulß werden daadwerkelijk met succes bekroond. De afgevaardigden van de muntleden besloten nog op dezelfde bijeenkomst de heer van Batenburg 'hinfuro bej den Probationtagen zur Session und stim zu admittieren'. Bovendien werd hem toegestaan zijn muntrecht te Batenburg uit te oefenen. Men stelde echter als voorwaarde dat de muntmeester en de waardijn eerst voor de in Keulen woonachtige gevolmachtigden van de Kreits de vereiste eed zouden afleggen, waarna zij de bezegelde muntbus in ontvangst zouden nemen. Wegens het geconstateerde munten zonder toestemming van de Kreits, stond hem evenwel nog een boete te wachten. Hoewel de muntleden enkele voorwaarden stelden voor de opening van een munthuis te Batenburg, toonden ze zich toch opeens buitengewoon toegeeflijk. Men kon te Batenburg met de afloop van deze zaak dus zeker tevreden zijn.

Muntmeester Jacques de Mey en waardijn Gerhardt Step van Huissen arriveerden vervolgens op 17 december te Keulen, om te doen wat op de Probationstag in oktober was voorgeschreven. Beiden werden eerst naar de 'Generalkreiswardein' verwezen. Ten overstaan van de waardijn van de Nederrijns-Westfaalse Kreits toonden ze met enkele proeven hun vakbekwaamheid.[6]

Daarna werd in Keulen alles vlot afgehandeld. Voor het ongeautoriseerd munten werd een boete van 80 rijksdaalders opgelegd, die uiteindelijk voor rekening kwam van de Batenburgse

Batenburg, daalder op naam van Matthias I (1612-1619), 1616, zilver, 47 x 47 mm 58,248 gram (vierkante afslag, NNC DNB-00697)

muntmeester Jacques de Mey. Voorts werden muntmeester en waardijn gevraagd hun 'Geburtsbrief' voor te leggen. Volgens de 'Reichsmünzordnung' was elke kandidaat verplicht een dergelijke verklaring van de lokale overheid of de pastoor te tonen, als bewijs voor geboorte uit een wettelijk huwelijk. De Mey verwees naar de reeds op de Probationstag in mei 1615 overgelegde stukken, terwijl Gerhardt Step zijn door het stadsbestuur van Huissen bezegelde 'geboortebrief' overlegde. De Batenburgse gevolmachtigde Dr. Hulß verzocht daarop de twee te beëdigen. De overige gevolmachtigden eisten echter dat de muntmeester eerst rekenschap moest afleggen voor het feit dat hij al sinds enige tijd te Batenburg had gemunt. Bovendien was hun ter ore gekomen dat aldaar kleine munten, misschien zelfs in de gehele Kreits verboden koperen stukken, waren geslagen. Muntmeester De Mey antwoordde dat hij op bevel van de heer van Batenburg enkele rijksdaalders had vervaardigd, nooit echter kleine zilveren of koperen munten. Bij deze bewering volhardde hij. Het wantrouwen van de heren was zeker niet ongegrond, vooral als men denkt aan het hierboven aangehaalde verbod van de Gelderse Staten van te Batenburg geslagen duiten en schellingen.

De gevolmachtigden namen tenslotte toch genoegen met de verklaringen van De Mey. Zodoende werd van de waardijn en de muntmeester de gebruikelijke eed afgenomen. Mochten de beweringen van de muntmeester achteraf onjuist blijken, dan hield men de

Batenburg, vier stuiver op naam van Matthias I (1612-1619), zonder jaar, zilver, 30 mm 4,058 gram (NNC NM-02268)

Batenburg, drie kreuzer op naam van Matthias I (1612-1619), zonder jaar, zilver, 21 mm 2,099 gram (NNC NM-02282)

mogelijkheid open om alsnog een straf op te leggen. Vervolgens werden beiden met nadruk aan hun plichten herinnerd, zoals die in de 'Reichsmünz- und Probationsordnung' waren vastgelegd. Wat betreft de Nederrijns-Westfaalse Kreits stond niets de hervatting van de Batenburgse muntslag meer in de weg.

Met en zonder goedkeuring

Volgens het op de Probationstag van mei 1617 overgelegde waardijnregister, was de Batenburgse muntslag op 3 januari van dat jaar hervat. Jacques de Mey verwerkte bij deze gelegenheid 65 mark Keuls (één mark is 233,856 gram) tot

rijksdaalders.[7] Tot 27 april werden in totaal 556 mark zilver tot daalders vermunt, hetgeen overeenkomt met ongeveer 4450 stuks. Behalve daalders vervaardigde muntmeester De Mey ook aanzienlijke hoeveelheden schellingen. Tussen 7 januari en 27 april werden 2093 mark van deze denominatie geslagen.[8]

Muntmeester De Mey heeft echter naast de in het waardijnregister opgevoerde stukken andere munten geslagen. Zo berichtte de gevolmachtigde van het hertogdom Gulik dat 'underm gepreg von wolgemelten Herren Abten zu Werden Imgleichen zu Thoeren unnd Batenberg newe Vierschillinge und Viersteuffers zu dem Thorische unnd Badenburgische drey Kreutzers pfennig' waren uitgegaan. Deze munten kwamen, wat betreft hun gewicht en gehalte, niet overeen met de bepalingen van het Rijk en de Kreits. Omdat de stukken bovendien zonder voorafgaande goedkeuring van de Nederrijns-Westfaalse Kreits in omloop waren gebracht, werden alle leden van deze en de naburige Kreitsen dringend verzocht de munten binnen hun machtsbereik te verbieden. Daarnaast werd de muntheren, onder wier naam en wapen deze stukken waren uitgegaan, opgedragen de schuldigen te straffen, vooral ook om zichzelf van elke verdenking te zuiveren. Verder waren ze verplicht op de volgende bijeenkomst de muntbus te presenteren.[9]

De Batenburgse afgevaardigden hebben blijkbaar, anders dan voorgeschreven, alleen het door Gerhardt Step opgemaakte waardijnregister overgeleverd. Door het ontbreken van de muntbus konden de geslagen munten niet worden gecontroleerd. Om toch aan harde feiten te komen, werden enkele Batenburgse stukken uit de omloop gehaald en door de Kreitswaardijn onderzocht.[10] De 4-stuiver-stukken bleken daarbij over een gehalte tussen 417/1000 en 446/1000 te beschikken. Twee onderzochte schellingen kwamen beide uit op 583/1000, hetgeen betekende dat hun gehalte overeenkwam met dat van de Nederlandse roosschellingen. Het gehalte van de Batenburgse 4-stuiver-stukken daarentegen was nog lager dan dat van de Groninger flabbe van vier stuiver. Het valt op dat Jacques de Mey en zijn schoonvader Hendrik Wijntgens, sinds 1613 muntmeester van Thorn, op deze Probationstag waren beschuldigd van het munten van precies dezelfde drie denominaties buiten de Nederrijns-Westfaalse Kreits om.[11] Dit doet vermoeden dat er enige vorm van samenwerking tussen de twee muntmeesters had plaatsgevonden.

Gevangen

Maximiliaan van Bronkhorst maakte vervolgens gebruik van de door de muntleden van de Kreits geboden mogelijkheid, zichzelf van elke verdenking te zuiveren, door hard op te treden tegen zijn muntmeester. Zo schreef hij al op 20 juni aan de directie van de Kreits dat hij Jacques de Mey had laten arresteren. Aangezien De Mey stelselmatig de hem ten laste gelegde muntmisdrijven ontkende, vroeg de heer van Batenburg de directie om hem een gewaarmerkte kopie van de bevindingen van de waardijnen op de laatste Probationstag, alsmede een exemplaar van elke muntsoort toe te sturen. Met deze bewijzen zou hij dan des te beter tegen de muntmeester kunnen procederen.[12] Daarmee kwam reeds na enkele maanden opnieuw een einde aan de Batenburgse muntslag.

Op de volgende Probationstag in oktober 1617 wendde Jacques de Mey's echtgenote zich met verwanten en vrienden tot de afgevaardigden van de muntleden. Zij vroeg de muntleden of zij met haar in plaats van haar ernstig zieke echtgenoot wilden onderhandelen over een schikking, wegens 'dasjenig was bißdaher gegen disen loblichen Creiß durch Ihne vergangen sein mochte.' Haar verzoek werd inderdaad ingewilligd.[13] Anna Wijntgens verzocht bovendien om de muntbus zo snel mogelijk te onderzoeken, zodat haar man met de resultaten tegenover de heer van Batenburg zijn onschuld kon aantonen. Uit haar verzoekschrift blijkt verder 'Dat den voors. muntmr. vanden Welgemelden Heere gearresteert synde, om Legitime redenen hier te lanck te verhalen, gedwongen is geweest hem te transporteren uuyt het ongefondert ten pretens arrest', hetgeen betekent dat Jacques de Mey inmiddels uit de gevangenis was gevlucht. Maximiliaan van Bronkhorst had daarom een dagvaarding laten uitvaardigen die overal werd opgehangen.[14]

Op de Probationstag waren, zoals gebruikelijk, de gepresenteerde muntbussen geopend en de inhoud onderzocht. De te Batenburg geslagen

schellingen en daalders bleken over het juiste gewicht te beschikten. Het gehalte van de Batenburgse schellingen kwam opnieuw uit op 583/1000. De rijksdaalders hadden een gehalte van 902/1000. Dit was zelfs 13/1000 meer dan de voorgeschreven ondergrens. Het spreekt vanzelf dat de controleurs niets hadden aan te merken op deze legale muntproductie.[15] Anna Wijntgens kon op deze Probationstag waarschijnlijk een schikking met de gevolmachtigden van de muntleden treffen. De kwestie duikt althans in de notulen van de Nederrijns-Westfaalse Kreits verder niet meer op.

Naar Nijmegen

Jacques de Mey, die van zijn zware ziekte herstelde, slaagde er vervolgens ook in het geschil met zijn muntheer tot een goed einde te brengen. Hoewel een voortzetting van de samenwerking uitgesloten was, kon men uiteindelijk tot een akkoord komen. Zo toonde De Mey op de Probationstag van oktober 1618 een document dat bewees 'daß er von seinem Hern mit guttem willen gescheiden' was.[16] Bij deze gelegenheid werd hij aangeduid als voormalige Batenburgse muntmeester. Vervolgens werd hij officieel van zijn eed ontslagen. In Batenburg werd De Mey als muntmeester opgevolgd door Laurens Rasière (1618-1622).

Het verbaast eigenlijk dat De Mey op deze Probationstag niet meteen door de Nijmeegse gevolmachtigde als stedelijk muntmeester werd gepresenteerd. Op 28 augustus 1618 was hij namelijk door het stadsbestuur van Nijmegen voor een termijn van twaalf jaar als muntmeester aangenomen en twee weken later officieel beëdigd. Daarbij werd vastgelegd dat hij aan de stad jaarlijks een bedrag van tenminste 2000 gulden zou betalen. De huishuur, de aanschaf van de muntgereedschappen, alsmede de onkosten voor het bezoeken van de Probationstage (zowel wat betreft zijn eigen persoon, alsook de waardijn) zouden geheel voor rekening van de muntmeester komen. Er werd uitdrukkelijk bepaald dat hij geen kosten in verband met de muntslag en het onderzoek van de muntbus de stad in rekening mocht brengen. Verder zouden de bepalingen van de instructie van zijn voorganger van kracht zijn, waarvan hem door het Nijmeegse stadsbestuur een kopie ter hand werd gesteld.[17]

Nijmegen, dubbele stuiver 1619. Zilver, 26 mm 2,022 gram (met klop stadswapen van Nijmegen uit 1620, TMNK 07946)

In dit document van 9 december 1601 was muntmeester Reinier Hanssen opdracht gegeven tien verschillende muntsoorten aan te maken. Naast dukaten, goudguldens, rijksdaalders, alsmede halve en vierde rijksdaalders, mocht hij ook hele en halve schellingen, hele en halve stuivers en duiten slaan. Verder werden de plichten van muntmeester, waardijn en de andere medewerkers op de Munt zeer uitvoerig besproken. De muntmeester was onder andere verplicht de Munt altijd open te houden en deze niet te sluiten wanneer er weinig werk was. Hij moest er verder op letten dat de munten behoorlijk rond waren en per stuk op het juiste gewicht uitkwamen. De muntstukken waren zorgvuldig te blancheren en dienden een schoon uiterlijk te vertonen.[18]

Weer in de fout

Jacques de Mey werd blijkbaar op de Probationstag in mei 1619 uiteindelijk door de muntleden van de Kreits als Nijmeegse muntmeester aangenomen.[19] Hij is, althans officieel, pas daarna met de aanmaak van schellingen, dubbele en enkele stuivers, alsmede duiten begonnen. De schellingen op naam van keizer Matthias I vertonen op de borst van de rijksarend het getal 10, waardoor men ze als tiende rijksdaalders wilde laten doorgaan. Deze muntslag zorgde echter voor veelvuldige klachten, met name wat betreft het gehalte van de geslagen stukken. De muntmeester werd derhalve, samen met waardijn Peter van Duiren, in het begin van 1620 opgepakt. Beide heren zijn echter al gauw weer vrijgelaten, waarna de muntslag in nog grotere omvang werd voortgezet. Naast dubbele en enkele stuivers, werden nu ook halve stuivers, achtstuiverstukken en goudguldens geslagen.[20]

Vooral de in grote hoeveelheden aangemaakte dubbele stuivers zorgden opnieuw voor

problemen. Behalve de Gelderse Staten bemoeide zich nu ook de Nederrijns-Westfaalse Kreits met deze munten. Het Nijmeegse stadsbestuur trok derhalve, na herhaalde waarschuwingen, op 21 juni alle muntijzers in en gelastte de muntslag onmiddellijk te stoppen. Reeds korte tijd later kreeg de muntmeester echter toestemming weer met het munten te beginnen. Van deze vergunning heeft De Mey blijkbaar dusdanig misbruik gemaakt, dat hij samen met de waardijn op 1 augustus 1620 opnieuw gevangen werd gezet. Terwijl Van Duiren vier weken later werd vrijgelaten, bleef de muntmeester in hechtenis. Jacques de Mey zag er in oktober van dat jaar blijkbaar geen andere uitweg dan er, net zoals in Batenburg, uit de gevangenis te vluchten en zich in het gebied van het Heilige Roomse Rijk in veiligheid te brengen. Het verbaast niet dat dit het einde van zijn muntmeesterschap betekende. Het Nijmeegse stadsbestuur besloot vervolgens de Munt opnieuw tegen een vergoeding van de Generaliteit te sluiten.[21]

Ook deze aanstelling heeft Jacques de Mey dus weinig geluk gebracht. Evenals enkele jaren tevoren in Batenburg, eindigden ook zijn activiteiten te Nijmegen met een vlucht uit de gevangenis. Hij heeft na deze hernieuwde mislukking niet meer gepoogd elders als muntmeester te worden aangesteld. Vervolgens zocht hij zijn geluk in West-Indië, waar hij in 1627 overleed.[22]

Noten

1. Landesarchiv Nordrhein-Westfalen (LAV NRW), Abteilung Rheinland, Niederrheinisch-Westfälisches Kreisarchiv, Münzhandlung XII, Akten nr 30, fol. 450-451.
2. Romondt, Ph.F.W. van 'Het muntmeestersgeslacht Wyntgens' *Maandblad van het Genealogisch-heraldisch Genootschap: De Nederlandsche Leeuw* 33 (1915) 201-204, nummer 7/8.
3. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 31, fol. 123v-124.
4. Jonghe, B. de 'Monnaies de Batenbourg' *Revue Belge de Numismatique* 69 (1913) 5-14, specifiek 12.
5. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 31, fol. 151, 172-173.
6. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 31, fol. 159v-160.
7. Kahnt, H. *Das große Münzlexikon von A bis Z* (Regenstauf 2005) 272.
8. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 31, fol. 479.
9. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 31, fol. 445v-446r.
10. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 31, fol. 453v-454r.
11. Wolters, J. *Notice historique sur l'ancien chapitre impérial des chanoinesses à Thorn* (Gent 1850) 63.
12. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 30, fol. 525-526.
13. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 31, fol. 476.
14. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 31, fol. 1.
15. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 31, fol. 483.
16. LAV NRW, Rheinland, Niederrh. Westf. Kr. XII, Akten nr 31, fol. 506r.
17. Passon, T. *De stedelijke Munt van Nijmegen 1457-1704* (Nijmegen 1980) 24.
18. Gropp, S. 'De stedelijke muntslag te Nijmegen 1601-1605' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 102 (2015) 153-176, specifiek 160-163.
19. Voogt, W.J. de 'Bijdragen voor de geschiedenis van de munt der stad Nijmegen' *Bijdragen voor vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* 5 (1865) 174-199, specifiek 186.
20. Passon (1980) 10, 57-59.
21. De Voogt (1865) 187-189; Lennartz, P. 'Die Probationstage und Probationsregister des niederländisch-westfälischen Kreises' *Numismatische Zeitschrift* 46 (1913) 1-84, specifiek 67.
22. Van Romondt (1915) 204.

Oriental Numismatic Society

ONS

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar

www.onsnumis.org

JAN PELSDONK

Alternatieve loonbetalingen in Drenthe en Louisiana

Boekbespreking

Toevallig is er de afgelopen maanden opvallend veel aandacht voor het gebruik van betaalpenningen. In deze jaargang van *De Beeldenaar* gaat Wiebe Nijlunsing met een reeks artikelen in op het gebruik van 'huismunten' door de Maatschappij van Weldadigheid en in *De Muntklapper* heeft Hendrik van Caelenberghe in een artikel de – inconsequent niet door Schulman in het handboek opgenomen – exemplaren van de Broeders van Liefde onder de aandacht gebracht.[1] Beide onderzoeken geven een goed overzicht van het gebruik van de betaalpenningen in deze twee instellingen.

In haar Engelstalige promotieonderzoek gaat Karin Lurvink een stap verder. Zij vergelijkt het systeem zoals gebruikt op katoen- en suikerplantages in de Amerikaanse staat Louisiana met dat in gebruik bij de turfwinning in Nederland; een rurale industrie zonder directe slavernij. In Louisiana werd ook fictief geld gebruikt. Dit in tegenstelling tot in Nederland, waar een systeem bestond waarbij arbeiders in tijden van weinig inkomsten 'op de lat' konden lenen in de winkel van hun werkgever.

Objectief

Opvallend genoeg ontbreekt aan het werk een historische context. Lurvink prijst zichzelf (p. 216) dat ze twee gebieden met elkaar vergelijkt, maar ze gaat geheel voorbij aan de historische component. De voorouders van de werkgevers van de onderzochte gebieden gebruikten in Europa ook geregeld fictief geld. Bijvoorbeeld op momenten dat er een tekort aan pasmunt optrad. Dit gebeurde al in de Middeleeuwen. Ook de rechten en plichten bij het gebruik van armengeld zijn in dit kader vergelijkbaar. Uit de Nieuwe Tijd zijn de tokens uit Engeland breed bekend en in Nederland kan worden gedacht aan de duiten van Van Lanschot en Bleyenstein. Dit zijn allemaal systemen gebruikt om mensen toegang te verschaffen tot eerste levensbehoeften, de lokale economie te stimuleren en tegelijkertijd in veel gevallen de bewegingsvrijheid met gedwongen winkelnering te beperken.

Grote verdienste van Lurvink is dat ze de systemen objectief beschrijft. Veel onderzoekers leggen de focus vooral op de negatieve kanten ervan. Bij Lurvink komen zowel de positieve als negatieve elementen duidelijk aan bod. Daarbij kaart ze een in de numismatiek zwaar onderbelicht element aan. Het gebruik van fictieve betaalmiddelen zoals huismunten krijgt in de numismatiek al weinig aandacht, maar systemen waarbij betalingen met munten worden vervangen door leningen en betalingen in natura worden vrijwel geheel genegeerd.

Inhoud

Lurvink begint met een verklarende uitweiding over 'to truck', dat niets met een vrachtauto te maken heeft, maar met ruilhandel. Het beschreven systeem van ruilhandel – vaak vergezeld van fictief geld – werd in de negentiende eeuw wereldwijd toegepast. Een arbeider werd daarbij geheel of gedeeltelijk uitbetaald in fictief geld, in levensbehoeften of indirect in goederen van een winkel, beheerd door de werkgever. Vaak werden goederen op krediet verstrekt waarna de schuld op een later moment werd vereffend door deze van de nieuwe verdiensten af te trekken. Het kwam voor dat werd uitbetaald in bonnen voor alleen de winkel van de werkgever. Het systeem van ruilhandel werd in Nederland in 1907 of 1909 (p. 14 en p. 213 geven verschillende jaartallen) afgeschaft en in 1908 in Louisiana (p. 14), maar in Amerika bleef het systeem nog tot in de jaren 1950 bestaan (p. 213).

In hoofdstuk 1 (pp. 22-34) wordt de geïsoleerde ligging (geografie en infrastructuur) van de gebieden bestudeerd. Hoofdstuk 2 (pp. 35-71)

beschrijft hoe met het systeem betalingen werden verricht. Zo ontvingen arbeiders die waren aangesteld voor een heel jaar in Nederland vaak stukloon op basis van het verrichte werk (p. 42), met al dan niet deels uitbetaling in fictief geld of in natura via de winkel van de werkgever. In 1891 ontvingen turfarbeiders gemiddeld een derde van het loon in muntgeld, 8% ontving in het geheel geen muntgeld (p. 67). Het percentage loon dat werd uitgegeven in de winkel van de werkgever schommelt tussen de 15 en 80% (p. 53). Op momenten dat arbeiders geen inkomen hadden (bijvoorbeeld door een strenge winter) ontvingen zij voorraden op krediet uit de winkel van de werkgever. Seizoenarbeiders werden – in tegenstelling tot permanent gehuurde mensen – wel uitbetaald in cash (p. 70). Hoofdstuk 3 (72-97) gaat in op de effecten van het systeem en het misbruik dat op de loer lag. Hoofdstuk 4 (98-134) beschrijft de baten en lasten van het systeem voor de werkgever. Er wordt ingegaan op de vraag waarom het systeem werd gebruikt als het niet diende om de bewegingsvrijheid van arbeiders af te remmen (p. 208). Het blijkt dat het vooral een praktische oplossing was bij financiële problemen. Het vormde een oplossing in tijden van schaarste van beschikbaar kleingeld. Geldtekort ontstond bijvoorbeeld door misoogsten en concurrentie van andere regio's en producten (zoals kolen). Hoofdstuk 5 (135-159) en 6 (160-179) tonen hoe het systeem functioneerde, waarbij het eerste hoofdstuk ingaat op de positieve zijden en het tweede op de negatieve zijden. Het werkte – zoals Lurvink (p. 209) treffend beschrijft – zowel als wortel (met positieve aantrekkingskracht voor de arbeiders) als stok (waarmee de werkgevers de arbeiders in het gareel hielden). Het diende om klandizie in de winkels (en de inkomsten van de eigenaar) te vergroten en arbeiders aan te trekken. Dankzij het systeem konden arbeiders ook in tijden van weinig inkomsten op krediet kopen, waarbij in Nederland de winkels meer waren gericht op het verstrekken van de eerste levensbehoeften. Soms voelden werkers zich uitgebuit. Prijzen in de winkels konden relatief hoog liggen en de boekhouding bij het fictieve geld-deel was lang niet altijd transparant. Het systeem werd gebruikt zolang de werkgevers de macht en mogelijkheid hadden. In de turfregio's heerste veel werkeloosheid, waardoor er weinig protesten tegen het systeem waren. Pas tijdens de Eerste Wereldoorlog steeg in Nederland de vraag naar arbeidskrachten. Uiteindelijk verdween het systeem hier het eerste, omdat de arbeiders mondiger waren. Hoofdstuk 7 (180-205) tenslotte, gaat in op de macht van racisme en sociale klassen. Op plaatsen waar de arbeiders geen vuist konden maken, bestond het systeem langer.

Tot slot

Uit haar onderzoek blijkt, dat uitbuiting via het systeem minder aanwezig was dan eerder werd aangenomen. Veel mensen ontvingen naast fictief - ook gewoon geld. Bovendien waren grote schulden ongewenst voor de werkgevers, omdat de arbeiders van plek konden wisselen.

Op de eerste pagina's, tussen pagina XVII en pagina 1, zijn twee ongenummerde pagina's opgenomen waarvan 1 met een verklarende woordenlijst. Daar verklaart ze drie woorden, waarbij ze een veelgemaakte fout maakt door bij het verklaren van de 'guilder' die munt gelijk te stellen met de florijn, een munt van 28 stuiver, dus met een aanzienlijk waardeverschil van bijna een halve gulden. Vervolgens is op pagina 1 voetnoot 2 totaal overbodig na voetnoot 1, wat de lezer te denken geeft over de rest van het werk. Wie zich echter nader verdiept in Lurvinks beschrijving van de praktijk van de systemen raakt al snel geboeid door het verhaal en vergeet deze kleine onvolkomenheden. In november 2017 heeft Lurvink haar onderzoek met verve gepresenteerd tijdens de jaarlijkse Van Gelder-lezing bij De Nederlandsche Bank en dit boek vormt de papieren neerslag. Het is een uitermate interessant werk dat zowel licht werpt op het gebruik van fictief geld als op loonbetalingen in Nederland.

Lurvink, Karin 'Beyond Racism and Poverty. The Truck System on Louisiana Plantations and Dutch Peateries, 1865-1920' *Studies in Global Slavery* 3 (Brill, Leiden/Boston 2018) ISBN 978-90-04-35180-6 (hardback) € 124.

Noot

1. O.a. Nijlunsing, Wiebe 'Een standbeeld voor een munt: het koloniegeld van Willemsoord' *De Beeldenaar* 42-2 (2018) 69-72; Nijlunsing, Wiebe '"Winkelgeld" in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid' *De Beeldenaar* 42-3 (2018) 146-154; Van Caelenberghe, Hendrik 'Deus Charitas Est, het gebruik van metalen huismunten door de Broeders van Liefde' *De Muntklapper* 98 (april-juni 2018) 1, 3-11; Schulman, Jacques *Handboek van de Nederlandse munten 1795-1975* (Amsterdam 1975).

JOHAN MEVIUS

Numismatisch Speurwerk 48

Oplossingen

Geen oplossingen, tips of enige hints dit keer. Volgende keer hopelijk weer. Bij gebrek aan oplossingen dan maar een huishoudelijke mededeling: de 'looptijd' van *De Beeldenaar* is twee maanden (zesmaal per jaar). In het ongunstigste geval kan het wel vier maanden duren voor uw aanvraag wordt behandeld. *La patience est une vertu*.

Nieuwe vragen

De eerste vraag betreft een bronzen slagpenning, diameter 60 mm, de architect-graveur Giovanni Battista Piranèse (1720-1778) herdenkend. Op de keerzijde zien we een werk van deze Italiaan, *Les Prisons Imaginaires*. Vermoedelijk is het een Franse penning uit de tweede helft van de twintigste eeuw (1978?). Wie is de maker? Zijn initialen, J.B., staan op de voorzijde. De keerzijde is fotografisch wat verminkt overgekomen.

Het tweede voorwerp is een vrij dikke gietpenning, 136,25 gram en een diameter van 48 mm. Een vrouwenhoofd (met hoed?) siert de voorzijde. Op de keerzijde linksonder: SARA 50 en ruimte voor inscriptie. Het thema moge duidelijk zijn. Maar wie is de medailleur? En van wanneer dateert deze penning? De inzender heeft een stukje papier waarop onduidelijk een naam staat die waarschijnlijk eindigt op '...ius'. Marion Gobius is het niet en de redacteur van deze rubriek ook niet...

Het derde exemplaar toont Johan Wilhelm van Hulst, 107 jaar oud geworden, was directeur van de Hervormde Kweekschool te Amsterdam, recht tegenover de Hollandsche Schouwburg, aan de Plantage Middenlaan. Johan staat, enigszins ruw geportretteerd op deze bronzen gietpenning waarvan de diameter mij ontbreekt. De keerzijde toont Christus die met open armen de mens ontvangt. Het omschrift is: WAS ONS HART NIET - BRANDENDE IN ONS. Gesuggereerd is de jaren '60 van de vorige eeuw en als medailliste Greet Taal die ooit heeft gestudeerd op de Hervormde Kweekschool. Wie kan dit bevestigen of heeft meer informatie?

Voor de verandering sluit ik af met een vraag en tegelijk het antwoord. Een messing muntge-

Penning over Giovanni Battista Piranèse (1720-1778), brons, 60 mm

Sara, brons, 48 mm

Johan Willem van Hulst, brons

Muntgewicht, messing, 16 x 16 mm

wichtje van ± 16 x 16 mm. De inzender kan dit gewichtje niet vinden in de publicaties van Houten en Wittop-Koning. Dit muntgewichtje is gemaakt door Lenaert IV van der Gheere (1579-1621). Weegt het stuk circa 3,82 gram, dan is het voor een cruzado uit Portugal, periode 1562-1583, en voor Sao Vicente uit de periode 1555-1578. Het muntgewicht voor de dubbele cruzado weegt ongeveer 7,65 gram.

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Jim van der Meer Mohr, Herman Gerritsen, Geer Steyn, Jan Pelsdonk.

Nieuws

Atelierbezoeken

In juli wordt, vanwege de zomervakanties, geen atelierbezoek georganiseerd. Op zaterdag 25 augustus wordt de draad weer opgepakt met een atelierbezoek bij de veelzijdige kunstenaar Marina Radius in Rotterdam; zie www.marinaradius.nl. Op 29 september worden de deelnemers ontvangen in het prachtige nieuwe atelier van de bekende keramist Henk Wolvers in 's-Hertogenbosch voor een nieuwe en andere kijk op keramiek èn op kleinplastiek en penningen. Zie www.henkwolvers.com

Deelnemers (in volgorde van opgave) zullen tijdig per e-mail worden ingelicht over adres, tijdstip en dergelijke. Opgave of contact via www.tomsenders.nl of tomsenders@planet.nl.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder - numismatisch expert - beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282–28
1030 Bruxelles
✆ *+33 659 604 736*
✉ *coinadvisor@yahoo.co.uk*

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo
24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)
✆ *+41 223 109 197*
✉ *palombo.geneve@gmail.com*

Comptoir Marseillais de Bourse
22 la Canebière
13001 Marseille (France)
✆ *+33 491 549 394*
✉ *palombo@wanadoo.fr*

Change et Numismatique Toulonnais
28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)
✆ *+33 494 935 136*
✉ *comptoirdechange@wanadoo.fr*

Échte munten koopt u bij de leden van de

Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Bezoek ook onze website

www.nvmh.nl

De NMVH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaar op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NMVH-lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen, tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NMVH-lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen, warvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of hoort te twijfelen.
- Een NMVH-lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NMVH-lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NMVH-lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1753. JOHANNES CRAMER AANVAARDT HET MUNTMEESTERSCHAP TE HARDERWIJK. Door B. van Swinderen

Vz. Drie geldkisten met teken van de Zon (goud), de Maan (zilver) en Venus (koper) temidden van Minerva, Mercurius en oranjeboom. Omschrift: MONETA.GELRIAE.PALLADIIS.SA.GRATA. waarin verwerkt het chronogram MLILLDIIC=1753. In de afsnede: HARDEROVICH met signatuur B.V.S. Kz. Tussen de wapens van Gelderland en Cramer: GUBERNATRICI, / CONSILIAR:& / IIIVIR:AER AR:PUBLIC: / CURANTIB: / HOC OPERIS SUI /AUSPICIUM / D / I. CRAMER M. zilver, 39 mm., 23,55 gram.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Postzegel- en Muntenveiling Weesp

Reeds 75 jaar uw partner in de filatelie en numismatiek

www.nmv.nl

Nederlands grootste veilinghuis voor postzegels en munten
Gratis taxatie van uw collectie ook bij u aan huis mogelijk.
Vier maal per jaar internationale veiling met cliënten van over de hele Wereld.
Hoge opbrengsten voor topmateriaal van welk land dan ook.
Ook directe verkoop mogelijk desgewenst tegen contante betaling.

U WILT TOCH OOK DE HOOGSTE PRIJS VOOR UW KOSTBAARHEDEN!!

Leeuwenveldseweg 14a 1382LX Weesp 0294-433020 info@npv.nl

De Beeldenaar

42

september | oktober 2018 | nr 5

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op een veiling?
Veel tevreden inzenders gingen u voor...!

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

Van oudsher het adres voor het veilen van Munten, Penningen, Onderscheidingen & Papiergeld

Denkt u erover uw collectie ter verkoop aan te bieden? Wij informeren u vrijblijvend.

Vraag onze hardcover catalogus aan!

www.schulman.nl

Herengracht 500 - 1017 CB - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - email: auction@schulman.nl

De Beeldenaar 42
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Stichting De Beeldenaar
p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer E. Wilschut, p/a Paul Gabriëlstraat 109, 2596VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer R.J. de Goeje, Couwenhoven 4412, 3703EK Zeist, tel. 030 6992736, rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën, Loek Boezelijn, Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Willem van den Nieuwenhof, Tom Senders en Fran Stroobants.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 27; binnen Europa: € 39; buiten Europa: € 45. Losse nummers € 6.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

212 Discordia maximae dilabuntur
> Jan Pelsdonk

213 Jubileumpenning genootschap ontworpen door Frank Letterie
> Herman Gerritsen

217 Lutherse avondmaalspenning uit Delft
> Harry Donga

219 Hoe stad-Groningse muntmeesters werden geboren en jaartallen konden ontstaan
> Jan van der Wis

227 Munster 2018
> Marcel Overdijk

231 Het eerste koloniegeld van Veenhuizen
> Wiebe Nijlunsing

235 Bakenloodjes van De Mijl en SAS
> Allex Kussendrager

239 Atelierbezoeken april en mei 2018
> Jan Paul Kruimel & Jack Visker

242 Schulman weer op de PAN 2017
> Jim van der Meer Mohr

243 Het genootschap in Zwolle
> Michel Kok

245 Portretpenning Malala Yousafzai door Jet Schepp
> Hans de Koning

250 Stormramp 1953. Boekbespreking
> Karel Soudijn

251 Numismatisch speurwerk 49
> Johan Mevius

253 Nieuws

JAN PELSDONK

Discordia maximae dilabuntur

Penningen zijn – zoals dit tijdschrift weer eens mooi toont – tamelijk verschillend van uiterlijk en compositie. Vreemd genoeg geldt dit ook voor euromunten. Dan rijst al snel de vraag waar munten tegenwoordig nog voor bestemd zijn; de circulatie of de verzamelaarsmarkt? In ieder geval hebben zij verassend genoeg amper van doen met het streven naar eenheid in Europa. Het ene land doet de centen en twee centstukken in de ban en slaat ze alleen nog om verzamelaars te dwingen setjes te kopen, terwijl er in het andere land zonder problemen mee betaald kan worden. Wat verzamelaarsuitgiften betreft vraag ik mij nu al ruim tien jaar af waarom het niemand lukt om een Europa-brede, uniforme serie herdenkingsmunten uit te geven. Met gestandaardiseerde afmetingen en waardes. Helaas, al die munten van goud, zilver en een veelheid aan andere metalen zijn alleen wettig betaalmiddel binnen het uitgevende land (weer zoiets eigenzinnigs) en tonen een grote willekeur in verschijningsvormen.

Dit gebrek aan eenheid lijkt verassend veel op de verscheidenheid in muntslag binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden. Ook daar werden in sommige munthuizen munten geslagen die afweken van de standaard binnen de Republiek. Een mooi voorbeeld is het muntstuk van vijf stuiver, dat in een van de artikelen in dit tijdschrift nog even voor het voetlicht komt. De vaak op munten weergegeven lijfspreuk van de Republiek, *concordia res parvae crescunt*, in de Franse tijd zo mooi vertaald met *eendragt maakt magt*, kent een vervolg dat vrijwel altijd veronachtzaamd wordt: *discordia maximae dilabuntur*. Ik kan u daarvan uiteraard de vertaling geven, maar blijkbaar is niemand daarin geïnteresseerd en is het ook na al die eeuwen nog even moeilijk om even de koppen bij elkaar te steken en de muntslag daadwerkelijk te uniformeren.

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door Schulman B.V.

Nederlands-Indisch Gouvernement 1816-1949. Willem II 1840-1849. Stempelproef van de Duit 1790 'oud provinciaal type van Utrecht', geslagen tussen 1840-1843. Voorzijde: gekroond stadswapen met schildhouders. Keerzijde: monogram van de Compagnie; onder jaartal, boven sterretje. Geslagen op een bustdollar (acht realen) uit 1803, Mexico, met CAROL IIII.

Niet in Scholten. Zeer fraai, instempeling Prachtig. Van de allerhoogste zeldzaamheid. Uit veiling Schulman 289, van 7 maart 1989, nummer 376. Uit de collectie Berkman. De collectie Nederland-Overzee van wijlen de heer J. Berkman zal verdeeld ter veiling worden aangeboden in de veilingen 357 t/m 360 van Schulman B.V. te Amsterdam.

HERMAN GERRITSEN

Jubileumpenning genootschap ontworpen door Frank Letterie

Voor de leden van de jubileumcommissie die in 2014 plannen maakten voor het 125-jarig bestaan van het genootschap in 2017 stond al snel vast dat bij die gelegenheid een speciale penning hoorde. Dat past bovendien in een traditie – toen het genootschap in 1917 en in 1942 respectievelijk 25 en 50 jaar bestond werd dit gevierd met een daarvoor ontworpen (slag)penning, terwijl Marianne Letterie voor het eeuwfeest in 1992 een prachtige bronzen gietpenning ontwierp.[1] De laatste penning vond zijn weg naar 135 van de ongeveer 420 leden; bijna een derde deel.[2]

Een gegoten penning zo maar aanbieden aan alle leden paste ook dit keer niet in het budget en zou ook nu niet aansluiten bij het interessegebied van veel van de leden. Een speciale geslagen penning op het formaat van ongeveer een vooroorlogse rijksdaalder (38 mm) zou meer aansluiten bij de ervaringswereld van de leden en zou wellicht wel bij de financiële ruimte van het genootschap passen.

Uiteindelijk werd gekozen een slagpenning als geschenk voor alle leden te laten ontwerpen en daarnaast een gietpenning waarop de leden konden inschrijven. Maar hoe vind je als genootschapsbestuur twee kunstenaars die ideaal passen bij deze opdrachten? Muntverzamelaars hebben over het algemeen weinig zicht op de wereld van de moderne penningen, ondanks dat de Vereniging voor Penningkunst (VPK) en het genootschap samen *De Beeldenaar* uitgeven en er meer dwarsverbanden zijn. Aan het VPK-bestuur is gevraagd of ze hierover met leden van de jubileumcommissie wilde meedenken. Zo werd het idee geboren om een gietpenning uit te brengen voor de leden van beide verenigingen. Hiervoor is gezamenlijk het thema bepaald en een kunstenaar gezocht. Pier van Leest heeft de KNGMP-VPK-gietpenning ontworpen. De penning is uitgebracht in de reeks inschrijfpenningen van de VPK, waarvoor dit keer leden van zowel VPK als genootschap konden inschrijven.[3]

Marianne Letterie, Eeuwfeest Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde 1892-1992. 1991, brons, gegoten, 94 mm

Slagpenning

Over een kunstenaar voor de jubileum-slagpenning voor de genootschapsleden is eveneens overlegd tussen de jubileumcommissie en het VPK-bestuur. Uiteindelijk werd unaniem voor Frank Letterie uit Vorden gekozen. De beeldhouwer-medailleur Franke Tjitse Siegfried Letterie (Den Haag, 1931) heeft een breed oeuvre aan penningen op zijn naam staan.[4] Hij is bovendien een van de weinigen die veel ervaring heeft met de eisen aan ontwerpen voor slagpenningen zoals het reliëf. In 2003 verscheen van de hand van Peter Thoben een uitgebreid geïllustreerde monografie over de toen 72-jarige Letterie, zijn beelden in de openbare ruimte en zijn penningen.[5] Ook na het verschijnen van dit boek heeft Letterie zijn oeuvre gestaag uitgebreid met nieuwe beelden en penningen.

Frank Letterie, Simone Kramer. 2015, brons, gegoten, 87 mm

Frank Letterie, K.P. van der Mandelepenning. 2009, brons, gegoten, 76 mm (collectie NEPK1727)

Frank Letterie, Jaap Ploos van Amstel 90 jaar. 2016, brons, 70 mm

Frank Letterie, Nederlands Oogheelkundig Gezelschap. 2018, brons, 90 mm

Tijdens het gesprek ter voorbereiding van dit artikel telden de kunstenaar en ik zeker nog zo'n 15 à 20 penningen die hij de laatste vijftien jaar heeft ontworpen, waaronder ongeveer de helft in opdracht. Voorbeelden hiervan zijn de huwelijkspenning Van Es (2007), KP van der Mandele (2009), Gemeente Berkelland (2009), Albert Schweitzer Ziekenhuis (2009), Simone Kramer (2015), Jaap Ploos van Amstel 90 jaar (2016), Nederlands Oogheelkundig Gezelschap (2018) en de Zwanenbroederspenning (2016) voor de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, die in 2018 zijn 700-jarig bestaan viert (zie de voorgaande aflevering van *De Beeldenaar*). Veel van het recentere werk is ook afgebeeld in *De Beeldenaar*.

De kunstenaar kreeg als informatie voor het ontwerp voor de genootschapspenning mee: 'het genootschap bestaat 125 jaar' en 'laat de essentie van het genootschap (verzamelen van munten en penningen / onderzoek en kennisverspreiding van numismatiek) tot uiting komen'. Gekozen werd voor een diameter van 40 mm en uitvoering in brons, met enkele exemplaren in zilver. Ook werd gevraagd in het ontwerp gelegenheid te bieden voor een beperkte inscriptie. Daarbij werd ook gedacht aan een eventuele bijzondere jubileumpostzegel; ook in 1992 was immers een bijzondere zegel uitgebracht. Letterie zag deze wensen niet als beperkend voor zijn ontwerpen als kunstenaar. Een slagpenning van 40 mm geeft mogelijkheden – eerdere slagpenningen van Letterie waren ook op 40 en zelfs 30 en 20 mm uitgevoerd. De formulering en het overleg met Letterie was rond in april 2016. Daarmee was er een periode van ruim een jaar beschikbaar voor het ontwerp, het maken van de stempels en het slaan van 500 bronzen en 50 zilveren exemplaren tot de datum van het jubileumcongres (16 en 17 juni 2017) waar het genootschap de penning aan de leden wilde uitreiken.

Ontwerpen

In de zomer van 2016 is Letterie aan de slag gegaan. Inlezen in materiaal over het genootschap, laten bezinken, schetsen, schuiven met beeldelementen en tekstdelen enzovoorts. Begin september 2016 had hij schetsen waarover hij wel wilde praten. 'Ze zijn niet definitief, maar dit is waar ik aan denk', lichtte hij toe. De voorzijde van de penning was meteen raak. Twee personen die aan de hand van literatuur met hun verzameling bezig zijn – een directe verbeelding van verzamelen en onderzoek. Daar is dan eigenlijk ook niets meer aan veranderd.

De keerzijde toont een aantal nog ruw geschetste munten dan wel penningen, met een

Eerste schetsontwerpen voor- en keerzijde

Vierde versie ontwerp keerzijde

inscriptievlak waarin gelegenheid en jaartal. 'Met afbeeldingen van goedgekozen munten en penningen ervaren de leden affiniteit – ieder zal daarin zijn of haar interessegebied herkennen'. Na enige tussenstadia werd een evenwichtige oplossing voor de teksten gevonden: de naam van het genootschap naar de voorzijde langs de rand en de gelegenheid en jaartal boven en onder op de keerzijde. De munten en penningen lopen speels over de rand van het inscriptievlak – dat ook een bankbiljet zou kunnen verbeelden – en laten voldoende ruimte om wanneer gewenst een tekst te doen graveren.

Letterie heeft zijn definitieve schetsen vervolgens vertaald in een ontwerp in klei. Al vele jaren steekt hij de afbeelding en tekst direct in een droge schijf gebakken klei. Hoewel de stempels voor de uiteindelijke penning met een diameter van 40 mm gemaakt moeten worden, is het gebruikelijk het ontwerp voor een slagpenning op een handzamer, groter formaat te maken. Met behulp van een reduceermachine wordt het ontwerp dan afgetast om een stempel op kleinere diameter te frezen. Letterie heeft de ontwerpen gesneden in ronde schijven klei van ongeveer 115 mm, waarmee de verkleiningsfactor ongeveer drie bedraagt. Een factor tussen drie en vijf is volgens de medailleur en stempelsnijder Wienecke, die alle mogelijkheden en grenzen van de reduceermachine op zijn duimpje kende, ideaal.[6]

Definitief ontwerp genootschapspenning, gips, 115 mm

Letterie in zijn atelier met het gipsmodel

Frank Letterie, Genootschapspenning met inscriptie. 2017, zilver, 39 mm

Frank Letterie & Lei Lennaerts, Herdenkingspostzegel Genootschap met frankeerwaarde 1. 2017, 30 x 40 mm

Presentatie

Het uiteindelijke ontwerp is door het bestuur en de leden zeer goed ontvangen. Voor de munten en penningen die op de keerzijde zijn afgebeeld is gekozen voor iconische stukken uit de numismatiek – antieke en middeleeuwse munten, een renaissancepenning, de provinciale tijd, het koninkrijk, de VOC, en de bekende moderne *Shakespearepenning* van Esser, uitgegeven door de VPK. De expliciete afbakening van 'ruimte voor inscriptie' nodigt uit om daadwerkelijk een inscriptie te plaatsen. Het bestuur van het genootschap doet dat dan ook geregeld.
De stempels zijn verzorgd door de firma Mauquoy te Grobbendonk in België, die ook de 500 bronzen en 50 zilveren exemplaren geslagen heeft.

Tijdens het feestelijk congres hebben alle aanwezige leden een bronzen exemplaar ontvangen, terwijl de penning aan de niet-aanwezige leden is nagestuurd. Ook zijn de eerste 36 zilveren exemplaren uitgereikt met inscriptie: aan de sprekers tijdens het congres, aan leden van de diverse commissies, en aan verdere personen die zich in deze periode voor het genootschap verdienstelijk hadden gemaakt.

De postzegel op basis van dit ontwerp is er ook gekomen. Bestuurslid Lei Lennaerts heeft binnen het kader dat PostNL stelt aan ontwerpen van derden een ontwerp ingediend dat qua lettertype en grijsstelling aan de PostNL-eisen voldeed en door Letterie akkoord werd bevonden. Hiervan zijn 100 velletjes van 10 exemplaren besteld, die grif voor € 10 per vel hun weg naar de leden gevonden hebben. Een heel bijzondere herdenkingszegel.

Samenvattend kan gesteld worden dat de slagpenning voor alle leden, al dan niet met inscriptie voor personen die zich bijzonder verdienstelijk gemaakt hebben, een bijzonder geslaagde herinnering aan het 125-jarig jubileum vormt.

Noten

1. Purmer, Dick 'Bezoekerspenning voorjaarsvergadering KNGMP 2001 en haar voorgangers' *De Beeldenaar* 26-4 (2002) 180-184.
2. Eekels-Wiegel, A.M. 'Marianne Letterie. Haar werk en de jubileumpenning van het Genootschap' De Beeldenaar 15-5 (1991) 418-423.
3. Senders, Tom 'VPK-KNGMP: een klop op een penning! Inschrijfpenning 2017' *De Beeldenaar* 41-3 (2017) 103-106.
4. Heins, K.H. 'Franke Tjitse Siegfried Letterie' *De Geuzenpenning* 21-3 (1971) 39-41; Merx, Ad, 'Frank Letterie en een keuze uit zijn penningen' *De Beeldenaar* 20-6 (1996) 243-251.
5. Thoben, Peter *Frank Letterie – Het leven in brons, beelden en penningen* (Eindhoven 2003).
6. Wienecke, Johannes Cornelis 'Over het gebruik van de verkleinbank in de hedendaagsche stempelvervaardiging' in: Marie-Astrid Pelsdonk (red) *Johan Cornelis Wienecke 1872-1945 medailleur en stempelsnijder* (Herent 2017) 69-73.

HARRY DONGA

Lutherse avondmaals-penning uit Delft

Onlangs was bij het bekende veilinghuis van Schulman in Amsterdam een, volgens de catalogus, 'religieuze penning' te koop. Het stuk toont geen jaartal en is gedateerd als zeventiende/achttiende-eeuws. De omschrijving stelde mij direct al voor een belangrijke vraag: is deze penning eigenlijk niet een zogeheten avondmaalsloodje? In het bijzonder de tekst aan beide zijden van de penning gaf mij daarop het antwoord. Hieronder zal ik uiteenzetten dat deze penning inderdaad een klassiek avondmaalsloodje is, waarschijnlijk uit Lutherse kring. Volgens de Schulman-catalogus is het een penning in messing gegoten met aan beide zijden bijbelteksten en aan één zijde een bijbelse voorstelling.[1]

Boete

De penning heeft aan de voorzijde als omschrift: DOET BOET . EÑ GELOOFT DEN EVANGELI . MAR . C . 1 . 15, oftwel: Doet boete ende gelooft den evangelium, Marcus caput [=hoofdstuk] 1:15. Deze tekst is te vinden in het evangelie van Marcus hoofdstuk 1:15 'Bekeert u en gelooft het evangelie'. In de Lutherse vertaling van 1648 staat: 'doet boete ende gelooft aen 't Evangelium'. Deze laatste tekst komt letterlijk het dichtst bij het omschrift en deze vertaling van Luther doet ook het meeste recht aan de opvattingen van Luther over wat boete ten diepste is.[2] Hij komt uiteindelijk tot het besef dat het in de boete gaat om het innerlijk berouw van de mens en ziet het hele leven één grote boetedoening. Deze gedachten zijn prominent te vinden in de beroemde 95 stellingen die Luther in 1517 publiceerde in Wittenberg. Luther verbond dit begrip ook met de viering van het avondmaal en de voorbereiding daarop. Voordat een christen aan het avondmaal deelnam, diende hij te biechten of boete te doen. Dat kon door persoonlijk met de predikant te spreken en mee te delen wat het hart bezwaarde. Maar het kon ook – vooral toen de aantallen communicanten (deelnemers) aan het avondmaal groter werden – door het bijwonen van de boetedienst, meestal op zaterdagavond. Deze praktijk bij de viering van het avondmaal zou je eerder bij kerken van Calvinistische huize verwachten dan bij Lutherse kerken. Buiten Nederland is dat bij lutheranen inderdaad niet het geval. De lutheranen in Nederland staan in de lutherse wereld dus alleen. In sommige Calvinistische kerken – zoals de Waalse gemeenten in Nederland – werd eveneens gebruikgemaakt van avondmaalspenningen (bij de Walen mereaux genoemd). In zowel deze Waalse gemeenten als in de Lutherse kerk in Nederland is dit gebruik in de negentiende eeuw afgeschaft. Er zijn nog steeds Presbyteriaanse kerken in Engeland en in de Verenigde Staten die er gebruik van maken. Het omschrift van de voorzijde van de penning gaat dus om boete en geloof. Dat de afbeelding op de voorzijde deze tekst ondersteunt zal ik straks nader uitleggen.

Recent ontdekte avondmaalspenning van de Lutherse gemeente in Delft. Messing, gegoten, 36 mm, 8,58 gram

Vergelijking

Eerst onderzoeken wij de tekst aan de keerzijde. Deze tien regels tekst zijn de volgende. 1 COR . XI . 2 . 8 / DE MENSCH PR / OEVE HEM SELVEN . / EÑ ALSO ETE HI VAN / DESEN BRODE . EÑ DR / INCKE UIT DESEN DR / INCK BEKER WANT / WIE ONWEERDICH / LICK EET EN DR / INCK . ETC. Deze tekst is te vinden in 1 Corinthiërs 11:28 en 29. 'Maar ieder beproeve zichzelf en ete dan van het brood en drinke uit den beker. Want wie eet en drinkt, eet en drinkt tot zijn eigen oordeel, als hij het lichaam niet onderscheidt'. In de Luthervertaling van 1648 staat het als volgt: 'Maer de Mensch beproeve hem selven; ende also ete hy van dit broot ende drincke van desen kelck: want wie onweerdelyck eet ende drinckt die eet en drinckt hem selven het oordeel daermede dat hy niet en onderscheydt het lichaam des Heeren'. Deze tekst sluit naadloos aan bij het omschrift aan de voorzijde. Volgens de lutherse confessie is Jezus echt aanwezig in brood en wijn dat in de viering van het avondmaal wordt gedeeld. De voorstelling aan de voorzijde onderstreept de tekst. Twee vrouwen verbeelden het geloof (links, met wereldbol, kruis en lam Gods) en de boete (rechts, biddend of smekend). Middenboven staat in een stralende wolk tussen het omschrift het tetragrammaton JHWH, de naam van God. De tekst aan deze keerzijde benadrukt dat deelnemen aan het avondmaal om boetedoening en het juiste geloof vraagt.

Het avondmaals-loodje – of de avondmaalspenning – is in Nederland vanaf halverwege de zeventiende eeuw in gebruik geweest bij de Lutherse gemeente en ook wel bij de Waalse gemeenten. Het was bedoeld om uitgereikt te worden na een openbare boetedienst en moest vervolgens weer worden ingeleverd bij het avondmaal. Zo kon de dienstdoende ouderling zien dat de communicant naar behoren en waardig aan het avondmaal kon deelnemen. De bekende penningen tonen vaak het zegel van de betrokken gemeente, een zwaan, een kaars, een doornenkroon of tekst.[3] Sommige exemplaren, zoals het Amsterdamse, droegen geen plaatsnaam of confessionele signatuur. Het materiaal kon zowel lood, messing, koper of zelfs zilver zijn.

Avondmaalspenning van de Lutherse gemeente in Delft. Tin/lood, 35 mm

Delft

Als we de thans bekende stukken overzien, vertoont er één grote verwantschap: het avondmaalsloodje uit Delft. De keerzijde van het Delftse loodje vertoont zeer grote overeenkomst, ook al is er een enkel verschil zoals het gebruik van het woord beker of kelck. Ook visueel vertoont de tekst grote gelijkenis. De rechtstreekse verwijzing naar 1 Corinthiërs 11 ontbreekt maar het gaat hier wel om dezelfde tekst. Op de voorzijde verwijst het Delftse loodje naar het zegel van de gemeente waarop ook het zegevierende lam Gods met de kruisvaan te zien valt. Ook is de ondergrond een bloeiende tuin.[4] Het voorzijde-omschrift toont dat het hier om de avondmaalspenning van Delft gaat: . VOOR . DE . COMMVNICANTEN . VAN . DELF.

Op onze penning is zowel het kruis als het lam te aanschouwen. Hoewel er dus geen verwijzing naar een gemeente te ontdekken valt, is er in tekst en symboliek samenhang te bespeuren met het Delftse loodje, dat overigens van ongeveer dezelfde afmeting is. Op grond van de overeenkomsten kan de religieuze penning prima worden toegeschreven als avondmaalspenning van de Lutherse gemeente Delft.

Noten

1. Schulman B.V., veilingcatalogus 355 (maart 2018) lot 823.
2. Hiebsch, Sabine 'Tastbaar geloof, Avondmaalsloodjes in Nederlandse lutherse gemeenten' *Van Pakhuis tot preekhuis* (Zoetermeer 2013).
3. Donga, Harry & Carel van den Berg *Geslagen verbeelding, Lutherse penningen in Nederland* (Hilversum 2010); www.luthersepenningen.nl.
4. Schendelaar, J.K. *Lutherse kerkzegels in Nederland* (Utrecht 2000).

JAN C. VAN DER WIS

Hoe stad-Groningse muntmeesters werden geboren en jaartallen konden ontstaan

Wie bij het lezen van de titel denkt een medische verhandeling over de geboorte van Groningse muntmeesters aan te treffen, komt bedrogen uit. 'Geboren' is hier in overdrachtelijke betekenis gebruikt. Deze bijdrage gaat nader in op de Groningse muntgeschiedenis uit het tweede deel van de zestiende en uit de zeventiende eeuw en de vele bestaande misverstanden omtrent de hoofdrolspelers daarin: de muntmeesters en de munters.

Een haperend begin

Nadat de samenwerking tussen het Groningse stadsbestuur en muntmeester Cornelis van Leiden in 1508 met diens vlucht als gevolg van beschuldigingen van vermeende malversaties abrupt en onbevredigend was beëindigd, was er voor het stadsbestuur vooralsnog geen aanleiding aanstonds een nieuwe muntmeester aan te stellen.[1] De oorlogsomstandigheden en de economische recessie in de eerste helft van de zestiende eeuw zullen bij die beslissing ongetwijfeld een belangrijke rol hebben gespeeld. Wat er sinds 1508 in Groningen is geslagen, beperkte zich tot plakken en onderdelen daarvan, die vermoedelijk zijn vervaardigd door lokale metaalbewerkers. Pas nadat de stad haar oorlogswonden had gelikt en de economie lokaal weer was aangetrokken, werd op 11 september 1560 opnieuw een muntmeester aangesteld in de persoon van de uit Osnabrück afkomstige Jasper Fleming die in Groninger archiefstukken vergroningst Jasper van Osenboerch (spreek uit: ooznbörg, de lokale aanduiding voor Osnabrück) of in vernederlandst Gronings 'Van Osenborch' wordt genoemd.[2] Van Beek vertaalde 'Van Osenboerch' als Van Ossenburg, een vertaling die weliswaar creatief is, maar in Groningen niet werd gebruikt.[3] Evenmin is het een goede vertaling van het Groningse Osenboerch. Er schuilt een groot gevaar in een dergelijke vertaling. Als zo'n vertaling gebruikt gaat worden, is de kans groot dat zij een eigen leven gaat leiden en wordt er al gauw een nieuwe muntmeester geboren: Jasper van Ossenburg. Een betere vertaling zou 'Van Osnabrug' of 'Van Osenbrug' zijn geweest. De oorspronkelijke betekenis van het eerste gedeelte is onduidelijk. Met jong gesneden stieren heeft het in elk geval niets van doen. Gedacht wordt aan een waternaam Osna (niet geattesteerd) als oudere naam van de rivier de Hase die ook in de bergnaam Osning te vinden zou zijn (middengedeelte van het Teutoburger Wald bij Bielefeld). De attestaties zijn: achtste eeuw Osnabruggi, 962 Osnabruguensis, 1084 Osinabruggensis, twaalfde eeuw Asnabruggi, Asenbruggi, Osenbrugge. Het tweede gedeelte van de plaatsnaam, het grondwoord, is in historisch perspectief 'brug', waarbij wij ons in de beginfase geen brug in de tegenwoordige betekenis moeten voorstellen, maar eerder een voorde (door de rivier de Hase), versterkt met rijshout, zoden en boomstammen. Vermoedelijk is de oorspronkelijke betekenis van Osnabrück dus: voorde door de Osna.[4]

Jasper Fleming van Osenboerch is niet lang muntmeester van Groningen geweest.

Op 11 september 1562 werd hem ontslag aangezegd vanwege verschillen in opvatting over welke denominaties er geslagen moesten worden en over de voet waarop gemunt moest worden. Zo wilde hij wel daalders, halve daalders en kwart daalders slaan, maar geen achtstuiverstukken wat het stadsbestuur nu juist wel wilde. Voorts verschilden muntmeester en stadsbestuur van inzicht over de muntvoet waarop de daalders en onderdelen gemunt zouden worden, op Bourgondische muntvoet naar het voorbeeld van de 'princendaler' ofwel de philipsdaalder, zoals de muntmeester voorstond, of op rijksvoet zoals het stadsbestuur, gedachtig aan het rijksprivilege, voor ogen had.[5]

Op 16 augustus 1563 legde Van Osenboerch rekening en verantwoording af. Volgens de stadsrekening zou hem zijn opgedragen om voor een totaalbedrag van tweeduizend daalder te munten en wel duizend daalder aan stuivers, zeshonderd daalder aan halve stuivers, driehonderd daalder aan dubbele plakken en honderd daalder aan grootkens (1 daalder = 30 Brabantse stuivers = 40 Groningse stuivers). Hij verantwoordde 2075 mark 1 ons troois aan stuivers (vliegers) waarvan er 101 in een mark gingen (circa 207.512 stuks), 171 mark aan halve stuivers waarvan er 170 stuks in een mark gingen (29.070 stuks), 332 mark aan dubbele plakken waarvan er 26 in een ons gingen (69.056 stuks) en 1654 mark 4 ons dubbele jagers (van vier stuiver) waarvan er 52 stuks in een mark gingen (86.034 stuks). Inderdaad zijn deze denominaties in collecties aangetroffen. Met de dubbele jagers, die hij in 1561 en 1562 had geslagen, zou hij zich niet aan de voorschriften hebben gehouden: in plaats van 52 zou hij er 53 uit een mark hebben gehaald.[6] Naast genoemde denominaties bleek hij in 1560 ook nog plakken te hebben geslagen. Evenals de grootkens ontbraken zij in de afrekening; mogelijk heeft Van Osenboerch voor beide muntsoorten vrijstelling van sleischat gehad, een vrijstelling die ook later door het stadsbestuur voor de voor muntmeesters onrendabele aanmuntingen diverse keren is verleend. Bij een dergelijke besluitvorming stond bij het stadsbestuur niet de opbrengst van de aanmunting, de sleischat, voorop, maar het instandhouden van het lokale betalingsverkeer. De uitermate zeldzame daalders, halve en kwart daalders van 1561, die hoofdzakelijk in de vorm van bijzondere afslagen zijn aangetroffen, zijn niet verantwoord; zij kunnen gevoeglijk als proefmunten en/of relatiegeschenken worden beschouwd.
Op 12 oktober 1563 werd de rekening met Van Osenboerch vereffend. Omdat hij diverse onkosten had gemaakt, onder meer voor muntijzers voor de daalders en onderdelen, zonder dat hij daarmee iets had kunnen terugverdienen, mocht hij de sleischat ten bedrage van 208 daler, 28 stuiver en 2 plak geheel behouden. Wel moest hij drie jaar huishuur betalen à raison van 15 daler per jaar.[7] Op 21 september daaraan voorafgaande betaalde Jasper van Osenboerch nog 2½ rijder 5 stuiver aan de stad voor twee schuiten turf die hij in Emden had ontvangen.[8] (1 rijder = 30 stuiver gronings = 180 plak.)

Stempelsnijder onder Van Osenboerch was goudsmid Johan Egberts die we later in dit artikel nog eens zullen tegenkomen, maar dan als munter. Waardijns tijdens de periode van Van Osenboerch waren burgemeester Derck Roebersz en goudsmid Testelef.[9]

Een tussenoplossing en enkele misgeboorten

Na de teleurstellende ervaring met Jasper Fleming van Osenboerch is het begrijpelijk dat het stadsbestuur niet stond te trappelen aanstonds een nieuwe muntmeester aan te stellen, vooropgesteld dat die voorhanden zou zijn geweest. Daarom werd als tussenoplossing teruggegrepen op de traditie van vóór 1560 door kleingeld te laten slaan door een lokale goudsmid.

Volgens de numismatische literatuur zouden een zekere Hendrik Berends in 1565 en ene Hendrik Mimmunck in 1568 muntmeester zijn geweest.[10] Daarbij zijn de gegevens uit een artikel van Feith in de *Groninger Volksalmanak* van 1844 geciteerd.[11] Feith baseerde vermoedelijk zijn

Groningen, dubbele jager 1562, zilver, 29 mm (collectie Groninger Museum)

gegevens op enkele passages uit stadsrekeningen die hij onder ogen heeft gehad zonder de onderlinge samenhang ervan te doorgronden. Nog tijdens de bewerking van de *Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten* werd mij duidelijk, dat bij het transcriberen van de naam 'Mimmunck' in de negentiende eeuw een leesfout was gemaakt, waardoor een munter werd geboren die niet bestond. De oude fout werd aanvankelijk in de Encyclopedie overgenomen, maar is op mijn aanwijzingen onder 'Aanvullingen en verbeteringen' gecorrigeerd: Mimmunck moet zijn Munninck. Het goed lezen van de naam heeft vaker moeilijkheden opgeleverd; in *Groninger Keur* treffen we 'Nunninck' aan.[12] Voorts bleek bij nader onderzoek, dat Hendrik Berends en Hendrik Munninck één en dezelfde persoon zijn. Hij komt in de stadsrekeningen voor als Hin(d)rick Munninck, Hindrick Berents (Berents in de betekenis van 'zoon van Berent') en als Mester Hindrick, in alle gevallen gevolgd of voorafgegaan door goltsmit. Als gevolg van het ontbreken van voldoende overzicht kon zo ook de misgeboorte van ene muntmeester Berends plaatsvinden.

De dubbele penningen van Munninck

Zoals gezegd, werd na het afdanken van Jasper van Osenboerch teruggegrepen op de traditie van vóór 1560. Op 23 juli 1563 werd goudsmid Hindrick Munninck toegestaan om munten met een waarde van twee penningen te slaan, waarvan er 213 in een pond Keuls (468,1 gram) moesten gaan.[13] Het betreft hier de eenzijdige koperstukjes waarvan de baten volgens raadsbesluit van woensdag na Pasen 1499 ten goede zouden komen aan de Sint Maartenskerk.[14] Het is de eerste en ook de enige keer dat een verzoek tot het slaan van deze dubbele penningen in de Groninger archieven is aangetroffen. De geldontwaarding had haar tol geëist. Op 3 juli 1563 waren de (eenzijdig geslagen) 'gvede zowel als de quade offte valsche koepperen penningen' door het stadsbestuur buiten omloop gesteld.[15] De bevolking kon ze gedurende acht dagen bij de stadsrentmeester inleveren, waarbij de inbrenger voor twee penningen er één vergoed kreeg. In totaal werden 202.032 eenzijdig geslagen penningen ingeleverd die aan de artilleriemeester werden overgedragen.[16] Die zal er voor de vervaardiging van oorlogstuig wel raad mee hebben geweten. Eén en ander betekent wel, dat de door Puister geschatte aanmuntingsperiode van de laatste emissie enkele penningen met omstreeks twintig jaar moeten worden vervroegd: van circa 1540-1580 naar circa 1540-vóór 1563.[17] Om een beter inzicht te krijgen in de door Puister veronderstelde emissieperioden van de verschillende typen penningen en dubbele penningen – er zijn inmiddels meerdere nog niet door Puister gepubliceerde typen teruggevonden – is nader onderzoek nodig. Het type dubbele penning dat Hindrick Munninck sloeg, is vermoedelijk het meest moderne, te oordelen naar het uiterlijk althans, namelijk dat met de tweekoppige adelaar met de letter G tussen de koppen en het rechtopstaande dwarsbalkschild tussen de klauwen, een type dat zowel in 1996 bij opgravingen in de Oude Boteringestraat werd aangetroffen, als in particuliere collecties voorkomt.[18] Het raadsbesluit van 16 augustus 1560 inzake het plaatsen van het rechtopstaande stadswapen op de staart van de arend op stuivers en halve stuivers ondersteunt deze veronderstelling.[19]

Het verdere werk van goudsmid Munninck

Op 4 december 1565 werd Munninck vergund om voor 2000 daalder aan plakken en grootkens te munten.[20] Deze aanmunting zal waarschijnlijk in 1565 zijn begonnen en in 1566 zijn voortgezet. Inderdaad zijn plakken met de jaartallen 1565 en 1566 bekend, evenals een grootken van 1565.[21]

Op 26 juni 1568 kreeg Munninck toestemming dubbele jagers, stuivers en dubbele plakken te slaan. Op 1 juli 1569 legde hij rekening en verantwoording af voor het slaan van 817 mark 6¼ loot dubbele jagers van vier stuiver waarvan er 52 in een trooise mark gingen, 104 mark 12¼ loot stuivers waarvan er 101 in een mark gingen en 72 mark 1¼ loot dubbele plakken waarvan er 26 in een ons gingen.[22] Ook de stukken van deze emissie zijn overgeleverd. De dubbele plakken

Groningen, dubbele penning z.j. (1563), koper, 19 mm (particuliere collectie)

Groningen, flabbe 1568, zilver, 29 mm (collectie auteur)

dragen het jaartal 1569.[23] De aanmunting zal in de eerste helft van dat jaar hebben plaatsgevonden. Munninck overleed namelijk in de tweede helft van 1569. Op 29 december van dat jaar vereffende de stad met Munnincks weduwe het restant van een lening van 1.000 'olde daler' van 31 stuiver brabants, die de stad in 1568 van hem had geleend.[24] De door haar overleden echtgenoot verschuldigde sleischat werd op de lening in mindering gebracht. Door Munnincks overlijden was de stad weer terug bij af: geen muntmeester en geen munter.

Het kortstondige optreden van Balthasar Wijntgens

Als gevolg van het ontbreken van een capabele muntmeester of munter werd blijkens een geloofsbrief van 21 januari 1577 een zekere Evert Mumme naar Deventer gezonden om de muntmeester aldaar, Balthazar Wijnken, te bewegen naar Groningen te komen om over de Munt te spreken, benevens over een lening van 20.000 daalder.[25] Het stadsbestuur wilde niet alleen in de vacature van muntmeester voorzien, maar had ook geld nodig voor de versterking van de vestingwerken en de betaling van achterstallige soldij aan de in de stad aanwezige troepen in Spaanse dienst. Uit een brief van 9 februari 1577, gericht aan de magistraat van Deventer, blijkt dat de muntmeester, te Groningen aangekomen, aanvankelijk verklaarde niet te mogen munten, daar dit in strijd zou zijn met de ordonnanties van het Rijk, maar dat hij zich toch heeft laten overhalen aanwijzingen te geven voor het vervaardigen van 'klippenningen'.[26] Wijntgens verbleef dus niet 'toevallig' in Groningen, zoals Puister meende.[27] Op 7 februari van dat jaar werden onder supervisie van Wijntgens de bekende noodmunten ter waarde van één en van een halve koningsdaalder

Groningen, nooddaalder 1577, zilver, 34 x 34 mm. Met gegraveerde keerzijde (collectie Groninger Museum)

geslagen, 2.035 stuks in totaal, twee halven voor een hele gerekend.[28] Met koningsdaalder werd de philipsdaalder bedoeld.

De komst van Hans thom Bussche: eindelijk continuïteit

In het voorjaar van 1577 arriveerde in Groningen de uit Den Bosch afkomstige muntmeester Hans van den Busch, later in officiële stukken ook wel Hans thom of then Bussche genoemd. Hij kreeg een aanstelling als muntmeester en werd datzelfde jaar al aan het werk gezet. Op 30 april 1577 kreeg hij toestemming zilveren plakken te slaan 'daervan de marck sall holden achttiin greynen fijns sulvers ende sullen up iider marck gaen 320 stucken ende dat na den slach ende forme, als de lestmael gemuntet gewest'.[29] Het toestemmingsbesluit is contractueel vastgelegd.[30]

Met dit gegeven kan de werkzame periode van Thom Bussche in Groningen, die in de numismatische literatuur in 1578 begint – een jaartal dat wederom is terug te voeren tot Feith – met één jaar worden vervroegd.[31] De contradictie in Puister, dat Thom Bussche in 1578 zou zijn aangetreden terwijl er plakken uit 1577 bestaan, is met het vorenstaande nu verklaard en weggenomen.[32] Voor de aanmaak van halve plakken of grootkens 1577, die Puister op gezag van Verkade opvoerde, bestaat geen enkele schriftelijke aanwijzing; het is dan ook niet verwonderlijk dat ze niet zijn teruggevonden.[33]

Groningen, plak 1577, zilver, 18 mm (collectie auteur)

Waarschijnlijk gaat het hier om een verwisseling met de plak.

In 1578 en 1579 werden er nog raadstekens door eerdergenoemde stempelsnijder en goudsmid Johan Egberts geslagen.[34] Hij is vermoedelijk ook verantwoordelijk voor de productie van raadstekens in 1571, 1572 en 1575; de stadsrekeningen geven hierover helaas geen uitsluitsel. In 1580 werd Hans thom Bussche bij de productie ingeschakeld, waarschijnlijk vanwege zijn grotere productiemogelijkheden.[35] Egberts produceerde dat jaar nog 700 stuks, terwijl Thom Bussche 5.050 stuks vervaardigde. Daarna werd de volledige productie van raadstekens steeds aan Thom Bussche gegund. Wie na 1580 de stempels daarvoor sneed, is onduidelijk. Mogelijk werd dat nog steeds door Egberts gedaan. Met het aantreden van Hans thom Bussche verkreeg de stad een trouwe en toegewijde muntmeester die de belangen van de stad, het in stand houden van de lokale circulatie aan kleingeld, tot 1622 zou behartigen. Thom Bussche overleed in 1622.

Gehannes met de naam van Hans

De naam van Thom Bussche maakte een hele evolutie door. Werd de betrokken muntmeester in officiële documenten aanvankelijk Hans van den Busch (spreek uit: Bòs) genoemd, in de stadsrekening van 1580 zijn de voorvoegsels 'van den' opeens gewijzigd in 'then', wat uitgelegd kan worden als 'te den' of 'uit den'. Stadssyndicus Johan Alting maakte er in 1581 'thom' van. Vervolgens is het afwisselend 'van den', 'then' en 'thom'. In een schrijven van Thom Bussche aan de raad van 10 oktober 1583 betreffende gewicht en gehalte van halve groningse stuivers en plakken noemt hij zichzelf Hanns thom Buissche (spreek uit: Bòsse) Muntzergesell.[36] In de stadsrekening van 1602 bevindt zich een los bijgevoegd cedel met een door de muntmeester afgelegde schriftelijke verklaring over welke muntsoorten hij in dat jaar heeft geslagen en hoeveel mark van elke soort, hoeveel sleischat hij daarover de stad is verschuldigd en dat hij het verschuldigde bedrag aan de stadsrentmeester heeft betaald. Hij ondertekende de verklaring met 'Hans thom Bussche mijner gebeidende heren onderdaniger deener'.[37] Beide stukken laten, naar het schijnt, geen twijfel bestaan over hoe de muntmeester zichzelf noemde en wat we derhalve als zijn werkelijke naam mogen beschouwen. Maar schijn bedriegt. Een cedel van 31 december 1606 met eenzelfde soort verklaring als in 1602 ondertekende hij met 'Hans ten Bussche der olde, an g(e)ne(dige)r hoichwijsen Heren onderdaniger deener'.[38] Een bronnenoverzicht van het wel zeer diverse gebruik van de voorvoegsels is in tabel I opgenomen. Hoe arbitrair de keuze ook mag zijn, laten we maar aanhouden wat tot nu toe in de numismatische literatuur is geschreven: Hans thom Bussche (spreek uit: Bòsse).

Het aantreden van Rogier Ritsema

Werd Hans thom Bussche als muntmeester een jaar te laat geboren, Ritsema kwam een jaar te vroeg: 1623 in plaats van 1624. Ook hier ligt de oorzaak vermoedelijk bij de publicatie van Feith die bovendien Ritsema van een onjuiste voornaam voorzag: Rosier in plaats van Rogier.[39] De voornaam werd in 1939 gecorrigeerd door Visser.[40] Wel veranderde Visser de 's' in de achternaam in een 'z': Ritzema in plaats van Ritsema. De verandering werd door Van Gelder overgenomen, niet echter door Puister en Van Beek.[41] Voorts handhaafde Visser 1623 als het jaar van Ritsema's aanstelling. De aanstelling van Ritsema tot stadsmuntmeester vond echter plaats op 29 mei 1624 OT (= 8 juni 1624 NT).[42] In de marge van het archiefstuk staat: 'Rogier Ritsema Muntemester gekoren; Jovis den xxix Maij 1624 ... in plaetse van Mr. Hans ten Bussche al voor langes gestorven, is goet gevunden ende bij het merendiel van stemmen geconcludeert dat tot electie van een nieu Muntmester procedeert zal worden. Ende is dienvolgens daertoe gekeurt Rogier Ritsema'.

Twee dagen later werd het verzoek van goudsmid Adriaen Muntinck om als stempelsnijder (muntsteker) te mogen fungeren door burgemeesters en raad goedgekeurd: In de marge van het archiefstuk staat: 'Muntsteker Saturni den 31 Maij (1624); Op de requeste van Mr. Adriaen Muntinck Goltsmit besheer gewesen Muntsteker om in hetselven doen te continueren. De H.H. Borgermesteren ende Raedt accorderen den sucselven sijn versoeck denselven in t' sniden van de muntstempels continuerende'.[43] Muntinck is dus eerst in 1624 aangesteld in tegenstelling tot wat Feith en Van Gelder meenden (1623).[44] Ritsema bleef ook na de tijdelijke sluiting van de

Bron	Datum	Voor-naam	Voor-voegsel	Achter-naam
DA 379	30-04-1577	Hans	van den	Busch
MC RVR 970.3.1	30-04-1577	Hans	van den	Busch
MC RVR 970.3.2.1	20-08-1578	Hans	van den	Busch
DA 433	01-09-1578	Hans	van den	Busch
DA 488	26-12-1579	Hans	van den	Busch
MC RVR 970.3.2.2	28-12-1579	Hans Hans	vanden van den	Busche Busch
MC RVR 970.3.4.1	05-06-1580	Johan	ten	Bussche
MC RVR 970.3.4.2	05-06-1580	Johan	van	Bussche
SR 1580, 145	1580	Hans	Then	Buss
SR 1580, 146	1580	Johan	Then	Busse
SR 1580, 297	1580	Hans	Then	Buss
SR 1580, 430	1580	Hans	Then	Buss
SR 1580, 440	1580	Hans	Then	Buss
SR 1581, 158	1581	Hans	Then	Buss
SR 1581, 159	1581	Johan	Ten	Busche
SR 1581, 361	1581	Hans	Then	Buss
DA 562	28-06-1582	Hans	van den	Busch
Brief RVR 970.3.5.1	10-10-1583	Hanns	Thom	Buissche
DA 594	11-10-1583	Hans	Thom	Bussche
SR 1583, 190	1583	Johan	Then	Buss
SR 1583, 190	1583	Hans	Then	Buss
SR 1584, 181	1584	Hans	Then	Bussche
SR 1585	1584	Hanss	Then	Buss
SR 1586, 353	1586	Johan	Then	Buss
DA 682	01-01-1586	Hanss	Thom	Bussche
SR 1587, 180	1587	Hans	Then	Buss
SR 1587, 417	1587	Hans	thenn	Buss
SR 1587, 505	1587	Hans	Ten	Bus
SR 1588, 187	1588	Hans	Then	Buss
SR 1589, 184	1589	Hanss	Then	Bus
SR 1590, 466	1590	Hans	Then	Busche
SR 1591, 180	1591	Hanss	Then	Buss
SR 1592, 177	1592	Hanss	Then	Buss
SR 1593, 182	1593	Hanss	Then	Buss
SR 1594, 170, 172	1594	Hanss	then	Buss
SR 1595, 177	1595	Hanss	then	Buss
SR 1599, 168	1599	Hanss	then	Buss
SR 1600, 173	1600	Hans	then	Buss
SR 1601, 173, 435	1601	Hans	then	Buss
SR 1602, 173	1602	Hanss Hans	then thom	Buss Bussche
SR 1604, 171	1604	Hans	then	Buss
SR 1605, 171	1605	Hanss	then	Buss
RR 04-07-1605	1605	Hans	Ten	Busch
SR 1606, 190	1606	Hanss Hans	then then	Buss Bussche der olde
RR 11-07-1609	1609	Hans	van den	Buss
RR 16-08-1609	1609	Hanns	vann den	Buss
RR 24-06-1611	1611	Hanns	vann den	Buss
RR 31-07-1612	1612	Mr. Hans		
MC RVR 970.3.18.2	06-07-1613	Hans Hans Hans	thom ten vanden	Bussche Bussche Bus
MC RVR 970.3.18.1	06-07-1613/ 29-09-1613	Hans	thom	Bussche
MC RVR 970.3.19	10-09-1622	Hans Hans	thom vanden	Bussche Busch
RR 29-05-1624	1624	Hans	ten	Bussche

Tabel I - Evolutie van de naam van Van den Busch.
DA = Diarium Alting; MC = muntmeesterscontract; SR = stadsrekening; RR = raadsresolutie

Groningen, stuiver brabants 1622, zilver, 22 mm (collectie Groninger Museum)

stadsmunt in 1649 formeel stadsmuntmeester; hij overleed in 1651. De halve brabantse stuivers en plakken 1623 zijn ingevolge raadsbesluit van 29 augustus 1622 nog gemunt onder verantwoordelijkheid van de weduwe van Thom Bussche, dus vóór de benoeming van Ritsema.[45] Hier ligt vermoedelijk de aanname van de te vroege geboorte van muntmeester Ritsema.

Het duistere optreden van Raard

Na het overlijden van Ritsema werd uitgekeken naar een opvolger, die gevonden werd in de persoon van Conraed Raard, muntmeester van Friesland sinds 1652. Op 31 januari 1657 OT besliste het stadsbestuur over zijn aanstelling.[46] Ruim vier maanden later, namelijk op 6 juni, werd hem toestemming verleend om 2.000 mark aan flabben en 3.000 mark aan dubbele flabben te slaan.[47] De aanmunting heeft niet plaatsgevonden. In het eerstgenoemde besluit schreef de stadssyndicus de naam van de nieuwe muntmeester als 'Conradt Raardt' en 'Conraed Raard'. In het tweede besluit schreef hij 'Conradt Raard', terwijl de muntmeester zelve ondertekende met 'Conraed Raard'. Dit laatste mogen we dan gevoeglijk als de goede schrijfwijze beschouwen. Overigens, Feith schreef de naam als 'Coenraet Raart', Van Gelder als 'Coenraed Raerd', evenals Van Beek.[48]

Groningen, rijderschelling 1690, zilver. A van ARG over een C, een door stempelsnijder Joannes Dronrijp herstelde fout (collectie auteur)

Over de activiteiten van Raard in Groningen tasten we nog in het duister. Mogelijk heeft hij er om de een of andere reden van moeten afzien naar de Martinistad te komen om er zijn bedrijf uit te oefenen. Hij werd pas in 1690 opgevolgd door Egbert Marinus over wie ik reeds eerder publiceerde.[49] Hoewel van hem munten bekend zijn uit 1690-1692, was hij formeel muntmeester tot aan de sluiting van de Munt in 1693. Zijn stempelsnijder was Joannes Dronrijp.[50]

Conclusie

Als gevolg van het ontbreken van een systematisch onderzoek in stadsrekeningen, rekestboeken, raadsbesluiten en muntmeesterscontracten hebben op onvolledige feitenkennis gebaseerde gegevens over stad-Groningse muntmeesters en munters in de numismatiek en ook daarbuiten meer dan anderhalve eeuw kunnen standhouden. Met deze bijdrage is gepoogd de lacunes in kennis op te vullen en bestaande misverstanden weg te nemen. Met deze feitenkennis kan het overzicht van Van Gelder worden herzien en aangevuld.[51]

Muntmeester/munter	Periode	Meesterteken	Bijzonderheden
Jasper Fleming van Osenboerch	1560-1563	lelie, dubbele adelaar, gelelied kruis	Kleingeld en proefstukken voor daalders, halve en kwart daalders
Hindrick Berents Munninck, goudsmid	1563-1569	kruis van 5 bollen	Kleingeld en raadstekens
Johan Egberts, goudsmid	1569-1580	-	Raadstekens
Balthasar Wijntgens	1577	-	Noodgeld: daalders en halve daalders
Hans thom Bussche	1577-1622	tweekoppige adelaar, 5 bollen in kruisvorm, zesstralige ster	Gouden guldens, kleingeld, proefstukken voor rijksdaalders en vanaf 1580 raadstekens
Weduwe thom Bussche	1622-1623	5 bollen in kruisvorm,	Kleingeld, w.o. halve brabantse stuivers en plakken
Rogier Albertsz. Ritsema	1624-1651	twee gekruiste tinhaken, adelaarskop naar links of naar rechts	Kleingeld. Heeft na 1649 niet meer gemunt
Conraed Raard	1657-?	-	Heeft niet gemunt
Egbert Marinus	1690-1693	zeemeerman	Florijnen, schellingen, stuivers en duiten, gemunt 1690-1692

Tabel II - Groningse muntmeesters en munters 1560-1693

Muntmeesters en munters	stempelsnijder
Jasper Fleming van Osenboerch 1560-1562	Johan Egberts 1560-1562
Hindrick Berents Munninck 1563-1569	?
Johan Egberts, goudsmid 1569-1580	Johan Egberts 1569-1580
Balthasar Wijntgens 1577	?
Hans thom Bussche 1577-1622	?
Weduwe thom Bussche 1622-1623	?
Rogier Ritsema 1624-1651	Adriaen Muntinck 1624-1651
Conraed Raard (niet gemunt) 1657	-
Egbert Marinus 1690-1693	Joannes Dronrijp 1690-1693

Tabel III - stad-Groningse muntmeesters, munters en stempelsnijders 1560-1693

Noten

1. Beek, E.J.A. van *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Houten 1986), De Noord- en Zuid-Nederlandse muntmeesters, 19, daar abusievelijk 'Cornelius' genoemd; Feith H.O. 'Bijdrage tot de geschiedenis der Groningsche stads en provinciale munt' *Groninger Volksalmanak* (1844) 86-107, 92-93; Chijs, P.O. van der *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe (der heeren van Koevorden), van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem 1855), 501-502 voetnoot.
2. Formsma, W.J. & R. van Royen *Diarium van Egbert Alting 1553-1594* (Den Haag 1984), 121, 11 Septembris 1562.
3. Van Beek (1986) 19, voetnoot 3.
4. Vriendelijke mededeling R.A Ebeling, Faculteit der Wijsbegeerte, Rijksuniversiteit Groningen.
5. Formsma & Van Royen (1984) 121, 11 Septembris 1562.
6. Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (GrA) T2100-7.28, stadsrekening 1569, folio 160.
7. GrA T2100-7.22, stadsrekening 1563, folio 161.
8. GrA T2100-7.22, stadsrekening 1563, folio 167.
9. GrA T2100-7.22, stadsrekening 1563, folio 412.
10. Puister A.T. 'Groningse stedelijke munten' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73 (1986) 5-72, 69; Van Beek (1986), 19.
11. Feith (1844) 89.
12. Rijen J-P. van *Groninger Keur, Zilver uit Stad en Ommelanden* (Schoonhoven/Groningen 1997), 265.
13. Formsma & Van Royen (1984) 127, 23 Julij 1563.
14. Van der Chijs (1855) 47.
15. Formsma & Van Royen (1984) 127, Saterdach 3 Julij 1563; GrA T2100-7.22, stadsrekening 1563, folio 401.
16. GrA T2100-7.22, stadsrekening 1563, folio 401.
17. Puister (1986) 44-1.511.
18. Schatvondst *Groningen 1996* (NUMIS 1012893), Oude Boteringestraat 43-45, vondstreg.nr 16.
19. GrA T1605, resolutie B&R, 16 augustus 1560; transscriptie met onnauwkeurigheden in: Van der Chijs (1855) 514.
20. Formsma & Van Royen (1984) 150, 4 Decembris 1565.
21. Puister (1986) 58-1.628b-c.
22. GrA T2100-7.28, stadsrekening 1569, folio's 160-161.
23. Van der Chijs (1855) plaat 20.39; Puister (1986) 56-1.625.
24. GrA T2100-7.28, stadsrekening 1569, folio 451; T2100-7.29, stadsrekening 1570, folio 469.
25. GrA, Miss. Prot. Alting blz. 562v.
26. GrA, Miss. Prot. Alting blz. 564.
27. Puister (1986) 63.
28. Waard J. de 'Iets naar aanleiding van de Groningsche Noodmunt, geslagen in 1577' *Groningsche Volksalmanak* 1906 (Groningen 1906) 67-86, specifiek 79.
29. Formsma & Van Royen (1984) 379, Dinxsdach 30 Aprilis 1577; Reg. Feith 1577 nr 34.
30. GrA, T1605 Gemeente Archief Groningen STAD B 11, Register voor Reductie 970.3.1.
31. Feith (1844), 89; Puister 69; Van Beek 19.
32. Puister (1986) 69; Puister vermeldt onder nummer 1.628e slechts een piedfort in fijn zilver, maar inmiddels is ook de normale plak 1577 teruggevonden.
33. Puister (1986) 59-1.631.
34. GrA T2100-7.37, stadsrekening 1578, folio 513; T2100-7.38, stadsrekening 1579, folio's 448 en 466.
35. GrA T2100-7.39, stadsrekening 1580, folio's 297 en 405.
36. GrA, T1605, GAG STAD B 11, RVR 970.3.5.1.
37. GrA, T1605, 340R, stadsrekening 1602, folio 173.
38. GrA, T1605, 344R, stadsrekening 1606, folio 190.
39. Feith (1844) 89.
40. Visser, M.A. 'De Groninger muntmeester Rogier Alberts Ritzema' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 26 (1939) 124-141.
41. Gelder H. Enno van 'Muntmeesters en stempelsnijders' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 231-234, specifiek 234; Puister (1986) 69; Van Beek (1986) 19.
42. GrA T1605, resolutie B&R 29 mei 1624.
43. GrA T1605, resolutie B&R 31 mei 1624.
44. Feith (1844) 91; Van Gelder (1980) 234.
45. Puister (1986) 55-1.621j en 1.630i; GrA T1605, resolutie B&R 29 augustus 1622.
46. GrA T1605, resolutie B&R 31 januari 1657.
47. GrA T1605, resolutie B&R 6 juni 1657.
48. Feith (1844) 89; Van Gelder (1980) 234; Van Beek (1986) 19, 21.
49. Wis, J.C. van der 'Zeemeerminnen, sirenen of zeemeermannen. De muntmeesters Egbert en Herbert Marinus en hun tekens' *De Beeldenaar* 11-2 (1987) 77-94.
50. GrA, Stadsbestuur van Groningen, T1605, inv.nr. 574, Rekestboek dl. 9, 2 oktober 1690.
51. Van Gelder (1980) 234.

DRINGEND GEZOCHT !!

Antieke, middeleeuwse en provinciale munten.
Beter koninkrijk, Overzee en oud Buitenland (voor 1900)

Wij kunnen U momenteel zeer hoge prijzen betalen voor dergelijke munten.
Bij ons betaald U natuurlijk geen hoge veilingkosten of hoge taxatiekosten,
zodat U bij ons altijd het beste af bent en de hoogste prijs voor Uw munten krijgt.
Heeft U een (deel) collectie te koop of betere losse stukken, dan schroom niet
contact met ons op te nemen voor een afspraak. Vele tevredenen gingen U reeds voor.
Let wel ! Wij berekenen nooit kosten en onze taxaties zijn altijd vrijblijvend

MUNTHANDEL G. HENZEN - POSTBUS 42 - 3958 ZT AMERONGEN
☎ 0343-430564 * fax 0343-430542 * e.mail : info@henzen.org

MARCEL OVERDIJK

Munster 2018

Terwijl er in Nederland veel discussie was over de korte stilte op 4 mei, vond in Munster op 4 en 5 mei het *15. Deutsches und 63. Norddeutsches Münzsammlertreffen* plaats. De Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete e.V. had hiervoor ook de leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor de Munt- en Penningkunde uitgenodigd. Samen met mijn vrouw maakte ik gebruik van deze uitnodiging. Het thema was: *Friedensbilder und Friedensprozesse auf Münzen und Medaillen*, waarmee die goed bij de Nederlandse 4 mei herdenking en 5 mei viering aansloot.

Vrede

Het onderwerp van de bijeenkomst sloot aan bij het thema *Frieden von der Antike bis Heute*, waarvoor in vier musea, vijf tentoonstellingen georganiseerd zijn. De aanleiding was het sluiten van de Vrede van Westfalen en de Vrede van Münster in 1648. Bij de musea kan tot 2 september voor € 25 een kaartje gekocht worden waarmee de vijf tentoonstellingen kunnen worden bezocht. Een andere tentoonstelling in de stad – over Pablo Picasso – toont veel aandacht voor de rol van vrede in het werk van Picasso. Zo komt de duif er veelvuldig in voor. Daarnaast is er veel aandacht voor zijn schilderij *Guernica*.

In de Vredeszaal van het oude Raadhuis werd in 1648 de Vrede van Munster getekend. Hiermee werd de Tachtigjarige Oorlog tussen Spanje en de opstandige Nederlandse gewesten beëindigd en dit vormde tevens de officiële erkenning van de Verenigde Provinciën der Nederlanden als soevereine staat.

Bijeenkomst

De genodigden kwamen in de namiddag bijeen in het Stadtmuseum Münster. In de entree van het museum werden ze ontvangen en door Larissa Düchting op onderhoudende wijze rondgeleid door de expositie *Ein Grund zum Feiern? Münster und der Westfälische Frieden*. Tijdens deze rondleiding maakte ze duidelijk dat er verschillend gedacht werd over de uitkomsten van de vrede. Niet voor iedereen was er op hetzelfde moment een reden om te vieren. Aan de hand van de belangrijke jubilea werd een beeld geschetst van

Toegangskaartje voor de tentoonstellingen

de betekenis voor de burgers, voor gezagsdragers, voor Munster en voor de betrokken landen, waarbij de veranderende opvattingen door de eeuwen heen in beeld was gebracht. In de tentoonstelling zijn meerdere penningen te zien die de overeenkomsten memoreren. De meeste zijn vervaardigd net na de totstandkoming van de vredesovereenkomsten. Vervolgens werd getoond dat er in een later stadium vanuit Munster en Duitsland weinig animo was om aandacht te besteden aan de gebeurtenissen van 1648, terwijl er juist in Frankrijk penningen werden vervaardigd ter herinnering aan de verkrijging van Lotharingen dat tijdens de onderhandelingen aan Frankrijk werd toegewezen. In 1905 werd er in Munster voor het eerst een standbeeld onthuld dat de in Munster gesloten vrede van 1648 memoreert. Er was onder de bevolking echter weinig binding met dit standbeeld waardoor het in 1942 zonder veel protest in de smeltkroes belandde op het moment dat er metaal nodig was voor de oorlogvoering tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tijdens de

periode van het Derde Rijk werd een grote tentoonstelling gemaakt waarin juist de Vrede van Westfalen is neergezet als een negatieve uitkomst van de Dertigjarige Oorlog. Er werd getracht om Frankrijk zo negatief mogelijk af te schilderen en hen de schuld te geven van diverse nadelen die Duitsland zou hebben geleden vanaf 1648. Hiermee wilde Hitler de Duitsers mobiliseren om tegen Frankrijk te vechten. Op het moment dat de tentoonstelling klaar was, had Frankrijk al gecapituleerd en paste de boodschap niet meer in de nieuwe strategie waardoor deze tentoonstelling weer werd afgebroken.

Naast deze tijdelijke tentoonstelling is er ook een vaste opstelling die met hetzelfde ticket kan worden bekeken. Hierin is er aandacht voor Munster vanaf de oudheid tot aan het heden waarin een belangrijke plaats is ingeruimd voor Het Koninkrijk van de Wederdopers onder Jan van Leiden. In de gehele opstelling wordt veel gebruik gemaakt van munten en penningen.

Vervolgens heeft het gezelschap zich verplaatst naar het LWL-Museum für Kunst und Kultur. Dit museum herbergt een vaste opstelling en maar liefst twee van de vijf speciale tentoonstellingen in het thema Vrede. Dit museum is het voormalig werkterrein van Peter Ilisch en het huidige werkterrein van de twee gastheren Stefan Kötz en Gerd Dethlefs. Eerst is hier de tentoonstelling van het bisdom Munster bezocht: *Frieden. Wie im Himmel so auf Erden?* Hier werden wij rondgeleid door Gert Dethlefs. De tentoonstelling schenkt aandacht aan de Bijbelse vredessymbolen, de geboden en de naleving daarvan, vergeving, martelaarschap en de rol van Jezus in oorlog en vrede. De contradictie tussen het gebruik van geweld om vrede af te dwingen en het plaatje van twee tegenover elkaar staande strijders die zich elk door dezelfde god gesteund voelen om de overwinning op de tegenstander te behalen, zetten de bezoeker aan tot nadenken. Verder is er aandacht voor de rol die pausen spelen in gewelddadige conflicten. In deze tentoonstelling is ook een muntvondst opgenomen.

Aansluitend was er tijd voor koffie waarna er in het ruime auditorium een lezing werd gegeven door Eva-Bettina Krems, onder de titel: *Der Friede in den Medien der Frühen Neuzeit*. Uitgangspunt was een afbeelding bij de ingang van een slot

Tijdens de koffiepauze werd de volgende presentatie klaargezet

waarop Fortuna en Pax elkaar kussen. Ze vertelde welke belangrijke symbolen werden gebruikt om de vrede te verbeelden en hoe ze kunnen worden geduid. Veel van de gebruikte afbeeldingen komen in de tentoonstellingen terug, Zoals Pax die Mars inpalmt terwijl Pluto beide aan elkaar tracht te verbinden. Na afloop was het de hoogste tijd voor het avondeten, waarin werd voorzien bij het restaurant Enchilada, met een Mexicaanse menukaart en uitstekend eten.

Tweede dag

De tweede dag startte om halftien met de officiële plichtplegingen die behoren bij een opening en vervolgens de uitreiking van de jaarlijkse *Eligius-prijs*, door Barbara Simon, aan Fritz Rudolf Künker. In het volgende laudatio prees Albert Raff vervolgens Künker voor al zijn belangrijke bijdragen aan de numismatiek. Eerst als handelaar en later als veilinghouder heeft hij zich breed ingezet voor de numismatiek. Dankzij zijn invloed is het meermaals mogelijk geweest dat belangrijke stukken konden worden verworven door musea. Ook op het internationale vlak heeft hij belangrijke bijdragen geleverd. Tevens werd mevrouw Künker in de bloemen gezet voor haar bijdragen in dit alles. De heer Künker hield vervolgens een toespraak waarin hij enkele dilemma's behandelde. Dit betrof onder andere samenwerking tussen Duitse en buitenlandse instanties om kennis te vergroten, waardoor de verzamelingen van musea een meerwaarde krijgen en een belangrijke positie in kunnen nemen binnen een bredere context. Vervolgens

Vitrine in de tentoonstelling van het Archeologisch Museum

vertelde hij over de wijze waarop een bijzondere verzameling objecten voor Chinese muntproductie buiten een veiling kon worden gehouden, die daardoor een meerwaarde kan bieden in een museum in Duitsland. Dit voorkwam tevens dat de stukken weer terug naar China zouden worden verkocht, waar ze voor valsmunterij gebruikt zouden kunnen worden. Een ander onderwerp had betrekking op het aantal beschikbare stukken en het percentage dat daarvan in een museum terechtkomt. Niet alle stukken hoeven terug naar de plek van herkomst. Zo kunnen stukken in een ander deel van de wereld een toegevoegde waarde hebben in de verbreding van kennis over de plek van herkomst. Tevens behoeven niet alle stukken altijd in een museum te worden opgeborgen en is het goed dat er ook exemplaren voor verzamelaars beschikbaar zijn. Zijn laatste onderwerp betrof de complexe wet en regelgeving binnen Europa, waar een vrij verkeer van personen en goederen geldt, maar waar dit niet van toepassing is indien er goederen verkocht worden. Het voorbeeld betrof iemand die in Frankrijk in het bezit is van enkele 'gewone', gouden munten en die in Duitsland wil laten veilen. Hiervoor zijn van drie instanties formulieren en toestemming nodig. Dat de regelgeving dermate complex uitwerkt op het niveau waar deze wordt toegepast, is vaak bij degene die de regels maken niet bekend. De heer Künker vraagt de aanwezigen om dit bij de betreffende instanties ook aan te kaarten indien deze gelegenheid zich voordoet.

Archeologie

Na de koffiepauze volgden maar liefst drie sprekers. Eerst weidde Silke Hockmann ons in, in: *Friedensdarstellungen in der antiken Münzprägung*. Met een presentatie vol met afbeeldingen van munten liet zij zien welke objecten in relatie tot vrede werden gebruikt. De caduceus (hermesstaf) die door boodschappers en onderhandelaars werd gebruikt, de cornucopia (hoorn des overvloeds), de palm en olijftak, handen, Janus en de woorden PAX en Eirene. Veel goden en personificaties komen langs waarbij het soms lastig is om de verschillen te zien tussen Gerechtigheid, Vrede, Overvloed en Welvaart omdat vanuit de attributen niet altijd kan worden opgemaakt met wie of wat we te maken hebben. De tweede lezing werd verzorgd door Johannes Hahn: *Das diskrete Verswinden der Friedengöttin aus der Numismatik der Spätantike*. Ook hier werden veel afbeeldingen getoond van munten met veel goden en personificaties. Zijn belangrijkste boodschap was dat vrede slechts een tijdelijke toestand was die niet werd nagestreefd. De normale toestand was oorlog. Vrede was niet iets om te vieren. Vrede hing echter nauw samen met voorspoed, welvaart en overvloed waardoor dit wel iets positiefs was. De derde voordracht, door Georg Schaaf met de titel:

Pax und Eirene in der byzantinischen Münzprägung, ging deels over de persoon, de personificatie en de wording van een persoon tot gepersonifieerde op munten in de laat Romeinse en Byzantijnse tijd. De Romeinse god van de vrede is Pax en haar Griekse equivalent is Eirene. Het Byzantijnse rijk, dat voortkwam uit een splitsing van het Romeinse rijk in een westers en een oostelijk deel, nam steeds meer de Griekse taal aan en hierdoor verdween Pax en verscheen Eirene op Byzantijnse munten.

Na dit uitgebreide ochtendprogramma, kon eenieder zelf bepalen hoe de middagpauze werd ingevuld. 's-Zaterdags is er op het plein achter het museum een grote markt waar eten in overvloed te vinden is. Een ware cornucopia. Terwijl om twee uur de vergadering startte voor de leden van de Duitse verenigingen, startte er voor de overige deelnemers een rondleiding in de expositie van het Archeologisch Museum van de Westfälischen Wilhelms-Universität Münster. De titel is: *Eirene/Pax – Frieden in der Antike*. Hier kunnen veel munten en andere objecten uit de lezingen in het echt worden bewonderd. Een rondleiding door Helge Nieswand bracht het Romeinse tijdperk tot leven. Heel bijzonder is het originele exemplaar van een caduceus die tijdelijk in het museum te bewonderen is.

Daarna volgde de laatste rondleiding in de tweede presentatie in het LWL: *Wege zum Frieden*. Ook deze rondleiding werd door Gerd Dethlefs voor zijn rekening genomen, met veel aandacht voor de Vrede van Munster en de invloed vanuit de Nederlanden. De overeenkomsten in 1648 waren de uitkomst van onderhandelingen op gelijkwaardig niveau. Niemand had eerder de oorlogen op het strijdveld kunnen beslissen. Hierdoor was er geen sprake van een overwinnaarsvrede waarbij de winnaar de voorwaarden bepaalde die vaak de aanleiding vormden voor een nieuwe confrontatie.
De tentoonstellingen zijn nog te bezichtigen tot 2 september 2018.

Na de rondleiding stonden nog drie lezingen op het programma. Om halfvijf startte Stefan Kötz met zijn lezing over PAX op munten uit de periode na de Romeinse tijd. Er waren voorbeelden uit Holland, Duitsland en Engeland van munten waar deze letters op voorkomen. Vaak staan ze in de vier kwartieren van een kruis, soms met een aanvullende vierde letter waarvan niet geheel duidelijk is welke plaats deze inneemt. Door de positie van de munt te wijzigen, kan het woord dat uit de letters eventueel gevormd wordt, met een andere letter begonnen worden. De uitkomst blijkt dat het heel waarschijnlijk geacht wordt dat deze munten daadwerkelijk PAX vermelden wat afkomstig zou zijn uit het chi-rho-teken dat christenen gebruiken met een grote P waar onderaan een X doorheen wordt geschreven.
Daarna was het de beurt aan Gerd Dethlefs (die na alle rondleidingen nog steeds in staat was om te praten) met een voordracht over penningen die gerelateerd zijn aan oorlogen tegen de Turken. Opnieuw waren er veel mooie afbeeldingen. Het was een duidelijk verhaal over wat we zien en waarom bepaalde composities zijn gebruikt. Zo zagen we een exemplaar over onderhandelingen waarbij de beide partijen gelijkwaardig vertegenwoordigd zijn en op gelijke hoogte zitten. Ook het tekenen van de documenten vond gelijktijdig plaats. Met twee exemplaren tekende ieder gelijktijdig een exemplaar, waarna deze werden uitgewisseld en gelijktijdig opnieuw werden getekend. Uitdrukkelijk blijkt dat de penningen alleen die momenten weergeven waarop er geen verlies was geleden door de niet-Turkse partij. Bij een nederlaag zien we geen exemplaren. Uitgaande van alleen penningen zou de geschiedschrijving wel erg eenzijdig kunnen worden. Toch dragen de getoonde exemplaren bij aan mogelijk onderzoek naar de handels- en denkwijze in het verleden. De hekkensluiter was Matthias Ohm met zijn presentatie: *Friedensorte - Friedensstifter - Friedensbilder*. Hier kwamen de penningen uit de Vroegmoderne periode aan de orde. Na een gemeenschappelijk diner in restaurant Töddenhoek was de bijeenkomst voorbij. Een zeer indrukwekkend, interessant en goed georganiseerd weekend.

WIEBE NIJLUNSING

Het eerste koloniegeld van Veenhuizen

In drie voorgaande nummers van De Beeldenaar beschreef ik de huismunten en het papieren winkelgeld van de koloniën Frederiksoord (gesticht in 1818), Ommerschans (1819), Willemsoord (1820), Wilhelminaoord (1821) en Veenhuizen (1823) van de Maatschappij van Weldadigheid.[1] In dit vervolgartikel wordt nader aandacht besteed aan de situatie in Veenhuizen.

Achtergrond

Evenals in de strafkolonie Ommerschans en de vrije koloniën van Frederiksoord is ook in de (wees)kinder- en bedelaarskolonie Veenhuizen al snel eigen geld aangemaakt. Ook hier werd geëxperimenteerd met eenzijdige metalen plaatjes van koper, messing en blik. Ook komen er weer kloppen voor. De catalogus van Schulman (1975) geeft er wel een indeling van maar nauwelijks illustraties. In dit artikel zijn de afbeeldingen en maten van de 48 munten uit de Nationale Numismatische collectie (NNC) verbonden met de catalogusnummers S 408 tot en met S 427 en varianten uit Schulman. De munten hebben hooguit zeven jaar gefunctioneerd: van 1825 tot de intrekking in december 1831. Parallel hieraan werden de papieren winkelbonnen ingevoerd, waarover in een eerder artikel is geschreven.[2] In 1841 werden de nieuwe uniforme huismunten geïntroduceerd, met gelijke voorzijde en verschillende keerzijdes voor alle koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid, gemaakt bij Van Maanen in Den Haag.

In Veenhuizen bevonden zich drie gestichten met de nummers 1, 2 en 3. Het waren vierkante gebouwen met een buitenmaat van ongeveer 145 meter en een grote binnenplaats. Het gebouw van het tweede gesticht, gebouwd voor bedelaars en sinds 1880 rijkswerkinrichting, is tegenwoordig het Gevangenismuseum, de andere twee zijn afgebroken. Het kerkhof (aan de noordkant van het terrein) werd wel het vierde gesticht genoemd. Wil Schackmann schrijft hierover: 'In 1823 werd het "etablissement" Veenhuizen I gebouwd, bestemd voor wezen en arbeidershuisgezinnen. Vanaf februari 1824 stroomden de "weezen, vondelingen en verlatene kinderen" toe. Vanaf 1825 werden ook in het derde gesticht of Veenhuizen III weeskinderen gehuisvest. Ze werden in Veenhuizen geplaatst op grond van het (mega-)contract met de regering van 1 maart 1823. Ze werden door plaatselijke weeshuizen, die daar door de regering min of meer toe gedwongen werden, naar de kolonie gestuurd. In 1842 werd het derde gesticht bestemd voor bedelaars. Vrijwel alle wezen zaten vanaf toen in het eerste gesticht, met enkelingen in tweede of derde. Toen de staat in 1859 Veenhuizen en de Ommerschans overnam, ging de wezenopvang nog een jaartje of tien door'.[3]

Gestichten 2 en 3

Opvallend is dat in de Nationale Numismatische Collectie (NNC) voor het eerste (wezen)gesticht papieren winkelkaarten (in drie kleuren) aanwezig zijn, ondertekend door adjunct-directeur Jannes Poelman, maar deze zijn nog niet nauwkeurig gedateerd. Alleen voor het tweede en derde gesticht is koloniegeld aangemaakt. Er is duidelijk voortgebouwd op de ervaringen in Ommerschans en vooral Frederiksoord die in vorige artikelen zijn beschreven. De grote rechthoekige

ponsoenen zijn weer te herkennen, net als de vrij kleine eenzijdige koperplaatjes. Het 'basismodel' heeft ook weer drie regels: een ponsoen met 2. G of 3. G (het gestichtsnummer), een groot ponsoen met K. V (kolonie Veenhuizen) en een derde regel met de ingestempelde waarde in losse cijfers zonder de waarde-aanduiding C. De eerste twee regels zijn van achteren ingeslagen en dus bol, de waarde is als laatste van voren ingeslagen en dus hol. Van de zeven door Schulman vermelde waarden (40, 30, 25, 10, 5, 1, ½ cent) ontbreekt de halve cent in de NNC in alle varianten. De variaties bestaan eerst en vooral uit de drie metaalsoorten koper (in verschillende diktes), messing en, alleen voor het derde gesticht, blik. Verder missen soms een of meer instempelingen. De laagste waarden (van 5, 1 en ½ cent) komen volgens Schulman ook voor zonder gestichtsnummer en ook zonder K.V. Ook kan hier de letter M zijn ingeklopt.

Bij het overzicht van Schulman zijn kanttekeningen te maken. Hij blijkt namelijk niet helemaal helder in zijn nummering te zijn. Wat doet bijvoorbeeld het paragraafteken achter de halve cent bij 415, 415a en 423, 423a, 423b? En is 411 terecht in bovenstaande tabel weggelaten voor de missende 20 cent in koper? En zijn 427a en -b afgeleid van 427? Daarnaast lijken 423d en -e eerder centen. De tabel toont een overzicht van de varianten.

De NNC

Alle foto's zijn afkomstig van de Nationale Numismatische Collectie bij De Nederlandsche Bank (NNC). Van de 48 in de NNC beschikbare huismunten uit deze groep zijn er 8 van het hoofdtype uit het tweede gesticht en 20 uit het derde. Er is geen enkele halve cent aanwezig. Deze munten zijn opgenomen onder a. De andere 20 exemplaren zijn varianten. Deze zijn ongetwijfeld nadien speciaal verzameld, het ligt niet voor de hand dat in de normale omloop zoveel afwijkingen voorkwamen. Hoewel: in museum De Koloniehof (zie foto) ligt ook een aantal varianten (maar allen met klop M). De varianten zijn opgenomen onder b. Op niet alle

waarde in cent	metaal	diameter	gewicht	tweede gesticht	derde gesticht	klop 'M'	zonder gestichts-nummer	zonder waarde	alleen K.V	zonder K.V
40	koper	35,10	4,70	408	416					
30	koper	34,60	2,75	409	417	409b				
25	koper	30,50	4,90	410	418					
20	koper	32,60	4,10		419					
10	koper	27,50	1,35	412	420					
5	koper	25,00	2,00	413	421		424		427	
1	koper	22,10	0,99	414	422		425	423d z K.V		
½	koper			415	423		426§			415b
40	messing	35,90	3,60	408a	416a					
30	messing	36,00	4,45	409a	417a					
25	messing	33,00	2,30	410a	418a					
20	messing	32,00	2,50	411a	419a					
10	messing	27,50	1,34	412a	420a					
5	messing	25,30	2,00	413a	421a	424a, 427a		427c KmV	427bis	421c§
1	messing	23,00	0,90	414a	422a	425a(a)	425c KmV	423e z K.V		422c§
½	messing			415a	423a	426a				423c§
40	blik	35,70	2,37		416b					
30	blik	33,25	2,12		417b					
25	blik	30,50	4,89		418b					
20	blik	29,50	1,42		419b					
10	blik	27,10	1,37		420b					
5	blik	25,00	1,17		421b	427b	424b§			
1	blik	22,20	0,96		422b		425b			
½	blik				423b					

Huismunten van het tweede en derde gesticht van Veenhuizen, met Schulman-nummers

exemplaren is een waardeaanduiding aangebracht. Hierdoor is het lang niet altijd duidelijk welke waarde de munten hadden. Het gaat echter steeds om kleingeld. Uiterst onzeker is het stuk met 41 erop. De NNC meent hier 4.1 te zien en vermoedt Ommerschans. Ik neig naar Veenhuizen met een mislukte K.V, mede door het rechthoekig ponsoen. Heel curieus is de zinken munt met alleen maar K.V erop. Hij staat niet in de Schulman-catalogus vermeld.

a. Het hoofdtype

Veenhuizen, tweede gesticht, 40 cent. Koper, 35,12 mm 4,72 gram, type S408 (NNC, NM-00806)

Veenhuizen, tweede gesticht, 25 cent. Koper, 30,5 mm 4,89 gram, type S410 (NNC, HNM-18302)

Veenhuizen, derde gesticht, 5 cent. Koper, 23 mm 2,07 gram, type S421 met dik muntplaatje en waarde half over K.V-ponsoen (NNC, NM-00811)

Veenhuizen, tweede gesticht, cent. Messing, 22 mm 0,99 gram, type S414a met dun muntplaatje en waarde half over K.V-ponsoen (NNC, HNM-18304)

Veenhuizen, derde gesticht, 40 cent. Blik 35,7 mm 2,37 gram, type S416b (NNC, 1929-0103)

Veenhuizen, derde gesticht, 5 cent. Blik, 25,5 mm 1,17 gram, type S421b (NNC, 1979-0174)

b. De varianten

Aantal varianten in museum De Koloniehof

Veenhuizen, derde gesticht. Koper, 18,8 mm 1,21 gram, type S423d (NNC, 1984-0327)

Veenhuizen, derde gesticht. Messing, 19,2 mm 0,67 gram, type S423e (NNC, HNM-18308)

Veenhuizen, 5 cent. Koper, 25,3 mm 2,05 gram, type S424 (NNC, 1978-0264)

Veenhuizen, 5 cent. Messing, 29,7 mm 1,54 gram, klop M, type S424a (NNC, 1978-0265)

Veenhuizen, 5 cent. Blik, 25,2 1,06 gram, klop M, type S424b§ (NNC, 1976-0465)

Veenhuizen, 1 cent. Blik, 23 mm 1,19 gram, klop M, type S425b (NNC, 1976-0053)

Veenhuizen, 1 cent. Messing, 21,85 mm 0,99 gram, holle klop M, type S425c (NNC, 1917-0070)

Veenhuizen, 1 cent. Messing, 21,71 mm 0,87 gram, bolle klop M, type S425c (NNC, 1929-0109)

Veenhuizen. Koper, 18,9 mm 1,14 gram, type S427 (NNC, 1984-0328)

Veenhuizen. Messing, 18,7 mm 0,76 gram, klop M, type S427c (NNC, 1978-0266)

Veenhuizen? Koper, 22,4 mm 3,37 gram, (NNC, MU-03595)

Veenhuizen. Zink, 27,5 mm, circa 2 gram, (NNC, 1979-0175)

Conclusies

Uit het voorgaande kan een aantal conclusies worden getrokken.

1. De experimenten zijn voornamelijk met de messing en koperen exemplaren gedaan van 5 cent en lager. Er bestaan meerdere exemplaren van elk type.
2. Het lijkt erop dat de klop M diende om de proefmunten waarvoor dat mogelijk was alsnog gangbaar te verklaren.
3. Gewichten en diktes variëren sterk per exemplaar. Meestal is de instempeling op de achterzijde te zien, maar soms ook nauwelijks of niet. De diameter heeft wel enige relatie met de waarde van de munt. Er is dus geen verband tussen waarde en metaalinhoud. De koperen exemplaren zullen dan door de messing zijn vervangen en die weer door de blikken exemplaren. Het blik is niet verzilverd zoals in Ommerschans.
4. Als een regel is weggelaten zijn de andere regels uitgevuld naar het midden. Het zijn dus geen misslagen maar doelbewuste experimenten. De makers kunnen zich bijvoorbeeld hebben afgevraagd wat de zin was van vermelding van het gestichtsnummer als er toch al K.V op stond.
5. Terwijl in de vrije koloniën van Frederiksoord alleen hele en halve centen zijn gemaakt zijn in Veenhuizen ook hogere waarden geslagen, ook in denominaties van 20, 30 en 40 cent die in Nederland verder niet voorkwamen.
6. Ondanks de pogingen van Schulman en de tabel hierboven is het niet goed mogelijk gebleken alle aanwezige exemplaren goed in te delen. Daarvoor is de variatie te groot.

Noten

1. Nijlunsing, Wiebe 'Een standbeeld voor een munt: het koloniegeld van Willemsoord' *De Beeldenaar* 42-2 (2018) 69-72; Nijlunsing, Wiebe '"Winkelgeld" in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid' *De Beeldenaar* 42-3 (2018) 146-154; Nijlunsing, Wiebe 'De lokaal gemaakte huismunten van Ommerschans 1822/23-1837' *De Beeldenaar* 42-4 (2018) 173-176.
2. Nijlunsing (2018-2) 146-154.
3. Schackmann, Wil, op www.drentsarchief.nl/zoekwijzer/50weeskinderenVH.html (versie maart 2016).

ALLEX KUSSENDRAGER

Bakenloodjes van De Mijl en SAS

In dit artikel wordt een aantal eerder niet goed toeschrijfbare loodjes op basis van archiefmateriaal nader gedetermineerd. Het gaat om loodjes van De Mijl bij Dordrecht en van Strijensas.

De Mijl

In scheepswrakken en als losse vondsten worden soms loodjes aangetroffen met op de voorzijde een éénhoorn naar rechts, welke meestal meer lijkt op een paardachtig wezen of anders geformuleerd, een 'muildier'. Op de keerzijde staat bovenaan een 'M' waaronder het jaartal en daar weer onder de waarde gevolgd door de 'S' van stuivers. De waarde van de penningen varieert van 6 tot 24 stuivers. Vanaf 1832 werd de waarde in centen aangegeven; 30 of 60 cent. De diameter varieert van 22 tot 26 mm.

Bingen deed de suggestie dat het een betaalbewijs was voor de tol, geheven op de Vlissingse Straatweg bij Middelburg (vandaar de 'M').[1] Pelsdonk schreef 'De herkomst van deze penningen is onbekend. De penningen zijn in diverse provincies gevonden: Flevoland, Friesland, Noord-Brabant en Zeeland. Er is wel geopperd dat het een bewijs voor betaalde tol was, geheven op de Vlissingse Straatweg bij Middelburg. Een aantal penningen is gevonden in scheepswrakken in het IJsselmeer en in Noord-Brabant in een uitgediepte vaart'.[2] Nu werd er op de Vlissingse Straatweg wel degelijk tol geheven (30 cent in 1824) en in het Vlissingsch Weekblad stond op zaterdag 3 december 1864 'Gisteren heeft op het raadhuis te Middelburg de openbare verpachting plaats gehad van het gedurende het jaar 1865 te heffen tolgeld op den straatweg tusschen Middelburg en Vlissingen, welke verpachting voor beide tollen heeft opgebragt ƒ1615, zijnde ƒ785 minder dan voor 1864'.[3] De veronderstelling van een toeschrijving aan Middelburg komt op mij vreemd over, omdat deze penningen door het hele land worden gevonden,

De Mijl, van boven naar beneden: 25 mm, 20 mm, 25 mm, 24 mm en 23 mm

als losse vondst of in scheepswrakken en zelfs in het buitenland. Mijn gedachten gingen daardoor eerder uit naar De Mijl bij Dordrecht. Op basis van deze veronderstelling kon ik gericht gaan zoeken.

Andere benamingen voor De Mijl zijn Crabbe en Nadort. Het is de naam van een voormalige heerlijkheid en latere gemeente op het Eiland van Dordrecht. In de middeleeuwen was De Mijl een ten zuidwesten van Dordrecht gelegen heerlijkheid in de zogenaamde Tieselenswaard. Tijdens het beleg van Dordrecht in 1418 werd De Mijl ingenomen door Hertog Jan IV van Brabant en zijn leger. Er werd een blokhuis in het dorp gebouwd, dat vervolgens al op 10 augustus 1418 in brand werd gestoken en de Brabanders moesten na de veldslag vluchten.

De Sint-Elisabethsvloed maakte aan het bestaan van de grond een einde, maar de rechten op de heerlijkheid bleven bestaan. Toen in de loop van de zestiende en zeventiende eeuw steeds meer grond droogviel, begonnen de heren van De Mijl de hun toebehorende grond weer in te polderen. De bekendste van hen was Arend Cornelisz., tevens burgemeester van Dordrecht en sinds 1554 ook erfpachter van het nabijgelegen Dubbeldam. Het gebied van de heerlijkheid werd weer op het water herwonnen. Pieter Hendrik van de Wall vermeldt op 14 September 1737 het volgende; 'De Graaf van Nassau verklaart, als Heer van de Mijl, dat, ingeval bij de Staten Octrooi mogte worden verleend, tot het opregten van een Lantaarn of Vuurbaken, op den Hoek van de Krabbe, en het heffen van Bakengeld, de Burgers van Dordrecht van de betaaling daar van, altoos zullen bevrijd zijn.'[4] In dezelfde Handvesten wordt op pagina 2000 nogmaals geschreven over 'het op te regten vuurbaken op den hoek van de Crabbe op den grond van de Mijle.'

In juli 1750 verklaarde de Graaf van Nassau Bergen, als Heer van de Mijl, de schippers van Dordrecht te ontheffen van het Vuur- en Bakengeld voor het Vuurbaken op den hoek van de Krabbe. De toestemming om tol te heffen is vastgelegd in een besluit van de Staten van Holland en West-Friesland uit 1750.[5] Er wordt wel iets vermeld over het bakengeld, maar tot voor kort was het mij nog niet gelukt om een bewijsstuk te vinden waarin specifiek over bakenloodjes geschreven werd.

In De Nederlandsche Stad- en Dorpbeschrijver staat bij de Voorrechten geschreven 'dat de graaf van Nassau, enz. in gevolge octrooi, (laatst vernieuwd den 19 Januarij 1791, voor den tijd van 20 jaaren) van Hunne Edele Groot-Mogenden, aan 't einde van de Crabbe, een vuurbaken stelt – alle schepen, hoe genaamd, of van wat grootte, de Kille passeerende, moeten hieraan jaarlijks 24 stuivers betaalen; de binnelandsvaarders, buiten het gebied van den Staat t'huis behoorende, die 20 last en daarboven groot zijn, betaalen, 15 stuivers; van 10 – 20 last, 12 stuivers, en van 2 - 10 last, 6 stuivers: andere binnenlandsvaarders, binnen het gebied van den Staat t'huis behoorende, 20 last en daarboven groot zijnde, betaalen jaarlijks 10 stuivers; van 10 – 20 last, 8 stuivers, en van 5 - 10 last, 4 stuivers: gemelde Graaf stelt op deeze de Cr(abbe) een bakenmeester, die thans eene importante pacht, of recognitie, moet opbrengen'.[6]

Van type ZM zijn mij de waardes bekend van 24, 18, 15, 12, 10, 8, en 6 stuivers. De 4 stuivers heb ik nog niet aangetroffen. Lang heb ik getwijfeld of de loodjes, type DM, met de generaliteitsleeuw op de voorzijde en op de keerzijde 'K', toebehoord hadden aan de Krabbe. De Krabbe wordt zowel met een 'C' als met een 'K' geschreven. Het zou echter wel vreemd zijn om op één eiland twee soorten tol te heffen. De waardes op beide typen loodjes onderbouwen echter mijn suggestie van De Mijl. Type DM 'K' komt voor met de waardes 24, 18, 12, en 6 stuivers. Hierbij ontbreken de waardes van 15, 10 en 8 stuivers welke bij De Mijl wel voorkomen en in het octrooi worden genoemd.

SAS-loodjes

Andere, relatief vrij veel voorkomende bakenloodjes zijn die met de tekst 'SAS'. De voorzijde vertoont een gekroond wapenschild van Prins Willem IV of V, en op de keerzijde 'SAS' waaronder de datering en daar weer onder de waarde in stuivers. Ik heb deze loodjes in mijn artikel in *De Beeldenaar* 2018-3 opgenomen onder type ZC.[7] Rond 1815 werden de loodjes enkelzijdig, zonder een wapenschild. In een eerder artikel had ik al eens mijn twijfels geuit of deze loodjes wel aan Sas van Gent toebehoorden en niet aan Strijensas.[8]

Marie de Man had een viertal SAS-loodjes in haar bezit. Zij schreef ze aan Sas van Gent toe

SAS met K / 1789 / 24 S (23mm) en met SAS / 1774 / 15 (20 mm)

Locaties van De Mijl en Strijensas

omdat de regering van Sas van Gent in 1749 verzocht aan zijne Hoogheid 'om een passage-geld te mogen heffen en wel van 4 stuivers op passagiers naar Holland en 2 stuivers voor die naar Zeeland gingen'.[9] Er werd dus geschreven over 'passagegeld' en niet over baken- of tolgeld. De loodjes komen voor met waardes van 6, 12, 18 en 24 stuivers, de waardes 2 of 4 zijn nog niet voorgekomen. Ze worden door heel Nederland aangetroffen en in enkele gevallen in België. Marie de Man heeft de loodjes in haar geschriften besproken als nummer 3.3 (6 stuiver) en nummer 3.4 (18 stuiver) en afgebeeld op plaat 4-5. Deze loodjes bevinden zich nu in de collectie van het Zeeuws Museum te Middelburg.

Mijn sterke vermoeden is dat deze loodjes aan Strijensas toebehoren en niet aan Sas van Gent. Het woord 'sas' heeft ook de betekenis van 'sluis'. Na het graven van de nieuwe uitwatering, de Strijense haven, even ten zuidoosten van Strijen, werd in 1694 een schut- en uitwateringssluis aangelegd. Omdat de Strijense haven druk bevaren werd, vooral vanwege de afvoer van landbouwproducten uit de Hoeksche Waard naar Rotterdam en Amsterdam, moest de sluis in 1773 hersteld worden.[10]

Strijensas – in die dagen Striensche Sas – is een plaatsje en voormalige gemeente aan het Hollands Diep. Bestuurlijk gezien viel Striensche Sas eeuwenlang onder De Klundert, de oorsprong hiervan ligt ver voor de tweede Sint Elisabeths-vloed van 1421. Voor die tijd vormden Holland en Brabant één aaneengesloten gebied. Zij werden door die nietsontziende natuurramp van elkaar gescheiden door het Hollands Diep dat toen ontstond. Ook na 1421 oefende de gemeente Klundert nog tot de negentiende eeuw het bestuur uit over Striensche Sas, Klundert viel toen op zijn beurt overigens nog onder Holland. Strijensas behoorde van 1812 tot 1817 tot Strijen, daarna werd het een zelfstandige gemeente. Sinds de bestuurlijke herindeling van Zuid-Holland in 1855 behoort Strijensas wederom tot de gemeente Strijen. Het huis van Oranje-Nassau bezat, vanaf Engelbert van Nassau in 1404 tot eeuwen later, nog de heerlijkheidsrechten. Zoals hierboven al genoemd komt op de loodjes het wapen van Willem IV en Willem V voor, wat volledig in overeenstemming is met het grond-gebied van Strijensas. Sas van Gent behoorde namelijk niet tot de bezittingen van het huis van Oranje-Nassau maar aan Staats Vlaanderen. Prins Willem IV regeerde van 1711-1751 en Prins Willem V van 1751-1795. Een andere optie welke wel

geopperd wordt is dat het lantaarngeld geweest zou kunnen zijn voor één van de lantaarns aan de mond van de Dortse Kil. Maar hierboven heb ik al aangetoond dat daar de loodjes van De Mijl voor bestemd waren.

Conclusie

Hiermee hoop ik aangetoond te hebben dat twee types loodjes welke oorspronkelijk aan Zeeland werden toegeschreven toch bij Holland thuishoren. Het gevolg is wel dat ik ook de in *De Beeldenaar* 2018-3 gepresenteerde typeaanduiding aan heb moeten passen waarin de 'Z' voor Zeeland stond. De loodjes voor De Mijl waren vermeld als type ZM en zijn nu als type HE opgenomen. Die van Strijensas waren type ZC en ZE en zijn nu opgenomen als type HF en HG.

Met dank aan Marco van der Harst voor het meedenken over de onderwerpen in dit artikel. Excuses voor de lage kwaliteit van de afbeeldingen: dit zijn de beste foto's die beschikbaar zijn.

Noten

1. Bingen, F.J. 'Old Toll Road and Bridge Toll Tokens of The Netherlands' *The Farebox* 27 (7 Juli 1973) 79-80.
2. Pelsdonk, J.E.L. *Penninxkens van Loode* (Goudswaard 2003) 148 noot, nummer 09.03.
3. N.N. 'Binnenlandsche Tijdingen' *Vlissings Weekblad* (3 december 1864) 1.
4. Wall, Pieter Hendrik van de *Handvesten, Privilegiën, Vrijheden, Voorregten, Octrooijen en Costumen; midsgaders sententien, verbonden, overéénkomsten, en andere voorname handelingen der Stad Dordrecht* (Dordrecht 1790).
5. N.N. *Resolutien van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, In haar Edele Groot Mog. Vergadering genoomen in den jaare 1750* (z.p., z.j.) 813-814.
6. Ollefen, L. van *De Nederlandsche Stad- en Dorp-beschrijver* 1 (Amsterdam 1793).
7. Kussendrager, Allex '25 jaar Bakenloodjes' *De Beeldenaar* 42-3 (2018) 143-145.
8. Kussendrager, Allex 'Armenpenning Roermond blijkt bakenlood van Willemstad' *De Beeldenaar* 38-2 (2014) 71-73.
9. Man, Marie de *Over Zeeuwsche loodjes. Bijdrage tot penningkunde van Zeeland* (Middelburg 1892).
10. Esch, C. van der 'Papendrecht, Westeind (augustus t/m november 2007)' *Grondig Bekeken. Lek- en Merwestreek* (maart 2008) 27 en verder.

18e MUNTMANIFESTATIE

Za 22 september – EXPO Houten

Meidoornkade 24 in Houten

Open 09.30 – 16.00u / Entree 5 euro

Grootste beurs voor munten, penningen en papiergeld in de Benelux met ook vele 10-tallen buitenlandse standhouders. Incl. afdelingen voor bodemvondsten en oude aandelen.

Tevens: determinatiestands op het gebied van numismatiek en bodemvondsten (archeologie).

Beurslocatie gelegen aan de A27 (afrit 29) met volop gratis parkeren en directe busverbinding van/naar Utrecht CS.

NB vrije toegang tot prentbriefkaarten- en poststukkenbeurs in de naastgelegen zaal !

WWW.WBEVENEMENTEN.EU

JAN PAUL KRUIMEL &
JACK VISKER

Atelierbezoeken april en mei 2018

In april en mei werden twee ateliers van penningkunstenaars bezocht. Eerst was Da van Daalen aan de beurt. Over dat bezoek is het verslag geschreven door Jan Paul Kruimel. In mei volgde een bezoek aan Jennifer Hoes, waarover door Jack Visker is geschreven.

Da van Daalen, een penningkunstenaar die in de penning kruipt

In haar atelier in een voormalige school in Amsterdam werd een klein groepje penningliefhebbers op 28 april 2018 ontvangen door Da van Daalen. Om ons heen kijkend zagen we veel werk in steen, op een prachtige wijze en met veel gevoel voor het materiaal gehakt. Da studeerde aanvankelijk aan de Rietveld Academie. Zodra de kans zich voordeed ging ze over naar de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, waar haar leermeesters onder andere Eric Claus en Jan Spiering waren. Daarna heeft ze een jaar in steen gehakt in Italië. Ze verwierf direct na terugkomst haar huidige atelier.

Op de Akademie maakte ze kennis met penningen, maar daarna hield ze zich daar een tijdlang verre van omdat haar partner Wilfried Put (1932-2016) daar zo intensief en op hoog niveau mee bezig was. In 2005 kreeg ze een opdracht van de Frederik Ruysch Stichting om een prijspenning te maken voor vroedvrouwen met wetenschappelijke verdiensten. Dat leidde tot een opdracht van de Vereniging voor Penningkunst voor een penning met Nescio (pseudoniem voor Jan Hendrik Frederik Grönloh, 1882-1961) als onderwerp. Ze overlegde daarover niet met Wilfried, want het moest vooral *haar* penning worden. Bij portretten heeft ze steeds vastgehouden aan de cirkel, maar voor andere onderwerpen kiest ze soms voor andere vormen. Ook de klassieke methode van slagpenningen met behulp van een reduceerbank beoefende zij, voor 's Rijks Munt. Muntontwerpen op groot formaat maakte ze in opdracht van het Ministerie van Financiën. We kunnen daarin zien hoe ze naar een goede compositie voor het geheel zoekt.

De geïnteresseerde luisteraars

De stad Amsterdam geeft haar veel inspiratie voor penningen, waarbij onder andere auto's, brommers en de herdenking van de watersnood in Tuindorp Oostzaan in 1960 onderwerpen zijn. Ook het spuien van de grachten bracht ze tot uitdrukking in een fraaie penning. Daarnaast maakt ze regelmatig portretten, iets dat haar bijzonder boeit. Voor de FIDEM-expositie in België in 2016, koos ze ook voor het wereldwijde probleem van water(tekort). Da giet veel penningen in porcelino, een prachtig wit materiaal. Ook maakt ze daarmee stapelbare kunstwerken, zoals een blokvormig werk dat uit drie delen bestaat die afzonderlijk en gezamenlijk een zeer groot aantal perspectieven op de bouw in Nederland bieden. Die blokkencomposities hebben geleid tot een penning met eigenlijk alleen maar inwendige vormgeving. Daarin heeft ze de ruimte boven voorwerpen – de nuttige

Van Daalen vertelt over haar werk

Een selectie van Van Daalens penningen

ruimte – op fraaie wijze tot uitdrukking gebracht. Deze penning geeft de indruk dat Da zelf in de penning is gekropen.

Voor de FIDEM-tentoonstelling dit jaar in Canada koos ze als onderwerp voor Johanna Westerdijk, Nederlands botanicus en schimmeldeskundige en de eerste vrouwelijke hoogleraar in ons land. Het onderwerp bracht haar bij nuttige schimmels zoals de penicillineschimmel maar ook de wijnrotschimmel die door vele mensen wordt verfoeid. Op dit moment is Da bezig met een monografie van haar eind 2016 overleden partner Wilfried Put.

Het werd een geslaagd atelierbezoek. In zijn dankwoord bedankte Tom Senders haar niet alleen voor haar gastvrijheid maar gaf hij ook uitdrukking aan haar grote creativiteit die voor velen van ons een verrassing was. Met een heerlijk gevoel over prachtige penningen keerden de atelierbezoekers huiswaarts.

Jennifer Hoes; het leven is voor een groot deel een kwestie van vormgeven

Op 26 mei, de laatste zaterdag van een zonovergoten meimaand, kwamen acht atelierbezoekers samen in het gezamenlijke atelier van Jennifer Hoes en Eric van Straaten. In een grote lichte ruimte, gebouwd op de binnenplaats van en oude ambachtsschool, stond een grote werktafel klaar. Het bezoek was een werkbezoek. Naast koffie, thee en versnaperingen lagen op een blad al leerharde blanks van klei met het randschrift '26 atelierbezoek 05 Jennifer Hoes 2018' klaar om door de bezoekers tot penningen gesneden te worden. Als het aan Jennifer lag ging iedereen direct aan de slag. De bezoekers sputterden echter tegen, want op tafel lag ook een schat aan penningen van Jennifer. De bezoekers hoorden vervolgens het verhaal achter de penningen en de kunstenaar. De penning IANVS SEMPER VNDIQVE MMXI (VPK-jaarpenning 2011) herkende iedereen,

Jennifer en haar voorbereidend werk

Zelf driftig aan hetwerk, met rechts enige resultaten (foto: Jennifer Hoes)

ook al wordt deze meestal 'de Januspenning' genoemd. Het verhaal van de vervaardiging was voor velen nieuw. De penning is in een 3D-printer gemaakt van een combinatie van staalvijlsel en lijm. Vervolgens is deze in een oven gelegd met achter een 'muurtje' bronsvijlsel. Zodra het bronsvijlsel smelt, wordt het door capillaire werking opgezogen in de penning en ontstaat er een geheel.

Is dat kunst, is dat vormgeving? En daarmee raken we misschien wel de kern van wat Jennifer Hoes wil. In alles wat zij maakt zoekt zij een vorm die zowel midden in het leven staat als de perceptie en levensvisie van degene die met die vorm in aanraking komt doorbreekt. Voor haar is die aanraking essentieel. Haar werk wil ervaren worden door het in de hand te houden, te dragen of er middenin te staan. Het zijn vormen die de beschouwer opnieuw laten kijken en onvermoede gedachten oproepen. Ze schuwt daarbij de confrontatie niet, maar gaat die alleen aan met een vorm die volledig doorontwikkeld is.

Jennifer Hoes begon haar opleiding aan de Hendrick de Keyser School in Amsterdam met als richting Fijn Mechanica, daarna ging ze naar de Gerrit Rietveld Academie waar ze afstudeerde met het maken van een onalledaags servies, een kunstvorm die niet door iedereen werd herkend. Een vorm die stond op het drielandenpunt van leven, design en kunst. Als lid van Haarlems Sieraad Collectief werd zij uitgenodigd om mee te doen aan een expositie in Teylers Museum in Haarlem. In plaats van een sieraad maakte zij in dit geval een serie penningen, *Ster(ve)ling*, haar eerste penningwerk. Penningkunde is tenslotte één van de pijlers waar dit eerste en oudste museum van Nederland op rust. Daarmee werd een passie geboren en in de jaren daarna zag een veelheid aan penningen het licht. We namen ze allemaal nog even in de hand en hoorden verhalen over penningen en kunstwerken die overal in het atelier aanwezig zijn. Daarna was het tijd om te werken. De klei werd gesneden en bewerkt. Daarna werd er kleur aangebracht, die op de juiste plaatsen weer werd weggehaald. Vervolgens werden de penningen achtergelaten om te drogen, waarna ze werden gebakken en geglazuurd.

Door dit atelierbezoek is Nederland een aantal penningmakers rijker.

JIM VAN DER MEER MOHR

Schulman weer op de PAN 2017

Het zal in 1990 geweest zijn dat ik bij Laurens Schulman op de PAN de penning van de Utrechtse Maskerade van het lustrum 1896 kocht. Het verzamelen van penningen begon serieuze vormen aan te nemen en dit was mijn eerste echte aankoop. Ik kan me niet meer herinneren hoe lang Schulman daarna nog op de PAN stond, maar op een goed moment nam hij geen deel meer. Des te verheugender was het dit jaar het veilingbedrijf Schulman b.v. (niet te verwarren met de eveneens nog steeds bestaande Laurens Schulman) er te zien. Eindelijk weer een handelaar in penningen en munten op de PAN. Natuurlijk, vaak toonde de in zilver gespecialiseerde antiquair John Endlich wel wat penningen of was er eentje te zien bij een andere exposant, maar nu weer iemand die uitsluitend dit verzamelgebied brengt.

Tot de bijzondere penningen kon dit jaar zeker de fraaie plaquettepenning over Amsterdam door Pieter van Abeele (1608-1684) gerekend worden. Deze penning memoreert de verlening van het stadswapen aan Amsterdam in 1342 door graaf Willem IV (1337-1345) van Holland en de verlening van de Keizerskroon in 1488 door Maximiliaan van Oostenrijk. De voorzijde toont Keizer Maximiliaan I die de keizerlijke kroon boven het nieuwe wapenschild van Amsterdam houdt. Op de keerzijde zit graaf Willem IV op een troon, het stadswapen aan Amsterdam schenkend.

Wat deze penning verder bijzonder maakt is het randschrift: GEGEVEN TER GEDACHTENIS VANDEN TROUWDACH VAN ADRIAEN VAN LOON EN CORNELIA HUNTHUMS DEN 21 NOVEMBER AO 1656. Als huwelijkspenning is deze penning uiterst zeldzaam; in totaal zijn ons slechts drie exemplaren met dit randschrift bekend. Adriaan van Loon (1631-1722) was commissaris van de Amsterdamse Wisselbank. Hij trouwde in 1656 met Cornelia Hunthum (1634-1721). Het echtpaar bewoonde vanaf circa 1667 de Herengracht 497 te Amsterdam.
De plaquettepenning is in zilver gegoten en gedreven en heeft een diameter van 83 mm. Deze penning is ook bekend in de vorm van een zilveren doosje, waarin de gouden penning over de Vrede van Breda door Johannes Lutma (circa 1584-1669) in 1669 werd gepresenteerd aan de leden van het Amsterdamse stadsbestuur.

Met dank aan de firma Schulman b.v. voor deze informatie.

MICHEL KOK

Het genootschap in Zwolle

De numismatische cirkels, een nieuwe secretaris, het Zwolse Vrouwenhuis en nog veel meer

Zwolle, de trotste Overijsselse Hanze- en provinciehoofdstad, vormde op 28 april 2018 het decor voor de voorjaarsbijeenkomst van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (het genootschap). Met het jubileumjaar 2017 nog vers in het geheugen was ook deze samenkomst zeer feestelijk te noemen.

Bijna 400

De dag startte zoals gebruikelijk met een informele ontvangst onder het genot van een kop koffie, waarna tot de huishoudelijke vergadering overgegaan werd. Onder de bezielende leiding van voorzitter Martin Bloemendal en de nieuwe penningmeester Jeroen van Gessel, werd er eerst kort stil gestaan bij het afgelopen jubileumjaar en de kosten daarvan. Uiteraard waren de kosten hoog maar dat kon niet anders gezien hetgeen er allemaal voor gedaan is.[1] Wel was er heugelijk financieel nieuws: het door het Prins Bernhard Cultuurfonds beheerde Fonds voor Numismatiek heeft een bijdrage van 2500 euro toegekend voor de publicatie over toonaangevende numismaten in de Nederlanden.[2] Naast dit financiële nieuws kregen de leden nog meer goed nieuws. Sinds het jubileumjaar 2017 kon het genootschap een groot aantal nieuwe leden begroeten. Een deel daarvan was op de vergadering aanwezig. Het ledenaantal is daarmee gestegen tot bijna 400. Tevens gaf oud-voorzitter Herman Gerritsen een korte presentatie over het zojuist verschenen boek over de belangrijkste numismaten in de Nederlanden. Alle aanwezigen kregen een exemplaar mee naar huis. De overige leden krijgen het boekwerk thuisgezonden.

Herman Gerritsen en Martin Bloemendal tijdens de overhandiging van het eerste exemplaar van het boek met biografieën van beroemde numismaten (foto: Etko Cretier)

Een mooi afscheid voor oud-secretaris Chris Teulings (foto: Etko Cretier)

Tijdens de vergadering was er een functiewisseling binnen het bestuur. Chris Teulings maakt na zes jaar als secretaris van het genootschap gediend te hebben plaats voor Ernst Wilschut. Vooral de prettige samenwerking zal Chris bijblijven: 'Ik heb de statutair maximaal toegestane periode als bestuurslid vervuld, namelijk van voorjaar 2012 tot voorjaar 2018. De algemene ledenvergadering kiest iemand als

Start van de rondleiding bij het Zwolse Vrouwenhuis (foto: Etko Cretier)

Aandachtige bezoekers van de expositie over Zwolse munten (foto: Etko Cretier)

Leerstoelhouder Panos Iossif aan het woord (foto: Etko Cretier)

bestuurslid, waarna men binnen het bestuur de rolverdeling invult. Ik heb al die zes jaren de rol van secretaris mogen vervullen. Binnen het bestuur heb je natuurlijk ook collectieve verantwoordelijkheid, samen met je medebestuursleden en daar heb ik het fantastisch mee getroffen. In deze jaren mocht ik samenwerken met Ans ter Woerds, Raymond van Oosterhout, Herman Gerritsen, Lei Lennaerts, Toon Opdam, Jeroen van Gessel en Martin Bloemendal. Als gevolg van de zes-jaren-regel hadden we een gezonde afwisseling van de wacht en was er steeds sprake van een harmonieus team met complementaire kwaliteiten en een prachtige samenwerking. Een mooie ervaring.' Het meeste gaat Chris het contact met de leden en medebestuursleden missen. 'Het was voor mij een voorrecht om dit te doen. Ik raad eenieder oprecht aan om indien de kans en de mogelijkheden daartoe zijn zeker dergelijke rollen te vervullen. Of het nu in het genootschap, in een kring of in een cirkel is: het samenwerken met de leden en met je medebestuursleden is een rijke ervaring waar ik in ieder geval heel veel van geleerd heb en vooral van genoten heb.'

Cirkels

Tot slot van het huishoudelijke gedeelte van de voorjaarsbijeenkomst werd er nog een noviteit geïntroduceerd. Elk lid van het genootschap kan zich vanaf heden aanmelden voor de zogenaamde Numismatische Cirkels. Deze zijn bedoeld om kennis te delen. Vooralsnog bestaan er de cirkels Muntfabricage, Museumcuratoren en Middeleeuwse Numismatiek. Enkele van deze cirkels hebben hun eerste kennismaking al gehad en zijn van start gegaan. De Cirkel Middeleeuwse Numismatiek had deze dag onder het genot van een drankje haar eerste samenkomst in het Zwolse restaurant Pampus.

Een bijeenkomst van het genootschap zonder lezingen en uitgebreide lunch kan natuurlijk niet. Zonder meer konden er complimenten uitgaan naar Grand Hotel Wientjes voor het serveren van een smakelijke en uitgebreide lunch. Voor en na het middageten konden de leden zich opmaken voor een gevarieerd programma aan lezingen, onder meer gegeven door de nieuwe leerstoelhouder Panos Iossif. Ook de geschiedenis van de Zwolse muntslag kwam in een *keynote* ruimschoots aan bod. Voor de partners en diegenen die niet aan de lezingen deel wilden nemen was er weer een partnerprogramma. Ditmaal werd er een rondleiding gegeven door het Zwolse Vrouwenhuis. De dag werd in Franse sferen afgesloten met een diner in restaurant Pampus. De bijeenkomst bestond weer uit een ruim en gevarieerd programma. Een eerstvolgende mogelijkheid om een bijeenkomst zelf te ervaren is op zaterdag 29 september 2018 in het Brabantse vestingstadje Grave.

Noten

1. Kok, Michel & Geertje de Kort 'Een impressie van het grote jubileumcongres gehouden op 16 en 17 juni 2017 te Utrecht' *De Beeldenaar* 41-5 (2017) 221-225; Gerritsen, Herman 'Jubileumpenning genootschap ontworpen door Frank Letterie' *De Beeldenaar* 42-5 (2018) 221-224.
2. Gerritsen, Herman, Arie van Herwijnen & Theo Nissen (red) *Toonaangevende Numismaten voor de Nederlanden* (Herent 2018).

HANS DE KONING

Portretpenning Malala Yousafzai door Jet Schepp

Notities bij de VPK-jaarpenning 2018

Kort na de onthulling van het Willem van Oranje-monument in de Abdij te Middelburg, bestaande uit twee reliëfs die Henriette (Jet) Schepp in samenwerking met Lucie Nijland maakte met als extra een penning, kreeg Schepp tot haar verrassing een vervolgopdracht om een standbeeld van Willem van Oranje te ontwerpen.[1] De Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting koos in overleg met directeur Ger Luijten de tuin van Hôtel Turgot (Fondation Custodia) in Parijs – waarin ook het Nederlands Instituut gevestigd is geweest – als plaats voor dat standbeeld om diens herinnering ook in Frankrijk levend te houden. Custodia maakt ook tentoonstellingen, zie de website www.fondationcustodia.fr. De teksten geschreven en uitgesproken ter gelegenheid van de inauguratie van het beeld in september 2015 verschenen een jaar later gebundeld in het boek *Liberté & Tolérance*.[2] Daarin wordt onder andere stilgestaan bij de oorsprong van de sleutelbegrippen vrijheid en tolerantie in het denken van de prins en de actualiteit ervan.

Jan Teeuwisse schreef het hoofdstuk *Jet Schepp en het Nederlandse standbeeld*. Hij beschrijft boeiend het werk van Jet Schepp en de reputatie die zij heeft verworven op het terrein van het hedendaagse standbeeld. Een dergelijke beschouwende beschrijving over het penningwerk van Jet Schepp zou eveneens interessant zijn. Daarbij zouden dan haar leermeesters Esser en Grégoire genoemd worden, die beiden een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan haar artistieke opleiding. Tevens zou de medailleur en gemmensnijder Johan Hendrik (Johann Heinrich)

Malala, VPK-jaarpenning 2018. Brons, 75 mm

Schepp (1736- ±1791) vermeld worden: hij is één van de voorvaderen van Jet. Ook in de penningkunst verdiende Jet Schepp haar sporen en kreeg zij in *De Beeldenaar* aandacht voor haar penningen.[3] In 1981 koos de Vereniging voor Penningkunst (VPK) een al bestaande *Geboortepenning* van haar uit, die zij voor de VPK heeft aangepast. Als informatie bij een penningexpositie schreef Jet Schepp destijds: 'Het maken van penningen is een aantrekkelijke kant van het beeldhouwvak voor wie houdt van "kunst om in de hand te nemen" [...] Mijn penningen zijn al dan niet in opdracht ontstaan naar aanleiding van huwelijk, geboorte, promotie of zomaar uit plezier om iets van het leven in die magische cirkel te vatten'.[4] Bij een andere tentoonstelling zei zij over de moderne stromingen in de penningkunst: 'De penningfamilie heeft zich uitgebreid. Bijna alle kleine min of meer platte kunstvoorwerpen mogen erbij horen. Er is een grote vrijheid ontstaan in vorm- en materiaalkeuze. Is dat "brancheverwaging" of een welkome aanvulling? Ik houd het maar op het laatste. [...] Toch blijft het klassieke bronzen schijfje met duidelijk onderscheid in voor- en keerzijde voor mij de echte penning'.[5] Desondanks gaat zij de laatste jaren met haar staande penningen meer richting het penningobject. De meest recente, een relatiegeschenk, is in feite een plat beeldje, zij het met belettering.

Het bestuur van de VPK benaderde in 2017 Jet Schepp voor het ontwerpen van een portretpenning. Aan een dergelijke opdracht gaat het verzoek tot het nomineren van drie personen vooraf. Het bestuur bepaalt vervolgens wie van de drie het wordt. Malala Yousafzai stond bovenaan het lijstje van Jet Schepp. Hierbij dacht Schepp aan een van Malala's uitspraken met betrekking tot het onderwijs. De andere twee waren: Barack Obama, als eerste zwarte president van de Verenigde Staten en Herman Tjeenk Willink, die vorig jaar zijn talenten inzette voor de formatie van het kabinet Rutte-III. Bij Obama lag het Witte Huis als keerzijde voor de hand, Tjeenk Willink zou een echt kabinet krijgen met een uil er bovenop. De keuze viel op Malala.

Malala

In 2014 is de Nobelprijs voor de Vrede toegekend aan de Pakistaanse Malala Yousafzai (1997) en de Indiër Kailash Satyarthi (1954). De twee zijn onderscheiden voor hun strijd tegen de onderdrukking van jongeren en voor het recht van alle kinderen op onderwijs. Malala is de jongste winnaar ooit en ook de eerste Pakistaanse die een Nobelprijs kreeg. Het comité motiveerde de keuze: 'De strijd tegen onderdrukking en voor de rechten van kinderen en jongeren draagt bij aan een broederschap tussen naties die Alfred Nobel in zijn testament heeft omschreven.'

Malala, die op haar tiende jaar al protesteerde tegen het verbod van de Taliban op onderwijs aan meisjes, werd vijf jaar later, in oktober 2012, in een schoolbus beschoten door militanten omdat zij op de website van de BBC een weblog bijhield, waarin zij onder meer schreef over de gewelddadigheden die door de Taliban worden gepleegd. Zij raakte zwaargewond door een kogel in haar hoofd en hals maar herstelde wonderbaarlijk goed na operaties in ziekenhuizen in Pakistan en Engeland. Veiligheidshalve bleef zij in Engeland wonen en werd een wereldwijd bekende pleiter voor rechten van kinderen en meisjes in het bijzonder. Malala kreeg diverse internationale onderscheidingen, onder meer de Europese Sacharov prijs. In Nederland kreeg ze de Internationale Kindervredesprijs 2013 uitgereikt die ze op haar beurt in 2017 overhandigde aan de zestienjarige Mohamed al Jounda die onderwijs opstartte in een Libanees vluchtelingenkamp.

De penning

De gegoten penning, traditioneel rond uitgevoerd (diameter 75 mm), toont op de voorzijde het portret van Malala, bijna driekwart naar rechts met hoofddoek; fraai gecomponeerd in het penningrond, omsloten door een dunne, opstaande rand. Links van het portret in verdiepte letters de tekst MALALA en rechts YOUSAFZAI. Het gezicht draait als het ware mee met de plooien in de losjes omgeslagen hoofddoek.

Op de keerzijde staat een uitspraak van Malala, verbeeld als 'rebus' (met beeldelementen en tekst): *One* child /*one* teacher /*one* book *and one* pen *can change the* world. De opliggende tekst in schoolschrift loopt in spiraalvorm via kind, onderwijzer, boek en pen naar de wereldbol in het midden van de penning. In het boek is het VPK-vignet en het jaartal '18 weergegeven met daaronder de signatuur JS in een bolletje. Het geheel komt, zoals op veel van haar penningen,

speels over. Jet Schepp geeft de volgende toelichting: 'De weg erheen was een puzzel op zich maar daar houd ik van. Dacht eerst de quote in schrijfletters op lijntjes te zetten als in een taalschrift. Dat werd te statisch. Als spiraal dan, waarin de draaiing op de voorzijde zich zou herhalen. Bruikbaar maar niet meer dan dat. Stel dat ik een kleine Malala, schoolmeester, boek, pen en wereld zou uitbeelden met verbindende tekst? Vier keer *one*, toch een beetje saai. Het konden ook vier cijfers 1 worden, die het effect van elkaar kruisende diagonalen zouden hebben. Dat idee werkte ik als model voor de keerzijde uit maar het VPK-bestuur vond terecht het raadsel te groot en waar moest je beginnen met lezen? Uiteindelijk kwam alles samen, het lopend schrift, de beeldelementen en de spiraal. Het kind kreeg de eerste *One* als een ballonnetje met een kronkelig touwtje in de hand en de erop volgende woorden draaiden logisch via via, naar de aardbol. De voorzijde had als uitgangspunt een portretfoto van Malala die als het ware vroeg om een ronde penning. Het lettertype werd bedacht door de typograaf Françoise (Fransje) Berserik die de zandstenen sokkel van Willem van Oranje in Parijs prachtig bewerkte. De naam Malala is zo geschreven dat er de punten van een ster in ontstaan. Daar zou ik zelf niet opgekomen zijn'.

De penning is gegoten door bronsgieterij Steylaert te Waardenburg en de patinering is op proef uitgevoerd in vier kleuren: roodbruin, groen, okergeel en wit met turquoise-achtige schaduw. Voor de uitvoeringspatine heeft de VPK de keuze van de maakster gevolgd. Zij vindt de warme okergele kleur waar een beetje 'goud' doorheen komt het meest passen bij de persoonlijkheid van Malala en haar land van herkomst. Met de portretpenning van Malala maakte Jet Schepp een penning die door onderwerp en zeker ook door uitvoering tot over de landsgrenzen aandacht verdient.

Noten

1. Meer Mohr, Jim van der 'Willem de Zwijger en familie door Jet Schepp en Lucie Nijland' *De Beeldenaar* 37-1 (2013) 35-36
2. Jonge, Mariska de (red), Alister Duke, Ger Luyten e.a. *Liberté et Tolérance Een sculptuur van Willem van Oranje in Parijs. Une sculpture de Guillaume d'Orange à Paris. A statue of William of Orange in Paris* (Parijs 2016).
3. K., de, (Koning, Hans de) 'Buys van Hulten prijs 1974 voor Jet Schepp' *De Geuzenpenning* 24-3 (1974) 51; Koning, A.J. de 'Penningen van Jet Schepp (w.o. Geboortepenning 1981 van de Vereniging voor Penningkunst)' *De Beeldenaar* 6-4 (1982) 144-146; Koning, Hans de 'Penningen van Jet Schepp' *De Beeldenaar* 21-5 (1997) 509-514; Koning, Hans de 'Contrasten bij Imago. Notities bij een geslaagde jubileumexpositie' *De Beeldenaar* 24-6 (2000) 245-251; Koning, Hans de 'Penningen door Jet Schepp. Notities bij een geslaagd atelierbezoek' *De Beeldenaar* 35-1 (2011) 12-16.
4. Deze en de volgende citaten: Koning, Hans de 'Vrije penningkunst door vrouwelijke medailleurs' in: Nieuwendam, Arnold (red) *18 vrouwelijke medailleurs*. Tentoonstelling Galerie Imago te Amsterdam (1995-1996) en Nieuwendam, Arnold (red) *Embleem van de natuur*. Tentoonstelling Galerie Imago te Amsterdam (2000).
5. Vorst, Henk van der 'Penningnieuws. Jet Schepp' *De Beeldenaar* 33-1 (2009) 51.

Aanvullende Catalogus van penningen door Jet Schepp

In *De Beeldenaar* 1997 nummer 5 verscheen een catalogus van penningen ontworpen in de periode 1968-1997 (nrs 1-14). De opgave in *De Beeldenaar* 2011 nummer 1 bleek onvolledig en bevat enige onjuistheden (nrs 15-20). Onderstaand een aanvullende en herziene opgave vanaf 1996/97. De penningen zijn uitgevoerd in brons, tenzij anders aangegeven.

Tête à tête. 1996, brons, 50 mm

15. *Tête à tête* 1996, 50 mm. Bijna vijfhoekige staande penning.
vz. Verliefd stelletje. Haar arm omvat zijn hoofd, zijn arm reikt naar het hare;
kz. De rugkant van het stel.
16. *Charlie* 1997, 55 mm. Terracotta.
vz. Charlie en face met bivakmuts (naar foto op tweejarige leeftijd);
kz. Hobbelpaard met de naam CHARLIE.
17. *Joris Jan* 1998, 45 mm.
vz. Joris Jan zittend met schepje en emmertje; tekst: JORIS JAN;
kz. Puzzel binnen brede rand: 18 juli 95.
afb. *De Beeldenaar* 35-1 (2011) 13.

18. *Fuut* 2000, 52 mm. Algemene geboortepenning waarop de vier elementen water, aarde, lucht en vuur zijn opgenomen. (In opdracht van de aanstaande grootouders.)
vz. Fuut met jong op de rug nabij oever;
kz. Zon van vogelpootafdrukken rondom langs de rand. Tekst: 2-4 / LOES / OO.
afb. *De Beeldenaar* 35-1 (2011) 13.

18 a -c. *Fuut* 2000-2003, 55 mm. Terracotta. Varianten van nr. 18, met elk een andere naam en datum.

18 d. *Fuut* 2004, 55 mm. Terracotta. Variant van nr 18: Aanzet tot een mogelijke 'slotpenning' voor de grootouders die de opdracht gaven.
vz. Fuut met meer jongen op de rug;
kz. Onaf: rand met vogelpootafdrukken.

19. *Menno Nijkerk 65 jaar* 2000, 70 mm.
vz. portret van grootvader kijkend naar kleinkind op zijn arm;
kz. levens-stam-boom, datum 26 febr. 2000; in de stam het getal 65.
afb. *De Beeldenaar* 35-1 (2011) 15.

20. *Slak op bladrand* 2000, 45 mm. Speksteen; penningobject.

21. *Lotte* 2003 50 mm.
vz. portretje naar links;
kz. 'kopvoeter' gevormd uit de letters Lotte, een extra L gespiegeld inwaarts toegevoegd; het gezichtje bestaat uit de cijfers van het geboortejaar 2001.
afb. *De Beeldenaar* 35-1 (2011) 14.

22. *Ad Merx* 2006, 70 mm.
vz. portret naar rechts;
kz. Schildersezel waarvan een poot de penning overeind houdt. Logo galerie en signatuur JS, tekst: Merx toch, hoe sterx.

23. *70 jaar FIDEM* 2007 (ontwerp), 70 mm. Terracotta.
vz. tekst FIDEM in speels geplaatste letters, bovenaan een kroon buiten het penningrond;
kz. 2007 in speels geplaatste cijfers, de beide nullen als penningen, staande penning met de 7 als steun.

23a. *70 jaar FIDEM* 2007, 55 mm. Terracotta. Variant van nr 23; met letters die de rand doorbreken.

23b. *70 jaar FIDEM* 2007, 40 mm. Terracotta. Variant van nr 23; met letters die de penning vasthouden, staande op de 7.

24. *Jim* 2008 40 mm.
vz. portret en face met capuchon;
kz. kinderfiguur uit de letters J I M, de vis verwijst naar de achternaam Spiering, de voeten staan op het geboortejaar 2006.
afb. *De Beeldenaar* 35-1 (2011) 15.

25. *Met het oog op de penning* 2008, 55 mm. Brons en terracotta.
Waardering voor het initiatief van Lucie Nijland voor het oprichten van een nieuwe penningwerkplaats in Amsterdam.
vz. en kz. met geometrische vormen (opdracht penningwerkplaats).
afb. *De Beeldenaar* 33-1 (2009) 51.

26 *Willem van Oranje* 2012, bijna vierkante penning 70 x 75 mm, op voetje.
Gebaseerd op twee reliëfs geplaatst in Middelburg. Opdracht Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting.
vz. (naar reliëf Jet Schepp) Willem van Oranje zittend. Tekst langs de rand: CHARLOTTE DE BOURBON / EN HUN ZES DOCHTERS. Op voet tekst: WILLEM VAN ORANJE;
kz. (naar ontwerp Lucie Nijland) Charlotte de Bourbon staand, daarnaast de zes prinsesjes, twee aan twee op verticale stroken. Op voet tekst: MIDDELBURG 2012.
afb. *De Beeldenaar* 37-1 (2013) 35.

Lucy Nijland 70 jaar. 2014, terracotta, 60 mm

27. *Lucie Nijland 70 jaar* 2014, 60 mm. Terracotta.
vz. Compositie van letters Lucie met de U en I als driearmige kandelaar. (Lucie = licht), bovenaan: Nijntje;
kz. Lauwerkrans met kroon en de 7 als steun (7e kroonjaar).

28. *Sonja van Londen 70 jaar* 2014, 60 mm. Terracotta.

Sonja van Londen 70 jaar. 2014, terracotta, 60 mm

Olifantje. 2018, brons, 60 mm

vz. Gekroonde figuur uit letters Sonja met in de linkerhand een roos en in de rechterhand een pollepel (Sonja heeft een rozentuin en kookt graag);
kz. Als bij de penning van Lucie, gekroonde lauwerkrans, gesteund door de 7.

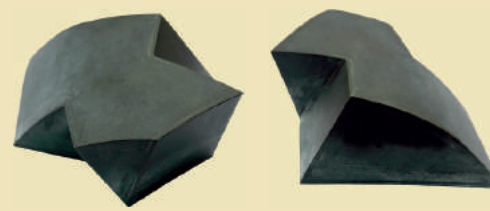
29. *De Stijl* (1917-1931) 2016, 65 mm. Terracotta, opgebouwd uit laagjes wit, rood en zwartbakkende klei. (In 2015 gegeven opdracht voor 2017 van de penningwerkgroep Lucie Nijland.)
vz. 'MONDRIAAN';
kz. 'STIJL' (lettertype de Stijl), inwaarts in rood en zwart 'DE' en 1917 uitwaarts in wit.

30. *Kunstenaarsvereniging 'Het Nederlands Portretschap' 25 jaar* 2017, 70 mm. Terracotta;
vz. Schilderij en gebeeldhouwd portret op sokkel. Tekst PORTRET/SCHAP;
kz. Compositie met palet als gezicht, moker, beitel en penseel. Tekst: 25.

30a. *Kunstenaarsvereniging 'Het Nederlands Portretschap' 25 jaar* 2017, 65 mm. Staande variant (van nr 30) door hoekje aan de sokkel. Als tegenwicht steekt ook een hoek van het schilderij buiten de penningrand.

31. *Malala* 2018, 75 mm.
vz. Portret van Malala met hoofddoek bijna driekwart naar rechts. Tekst links van het portret MALALA (in inwaartse letters). Tekst rechts van het portret YOUSAFZAI (in inwaartse letters);
kz. Uitspraak van Malala als 'rebus' (met beeldelementen en tekst in uitwaartse letters): *One* child *one* teacher *one* book *and one* pen *can change the* world. De tekst loopt in spiraalvorm naar de wereldbol in het midden. In boek het VPK-vignet en '18; onder signatuur JS in bolletje.

32. *Olifantje* 2018, 60 mm. Penningobject. (Relatiegeschenk voor bedrijfsadviesbureau, met de olifant als symbool van te bundelen krachten.)
vz/kz. Jonge olifant, aan een zijde gesteund door werkschema (in de vorm van een zandloper). In de onderste driehoek THE ALIGNMENT HOUSE in uitwaartse letters; (het patroon lijkt enigszins op de aan vogels ontleende zwerm stippen in het logo van het bureau).

Inschrijfpenning Shelter

Naast de VPK-jaarpenning is ook de inschrijfpenning door Simon Oud nog te bestellen. De penning *Shelter* wordt door Simon Oud zelf gesneden, in elkaar gezet en gepatineerd; elk exemplaar is uniek. In het afgewogen ontwerp geeft Oud vorm aan een handzaam sculptuur dat een schuilplaats kan zijn; een *shelter* dat beschutting biedt tegen weer en wind, van waaruit je het landschap kunt waarnemen zonder zelf zichtbaar te zijn. Het is de eerste zinken VPK-penning en een unieke mogelijkheid om van deze kunstenaar een kunstwerkje in bezit te krijgen.

Te bestellen **tot 1 oktober 2018** via de website: www.penningkunst.nl.

Stormramp 1953

Boekbespreking

Tot het eind van dit jaar exposeert het Watersnoodmuseum in Ouwerkerk (Schouwen-Duiveland) een reeks van 39 penningen die Sjaak Jasperse in 2016-2018 ontwierp ter herinnering aan de stormramp die in februari 1953 plaatsvond. Bij deze expositie verscheen een rijk geïllustreerde catalogus van 56 pagina's op A4-formaat.

Sjaak Jasperse werd op 23 september 1953 geboren in Sint-Maartensdijk (Tholen). De ramp kent hij uit verhalen van zijn familie en anderen. Aan zijn herdenkingspenningen begon hij te werken nadat hij in 2016 een bezoek aan het museum had gebracht. In de wereld van de penningkunst is Jasperse een opmerkelijke figuur. Enkele jaren geleden stuurde hij foto's van een eigen werkstuk naar de *Muntkoerier*, met de vraag of dit een penning was. De redactie zond deze vraag door naar haar medewerker Arnold Nieuwendam. Laatstgenoemde publiceerde sindsdien over het werk van Jasperse in dat maandblad en in *The Medal*. In de nu verschenen catalogus tekent Nieuwendam voor het overgrote deel van de teksten. Jasperse werd opgeleid als kunstsmid. In zijn penningen combineert hij een variatie aan metalen, zoals staal, koper, messing en titanium. Deze worden bij verschillende temperaturen tot één geheel 'gedruppeld'. Onderdelen van een penning smeedt, zaagt en vijlt Jasperse op maat. In sommige assemblages verwijzen realistische details naar de overstroming uit 1953. In andere objecten wordt de stormramp abstracter weergegeven.

In de inleiding van deze catalogus schetst Nieuwendam heel kort de geschiedenis van de penningkunst. Van Pisanello (vijftiende eeuw) springt hij vlot naar de Nederlander Piet Esser (1914-2004). De eindredacteur plaatste bij dit stukje tekst een grote foto van Esser. Esser lijkt hiermee uitgeroepen te worden tot schutspatroon van Nederlandse penningkunst. In deze context is dit echter dubbelzinnig. Sjaak Jasperse doet namelijk zo ongeveer alles waar trouwe volgelingen van Esser van walgen. De beste penningen van Esser vertonen op de voorzijde een virtuoos geboetseerd portret, terwijl de keerzijde bestaat uit prachtige typografie. Watersnood is bij Jasperse niet gebonden aan herkenbare personen. Bij het smeden en solderen lijkt Jasperse zich slechts enkele malen te bekommeren om een keerzijde. Veel van zijn penningen laten zich vooral van één kant bewonderen. En typografie? Die zien we slechts op een enkele penning, en dan gaat het om onpersoonlijke standaardletters. Nog een verschil: per traditie behoort het ontwerp van een penning gemakkelijk reproduceerbaar te zijn, maar Jasperse smeedt unica.

In de catalogus laat Nieuwendam op enkele plaatsen doorschemeren dat de Nederlandse penningkunst ná Esser zich grotendeels heeft losgemaakt van de lessen van deze leermeester. De grenzen van wat kan en mag liggen al jarenlang wijd open. Werkstukken van Jasperse barsten aan alle kanten uit hun voegen. Binnen de penningkunst zorgen zij daarmee voor een dijkdoorbraak. Wat weer heel mooi past bij het thema van deze tentoonstelling.

Sjaak Jasperse, *Catalogus 'De Watersnoodramp op penningen'.* Watersnoodmuseum, Ouwerkerk, 2018, 56 p. ISBN 9789-90-807535-7-0.

JOHAN MEVIUS

Numismatisch Speurwerk 49

Oplossingen

Ongekende luxe. Er kwamen veel reacties op *Numismatisch Speurwerk 48*. De penning met G.B. Piranèse (oftewel Piranesi) is van de hand van Janine Boyer, uitgegeven rond 1970. Aan de hand van een nummering in de rand zal de oplage 150 stuks zijn geweest. Een leuk weetje: de penning komt ook voor als gietpenning (diameter 120 mm, met onbekende oplage).

Dan de 'Sara 50'-penning. Een klassiek voorbeeld van hoe vluchtig informatie kan zijn. Zo'n 37 jaar geleden verscheen een advertentie van de Koninklijke Begeer, toen nog te Voorschoten, op de achterkant van *De Beeldenaar* (1981-2 en -3). En daar pronkt onder andere *Sara 50* van Eric van den Boom uit 1981. Wellicht dat in 2055 iemand naar *Numismatisch Speurwerk 49* gaat verwijzen.

penning, 0,85 gram, 15 mm

Nieuwe vragen

Een penning (in dit geval de naam van een muntstuk) uit een muntvondst. Het zilveren muntje heeft een massa van 0,85 gram en een diameter van 15 mm. Op de voorzijde in een parelrand een frontaal gezeten bisschop met tonsuur, met zijn rechterhand zegenend (of een evangelie houdend?) en in zijn linkerhand een naar binnen gekeerde kromstaf. Links van hem OT[...] en rechts ERT'. Op de keerzijde is in een parelrand een ringvormige ommuring te ontwaren, met vier kantelen en vier torens met spits dak en toegangspoort. Op de binnenplaats staan twee rechthoekige gebouwen. Links en rechts van de achterste toren een dikke parel. Hier is

Accijnsloodje Balikpapan

geen omschrift. Volgens onderzoek moet het opschrift gezocht worden in de richting van OTBERTVS (EPS) en we kunnen slechts één enkele bisschop aanwijzen die voor dit type munt in aanmerking kan komen; Otbert van Luik, prins-bisschop van Luik van 1092 tot 1123. De aanmunting van deze penning zou dan van voor de belangrijke munthervorming van 1096 gedaan moeten zijn vanwege de hoge massa van het stuk. De stijl van deze munt, de gezeten bisschop – de simplistische keerzijde met dikke parels – wijkt echter af van de gekende exemplaren van Otbert en Luik. Deze veronderstelling ruilen we graag in voor een betere.

Het tweede onbekende voorwerp is een accijnsloodje uit Balikpapan, Borneo, met het jaartal 1937, diameter 41 mm, gewicht 26,4 gram. De tekst luidt: IN EN UITV . RECHT EN ACC . / BALIKPAPAN 37. De vragen zijn: zijn er meerdere jaren van uitgifte geweest? Zijn er andere plaatsen van uitgifte geweest? Zijn er andere diameters of gewichten bekend?

Het derde vraagstuk gaat over een penning, die mogelijk uit het laatste kwart van de negentiende eeuw dateert. De diameter is 39,0 mm en de penning bestaat uit twee vertinde gegoten plaatjes, gesoldeerd in een ring. De dikte van de rand is 2,5 mm, gewicht 11,6 gram. De voorzijde heeft een afbeelding van de Nederlandse Maagd. Deze heeft haar jas aangetrokken, hoed opgezet en vertrekt met haar tasje, uit de Hollandse tuin,

Penning met Nederlandse Maagd

een paal met de vrijheidshoed achterlatend. Op de achtergrond een landschap met een stadsgezicht en zeilboten. De keerzijde toont een vrouw (de Nederlandse maagd?) zittend aan een tafel, omringd met wetenschappelijke en technische instrumenten, met op de achtergrond grote gebouwen, stalen bruggen, een stoomboot en een stoomtrein. De penning heeft geen opschrift en dan wordt het gissen naar het onderwerp: 'Oproep tot Industrialisatie'? Wanneer, wie en waarom, *these are the questions*.

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties kunt u sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Karel Soudijn, Evert Philippeau, Hans de Koning, Hendrik de Backer, Gerard Pronk en Henk Groenendijk.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Inleveringen vanaf heden mogelijk !

Wij zoeken voor onze uitgebreide klantenkring doorlopend goede munten, die wij middels onze regelmatige prijslijsten (duizenden !) ter verkoop aanbieden.

Voor U biedt dat een aantal belangrijke voordelen :

- Uw munten worden verkocht tegen *optimale verzamelaarprijzen.* Deze prijzen stellen wij in overleg met U vast. Dit voorkomt dat munten onder een door U gewenste prijs worden verkocht !
- Zeer zorgvuldige beschrijvingen en kwaliteitsaanduidingen. Betere munten worden afgebeeld.
- U maakt gebruik van onze zeer goede en *omvangrijke klantenkring* die in tientallen jaren is opgebouwd. Hierdoor vinden wij voor Uw munten steeds de juiste kopers.....
- Wij werken met *zeer lage commissies*, meestal tussen de 10 en 20%, maar in sommige gevallen zelfs slechts 5% ! Dit hangt uiteraard af van de te verkopen munten.
- In tegenstelling tot veilingen wordt maar aan een zijde commissie geheven. Hierdoor komt van de waarde van de munt *minimaal 80%* in Uw handen en niet maar maximaal zo'n 60%.
- Zeer vlotte opname van Uw munten in een van onze verkooplijsten. Door deze uiterst efficiënte manier van werken hoeft U niet maanden lang te wachten tot Uw munten worden aangeboden.
- Uitbetaling binnen 1 maand na verkoop. Dus een *zeer vlotte financiële afhandeling.*

Heeft U een collectie te koop en betere losse stukken dan neem eens contact met ons op !

MUNTHANDEL G.HENZEN • POSTBUS 42 • 3958ZT AMERONGEN

☎ 0343-430564 • FAX 0343-430542 • E-MAIL: INFO@HENZEN.ORG • WWW.HENZEN.ORG

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Nieuws over de inschrijfpenning en de jaarpenning vindt u op pagina 245-249. Let op, want de inschrijfpenning is nog maar te bestellen tot 1 oktober.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsbijeenkomst

De bijeenkomst zal plaatsvinden op 29 september 2018 in Grave. In de convocatie staat raadselachtig een lezing met vermelding sub rosa. Dit wordt een numismatische primeur, waar u van zult opkijken. Als de voortekenen niet bedriegen zullen de kranten er aandacht aan willen besteden. Ook het partnerprogramma is veelbelovend. Mocht Grave voor u moeilijk bereikbaar zijn vanwege het ontbreken van een treinverbinding, neem dan contact op met de secretaris van het genootschap, dan kan misschien geregeld worden dat u bijvoorbeeld wordt opgehaald op het treinstation van Wijchen of dat u met iemand mee kunt rijden. Het bestuur hoopt u in elk geval allen in groten getale te verwelkomen.

Numismatische cirkels

Inmiddels zijn drie cirkels van start gegaan. Twee cirkels staan open voor leden, te weten de *Cirkel Muntfabricage* (contactpersoon Jeroen van Gessel, penningmeester@genootschap.nl) en de *Cirkel Middeleeuwse Munten* (contactpersoon Raymond van Oosterhout (info@rvonumismatics.tk). De derde cirkel *Numismatiek en Musea* is bestemd voor conservatoren van musea met numismatische collecties.

ATELIERBEZOEKEN

op zaterdag 25 augustus wordt een atelierbezoek gebracht bij de veelzijdige kunstenaar Marina Radius in Rotterdam; zie www.marinaradius.nl. Op 29 september worden de deelnemers ontvangen in het prachtige nieuwe atelier van de bekende keramist Henk Wolvers in 's-Hertogenbosch voor een nieuwe en andere kijk op keramiek, kleinplastiek en penningen. Zie www.henkwolvers.com. In oktober is de laatste zaterdag Simon Oud uit Amsterdam aan de beurt, bekend van de VPK-inschrijfpenning 2018 *shelter*. Zie: www.simonoud.nl. Zaterdag 24 november bezoeken we het atelier van Elly Baltus, ook in Amsterdam, die haar bijzondere manier van omgaan met penningen zal toelichten en haar interessante werk tonen.
Zie: www.ellybaltus.com.

Deelnemers (in volgorde van opgave) zullen tijdig per e-mail worden ingelicht over adres, tijdstip en dergelijke. Opgave of contact via www.tomsenders.nl of tomsenders@planet.nl

RUILBEURS HARELBEKE

numismatica Zuidwest-Vlaanderen organiseert op donderdag 1 november 2018 voor de veertiende maal haar internationale ruilbeurs.
Op 300 meter tafels worden numismatische voorwerpen zoals munten, penningen, biljetten, medailles, numismatische literatuur en archeologica aangeboden. Het is het grootste evenement in zijn soort in de regio's Zuidwest Vlaanderen en Nord et Pas de Calais in Frankrijk.

**Cultureel centrum 'Het Spoor' Eilandstraat 6,
BE-8530 Harelbeke, België**

FIDEM CANADA

bij het ter perse gaan van dit nummer zijn nog niet alle foto's voor het beeldverslag van het FIDEM-congres in Canada binnengekomen, waardoor het artikel later verschijnt.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder - numismatisch expert - beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282–28
1030 Bruxelles
✆ *+33 659 604 736*
✉ *coinadvisor@yahoo.co.uk*

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo
24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)
✆ *+41 223 109 197*
✉ *palombo.geneve@gmail.com*

Comptoir Marseillais de Bourse
22 la Canebière
13001 Marseille (France)
✆ *+33 491 549 394*
✉ *palombo@wanadoo.fr*

Change et Numismatique Toulonnais
28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)
✆ *+33 494 935 136*
✉ *comptoirdechange@wanadoo.fr*

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1753. JOHANNES CRAMER AANVAARDT HET MUNTMEESTERSCHAP TE HARDERWIJK. Door B. van Swinderen

Vz. Drie geldkisten met teken van de Zon (goud), de Maan (zilver) en Venus (koper) temidden van Minerva, Mercurius en oranjeboom. Omschrift: MONETA.GELRIAE.PALLADIIS.SA.GRATA. waarin verwerkt het chronogram MLILLDIIC=1753. In de afsnede: HARDEROVICH met signatuur B.V.S. Kz. Tussen de wapens van Gelderland en Cramer: GUBERNATRICI, / CONSILIAR:& / IIIVIR:AER AR:PUBLIC: / CURANTIB: / HOC OPERIS SUI /AUSPICIUM / D / I. CRAMER M. zilver, 39 mm., 23,55 gram.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Postzegel- en Muntenveiling Weesp

Reeds 75 jaar uw partner in de filatelie en numismatiek

www.nmv.nl

Nederlands grootste veilinghuis voor postzegels en munten
Gratis taxatie van uw collectie ook bij u aan huis mogelijk.
Vier maal per jaar internationale veiling met cliënten van over de hele Wereld.
Hoge opbrengsten voor topmateriaal van welk land dan ook.
Ook directe verkoop mogelijk desgewenst tegen contante betaling.

U WILT TOCH OOK DE HOOGSTE PRIJS VOOR UW KOSTBAARHEDEN!!

Leeuwenveldseweg 14a 1382LX Weesp 0294-433020 info@npv.nl

De Beeldenaar

42

november | december 2018 | nr 6

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op een veiling?
Veel tevreden inzenders gingen u voor...!

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

Van oudsher het adres voor het veilen van
Munten, Penningen, Onderscheidingen & Papiergeld

Denkt u erover uw collectie ter verkoop aan te bieden?
Wij informeren u vrijblijvend.

Vraag onze hardcover catalogus aan!

www.schulman.nl

Herengracht 500 - 1017 CB - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - email: auction@schulman.nl

De Beeldenaar
42
Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

De Beeldenaar
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Stichting De Beeldenaar
p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde
De heer E. Wilschut, p/a Paul Gabriëlstraat 109,
2596VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

Vereniging voor Penningkunst
De heer R.J. de Goeje, Couwenhoven 4412, 3703EK Zeist,
tel. 030 6992736, rein@degoeje.nl
www.penningkunst.nl

Redactie
redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Loek Boezelijn †, Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius,
Willem van den Nieuwenhof, Tom Senders
en Fran Stroobants.

Abonnementen
Jaarabonnementen: Nederland: € 30; binnen Europa: € 43;
buiten Europa: € 50. Losse nummers € 7.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór
15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

Aanwijzingen voor auteurs
Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

Advertenties
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

Zet- en drukwerk
Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

260 Doorschuiven en afschuiven
> Jan Pelsdonk

261 Friese bisschoppelijke muntslag 1057-1066
> Peter van Dijk

265 Nieuwe penningen van Geer Steyn
> Jim van der Meer Mohr

267 Atelierbezoeken bij De Hazelaar en Marina Radius
> Jack Visker

270 Frederik van Blankenheim, een onbeschreven variant
> Hendrik De Backer

273 Ontbrekend in Kampen geslagen muntje gevonden
> Wiebe Nijlunsing

274 Aanwinsten voor Teylers Museum
> Jan Pelsdonk

275 Een man van staal
> Arnold Nieuwendam

279 Zeeuwse vijf stuiver uit 1719 komt boven water
> Jan Stuurman

284 Ambtspenningen uit de Zuidelijke Nederlanden (1818-1830)
> Ernst Wilschut

287 Een halve gulden met de Vrijheid
> Janjaap Luijt

289 Bestaan ze wel of bestaan ze niet VI
> Jan van der Wis

291 Penningen van de Haagse Automatiek
> Henk Groenendijk

293 Nogmaals geuzenpenningen met het jaartal 1567
> Kees van der Pols

296 Bonnetain gecatalogiseerd
> Karel Soudijn

298 Numismatisch Speurwerk 50
> Johan Mevius

300 Nieuws

JAN PELSDONK

Doorschuiven en afschuiven

In dit nummer komt er weer een mooie variëteit aan munten en penningen uit diverse periodes aan bod, waaronder recent penningwerk en ditmaal daadwerkelijk een artikel over een vijf stuiver-munt. Daadwerkelijk, want wie in het afgelopen nummer heeft gezocht naar een muntstuk van vijf stuiver uit de tijd van de Republiek der Verenigde Nederlanden, kwam bedrogen uit. Soms moeten teksten op het laatste moment weleens doorschuiven omdat er weinig ruimte is of omdat een belangrijk bericht voorrang krijgt. Dat is lastig, want iedere auteur wil uiteraard zijn tekst snel gepubliceerd zien. Bovendien komt er wel wat planning bij kijken. De drukproeven moeten worden herzien, de betrokken auteur wordt op de hoogte gesteld, de inhoudsopgave wordt aangepast en de paginanummering wordt hersteld. En dat allemaal in de laatste momenten voor het ter perse gaan van een aflevering. Blijkbaar was iemand vergeten dat er ook in het voorwoord nog een verwijzing stond. Uiteraard ligt dat niet aan uw hoofdredacteur: net als doorschuiven is afschuiven ook een kunst.

Loek Boezelijn 1937-2018
Tijdens het voorbereiden van dit nummer van *De Beeldenaar* ontviel ons redactielid Loek Boezelijn. Hij was al enige tijd ziek, maar toch kwam zijn overlijden onverwacht. Sinds 2004 heeft hij zich belangeloos ingezet voor dit tijdschrift. Dat leidde steevast tot een groot aantal correcties in de drukproeven, die hij bijzonder grondig naliep. Met zijn rustig, objectief karakter en persoonsgericht, vriendelijk contact was hij een voorbeeld voor ons allen. Wij wensen zijn familie veel sterkte toe met dit grote verlies.

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door MPO / Heritage Auctions Europe

Embleem van de Veeartsenijkundige Hoogeschool te Utrecht, modelé C.J. van der Hoef

Eenzijdig stempelafgietsel in brons voorstellend Androclus met de Leeuw (Jintes & Pol - vergelijk 41, ex veiling Schulman 328 (2007) lot 808), prachtig, 89 mm, 173,02 gram en uiterst zeldzaam.

Het embleem voor de in 1918 opgerichte Veeartsenijkundige Hoogeschool te Utrecht werd ontworpen door medailleur Chris van der Hoef. Zijn modelé werd gebruikt voor het stempel van de 89 mm grote zegels die aan de bullen werden bevestigd, en in combinatie met een keerzijdestempel met inscriptieruimte voor een gouden erepenning van 41 mm diameter ter bekroning van de prijsvragen die de Senaat vanaf 1919 uitschreef.
Zie voor meer informatie de MPO veilingcatalogus, waarin een ruim aanbod aan Van der Hoef-penningen waaronder de belangrijke collectie Haffmans.

PETER VAN DIJK

Friese bisschoppelijke muntslag 1057-1066

Recent zijn er enkele nieuwe varianten van de munten van het Bruno-type met bisschopstaf gevonden. In dit artikel worden deze munten – met de naam penning – nader beschreven en wordt een eerste aanzet gegeven om ze een plaats te geven in de Friese muntslag in het midden van de elfde eeuw.

Datering

De Friese penningen met de tekst BRVN in een balk op de keerzijde zijn algemeen bekend. Ze zijn beschreven in de standaardwerken van Van der Chijs en Dannenberg.[1] Ook Puister besteedt aandacht aan deze penningen.[2] Meest recent is het nieuwe standaardwerk over de tiende- en elfde-eeuwse muntslag van Ilisch.[3] De penningen worden toegeschreven aan graaf Bruno III gedurende de regering van keizer Hendrik III. Ilisch plaatst deze muntslag tussen 1050 en 1057. Puister maakt een onderscheid in koninklijke en keizerlijk titels op de voorzijde.[4] Hendrik III was koning van 1039 tot 1046 en keizer van 1047 tot 1056. Hendrik IV was koning van 1056 tot 1084. Ilisch maakt geen onderscheid in titels, plaatst alles tussen 1050 en 1057 en noemt de verschillende titels – zoals IE, RE, IRE – verbasteringen van REX.[5]

Deze penningen komen in grote aantallen voor in schatvondsten in het Oostzeegebied en tot diep in Rusland. Het munttype was blijkbaar zeer gewild en is onder andere door de graven van Holland nagebootst.[6] De exemplaren uit Dokkum en Leeuwarden komen het meest voor. Stavoren en Bolsward zijn een stuk zeldzamer. Daarnaast zijn er enkele niet nader toe te schrijven muntplaatsen.[7] De stempels voor deze penningen zijn volgens Puister centraal aangemaakt te Dokkum, of de stempelsnijder reisde rond.[8] De typische G in VGGA op de Dokkumer exemplaren zien we ook op Groninger Baculuspenningen uit de periode 1040-1054.[9] Ook de verderop beschreven bisschopstaf op de Brunopenningen, met muntplaatsen Dokkum en Leeuwarden, lijkt verdacht veel op die op de Groninger penningen van bisschop Willem van Pont (1054-1076).[10] Of het om eigentijdse stijlkenmerken of dezelfde stempelsnijder gaat, is nog onbekend.

Gezien het grote aantal gevonden munten is het aannemelijk dat de aanmunting na de dood van Bruno III nog enige tijd is voortgezet. Bruno III werd opgevolgd door zijn broer Egbert I (1057-1068). Uit verschillende bronnen is bekend dat na de dood van Bruno III in 1057 de Friese gebieden aan bisschop Adelbert van Bremen werden toebedeeld.[11] Bruno's opvolger Egbert I wist zich echter na enkele jaren aan het gezag van de bisschop te ontworstelen. Na 1066 neemt de politieke macht van de bisschop van Bremen sterk af.[12]

De munten

Binnen deze reeks van het Bruno-type uit Dokkum, Leeuwarden, Stavoren en Bolsward wordt door Ilisch ook een penning met een bisschop- of kromstaf in plaats van een kruisstaf genoemd met op de keerzijde Dokkum als muntplaats.[13] Ilisch noemt er twee, te weten een exemplaar dat zich in Stockholm bevindt en een exemplaar getekend door Dannenberg.[14] Sinds deze publicatie zijn er in veilingen ook enkele opgedoken. Voorzover door mij te traceren zijn nu elf exemplaren bekend, zij worden in de overzichtstabel beschreven. Van zeven exemplaren is het gewicht bekend, dit ligt tussen de 0,5 en 0,75 gram. Het gemiddelde gewicht is 0,65 gram. Puister kende dit muntje ook en schreef het toe aan Groningen omstreeks 1040.[15] Ilisch zet zowel bij Dokkum als Groningen een vraagteken en noemt het een kerkelijke aanmunting.[16] In NUMIS worden penningen

genoemd met de determinatie *Ilisch 21.19-22; Dannenberg 499-501* gevonden in respectievelijk Winsum en Wijnaldum.[17] Beide stukken zijn in NUMIS opgenomen uit het onderzoek dat Pol in 1993 heeft gepubliceerd.[18] Door de onduidelijke determinatie en het ontbreken van foto's worden deze laatste twee hier buiten beschouwing gelaten. In de Nationale Numismatische Collectie bevinden zich geen stukken van dit type.

Friesland, Bruno, penning, Dokkum, z.j. (1050-1057), zilver, 19 mm, 0,58 gram (Ilisch 21.19 variant, Dannenberg 499-500, particuliere collectie)

Voorzijde: gekroond hoofd naar rechts met kruisstaf ervoor. HENRICVS I•E•+

Keerzijde: •BR•VN•, N retrogade, het geheel in een balk, DOCC boven de balk van rechts naar links, VGGA met A zonder dwarsbalk onder de balk van rechts naar links, samen de naam van de muntplaats DOCCVGGA vormend.

Deze munt toont duidelijk de typische G (ver doorlopende bovenkant van de G), zoals op alle andere Dokkumse munten uit deze periode.

Friesland, Bruno, penning, Dokkum, z.j. (na 1057), zilver, 17 mm, 0,71 gram. Type met staf naar rechts (Ilisch 21.21, Dannenberg 501, particuliere collectie)

Voorzijde: gekroond hoofd naar rechts met kromstaf naar rechts ervoor HENRICVSRE+.

Keerzijde: •BR•VN• in balk, DOCC onder de balk van links naar rechts, VGGA, boven de balk van links naar rechts, met typische G.

Vier varianten

Zoals in de inleiding genoemd, zijn er recent vier nieuwe varianten met kromstaf ontdekt. Zij worden hieronder beschreven. Drie komen uit de muntplaats Dokkum, een geheel nieuwe variant komt uit de muntplaats Leeuwarden.

Friesland, Bruno, penning, Dokkum, z.j. (na 1057), zilver, 16.5 mm, 0,63 gram. Type met kromstaf naar links (Ilisch 21.21var-1, particuliere collectie)

Voorzijde: gekroond hoofd naar rechts met kromstaf naar links ervoor HENRICVSIRE+

Keerzijde: •BR•VN• in balk DOCC boven de balk van rechts naar links, VGGA, onder de balk van rechts naar links met typische G.

Zeven exemplaren bekend. Het gewicht van de muntjes ligt tussen de 0,50 en 0,63 gram, het gemiddelde gewicht is 0,56 gram.

Friesland, Bruno, penning, Dokkum, z.j. (na 1057), zilver, 17? mm. Type met kromstaf naar rechts en bijteken er voor (Ilisch 21.21var-2, verblijfplaats onbekend)

Voorzijde: gekroond hoofd naar rechts, kromstaf ervoor en voor de staf vier stippen in de vorm van een kruis. HENRICVSRE+

Keerzijde: •BR•VN• in balk, DOCC van rechts naar links boven de balk, VGGA van rechts naar links onder de balk met typische G.

Eén exemplaar bekend. Gewicht onbekend.

Friesland, Bruno, penning, Dokkum, z.j. (na 1057), zilver, 17 mm, 0,62 gram. Type met kromstaf naar rechts en bijteken erboven (Ilisch 21.21var-3, particuliere collectie)

Voorzijde: gekroond hoofd naar rechts, kromstaf ervoor geplaatst en boven de staf vier stippen in de vorm van een kruis. HENRICVSIRE+

Keerzijde: •BR•VN• in balk, DOCC van links naar rechts onder de balk, VGGA van links naar rechts boven de balk met typische G.

Eén exemplaar bekend.

Friesland, Bruno, penning, Leeuwarden, z.j. (na 1057), zilver. Boven: 17 mm, 0,50 gram, onder: 16 mm, 0,67 gram. Type met kromstaf naar rechts (Ilisch 21.21var-4, boven: veiling Elsen, onder: particuliere collectie)

Voorzijde: gekroond koningshoofd naar rechts, kromstaf ervoor geplaatst. HENRICVSRE+

Keerzijde: •BR•VN• in balk, LIVN onder de balk van links naar rechts (in spiegelschrift), VERI boven de balk van links naar rechts.

In 1953 is er in Novgorod, Rusland, bij een opgraving een muntje gevonden met een kromstaf en mogelijk Leeuwarden als muntplaats.[19] De keerzijde zou als tekst hebben ?IVN – V?RT. Dit muntje is niet opgenomen in het werk van Ilisch. Recent zijn er vanuit Rusland twee exemplaren op de markt gekomen waarvan er een is geveild bij Elsen.[20] Het tweede exemplaar is particulier verkocht. Van het exemplaar uit Novgorod is de conditie niet optimaal en het gewicht is onbekend. De twee laatste exemplaren wegen respectievelijk 0,50 en 0,67 gram. Totaal zijn er drie exemplaren bekend.

Conclusies

Na het overlijden van graaf Bruno vervielen de Friese gebieden aan bisschop Adelbert van Bremen. Gezien de populariteit van het munttype is er in de periode direct na 1057 zeer waarschijnlijk nog enige tijd op oude voet en uitvoering doorgemunt. Bisschop Adelbert zal na het verkrijgen van het leenheerschap over Friesland op een zeker moment zijn overgegaan tot het aanpassen van de muntstempels. De kruisstaf werd vervangen door de bisschopstaf. Dat dit gebeurd is voor het drukke muntatelier van Dokkum en het iets minder actieve atelier van Leeuwarden ligt voor de hand. De muntproductie van de ateliers Bolsward en Stavoren was onder Bruno al zeer beperkt en zal onder Adelbert niet of nauwelijks hebben plaatsgevonden.
De stempels voor deze Friese bisschoppelijke Bruno-penningen zijn vermoedelijk gemaakt door dezelfde stempelsnijder als die van de grafelijke Bruno-penningen. Enkele stijlkenmerken vinden we ook terug op de munten van het Utrechtse bisschoppelijke munthuis in Groningen.

Vanaf midden jaren zestig van de elfde eeuw nam de politieke en wereldlijke invloed van de bisschop van Bremen aanzienlijk af. Graaf Egbert I had zijn Friese bezittingen weer onder direct beheer en daarmee ook zijn muntslag met een nieuw munttype.[21]

Zoals Ilisch aangeeft duidt de aanwezigheid van een kromstaf zo goed als zeker op een zogenaamde 'geistlichen schlag'. Gezien de hierboven genoemde nieuwe varianten met kromstaf en de teruggevonden aantallen kunnen we stellen dat hier geen sprake meer is van een zogenaamde 'geistlichen beischlag'. Er zijn meerdere bisschoppelijke emissies geweest in tenminste twee muntplaatsen, te weten Dokkum en Leeuwarden. De twee afgebeelde muntjes van Leeuwarden zijn niet stempelgelijk. Allen hebben RE of IRE als afgekorte titel voor rex. Deze muntjes kunnen het best geplaatst worden in de periode na 1057 maar voor 1066 met de titel van de Rooms Duitse koning Hendrik IV.

L.P.A. (Peter) van Dijk (1959) is kapitein in de koopvaardij, zelfstandig ondernemer en ruim 45 jaar verzamelaar.
Hij dankt Arie van Herwijnen voor de deskundige adviezen en hulp bij het fotograferen.

Noten

1. Chijs, P.O. van der *De munten der Frankische en Duits-Nederlandsche vorsten* (Haarlem 1866); Dannenberg, H. *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit* 1-4 (Berlijn 1876-1905).
2. Puister, A.T. 'Statistische gegevens betreffende de onder Bruno III (1038-1057) in Friesland geslagen penningen en enkele conclusies daaruit' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 47 (1960) 11-18; Puister, A.T. 'Statistische gegevens betreffende de onder Bruno III (1038-1057) in Friesland geslagen penningen en enkele conclusies daaruit. (Vervolg)' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 55 (1968) 55-58.
3. Ilisch, P. 'Die Munzprägungen im Herzogtum Niederlothringen' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 84-85 (1997-1998).
4. Puister (1960) 11-18.
5. Ilisch (1997-1998) 232.
6. Ilisch (1997-1998) nummers 12.1-12.4.
7. Ilisch (1997-1998) nummers 21.26 en 21.27.

8. Puister (1968) 55-58.
9. Ilisch (1997-1998) 191 nummer18.3.
10. Ilisch (1997-1998) 193, nummers 18.5-18.11.
11. Ilisch (1997-1998) 221 noot 166.
12. Ilisch (1997-1998) 239 noot 174.
13. Ilisch (1997-1998) 234 nummer 21.22.
14. Dannenberg (1876-1905) 501.
15. Puister (1968) 58.
16. Ilisch (1997-1998) 234.
17. NUMIS 1034167, bron voor deze vermelding: Pol (1993) 6, gevonden vóór 1877 in Winsum; NUMIS 1033955, bron: Pol (1993) 8, in 1988 gevonden in Wijnaldum.
18. Pol, Arent 'Münzfunde und Fundmünzen der Jahrtausendwende in den Niederlanden' in: Bernd Kluge *Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit. Ergebnisse des Dannenberg-Kolloquiums 1990* (Sigmaringen 1993) 189-204.
19. Potin V.M. Numizmaticheskaya khronologiya i dendrokhronologiya (po materialam novgorodskikh raskopok) / Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha, XXI (1981) 78-89. (Потин В.М. Нумизматическая хронология и дендрохронология (по материалам новгородских раскопок) / Труды Государственного Эрмитажа.)
20. Elsen, J. & ses Fils s.a. *Vente publique* 133 (Brussel 2017-1) kavel 620.
21. Ilisch (1997-1998) 240 nummer 22.1 en verder.
22. Catalogi: Elsen, J. & Ses Fils s.a. *Vente publique* 134 (Brussel 2017-2); Elsen, J. & Ses Fils s.a. *Vente publique* 132 (Brussel 2017-3); Elsen, J. & Ses Fils s.a. *Vente publique* 131 (Brussel 2016-3); Elsen, J. & Ses Fils s.a. *Vente publique* 130 (Brussel 2016-2); Elsen, J. & Ses Fils s.a. *Vente publique* 129 (Brussel 2016-1); MPO Heritage Auctions Europe *Veiling* 48 (2015); MPO veilingen *Veiling* 46 (2015); N.N. *Corpus Nummorum Saeculorum qui in Suecia reperti sunt. Catalogue of the Coins from the Viking Age found in Sweden* (Stockholm 1975-1985); Bona Tiele website http://www.bonatiele.nl/FDETUK/frames-midden-medievalcoins11thcentury.html.

Bijlage

herkomst22	Dokkum, staf naar rechts			Dokkum, staf naar links			Dokkum, staf naar rechts			Dokkum, staf naar rechts			Leeuwarden			Collectie
	21.22			21.22, variant 1			21.22, variant 2 bijteken ▶			21.22, variant 3 bijteken ▲			21.22, variant 4			
	aantal	gram	mm	aantal	gram	mm	aantal	gram	mm	aantal	gram	mm	aantal	gram	mm	
Dannenberg 501	1															
Ilisch 21.22; CNS 3.1.21.83	1	0,71														Zweden
Elsen 129 nr 454	1	0,50														
Elsen 129 nr 455				1	0,59											
Elsen 130 nr 466				1	0,50											
Elsen 131 nr 414	1	0,65														
Elsen 131 nr 415				1	0,53											
Elsen 132 nr 407 = 133 nr 620																
Elsen 132 nr 408				1	0,54											
Elsen 132 nr 409	1	0,68														
Elsen 133 nr 619	1	0,59														
Elsen 133 nr 620													1	0,50	17,0	
Elsen 134 nr 1101	1	0,68														
MPO 48 nr 1682	1															
Bona Tiele; MPO 46 nr 1286				1												
Bona Tiele; PC ?	1															
Bona Tiele; WAG				1												
Bona Tiele; WAG	1															
Bona Tiele; PC, Nederland	1	0,75	17,1													PC
PC, Nederland				1	0,63	16,5										PC
PC, Nederland										1	0,62	17,0				PC
PC, Nederland													1	0,67	16,0	PC
PC, onbekend							1	onb	onb							PC?
Potin (vondst Novgorod 1953)													1			onb
Totaal & gemiddeld	**11**	**0,65**	**17,0**	**7**	**0,56**	**16,5**	**1**	**onb**	**onb**	**1**	**0,62**	**17,0**	**3**	**0,59**	**16,5**	

Gevonden exemplaren Bruno met staf. PC = particuliere collectie, onb = onbekend.

JIM VAN DER MEER
MOHR

Nieuwe penningen van Geer Steyn

De hommel

Zoals elk jaar heeft Steyn ook in 2018 weer een jaarpenning gemaakt. Dit keer koos hij als onderwerp 'de hommel'. De aanleiding was dat hij vorig jaar zomer tientallen hommels in zijn bloeiende lavendelstruiken had gezien, juist in het jaar dat het aantal insecten afneemt. De terracotta penning die een doorsnede heeft van 70 mm toont aan de voorzijde een hommel gekleurd met stuifmeel en de keerzijde laat een, zo zegt hij zelf, 'bloemachtige structuur zien' naast het jaartal 2018 en de signatuur.

Eerder vorig jaar heeft Steyn op verzoek van een vriend van hem een penning gemaakt op de bekende ontdekkingsreiziger Charles Robert Darwin (1809-1882). Uiteindelijk heeft het 'Darwin-project' een jaar geduurd en zijn het een aantal penningen geworden, die in terracotta en brons zijn gemaakt. Er zijn twee enkelzijdige penningen verschenen met als onderwerp de Beagle, in mooi en in stormachtig weer. De Beagle was Darwins schip waarmee hij in de jaren 1831-1836 Zuid-Amerika, Australië, het zuiden van Afrika en diverse eilandengroepen in de Grote en Indische Oceaan bezocht. Van Darwin zelf heeft Steyn drie portretpenningen gemaakt, met op de keerzijde 'de vink in een rotsachtig landschap'.

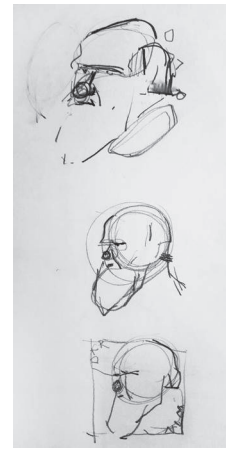
De Beagle

Charles Darwin, derde portret en ontwerpschetsen

De terracotta penningen van de Beagle hebben een doorsnede van 90 mm en die van de portretten 80 mm. Op de hier afgebeelde schetsen die aan het Darwin-project zijn voorafgegaan zien wij goed hoe Steyn zijn gedachten heeft vormgegeven. Deze penningen hebben onlangs ook een wereldreis gemaakt toen ze op het FIDEM-congres in Ottawa tijdens de penningmarkt werden getoond.

Tot slot noem ik van zijn hand nog de recent verschenen penning over de Oostenrijks-Hongaars-Amerikaanse componist Arnold Schönberg (1874-1951). Deze penning maakt deel uit van de serie 'mensen die de twintigste eeuw een gezicht hebben gegeven' en heeft een doorsnede van 60 mm. Steyn heeft in 1973 in Wenen gestudeerd en in die periode korte tijd in het Italiaanse Carrara mogen meewerken aan het Schönberg monument. Lang geleden dus, maar dat de penning nu pas is gemaakt heeft volgens de kunstenaar te maken met het ineens opnieuw beleven van het muziekstuk 'die Verklärte Nacht'. De voorzijde toont de beeltenis van Schönberg en de keerzijde laat twaalf muzieknoten zien, wat een verwijzing is naar de twaalftoonsmuziek waarvan hij de grondlegger is.

Arnold Schönberg

JACK VISKER

Atelierbezoeken bij De Hazelaar en Marina Radius

De afgelopen periode zijn er weer twee atelierbezoeken afgelegd. De eerste vond plaats bij De Hazelaar, de tweede bij Marina Radius.

Kunst is iets dat je deelt

Atelierbezoekers gaan op bezoek bij kunstenaars. Kunstenaars gaan op bezoek bij De Hazelaar. Toch waren het tien atelierbezoekers die op 30 juni door Ali van den Berg en Jan Hazelaar werden ontvangen in Soest. Ali en Jan, samen lid van de VPK, zijn de oprichters van De Hazelaar. Zij zijn kunstverzamelaars, kunstdelers en hebben vrijwel alles in huis dat nodig is om kunst te maken.

De onderste verdieping van het moderne, lichte gebouw dat in glooiend terrein is ingebed biedt onderdak aan HazArt. Hier vond de ontvangst plaats, met koffie, thee, een koekje en vooral zicht op veel, heel veel kunst. HazArt is ontstaan uit liefde voor kunstenaars. 'Het zijn vaak zulke bijzondere mensen en het is een vreugde om hen beter te leren kennen', zei Jan. Toch is het Ali die de galerie beheert en de bezoekers daarin rondleidt. Ze ging tijdens ons bezoek in op het leven van kunstenaars, op de bijzonderheden van een werk en de geschiedenis van de galerie die al zevenentwintig jaar kunstenaars de gelegenheid geeft om te exposeren. Kunstwerken van Henk Zweerus, Hannah Blom, Richard Brixel en vele anderen werden door haar tot leven gebracht. Dat gaat door als het gezelschap de galerie verlaat en de beeldentuin in loopt. Hier staan grotere werken. Werken van kunstenaars die binnen in het klein te zien waren, waaronder van Guido Messer en Linda Verkaaik, om er twee te noemen. Een vrolijk olifantje van de Engelse kunstenaar Anthony Heywood staat op de rug van z'n grote broer. Hun intense kleurenpracht hebben ze ontleend aan een beroemde Nederlandse

De Hazelaar (foto: Mia van der Wilt)

schilder, wiens naam ergens in het kunstwerk verborgen zit. Een meer dan levensgrote 'cup of tea' staat in het gras. Aan een boom hangt een gebeeldhouwd blok Belgisch hardsteen, een werk van 350 kilogram, dat met elk zuchtje wind dat de bladeren vangen zachtjes schommelt en uitnodigt om de wereld ook eens zo te bekijken. De rondleiding eindigde na een veelheid aan

Ali van den Berg en Jan Hazelaar ontvangen het bezoek (foto: Mia van der Wilt)

De atelierbezoekers (foto: Mia van der Wilt)

beelden bij een vrouw in acrylaat, getiteld 'Arlette' van de kunstenaar Jurriën Strelitski waarin, voor wie goed kijkt en het licht laat spelen, de ziel van de mens zichtbaar wordt. Galerie en beeldentuin samen kunnen zonder schroom aansluiten bij andere particuliere musea in Nederland en zijn vrij toegankelijk tijdens openingsuren van de winkel.

Het atelierbezoek werd afgesloten met een rondleiding door de winkel. Jan Hazelaar begon in 1971 een bronsgieterij met een klein winkeltje met klei, boetseerwas en toebehoren. De gieterij is inmiddels gesloten en het winkeltje is uitgegroeid tot een plek waar iedereen die kunstzinnig werkt met succes op zoek kan gaan naar materiaal en gereedschap. Een plek waar door het jaar heen cursussen worden gegeven aan kunstenaars die hun horizon willen verleggen en ontdekken dat zij de omgang met nieuwe materialen en gereedschappen niet voldoende beheersen. Daarmee is De Hazelaar een plek waar Jan en Ali, vanuit hun passie voor kunst, proberen om kunstenaars te stimuleren en te helpen om hun visie gestalte te geven en om deze gestolde levensvisie te delen met de wereld. Veel van de penningen die wij met liefde koesteren hebben hun ontstaan mede te danken aan dit bijzondere echtpaar.

Het wil gemaakt worden

In Schiebroek/Hillegersberg, waar Rotterdam nog een klein beetje haar landelijke karakter heeft behouden, heeft Marina Radius in een oud schoolgebouw haar atelier. In dit gebouw met vele authentieke bouwkundige elementen werden op 25 augustus acht atelierbezoekers ontvangen. Het landelijke karakter van de omgeving en de zichtbare zorg waarmee het atelier is gebouwd passen bij Marina en haar werk, werk dat te allen tijde realistisch is.

De liefde voor de kunst ontdekte Marina toen zij een klein kind was. Altijd was ze bezig met klei of potlood en papier. Waar anderen droomden van een toekomst als cowboy, brandweerman of politieagent wilde zij kunstenaar worden. Een droom die de school ruw verstoorde door

Penning door Marina Radius (foto: Piet de Jong)

Marina Radius vertelt (foto: Piet de Jong)

het grote belang dat daar gehecht werd aan cognitieve ontwikkeling, waarbij het kunstzinnige aan de kant werd gezet. Toch kroop het bloed waar het niet gaan kon. In de jaren '70 schreef Marina Radius zich in aan de Kunstacademie in Rotterdam. Dit was de tijd van conceptuele kunst en geestverruimende middelen, twee zaken die zij niet zocht. Zij wilde leren schilderen naar de natuur, en vooral wilde zij paarden leren schilderen, maar die keuze was er niet. In ieder geval niet daar, niet op dat moment. Na de kunstacademie ging Marina lesgeven en werkte zij op een reclamebureau. De BKR en De Gouden Gids, waar zij te vinden is onder 'kunstenaars en schilders', zorgden voor inkomen en een grotere naamsbekendheid.

Toen Marina Radius begin jaren '90 deelnam aan een expositie onder het thema 'paarden' ontmoette zij daar Arnold Nieuwendam en Carla Klein. Zij waren enthousiast over de bronzen plaquette die Marina had ingestuurd. 'Als hij nou een stukje kleiner was geweest was het een schitterende penning!', merkte Arnold Nieuwendam op en dat was de geboorte van een nieuwe

Marina Radius, doos met vijf penningen over zintuigen (foto: Piet de Jong)

liefde. Vanaf dat moment maakt Marina Radius penningen, liefst in serie. De godinnenserie (*De Beeldenaar* 1997-4, pp. 469-470), de vijf zintuigen (*De Beeldenaar* 2014-5, pp. 227-229) en de vier elementen (*De Beeldenaar* 2015-6, p. 260) zijn eerder in dit tijdschrift ter sprake gekomen. In 1996 deed Marina Radius mee aan de tentoonstelling 'Penningen ontworpen door vrouwelijke medailleurs' in Galerie Imago en in 2014 was haar werk te zien in Pulchri Studio. Dat zij nog geen penning heeft ontworpen voor de VPK lijkt een gemiste kans.

Met dit alles in het achterhoofd genieten de bezoekers van het werk dat in het atelier staat, beelden, schilderijen en penningen; allemaal met grote liefde en aandacht voor het detail gemaakt. Daarbij vertelt Marina over de ontstaansgeschiedenis van elk werk, over het boetseren van haar penningen, het maken van de mallen, het gieten van de waspenningen en het patineren van het eindresultaat. Want buiten het gieten van het brons maakt zij haar penningen zelf. Over haar schilderijen vertelt ze, over het vrije werk en de opdrachten, over haar beelden in steen, brons en acryl. En al vertellend, luisterend en kijkend verglijdt de tijd en moeten we afscheid nemen van een bijzondere kunstenares die vanuit haar liefde voor kunst en natuur niet anders kan dan vorm en beeld te geven aan de schoonheid die zij ziet.

HENDRIK DE BACKER

Frederik van Blankenheim, een onbeschreven variant

Frederik van Blankenheim was van 7 juli 1394 tot aan zijn dood op 9 oktober 1423 bisschop van Utrecht en vorst en landsheer van Het Sticht. Het is daarom niet verbazend dat deze geestelijke vorst tijdens zijn bijna dertigjarige ambtstermijn zo'n 30 munttypen liet slaan, in verschillende munthuizen. Dit artikel beperkt zich tot één type – de groot kromstaart – in de hoop dat deze korte bijdrage de aanzet is tot een uitgebreidere studie over Frederik van Blankenheims muntslag.

Naamsverwarring

De groot kromstaart werd in Vlaanderen (Gent) voor het eerst gemunt vanaf de munthervorming van 12 juni 1418 op initiatief van Filips, graaf van Charolais, die optrad in naam van zijn vader, hertog Jan zonder Vrees.[1] De groot kromstaart weegt meer dan de helft van een dubbele groot kromstaart omdat het zilvergehalte lager is. De diameter bedraagt ongeveer 25 mm. De munt toont op de voorzijde een naar links klimmende leeuw met naar binnen gekrulde staart. Hij draagt op de borst het vijfdelige wapenschild van Bourgondië. Daaromheen is het omschrift tussen twee parelcirkels aangebracht. Op de keerzijde staat binnen een parelcirkel een lang gevoet kruis dat een parelcirkel en het omschrift doorbreekt. In de kwartieren van het kruis staat telkens een letter naar de rand gericht.

Over de herkomst van de munt die wij hier presenteren, namelijk een groot kromstaart van Frederik van Blankenheim, is weinig bekend. Hij kwam ongeveer 35 jaar geleden in het bezit van de huidige eigenaar, als gift van iemand die inmiddels overleden is en die had de munt op zijn beurt ook gekregen. Wel mogen wij veronderstellen dat het een bodemvondst betreft gezien de slechte staat van bewaring. Het muntplaatje is sterk gegolfd, de rand is op twee plaatsen sterk uitgebroken en het muntbeeld is op vele plaatsen niet meer zichtbaar door slijtage.

In het standaardwerk van de Utrechtse muntslag door Van der Chijs wordt de munt als volgt beschreven: 'Op de voorzijde een staande leeuw met kromme staart, op de schoft van de leeuw een wapenschild, dat van Het Sticht met dat van Blankenheim als hartschild, een klimmende leeuw naar links'.[2] Het omschrift luidt + FREDERICVS : EPC : TRAIECTEnS. De keerzijde toont tussen de benen de letters B - L - A - n' en het omschrift + mOnE - T : nOV - EPC[] - IECT. Van der Chijs gaf dit stuk de naam '1/3 deel van de dubbele groot' aan de hand van de massa ten opzichte van de dubbele groot en bij gebrek aan gegevens over het zilvergehalte. In het werk van De Mey staat onder nummer 261 dezelfde afbeelding als bij Van der Chijs maar wordt de benaming 'groot kromstaart', een naam die ik er ook aan zou willen geven.[3] De naamsverwarring woekert eveneens voort op het internet. De Munten- en Postzegel Organisatie (MPO)

Utrecht, Frederik van Blankenheim, groot kromstaart, 1418-1423, zilver (boven: vdChijs 14.24, onder particuliere collectie)

noemt het '1/4 of 1/2 kromstaart' en het Centraal Museum Utrecht 'kwart kromstaart', waardoor mijn vraag aan de Nationale Numismatische Collectie (NNC), over de in hun collectie aanwezige stukken geformuleerd was als 'de munten geregistreerd onder vermelding van Van der Chijs plaat XIV nr 24' om er zeker van te zijn dat het om hetzelfde type zou gaan.

Exemplaren

In de NNC bevinden zich drie van dergelijke stukken, de MPO veilde er twee, het Centraal Museum Utrecht heeft er één, Muntenmuseum.nl had eveneens één exemplaar in bezit en ook het Catharijneconvent heeft er één.[4]

Bij de bestudering van deze munten stelden we vast dat geen van de voorzijdes stempelgelijk was, al kan het hier getoonde stuk, wegens de hoge slijtage, wel tot een van de acht voorzijdestempels behoren. Het omschrift is gelijkluidend: + FREDERICVS : EPC : TRAIECTENS. Dit is in tegenstelling tot de dubbele groot kromstaart, die + FREDERICVS : EPC : TRAIECTENSIS geeft dankzij de grotere diameter. De leesbare letters op het nieuwe stuk zijn: + F[...]RICVS : EPC : [T]RAI[...]ENS. Wat het aantal keerzijdestempels betreft is stempelgelijkheid door de slijtage moeilijker te beoordelen, ik vermoed dat er minstens zes verschillende zijn. Ook hier is het omschrift gelijkluidend en kunnen we de lezing van Van der Chijs en De Mey vervolledigen tot: + MONE - T : NOV - EPC : T : - IECTN terwijl de dubbele groot kromstaart + MONE - TA : NOV - A : EPC : T - RAIECT toont. Op ons stuk kunnen we echter + MONE - T[...]NOV - A[...]RAI - EC[...]S of : lezen, wat we dan gevoelsmatig zouden aanvullen tot + MONE - TA : NOV - A : TRAI - ECTENS of ECTEN :. In de kwartieren vermoeden we B - L - A - N' net zoals op de reguliere stukken.

Variant

Hoe kunnen we deze omschriftvariant verklaren? Vermoedelijk had de stempelsnijder aanvankelijk het omschrift voor een dubbele groot kromstaart voor ogen en stelde hij pas na het snijden van de letter A van NOVA vast dat hij te weinig ruimte zou hebben voor de rest van het omschrift. Daarom besloot hij verder te gaan met de plaatsnaam. Een andere mogelijkheid is dat het om een andere emissie gaat. Gezien de stempelvariaties van voor- en keerzijde moet er een tamelijk grote productie geweest zijn. Toch blijken niet veel stukken de afgelopen zes eeuwen te hebben doorstaan. Een nadere studie van de dubbele groot kan misschien meer licht op de zaak werpen.

Hoe kunnen we de naam van groot kromstaart verantwoorden? De op het internet gevonden stukken bevatten weinig informatie, samen met de informatie van het NNC kennen we de diameter van vier exemplaren, die tussen 22,0 en 23,0 mm ligt. De massa van vijf munten is bekend, zij wegen tussen de 0,80 en 1,30 gram. De nieuwe groot kromstaart heeft volgens de eigenaar een diameter van 22,73 mm en een massa van slechts 0,81 gram. Van de dubbele groot kromstaart weten we dat die een diameter had van circa 32 mm en een massa van 3,6 gram, waarvan 1,7 gram fijn zilver. In principe moet de groot kromstaart dan een massa hebben van 1,8 gram indien hij van hetzelfde zilvergehalte geslagen is. We zien echter dat dit bij de voorbeelden van Jan zonder Vrees niet het geval is. Omdat we niet beschikken over de zilvergehaltes baseren we ons enkel op een *educated guess*, die nauwer aansluit bij de groot kromstaart dan bij de halve groot kromstaart. Een andere waarde tussen de dubbele kromstaart en dit stuk zelf ontbreekt (voorlopig).

Toekomstig onderzoek zal ons misschien de oplossing bieden. De muntplaats is Utrecht volgens Van der Chijs, de muntperiode moet zich op het eind van de ambtstermijn van Frederik bevinden, tussen 1418 en eind 1423 al vermelden sommigen ook 1420 als ondergrens.

Dit artikel is tot stand gekomen onder impuls van Jan van der Wis, met dank aan Martin Damsma, (NNC) en Jos Benders.

Noten

1. Martiny, J.C. *Het Munthuis in Gent* 2 (Gent 2014) 125 en verder.
2. Chijs, P. O. van der *De Munten der Bisschoppen, van de Heerlijkheid en de Stad Utrecht* (Haarlem 1859) 166-167, plaat 14.24.
3. Mey, J.R. De, *Les Monnaies des Eveques et de la ville d'Utrecht* (Wemmel 1991) NP 61.
4. NNC inventarisnummers HNM-32280 (22,0 mm, 0,80 gram); NM-05431 (22,5 mm, 1,20 gram); NM-05432 (22,4 mm, 1,23 gram); Munten- en Postzegel Organisatie *Veiling* 42 (mei 2014) kavel 1162 (- mm, 1,12 gram); Munten- en Postzegel Organisatie *Veiling* 44 (november 2014 lot 814); Centraal Museum Utrecht, inventarisnummer 3892 (23 mm, 1,3 gram); www.muntenmuseum.nl, id I10015 (geraadpleegd 25 februari 2018); Museum Catharijneconvent, inventarisnummer ABM m1077e.

WIEBE NIJLUNSING

Ontbrekend in Kampen geslagen muntje gevonden

In de MPO/Heritage Auctions Europe-veiling van mei 2018 te IJsselstein, was onder kavel 6003 de afgebeelde munt opgenomen. Arie van Herwijnen ontdekte het tijdens zijn vrijwilligerswerk om middeleeuwse en provinciale munten te determineren voor het veilinghuis en attendeerde mij erop. Het werd beschreven als: 'Denier of Hollandse Penning van 3 mijt/duitkens z.j. (1529-1531) (vgl. vGH 195-9 / Vanhoudt 236 R4/ Nijlunsing 6.7) - VZ Gekroond wapen met adelaar met in omschrift KAROLVS / Lang kruis met 'C' (van hoogstwaarschijnlijk CAMPEN) in hart - F/ZF / RRR / uiterst zeldzaam en door Van Gelder en Hoc omschreven als non-retrouvé'.[1]

Helaas waren maat en gewicht achterwege gebleven in de beschrijving. In de catalogus van munten uit Kampen in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (JMP) is de hollandse penning van drie duitkens beschreven onder 6.7, met een gewicht van 0,57 g, een zilvergehalte van 0,08 % en een diameter van 16 mm.[2] De beschrijving is gegeven door Hugo Vanhoudt die ook nog vermeldt dat er één exemplaar van bestaat in een (hem nu onbekende) particuliere collectie.[3] Hij nam er zelfs het omschrift van over. Arie van Herwijnen meldde nog dat de diameter van het MPO-muntje 14 á 15 mm is. Volgens de archieven zijn er 226.395 exemplaren geslagen.[4] Vooralsnog zijn er dus twee exemplaren van dit muntstuk uit Kampen bekend.

Het muntje past gezien het keizerlijk wapen en het verdere voorkomen zonder twijfel in de reeks hollandse penningen van Karel V. Dan zijn er vier kandidaten voor de muntplaats. Dordrecht en Nijmegen en ook de nog ontbrekende munt van Leeuwarden vallen al snel af door de markante C met twee verticale streepjes aan de pootjes in het hart van het kruis. Vanhoudt noemt een C

Overijssel, hollandse penning uit Kampen. 1529-1531, zilver, 15 mm (foto: MPO/Heritage Auctions Europe)

met Andreaskruis als muntteken voor Kampen, waar van 1529 tot 1535 munt is geslagen voor Overijssel. Het gebied was toen onlangs in handen gekomen van Karel V. Op basis daarvan is in het JMP ook de C met Andreaskruis opgenomen. Dat past goed bij de rest van serie 6 (behalve 6.8, het utrechts duitken). De niet-Gotische schrijfwijze van KAROLVS (D G ROM REX) op de MPO-munt komt overeen met de beschrijving in Vanhoudt. Jammer genoeg is de tekst verder vrijwel onleesbaar. Mogelijk staat er TV onderaan het kruis op de keerzijde (twee letters uit het omschrift DA MICI VIRTVTEM CON), wat de juiste stand zou zijn voor een leesbare C. Kampen heeft daarmee op punten gewonnen als muntplaats. Het muntje heeft € 161,90 inclusief opgeld opgebracht waaruit zou kunnen worden afgeleid dat meer mensen geloof hechten aan de toeschrijving...

Noten

1. Van Gelder, H. Enno & M. Hoc *Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960); Vanhoudt, H. *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode 1434-1830*. (Heverlee 2015); Nijlunsing W., M. van der Beek & J.G. Stuurman 'In Kampen geslagen munten tot 1576' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 103 (2016) 99-196.
2. Nijlunsing/vdBeek/Stuurman (2016) nummer 6.7.
3. Vanhoudt (2015) 236 R4.
4. Nijlunsing/vdBeek/Stuurman (2016) 142 tabel 11. Herberekening van de opgaven van Marten Nijecammer geeft 100 stuks minder dan Van Gelder/Hoc vermelden.

JAN PELSDONK

Aanwinsten voor Teylers Museum

Teylers Museum bezit een vrijwel complete collectie West-Friese munten, in de negentiende eeuw aangelegd door Adriaan Enschedé (1829-1896) en in de eenentwintigste eeuw belangrijk uitgebreid door Marco Woestenburg (1960-2015).[1] Deze collectie is twee zeldzame stukken rijker geworden. Het eerste exemplaar is verworven uit een privécollectie dankzij het Fonds Numismatiek, waarin ook het oude vriendenfonds van het Geldmuseum is opgenomen.[2] Het is een West-Friese zilveren rijder uit 1731, waarover een halve eeuw geleden in *De Geuzenpenning* is gepubliceerd.[3] De munt is in Hoorn geslagen onder muntmeester Jan Knol en was uitsluitend bestemd voor de Verenigde Oostindische Compagnie, zoals ook het VOC-embleem toont. De exacte productie van VOC-dukatons in 1731 is onbekend en kan groot zijn geweest. Toch is mij van dit jaartal geen tweede exemplaar bekend.

Ook de tweede aanwinst is voor de VOC vervaardigd. Deze scheepjesschelling komt uit Medemblik en is in 1713 geslagen onder muntmeester Coenraad Cramer. Dit exemplaar is van dezelfde stempels als het in 2014 door Van Herwijnen beschreven exemplaar.[4] Scheepjesschellingen van dit jaartal zijn tegenwoordig uiterst zeldzaam. De exacte oplage kan niet direct worden vastgesteld, in de periode 1711-1714 zijn ruim 422.000 stuks geslagen.[5] Over deze periode van vier jaar geeft Pannekeet in zijn publicatie over West-Friese munten aan, dat er nog geen enkele van is teruggevonden.

De VOC was verplicht om de voor de compagnie geslagen munten zonder uitzondering naar Azië te verzenden. Daar aangekomen werd veel zilver via handelscontacten naar China getransporteerd. Uiteindelijk belandden de meeste munten in de smeltkroes. Of de twee exemplaren die een nieuw thuis hebben gevonden in Teylers Museum de reis van en naar Indië hebben meegemaakt of dat ze bij toeval toch in Nederland zijn achtergebleven vertelt de geschiedenis niet.

West-Friesland, VOC-dukaton 1731. Zilver, 42 mm (TMNK 17421)

West-Friesland, scheepjesschelling 1713. Zilver, 27 mm (TMNK 17509)

Noten

1. Pelsdonk, Jan 'Verboden geld. Betaalmiddelen van de VOC uit Nederlandse bodem' *De Beeldenaar* 39-5 (2015) 201-208.
2. N.N. 'Nieuw Fonds Numismatiek in het Teylers Museum Vrienden Fonds' *Teylers Magazijn* 130 (2017) 22.
3. Six, H.G. 'Een Westfriese V.O.C. dukaton van 1731' *De Geuzenpenning* 18-1 (1968) 6.
4. Herwijnen, Arie van 'Over retourschepen en "retourmunten"' *De Beeldenaar* 38-3 (2014) 119-125.
5. Besier, L.W.A. *De muntmeesters en hun muntslag* (Utrecht 1890) 49; Pannekeet, C.G.J. *Catalogus Westfriese munten* (Slootdorp 2007) 359.

ARNOLD NIEUWENDAM

Een man van staal

Sjaak Jasperse aan het werk

Op 7 juli werd de jaarvergadering gehouden van de Nederlandse leden van de internationale penningvereniging FIDEM (Fédération Internationale de la Médaille d'Art) in het streekmuseum De Meestoof te Sint-Annaland. Er werd gesproken over het 35ste FIDEM-congres, dat van 29 mei tot en met 2 juni 2018 werd gehouden in Ottawa, Canada. De bijbehorende tentoonstelling was tot 30 juni 2018 in het Canadian Museum of Nature te bezoeken.[1] Die middag gaf penningmaker en siersmid Sjaak Jasperse een demonstratie achter het smidsvuur voor de FIDEM-leden en sprak over problemen die optreden bij metaalverbindingen. Tweemaal deed hij mee met de FIDEM-presentatie, in België en Canada. Dit artikel gaat over Jasperse en zijn penningen, die alle uit metalen bestaan en gelast of geklonken zijn. Jasperse noemt zich een handwerksman, maar 'Een man van staal' zou beter bij hem passen, zoals u hieronder kunt lezen.

Wie is Sjaak Jasperse

Jasperse is actief als siersmid, fotograaf, sieraadontwerper én medailleur. Hij begon zijn carrière als vijftienjarige bij de Geelgieterij in Bergen op Zoom. Dit bedrijf maakte destijds deel uit van Stork's IJzergieterij en Machinefabriek HOLLAND. De smelttemperaturen en de aanloopkleuren maakten grote en blijvende indruk op hem en toentertijd is de belangstelling voor staal ontstaan. Jonge werknemers werden bij de Geelgieterij opgeleid in een breed spectrum, dat allemaal met staal te maken had en zo kwam de leerling Jasperse terecht bij de lastechniek. Later volgde hij als 21-jarige avondonderwijs voor metaalleraar en weer later dagonderwijs om zijn studie af te ronden. Na zijn opleiding kwam hij terecht in Brugge (België) bij meestersmid Jef Decraene uit Avelgem. Deze schonk hem meer inzicht in de materie. Na deze opleiding tot kunstsmid volgde de oppervlaktebehandeling van metalen, uiteraard weer gedoceerd door Decraene, die op dit gebied bij onze zuiderburen een grote faam heeft.

Technieken

Voor Jasperse vormt staal een onuitputtelijke bron van inspiratie, mede door de grillige structuren, het vuur en de wisselende kleuren. Zijn penningobjecten bestaan uit titanium, messing, lood, zilver, koper, zink en staal, die alle een andere bewerking ondergaan. Titanium is lastig te bewerken, maar dat past wel bij hem, aldus de metaalbewerker. Messing is heel meegaand en koper is wat star. Staal is daarentegen voor hem intrigerend; het vuur, de kleuren, het druipen naar gewenste vormen, het blijft hem fascineren. Door zijn niet aflatende stroom van ideeën volgen regelmatig nieuwe creaties. Jasperse vertelt: 'Bij de verschillende smelttemperaturen druppel ik dit tot één geheel, wat redelijk taai is. Ik smeed, zaag en vijl de kleine onderdelen op maat. Deze worden later met 55% zilver aan elkaar gesoldeerd. Dit solderen valt in de categorie hardsolderen, dat is boven de

400 graden Celsius. Daaronder spreken we over zachtsolderen.'

Eerste creatie

In 2004 ontstond Jasperses eerste portretpenning, die hij maakte van zijn jongste zoon Gerard. Een tweede van zijn zoon volgde in 2013. Mij werd daarvan een foto toegestuurd met de vraag of dit een penning was. Het bewuste portret intrigeerde, omdat ik deze vorm van penningmaken nog niet eerder gezien had, alleen in een iets andere vorm bij de VPK-penning uit 1977 over Rolandt Holst door Charlotte van Pallandt. Jasperse kende haar echter niet, zo verzekerde hij mij. Na een paar keer bellen en e-mailen met de ontwerper, gingen mijn vrouw en ik op bezoek in Terneuzen om zijn werk te bekijken. Het was overrompelend omdat er zo veel te zien was van grote diversiteit.
Zijn penningen balanceren op de rand van de penningkunst; het zijn geen traditionele penningen maar conceptueel bedachte penningobjecten en kleine sculptuurtjes.

Sjaak Jasperse, Gerard. 2013, messing en zilver, 90 mm

Sjaak Jasperse, Kroonjuwelen. 1992-1994, verguld koper, 320 x 38 mm (scepter)

Sjaak Jasperse, CuZn-Cu-RVS. 1990, roestvaststaal, messing en koper, 100 mm

Hij maakt unieke kunstwerkjes die moeilijk te plaatsen zijn. Dat bezoek resulteerde in een artikel dat in maart 2015 verscheen in de *Muntkoerier*.[2] Later verscheen in 2017 een uitgebreider beschrijving in *The Medal*, een penningmagazine uitgegeven door de Engelse penningvereniging BAMS (British Art Medal Society) en het British Museum.[3] Tijdens het bezoek in Zeeland bezochten wij ook de Oranjekamer van het historisch museum te Sint-Maartensdijk.
Daar vindt u door Jasperse vervaardigde kroonjuwelen; kroon, rijksappel en scepter, een zichtbaar bewijs van zijn vakmanschap.
Daarnaast smeedde hij voor kerken: kruizen en altaarstukken. In de afgelopen jaren heb ik meerdere gesprekken gehad met hem en hij bleek naast al zijn talenten ook een praktisch mens.
Zo hielp hij in 2016 Linda Verkaaik twee dagen in Namen (België) met het inrichten en afbouwen van de hangende penningen-expositie in verband met het Nederlandse FIDEM-congres.

Penningen

Tot op heden maakte Jasperse ruim tweehonderd penningen en penningobjecten, waaronder een indrukwekkende serie over de watersnood van 1953, die nog tot en met 31 december 2018 in het Watersnoodmuseum in Ouwerkerk te Zeeland liggen tentoongesteld.[4]
In het Watersnoodhuis in het voormalige gemeentehuis van Stavenisse liggen in de watersnoodkamer permanent vijf penningobjecten opgesteld over de ramp. In Stavenisse vielen 156 slachtoffers. Enkele penningen uit het oeuvre van Jasperse zal ik beschrijven, voor een globaal beeld van zijn technieken.

Sjaak Jasperse, Ode aan huisarts Cors Ephraïm. 2018, roestvaststaal, zilver en messing, 123 x 123 mm, penning 112 mm

De eerste beschreven penning ontwierp Jasperse voor zijn jongste zoon Gerard, bij diens afstuderen aan de Design Academy te Eindhoven op 17 december 2013. Het werd gecreëerd van messing met de druppellastechniek. Op de voorzijde staat het portret naar links gewend, dat gevormd is door enig draadwerk van zilver, waarvan het haar gedruppeld is tot een flinke bos. Langs de rand staan 17 bolletjes, die staan voor de datum 17 december. Op de keerzijde ziet u het logo van de Design Academy, dat blind geklonken is. De letters zijn erin geponst, waarvan de tekst DESIGN ACADEMY op zijn kant staat. De horizontale tekst in het logo is: GERARD 17 DEC 2013.

Sommige van zijn creaties behoren tot de categorie penningen, terwijl andere meer lijken op miniobjecten zoals *CuZn-Cu-RVS*, die bestaat uit verschillende metalen zoals roestvrij staal, messing en koper zonder soldeer- en lijmverbindingen. Koper (Cu = Cuprum) en zink (Zn) vormen samen messing; CuZn. RVS staat voor de handelsnaam van roestvast staal. De koperen ring bestaat uit gedreven koper. Dit ontwerp doet mij denken aan de grote radiotelescopen in Dwingeloo (provincie Drenthe). Een andere penning doet aan een onbekende planeet denken, een bol van malachiet gevat in een koperen ring en is in 2016 geëxposeerd geweest tijdens het FIDEM-congres in België.[5]

Sjaak Jasperse, Hersenspinsels. 2015, roestvaststaal, zilver en koper, 70 x 70 mm

Sjaak Jasperse, Hoop. 2014, messing, brons en titaniumschraapsels, 50 x 40 x 120 mm

Voor het afscheid van zijn huisarts maakte de medailleur recentelijk een fraai portret, dat naar beneden gericht is als van een onderzoeker, met zijn naam: CORS EPHRAÏM HUISARTS. Het is gevat in een koperen mapje, dat opengevouwen links het portret van de dokter toont met zijn naam. Rechts is zijn wereld verbeeld: een esculaap, een oud boek met een alpha- en omegateken en het wereldlijk embleem van zijn genootschap. Het logo staat voor zijn eigen onderneming EBT (Ephraïm Body Tools B.V.). Het ingeponste omschrift luidt: DANK DOOR ZOVELEN VOOR ZOVEEL.

Geen blikje met sardientjes, maar met radertjes: *Hersenspinsels* is de titel van het uit messing en koper bestaand doosje, gesoldeerd met zilver. De ingesloten stalen tandwieltjes

Sjaak Jasperse, Scharnier. 2014, messing, koper en roestvaststaal, 54 mm

Sjaak Jasperse, Bulletproof. 2014, messing en staal en roestvaststaal, 55 x 55 x 24 mm

stellen de werking van de hersenen voor. *Hoop* is de titel van de volgende constructie. In een messing kooi zijn titaniumschraapsels te zien en rijst een zuil op met daarop een vlamvormig teken, gemaakt van brons. Het vlamsymbool is een nagemaakte haaientand. Technisch perfect afgewerkt is *Scharnier*. Van dit model maakte hij diverse variaties. *Bulletproof* is de titel van drie stalen kogels die zijn klemgezet op een stalen plaatje. Ze kunnen niet wegrollen omdat de houders ingeslagen zijn.

Als laatste een zelfportret van de medailleurlasser Sjaak Jasperse. Hij heeft zichzelf in metaal vereeuwigd. Zijn portret is naar links gewend en hij draagt een pet en bril. Op een ronde koperen plaat liet hij zilver en koper druppelen en daarboven vormde hij zijn profiel van koperdraad. Het solderen gebeurde met zilver. Op de keerzijde ziet u een aambeeld en een hamer uit koper. De letters C.I.J. staan voor zijn naam: Cornelis Izak Jasperse. Links ziet u het silhouet van een lasser, eveneens uit koper, rechts een aangebrachte decoratie. De achtergrond is gekleurd door een vlam.

Een man van staal

Enkele decennia geleden waren het hoofdzakelijk beeldhouwers, schilders en enkele edelsmeden die penningen ontwierpen. Momenteel zien we ook creaties van keramisten, cineasten, vormgevers en grafisch ontwerpers. Nu komt daar een staalman bij. Zijn kunstwerkjes zijn intrigerend door de bewerking van het materiaal, zowel door de kleuren als de druppeltechniek. Bijzonder is, dat het alle unieke objecten zijn en zelf vervaardigd, terwijl ontwerpers zoals Barbara Kletter en Bruno Ninaber van Eyben (om maar een paar voorbeelden te noemen) hun ontwerpen laten uitvoeren door een gespecialiseerd bedrijf. Zijn zoon was in 2004 Jasperses eerste onderwerp voor portretten. Later volgden meer portretten, maar het grootste deel van zijn oeuvre vormen penningobjecten, waarbij zijn technisch kunnen ruim aan bod komt.

Sjaak Jasperse, Zelfportret. 2016, koper, 93 mm

De catalogus Sjaak Jasperse kost € 9,95, speciaal voor de lezers van De Beeldenaar is de prijs tijdelijk € 6,50.

Noten

1. Pelsdonk, Jan & Linda Verkaaik 'Nederlande penningen overzee. FIDEM-congres in Canada' *De Beeldenaar* 42-4 (2018) 177-178.
2. Nieuwendam, A. 'Sjaak Jasperse – en zijn gelaste penningen(objecten)' *Muntkoerier* 44-3 (2015) 22-24.
3. Nieuwendam, A. 'Sjaak Jasperse, Unusual techniques, unusual materials' *the Medal* 46 najaar (2017) 22-24.
4. Nieuwendam, A. 'De Watersnoodramp op penningen van Sjaak Jasperse.' *Muntkoerier* 46-7/8 (2017). Jaargang 46. Pag. 22 t/m 24; Nieuwendam, A. 'De Watersnoodramp op penningen van Sjaak Jasperse' *Muntkoerier* 47-4 (2018) 12; Nieuwendam, A. *Sjaak Jasperse, Catalogus. Tentoonstelling De Watersnoodramp op penningen*' (z.p. 2018).
5. Pelsdonk, Jan 'Wereldpodium voor Nederlandse penningkunst' *De Beeldenaar* 41-1 (2017) 31-37, specifiek 31.

JAN G. STUURMAN

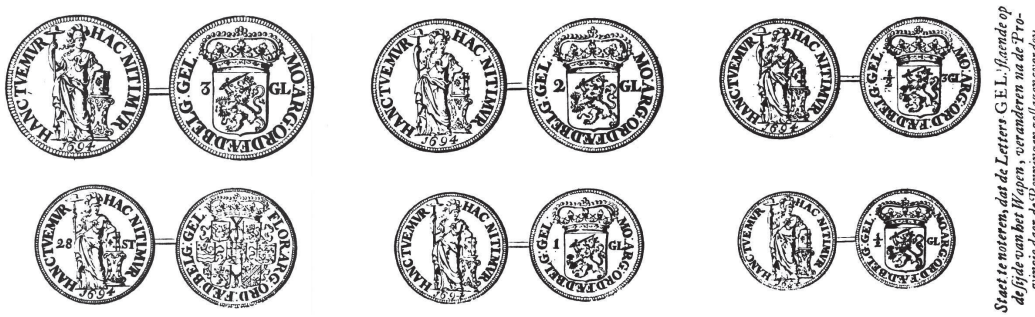
Zeeuwse vijf stuiver uit 1719 komt boven water

Sinds 2010 organiseert het Amsterdam Museum schouwtafels: bijeenkomsten, waarbij verzamelaars en conservatoren bij elkaar komen om kennis, kunde en ervaring te delen. Inmiddels zijn er zes van deze tafels. Eén ervan is aan de numismatiek gewijd. Het Amsterdam Museum bezit namelijk niet alleen ongeveer 4500 penningen, maar ook 1524 munten, voornamelijk Nederlandse uit de tijd van de Republiek. Deze munten zijn afkomstig uit één collectie, in de negentiende eeuw verzameld én beschreven door Augustus Pieter Lopez Suasso (1804-1877). Hij heeft een catalogus van zijn verzameling opgesteld die een jaar na zijn overlijden is gepubliceerd.[1] De munten zijn bij het Amsterdam Museum terechtgekomen, nadat Lopez Suasso ze aan de stad Amsterdam had gelegateerd.[2]

Uiteraard komt de collectie Lopez Suasso geregeld aan de orde tijdens de halfjaarlijkse bijeenkomsten van de deelnemers aan de tafel Numismatiek. Op 26 april van dit jaar lichtte Ad Meulmeester de Zeeuwse munten uit die collectie toe. Eén munt sprong er voor mij uit. Die gaf bij mij het gevoel: nooit gezien, nooit van gehoord. Het betrof een vijf stuiver uit 1719, in uiterlijk passend in de muntreeks, voorgeschreven bij de door de Staten-Generaal op 17 maart 1694 uitgevaardigde muntordonnantie.[3]

Toch aangemunt

De in die ordonnantie voorgeschreven muntreeks bestond uit een driegulden als standpenning met als onderdelen een tweegulden, een halve driegulden (daalder), een Nederlandse florijn (28 stuiver), een gulden en een halve gulden. Deze opsomming was limitatief, zoals dat in de juridische terminologie heet. Buiten deze onderdelen mochten dus geen andere worden aangemunt. Het voorgeschreven gehalte was voor de driegulden, twee gulden, halve driegulden en florijn 0,920 (11 penning, 1 grein), voor de gulden en halve gulden 0,916 2/3 (11 penning).[4] Het gewicht van driegulden was 31,82 gram en van de overige onderdelen naar evenredigheid; bijvoorbeeld voor de gulden 10,61 gram en voor de halve gulden 5,30 gram. Omdat de Staten-Generaal wensten dat de ordonnantie van 17 maart daarvóór 'in allen deelen strictelijck sal werden geobserveert', volgde op die ordonnantie een 'Publicatie en Beeldenaer van een nieuwen

Afbeeldingen uit de Publicatie 25 mei 1694

Generaliteyts Stant-Penningh, met sijne proportionele Gedeeltens, in dato den vijf en twintighsten Mey 1694'.[5] De publicatie was een visuele uitwerking van de in genoemde ordonnantie voorgeschreven driegulden en onderdelen.

Zoals te zien is, komt het vijf stuiverstuk niet in de opsomming voor. Toch is die, zoals blijkt uit de collectie Lopez Suasso, in 1719 aangemunt in het Zeeuwse munthuis te Middelburg.[6] De kwalificaties van dat stuk: gewicht 2,82 gram, diameter 20 mm en voorzien van een kabelrand. Het is op een wat klein muntplaatje geslagen en bovendien wat excentrisch, zodat op de keerzijde delen van het omschrift zijn weggevallen. In de afsnede onder de maagd lijkt het jaartal 1710 te staan. Zo was het ook, blijkens zijn catalogus, door Lopez Suasso gelezen. Op de keerzijde staat de waardeaanduiding 5 S ter weerszijden van het generaliteitswapenschild en aan het einde van het omschrift de aanduiding ZEEL. Opvallend is dat het gewicht niet overeenkomt met de helft van het gewicht van de halve gulden (5,30 : 2 =) 2,65 gram. Of het gehalte wel klopt zou kunnen worden vastgesteld met een meting. Dit is tegenwoordig prima op non-destructieve wijze te doen, via XRF (röntgenfluorescentie).[7] Verrassenderwijs bevindt zich in dezelfde collectie ook nog een vierkante afslag met een lengte en breedte van 22 mm en een gewicht van 5,64 gram.[8] Dit stuk is dus op dubbele zwaarte geslagen. Bij nadere vergelijking blijken voor de beide stukken dezelfde stempels te zijn gebruikt. Dientengevolge dient het jaartal 1710 op het 'gewone' exemplaar ook als 1719 te worden gelezen.

Zeeland, vijf stuiver met kabelrand. 1719, zilver, 20 mm (Collectie Amsterdam Museum, KA 11270)

Zeeland, vijf stuiver op vierkant muntplaatje. 1719, zilver, 22 mm (collectie Amsterdam Museum, KA 11275)

Gedeelte van een centsprent met 'Zeeuwsche Rijksdaler' en 'Hollandsche Rijksdaler'

Eigenmachtig optreden

Terugkomend op de Publicatie van 25 mei 1694: omdat dat uiteraard niet aan de afbeeldingen af te zien was, wordt er in de Publicatie uitdrukkelijk op gewezen dat in alle Munthuizen 'een eenparigen voet geobserveeert' dient te worden. Met andere woorden: men diende in alle gewesten niet alleen hetzelfde gewicht, het gehalte aan de in de ordonnantie van dat jaar voorgeschreven munten toe te kennen, maar ook eenzelfde koers. Vooral diezelfde koers is interessant. Dat was namelijk niet vanzelfsprekend (meer). Want juist daartegen was niet zo lang tevoren, in 1672, gezondigd en nog wel door Zeeland.[9]

In 1672, in het rampjaar, had den de Staten van Zeeland eenzijdig, zonder de Staten-Generaal daarin te kennen, besloten de koers van de in Zeeland aangemunte zilveren dukaat te verhogen van 50 stuiver naar 52 stuiver. Terwijl die zilveren dukaat één van bij Resolutie van 19 juni 1659 door de Staten-Generaal voorgeschreven munten was. Mét een in alle provinciale munthuizen in acht te nemen zelfde gewicht, gehalte én koers, namelijk van 50 stuivers. Zeeland verhoogde de koers van de in Zeeland geslagen zilveren dukaat, de Zeeuwse zilveren dukaat of, zoals die in de praktijk ook wel werd genoemd: de Zeeuwse rijksdaalder,

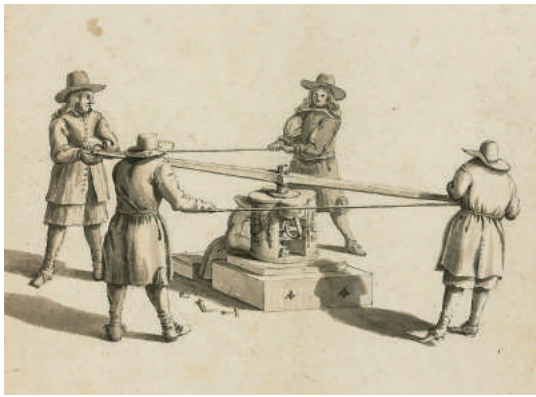
eigenmachtig tot 52 stuiver, met handhaving van gewicht en gehalte.[10] Dit konden de Zeeuwen doen omdat Zeeland een van de zeven zelfstandige gewesten was binnen de statenbond die de Republiek vormde. Het gewest was slechts in los verband met de overige gewesten verbonden.

De enige overkoepelende autoriteit op muntgebied was een orgaan van de Staten-Generaal, de Generaliteitsmuntkamer ofwel het College van Raden en Generaalmeesters van de Munt. Misschien heeft meegespeeld dat Zeeland met zijn zeehavens in normale tijden over eigen zilver-aanvoer beschikte, maar hoe dan ook: de Zeeuwse Staten bleken niet gevoelig voor de bezwaren van die Generaalmeesters. In tegendeel: de Zeeuwse Staten garandeerden de door hen aan de Zeeuwse rijksdaalder toegekende (te) hoge koers van 52 stuiver.[11] Het grote publiek werd daarbij in de waan gebracht dat de Zeeuwse rijksdaalder een hogere zilverinhoud had, wat de waardeverhoging zou rechtvaardigen. Een voor dat publiek bestemde prent met muntafbeeldingen uit het eind van de achttiende eeuw voedt die misvatting. Onder het kopje 'Een Zeeuwsche rijksdaler á f. 2 : 12:' [52 stuiver] staat: 'De Zeeuwsche Munt schroeft, op zijn' wijz', Meer zilver heeft ook hooger prijs'.[12] De impact was niet gering. De Zeeuwse rijksdaalder bleef dankzij zijn hogere koers in feite als enige rijksdaalder in het binnenland circuleren. Dezelfde in de overige gewesten geslagen rijksdaalders bleven 50 stuiver waard. Die verdwenen bij gevolg zo goed als uit de Nederlandse circulatie. Ze kregen wel een nieuwe bestemming, nu in het buitenlands geldverkeer. Op de schepen, op weg naar of van de Oostzeelanden, werden er de tollen in de Sont mee betaald. Een precedent van eigenmachtig handelen door Zeeland op muntgebied had zich dus al in 1672 voorgedaan.

Proefstadium

Het verhogen van de koers van een al bestaande munt is één ding, maarin 1719 ging Zeeland een stap verder. Het creëerde zonder wettelijke basis een niet bestaande denominatie: een munt ter waarde van de helft van de halve gulden, een vijf stuiver. Het is niet duidelijk of het initiatief nu van de Zeeuwse muntmeester of van de Zeeuwse Staten is uitgegaan. De beide varianten uit 1719 zijn uiterst zeldzaam, vermoedelijk uniek. Ze zijn alleen in de catalogus van Lopez Suasso vermeld met daarbij zijn opmerking niet -, respectievelijk onbeschreven. Het 'gewone' stuk heeft Lopez Suasso in 1866 bij de veiling van de collectie Pieter Verkade verworven voor de toen aanzienlijke prijs van drie gulden. Voor zover ik weet zijn ze nergens anders beschreven. Ook niet in de recente, overigens toch uiterst volledige, catalogus door Van der Wis en Passon.[13] Ze komen ook niet in de Nationale Numismatische Collectie (NNC) voor. De beide Zeeuwse vijf stuivers hebben ooit wel de interesse gewekt van Enno van Gelder. Hij heeft ze van het Amsterdam Museum zelfs enige tijd in bruikleen heeft gevraagd (en gekregen.) Dat zegt wel iets.[14]
Zo groot als de impact van de koersverhoging door Zeeland van de Zeeuwse rijksdaalder was, zo gering was het effect van de aanmunting van de vijf stuiver in 1719. Namelijk nihil. Deze Zeeuwse vijf stuiver is duidelijk niet verder dan het proefstadium gekomen gezien de uiterste zeldzaamheid. We weten overigens niet of die vijf stuiver voor de binnenlandse circulatie of voor de uitvoer bedoeld was. De dichtst in de buurt komende denominatie was het zes-stuiverstuk, de schelling. Die werd in die periode ook in Zeeland geslagen (de hoedjesschelling).[15] Schellingen mochten na 1698 evenwel uitsluitend door de VOC worden besteld en moesten worden uitgevoerd naar de Kaap en naar Oost-Indië.
Zo bezien kan het de bedoeling zijn geweest dat de vijf stuiver juist voor de binnenlandse circulatie bestemd was.

De Zeeuwse munt heeft trouwens in hetzelfde jaar 1719 ook een munt van tien stuiver geslagen, met dezelfde, op de generaliteitsordonnantie van 1694 gebaseerde, beeldenaar. Het principiële verschil met de vijf stuiver is, dat deze tien stuiver wel één van de bij die ordonnantie toegestane onderdelen was (vooropgesteld dat hij van het juiste gewicht en gehalte was). Ook die tien stuiver is uiterst zeldzaam en niet daadwerkelijk aangemunt. Zeeland heeft heel weinig op de ordonnantie van 1694 gebaseerde munten geslagen. Korte tijd na de uitvaardiging daarvan verschenen er drieguldenstukken (1694 en 1698) en veel later, in 1763-1764 guldens. In opdracht van de VOC verschenen later nog drieguldens, guldens en halve guldens. Die waren net als de schellingen, voor de Oost bestemd.

Daniël de Blieck, Zeeuwse schroefpers in 1671 (collectie Zeeuws Archief, Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, Zelandia Illustrata, ZI-III-1027-9)

Verkenning

Terugkomend op 1719: het Zeeuwse initiatief in dat jaar om een vijf stuiver (oftewel kwart gulden) te creëren was in strijd met de generaliteits-ordonnantie van 17 maart 1694, los van de vraag of die vijf stuiver nu voor de binnen- of voor de buitenlandse circulatie was bedoeld. Het archief van de Staten van Zeeland – voor zover bewaard gebleven – zou wellicht uitsluitsel kunnen geven over die bedoeling in 1719. Maar ook zonder dat onderzoek kunnen we concluderen dat de trend in Zeeland (van de Zeeuwse Staten of de Zeeuwse muntmeesters) toch wel was, om te verkennen hoe de aanmuntingen lucratief gemaakt konden worden. Of dat nu al dan niet in de geest van de Generaliteitswetgeving was, deed er blijkbaar niet zoveel toe. Het woord 'eigenmachtig' is in dit verband al gevallen. Twee voorbeelden heb ik vermeld, uit 1672 en uit 1719. Deze zijn met andere, latere, voorbeelden aan te vullen. Overigens stond Zeeland niet alleen in het verkennen van de mogelijkheden op muntgebied. In enkele andere gewesten, Holland (West-Friesland ook), Utrecht en Gelderland zijn in de jaren 1756-1759 kwart guldens, oftewel vijf stuivers, geslagen. Athans, het waren penningen van het formaat dat bij een vijf stuiverstuk verwacht zou kunnen worden. Die penningen hadden bewust geen waarde-aanduiding (op die plaats stond het jaartal). Ze werden door de muntmeesters in die provincies ter gelegenheid van nieuwjaar als relatiegeschenk uitgedeeld. Die muntmeesters konden formeel volhouden dat ze penningen en geen verboden (onderdelen van) munten sloegen. Maar ze wisten waarschijnlijk ook wel dat de praktijk sterker zou zijn dan de theorie. Hoewel formeel geen munten, werden ze in het betalingsverkeer voor vijf stuiver geaccepteerd en dus in behoorlijke oplage aangemunt. Het College van Raden en Generaal-meesters heeft bij deze productie met succes gereageerd. In 1759 verboden de Staten-Generaal de verdere aanmunting. Opvallend genoeg heeft de Zeeuwse muntmeester aan de slag van deze penninkjes niet mee gedaan.

Koloniën

Echte, op de ordonnantie van 1694 gebaseerde, vijfstuiverstukken (met waarde-aanduiding ¼ gulden) zijn pas helemaal aan het eind van de Republiek geslagen. De Staten-Generaal verleenden bij resolutie van 31 december 1793 aan de 'Raad der Colonie van den Staat in de West-Indiën' toestemming 'op de munten deser landen te doen slaan eenen penning, so in gewigt als in alloy en fijnte ten eenemaal overeen-komende met de Nederlandsche drieguldens, gedeelte van dien en twee Stuyvers, sonder de minste verandering dan alleen met een bijsonder teken, waardoor een yeder sal kunnen sien, dat die penningen sijn gemunt enkel en alleen voor de West-Indische Coloniën van den Staat en aldaar gangbaar gemaakt'.[16] Dat teken was een onder het wapenschild aangebrachte letter W. Wat de woorden 'gedeelte van dien' betreft; de raad der Colonie had aangegeven ook een kwart gulden te willen laten aanmunten. Viel onder 'gedeelte van dien' nu ook een kwart gulden? Die was immers in de generaliteitsordonnantie van 1694 niet voorzien. De Raden en Generaal-

West-Friesland, muntmeesterpenning, met kabelrand. 1759, zilver, 22 mm, gewicht 2,698 gram. (collectie Teylers Museum, TMNK 10343)

Utrecht, kwart gulden, met kabelrand en op de keerzijde de letter W. 1794, zilver, 22 mm (collectie Teylers Museum, TMNK 05918)

meesters van de Munt namen de onzekerheid omtrent de wettelijke basis weg. Zij verleenden toestemming tot de aanmunting van kwart guldens. Maar, zo blijkt uit de zinsnede 'enkel en alleen voor de West-Indische Coloniën van den Staat en aldaar gangbaar gemaakt', onder de voorwaarde dat ze alleen voor de circulatie in die koloniën zouden worden aangewend. Juist omdat de kwart gulden in de ordonnantie van 1694 niet voorkwam, bepaalden zij alsnog het gehalte: 0,916 2/3 (11 penning) en het gewicht: 2,65 gram. Dit was, zoals hierboven is beschreven, dus in evenredigheid met de gulden van 1694. De Utrechtse Munt kreeg de opdracht tot aanmunting. En de oplage was bepaald niet gering: 20.150 stuks.

Slotsom

Onderzoek in de Zeeuwse archieven zou misschien kunnen uitwijzen of de Zeeuwse vijf stuiver voor de binnen- of de buitenlandse circulatie was bedoeld. Maar, dankzij de Schouwtafel Numismatiek, zijn ze in ieder geval wel, de Zeeuwse spreuk Luctor et Emergo indachtig, boven water gekomen.

Noten

1. Lopez Suasso, A.P. *Catalogus der collectie Nederlandsche munten, bijeenverzameld door Jhr. A.P. Lopez Suasso* (Amsterdam 1878).
2. Purmer, D & M. Purmer *Nederlandse Munten. Collectie Lopez Suasso* (Amsterdam 2015).
3. Cau, Cornelis 'Placaet, tot redres van het verval inde saecken van de Munten deser Landen; midtsgaders verbodt tegens het uytvoeren van het Munt-materiael, in dato den seventienden Maert sestien hondert vier en tnegentigh' *Groot Placaet-Boeck* 6 titel 6 (17 maart 1694) 679-682.
4. Voogt, W.J. de *Geschiedenis van het Muntwezen der Vereenigde Nederlanden, van de Gentsche bevrediging af, tot aan het einde der Fransche overheersching, 1576-1813. Deel I, provincie Gelderland* (Amsterdam 1874) 51-52.
5. Cau, Cornelis 'De Munt en Munterye betreffende. Publicatie en Beeldeaer van een nieuwen Generaliteyts Stant-Penningh, met sijne proportionele Gedeeltens, in dato den vijf en twintighsten Mey 1694' *Groot Placaet-Boeck* 6 titel 6 (25 mei 1694) 685.
6. Lopez Suasso (1878) 36, nummer 808, onder jaartal 1710.
7. Stuurman, Jan G 'De gulden voor Nederlands-Indië van 1815' *De Beeldenaar* 42-1 (2018) 15-25. Per abuis wordt op pagina 24 een massaspectrometer genoemd, dit is eveneens een XRF.
8. Lopez Suasso (1878) 36, nummer 813.
9. Gelder, H.E. van *Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694* (Amsterdam 1949).
10. Gelder, H.E. van *De Nederlandse Munten* (Utrecht 2002) 149-150.
11. Van Beek, B, H. Jacobi & M. Scharloo *Geld door de eeuwen heen, geschiedenis van het geld in de Lage Landen* (Amsterdam 1984) 120.
12. Prent met muntafbeeldingen, gedrukt te Amsterdam, bij J. Bouwer en de Wed. J. Ratelband, op de Rooze Gragt, Zuid-zijde, in de Bijbel-Drukkerije. (z.j.; eind achttiende eeuw).
13. Wis, J.C van der & T. Passon *Catalogus van de Nederlandse Munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1554-1806)* (Apeldoorn 2009).
14. Vriendelijke mededelingen Judith van Gent (Amsterdam Museum) en Erik van der Kam (NNC).
15. Van der Wiel, H.J & C.J.F. Klaassen 'De Zeeuwse hoedjesschellingen' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 72 (1985) 50-64.
16. Gouw, J.E. ter 'De zilveren munten met de W' *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 20 (1912) 45-49, specifiek 47, Hengel, J.W.A. van 'Geschiedkundige aanteekeningen betreffende den Muntslag voor Nederlandsch West-Indië' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 27 (1940) 1-42, specifiek 9-10.

ERNST WILSCHUT

Ambtspenningen uit de Zuidelijke Nederlanden (1818-1830)

Het vestigen van het Koninkrijk in 1815 was aanleiding tot het slaan van een aantal beloningingspenningen met aan de voorzijde het nieuwe rijkswapen. Sommige van deze penningen lijken in het Zuiden relatief veel gebruikt te zijn, aangezien er vaak inscripties met Belgische plaatsnamen op voorkomen. In dit artikel wordt een beschrijving van deze penningen gegeven. Eerst wordt een overzicht gegeven van de penningen met rijkswapen die kort na 1815 zijn geslagen.

Diverse makers

Er zijn uit de periode 1815-1816 twee penningen met het rijkswapen van de hand van de medailleur Christiaan van Gemert bekend, die door Jacob Dirks in zijn standaardwerk over Nederlandse penningen zijn opgenomen onder nummers 70 en 71.[1] Ook andere penningmakers zijn op dit gebied actief geweest. De beloningspenning door Henri van Beugen is door Dirks beschreven onder nummer 72 en Jean-Henri Simon kwam met een reeks portretpenningen van de Koninklijke familie met op de keerzijde het nieuwe rijkswapen. Deze serie is door Dirks onder de nummers 85-88 vermeld. Tenslotte heeft François Jean de Hondt een eenzijdige plaquette met daarop het rijkswapen ontworpen, die Dirks onder nummer 113 heeft opgenomen. Voorbeelden van de penningen door Van Gemert, Van Beugen en Simon zijn in dit artikel ter illustratie afgebeeld.

Ook in wat destijds bekend stond als de Zuidelijke Nederlanden zijn dit soort penningen in gebruik geweest, maar dan met name van andere penningmakers, te weten Leonard Jehotte en Jean-Baptiste Jouvenel. Deze penningen tonen aan de voorzijde het rijkswapen en aan de keerzijde een krans met inscriptieruimte. De meeste penningen zijn voorzien van een draagoog. De penningen door Jehotte en Jouvenel lijken wat het ontwerp betreft veel op elkaar maar er zijn verschillen. Jacques Léon Guioth heeft deze penningen in een artikel in de

Van Gemert, Dirks 71, voorzijde. Brons, 40 mm

Van Beugen, Dirks 72, voorzijde. Brons, 35 mm (Teylers Museum, TMNK 02584)

Simon, Dirks 85-88, keerzijde. Brons, 46 mm (Teylers Museum, TMNK 02573)

Revue de la Numismatique Belge van 1848 gedateerd in 1818, wat een mooie gelegenheid is om deze na 200 jaar nog eens te belichten.[2]

Draagpenning door Leonard Jehotte (1818)

De medailleur Jehotte vervaardigde een penning met rijkswapen met een diameter van 35 mm en een 2,5 mm brede ophanging. Kenmerkend voor zijn ontwerp is dat de koppen van de leeuwen verticaal staan afgebeeld en dat de kroon boven het wapenschild aan de bovenkant vrijwel vlak is. Het identificeren van de penning is gemakkelijk aangezien zij aan de onderrand voorzien is van zijn signatuur: L. JEHOTTE. F. De krans op de keerzijde is samengesteld uit een eiken- en olijfblad. De meeste penningen zijn van verguld brons maar er komen in ieder geval ook bronzen exemplaren voor. De draagpenning door Jehotte is door Dirks beschreven onder de nummers 73, 114 en 136 en door Guioth in artikelen in de *Revue de la Numismatique Belge*.[3] Bij veel penningen is in de inscriptieruimte de naam van een gemeente geslagen zoals het geval is bij het afgebeelde exemplaar, die in gebruik moet zijn geweest in Wandre in de Belgische provincie Luik.

Type Jehotte met inscriptie WANDRE

Type Jouvenel I met inscriptie: GEMEENTE VAN SCHAERBEEK

Type Jouvenel II met inscriptie: MARCQ

Draagpenningen door Jean-Baptiste Jouvenel (1818)

Van de hand van Jouvenel zijn mij twee typen draagpenningen met het rijkswapen bekend, beide met een diameter van 35 mm. In tegenstelling tot het ontwerp door Jehotte, waar de koppen van de leeuwen verticaal staan, hellen de koppen van de leeuwen in het rijkswapen door Jouvenel iets naar achteren. Ook valt op dat de kroon van het rijkswapen aan de bovenkant meer gebogen loopt. Tot slot is de ophanging anders want de penningen door Jouvenel hangen aan een smalle ring, terwijl die door Jehotte van een 2,5 mm brede ophanging zijn voorzien. De penningen door Jouvenel zijn aan de onderrand van zijn signatuur voorzien: JOUVENEL BRUX. Ook de keerzijde van de penning door Jouvenel is anders dan die door Jehotte. De krans is namelijk niet van een eiken- en olijftak zoals bij Jehotte, maar van een eiken- en lauriertak. De penningen door Jouvenel zijn door Dirks beschreven onder nummers 115 en 669 en door Guioth beschreven in artikelen in de *Revue de la Numismatique Belge* van respectievelijk 1848 en 1849.[4]

Van de penningen door Jouvenel bestaan in ieder geval twee typen. Het verschil is te zien aan de buitenrand van de penning, aan de ophanging en aan de krans op de achterkant. Bij het eerste type door Jouvenel is het laurier in de krans aan de keerzijde gedetailleerder afgebeeld dan bij het tweede type. Het tweede type door Jouvenel kenmerkt zich door een relatief brede buitenrand en heeft een grotere ring als ophanging. Net als het geval is bij de penningen door Jehotte zijn de meeste penningen in de inscriptieruimte van de naam van een gemeente voorzien, soms met de toevoeging 'Gemeente van' of 'Ville de'. Dit is ook het geval met de afgebeelde penning van het eerste type van de ten Noorden van Brussel gelegen gemeente Schaarbeek. De afgebeelde penning van het tweede type door Jouvenel is voorzien van de naam van de gemeente Mark in Henegouwen.

Het gebruik van de penningen

Dirks classificeert de penningen door Jehotte en Jouvenel als belonings- en prijspenningen. Zij worden ook vaak aangeduid als burgemeesterspenningen en zouden door de burgemeester van de in de inscriptieruimte vermelde gemeente zijn

Type Jehotte, uitgereikt aan Jean Collard

gedragen. In het Stadsmuseum van Gent bevindt zich een penning waarvan het heel aannemelijk is dat deze inderdaad door een burgemeester is gedragen. Het is een zilveren exemplaar van het tweede type door Jouvenel die aan de keerzijde voorzien is van de inscriptie: BURGEMEESTER VAN AELTRE.[5] Het gebruik van de draagpenningen is echter veel ruimer geweest. Er is namelijk eveneens een verguld exemplaar van het eerste type door Jouvenel bekend met aan de keerzijde de inscriptie HAVEN MEESTER VAN GENT.[6] Daarnaast bestaan er tenaamgestelde exemplaren die voor bepaalde functionarissen bestemd zijn geweest. Ik heb de penningen daarom in de titel van dit artikel aangeduid als 'ambtspenningen'.

In dit artikel is een van deze tenaamgestelde penningen afgebeeld. Het is een bronzen exemplaar van het type Jehotte waar destijds een ring aan heeft gezeten en aan de keerzijde is voorzien van de inscriptie: J.L. COLLARD, RECEVEUR DES CONTRIBUTIONS DIRECTES DES DROITS D'ENTRÉE, DE SORTIE ET ASCISES DE CHÊNEÉ. De penning zal tussen 1822 en 1828 zijn gedragen door Jean Léonard Collard, die in die jaren werkzaam was als ontvanger van belastingen in de gemeente Chênée, tegenwoordig een deelgemeente van Luik. Draagpenningen werden al in de Franse tijd door functionarissen die aan de belastingdienst verbonden waren ter identificatie gebruikt. Nahuys beschrijft deze in zijn werk over de penningen uit die tijd.[7]

Collard werd op 12 augustus 1781 te Malmedy geboren. Hij werd bij Koninklijk Besluit nummer 88 van 19 december 1822 benoemd tot ontvanger van wat omschreven stond als het 'Kantoor der Directe Belastingen, In en Uitgaande Regten en Accijnsen'[8] voor de gemeenten Chênée, Chaudfontaine en Forêt.[9] Bij Koninklijk Besluit nummer 109 van 30 november 1824 werd hem op zijn verzoek ontslag verleend uit de functie van ontvanger voor de gemeenten Chaudfontaine en Forêt waarna hij zich volledig toe kon leggen op zijn verantwoordelijkheden voor de gemeente Chênée.[10] Lang heeft hij deze functie echter niet meer vervuld want hij kwam op 8 juli 1828 op slechts 46-jarige leeftijd te Chênée te overlijden.[11] Enige jaren later zou België zich van het Noorden afscheiden. Daarmee kwam er een einde aan het gebruik van deze penningen.

Noten

1. Dirks, J. *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863* (Haarlem 1889) eerste deel 88, 93-95, 105-106, 131 en tweede deel 78.
2. Guioth, J.-L. 'Appel aux numismates, Liste des médailles, monnaies, etc., frappées dans le royaume des Pays-Bas, de 1813 à 1830' *Revue de la Numismatique Belge* 4 (Brussel 1848) 99.
3. Guioth (1848) 99; Guioth, J.-L. 'Graveurs en médailles et monnaies: Joseph-Pierre Braemt, Charles-Auguste Barbier, Léonard Jehotte, Jean-François Hubert, Jean-Barthélemy Fonson, Hubert Distexhe, Félix Deprez' *Revue de la Numismatique Belge* 9 (Brussel 1853) 404-405, specifiek 405.
4. Guioth (1848) 99; Guioth, J.-L. 'Suite du catalogue des œuvres des graveurs belges vivants, Hart (Laurent-Joseph), Jouvenel (Jean-Baptiste-Clément), Jouvenel (Adolphe-Christian)' *Revue de la Numismatique Belge* 5 (Brussel 1849) 199.
5. Collectie Stadsmuseum Gent, objectnummer N.01170.
6. Taymans, H. *Penningen als leidraad voor de geschiedenis van het kanaal Gent-Terneuzen en de Gentse haven* (Gent 2008) 103.
7. NAHUYS, M.T.C.F.N. *Histoire numismatique de la Hollande, pendant la réunion à l'Empire français* (Utrecht 1863) 185, nummer 88.
8. Nationaal archief (NA), archief 2.02.01 Inventaris van de archieven van de Algemene Staatssecretarie en van het Kabinet des Konings, met de daarbij gedeponeerde archieven, 1813-1840, inventarisnummer 1560 (KB 88 van 19 december 1822).
9. NA, archief 2.08.01.07 Inventaris van de archieven van het Departement van Ontvangsten, Administraties der Belastingen en der Posterijen, 1819-1830, inventarisnummer 1797 folio's 16-18.
10. NA, archief 2.02.01, inventarisnummer 2106 (KB 109 van 30 november 1824); NA, archief 2.08.01.07, inventarisnummer 1797 folio's 16-18.
11. Gemeenterachief van Luik, burgerlijke stand, overlijden gemeente Chênée 1828 akte 65.

JANJAAP LUIJT

Een halve gulden met de Vrijheid

Na een rondleiding door een zilvertentoonstelling toonde een van de deelnemers enkele zilveren muntsieraden aan de aanwezigen. Onder de getoonde voorwerpen bevond zich een verrassende vondst.

Ciseleerkunst

In de zomer van 2017 vond in Museum Het Markiezenhof de tentoonstelling 'Voorbij ijdelheid' plaats. Zes eeuwen zilver in en rond Bergen op Zoom' te bezoeken. Na een rondleiding toonde een dame aan een van de organisatoren enkele zilveren spulletjes. Het merendeel bestond uit muntsieraden die in of vlak na de Duitse bezetting waren vervaardigd. De mevrouw in kwestie wist te melden dat de Bergense zilversmid Van Giels de maker was. Zij zelf was een achternicht van Van Giels, dus de herkomst van de stukken was helder en duidelijk. Behalve de gangbare armbandjes van zilveren dubbeltjes en kwartjes had mevrouw ook nog een ander stuk bij zich uit de familie: een munthanger annex broche. Wat ooit een platte munt was geweest, had een behendig goudsmid bewerkt tot een ruimtelijke hanger. Bestudering van het kleinood leerde dat de oorsprong een halve gulden van koning Willem II uit 1848 moest zijn geweest.

Anoniem, de Vrijheid

Bewerkte munten worden met enige regelmaat aangetroffen, meestal zijn de voorstellingen dan uitgezaagd. Een hanger als deze, waarbij de maker een munt heeft vervormd tot een ruimtelijke voorstelling, had ik nog nooit gezien. Door de bewerking 'barstte' nu een vrouwenkopje uit de keerzijde. Om het portret te maken heeft de maker gebruik gemaakt van de ciseleertechniek. Nadat hij de munt goed

Willem II, halve gulden 1848 (collectie NNC, AP-04200)

uitgegloeid had, heeft hij met een hamer of ronde stalen vorm vanaf de voorzijde van de munt een bolling aan de keerzijde geslagen. De holte die daar ontstond, heeft hij vervolgens gevuld met pek, zodat hij de bolling van de keerzijde met ponsjes en een ciseleerhamer kon bewerken tot het portretje dat de munt nu heeft. Deze techniek vereist behoorlijk wat ervaring.

De Vrijheid

Wie het kopje goed bekijkt, ziet dat het meisje een Frygische muts met lauwerkrans draagt. Daarmee verbeeldt zij de 'Triomf van de Republiek', de Vrijheid of de Rede, zoals wij die ook herkennen in de voorstelling van Marianne als symbool van de Franse republiek. Een bekend voorbeeld in de kunstgeschiedenis is het schilderij 'De Vrijheid die het Volk leidt' van de Franse schilder Eugène Delacroix. Bij Delacroix voert de Vrijheid de revolutionairen aan bij de Julirevolutie van 1830. Kijken we naar de datering van de gulden, dan is de verleiding groot om dit kunstig kleinood te koppelen aan de roerige tijden waarin ons land destijds verkeerde. Heeft de maker bewust een halve gulden uit 1848 gebruikt om de vrijheid of de republiek te symboliseren of is dat de invulling die wij eraan geven met de kennis van nu? En wie was de maker? Ook een van Van Giels, of heeft een familielid dit gekocht vanwege de hoge esthetische en technische kwaliteiten? Het zijn vragen waarop we het antwoord waarschijnlijk nooit zullen krijgen. Het is in elk geval een fraai staaltje vakmanschap en ook nog leuk voor numismaten.

Anoniem, Marianne met de frygische muts (voorstudie). Waarschijnlijk 1870-1890, olieverf op papier, 34 mm (particuliere collectie)

Met dank aan Klaas Hielkema en Jan Schipper.

VENROOY
Goud-en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | **T** +31 (0)73 - 6 31 28 31 | **E** info@venrooybv.nl | **I** www.venrooybv.nl

JAN C. VAN DER WIS

Bestaan ze wel of bestaan ze niet VI

Bij het beschouwen van emissies komen er dikwijls vragen op waarom bepaalde jaartallen in reeksen ontbreken. Toeschrijvingen blijken soms niet te kloppen. In deze aflevering worden twee munten opgevoerd, waarvan de ene wel blijkt te bestaan en de andere verkeerd is toegeschreven en conform die toeschrijving niet bestaat.

Jaartallen

In Groningen werden om administratieve redenen vanaf 1437 munten van een jaartal voorzien, waarmee de stad in de Noordelijke Nederlanden een primeur had. Daarmee werd een kortstondige emissieperiode ingeluid die vier jaar zou duren waarin zowel enkele als halve braspenningen zijn geslagen. Uit die periode zijn enkele braspenningen bekend uit de jaren 1437-1440.[1] Dan zou men kunnen verwachten, dat in diezelfde periode ook halve braspenningen geslagen zouden zijn, maar daar blijkt de jaartallenreeks nu juist hiaten te vertonen. Puister registreerde slechts de jaartallen 1437 en 1439.[2] De vraag die dan opkomt is, of er in de beide ontbrekende jaren 1438 en 1440 geen halve braspenningen zijn geslagen. Met een tweetal vondsten kan deze vraag gedeeltelijk worden beantwoord.

In 1999 vond een particuliere detectorzoeker een halve braspenning 1438 op het terrein van het voormalige vrouwenklooster Mons Sinaï te Heiligerlee dat op het hoogtepunt van zijn bestaan 180 nonnen telde. Hoewel na de slag bij Heiligerlee (1568) de 'witte vrouwen' het lichaam van de gesneuvelde graaf Adolf, dat opgebaard werd in de kloosterkerk, liefderijk verzorgden, werd het klooster desalniettemin in 1597 geslecht. De vondst Heiligerlee bleek geen eendagsvlieg te zijn. Munten zijn massaprodukten, waardoor de kans groot is dat er vroeger of later nòg een exemplaar opduikt. Dat was in 2018 het geval bij een archeologische opgraving op het terrein van het voormalige cisterciënzer vrouwenklooster

Groningen, halve braspenning 1438, zilver, 1,02 g, 21 mm (gevonden in 2018 te Yesse, nr. 518, foto: GIA)

Yesse of Jesse, later ook Essen genoemd, dat gelegen is in het uiterste noorden van de huidige gemeente Haren. Op de voorzijde zien we de rijksadelaar met het dwarsbalkschild in de klauwen binnen een vierpas. Het omschrift luidt: + MONETA : NOVA : GRONIGENSIS :. Op de keerzijde staat een breedarmig kruis met in elk kwadrant een zesstralige ster. Het omschrift in de buitenste schriftrand luidt: + SIT : NOMEN : DOMINI : BENEDICTV :. Het omschrift in de binnenste schriftrand luidt: + ANO : DNI : M : CCCC : XXXVIII :. Op beide zijden moet de interpunctie 'dubbele punt' gelezen worden als twee liggende kruisjes boven elkaar. Met de beide vondsten is het bestaan van 1438 overtuigend aangetoond en kan de bestaande emissiereeks worden aangevuld.

Schüsselpfennig

Een heel ander geval is een zogeheten schüsselpfennig die in mei 1994 door de firma Robert Schulman te Laren werd geveild.[3] Het was

Worms, schüsselpfennig (15)70, zilver, eenzijdig geslagen (foto: catalogus Robert Schulman)[6]

in die tijd opzienbarend. Van Gelder had in 1976 al de aandacht op de schüsselpfennige gevestigd die tot dan toe tot een in de Nederlanden door numismaten miskende muntsoort behoorden.[4] De in Nederland geslagen schotelvormige zilverstukjes waren een typisch Oost-Nederlands verschijnsel en bedoeld voor circulatie in de Duitse landen waar ze algemeen gangbaar waren. Veel van de toenmalige Oost-Nederlandse muntproductie was gericht op afzet in de Duitse landen en verschilt daardoor van die in westelijk Nederland. Een Zwolse productie van deze zilverstukjes, onder meer bekend uit Friesland, Overijssel, Deventer, Arnhem, Zutphen en Gronsveld, paste dan ook geheel in dit beeld. De toewijzing aan Zwolle was gebaseerd op de tekens boven het wapenschild die gelezen werden als ZWO. Het wapenschild op het muntje was zo gemaltraiteerd, dat daaruit weinig of niets viel op te maken. Hoe gevaarlijk een toewijzing op alleen een paar slecht leesbare leestekens is, is inmiddels gebleken. Zoals zo vaak ging ook de toewijzing aan Zwolle een eigen leven leiden.[5]

Inmiddels is komen vast te staan, dat de munt niet van Zwolle, maar van de Duitse stad Worms is, waar zowel ongedateerde als gedateerde schüsselpfennige zijn geslagen. Op de in 1570 gedateerde schüsselpfennige staat de initiaal W

Worms, schüsselpfennig (15)70, zilver, eenzijdig geslagen (foto: Numis-Kimel te Praag)

Worms, schüsselpfennig z.j. (eind zestiende eeuw), zilver, eenzijdig geslagen (foto: Numis-Kimel te Praag)

van de stadsnaam tussen de laatste twee cijfers 7 - 0 van het jaartal. De zeven is door Robert Schulman dan wel de inbrenger abusievelijk voor een Z aangezien. Gezien het vorenstaande kan de conclusie niet anders zijn dan dat Zwolse schüsselpfennige nog altijd niet bestaan totdat het tegendeel echt wordt bewezen.

Noten

1. Puister A.T. 'Groningse stedelijke munten' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73 (1986) 25 nummer 1.251.
2. Puister (1986) 25 nummer 1.252.
3. Schulman, Robert *catalogus veiling* 296 (Laren, mei 1994) nummer 232.
4. Gelder, H. Enno van 'Een miskende Nederlandse muntsoort' *De Geuzenpenning* 26-2 (1976) 29-31, herdrukt in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 229-230.
5. Van der Wis, J.C. & T. Passon *Catalogus van de Nederlandse munten* (Apeldoorn, 2009) nummer 2.52.115.
6. Schulman (1994) nummer 232.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.
Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

HENK GROENENDIJK

Penningen van de Haagse Automatiek

De NV Haagsche Automatiek is opgericht op 27 februari 1933, met als doel: 'Administratie en Exploitatie van automatische en/of andere café-restaurants en vervaardiging van of handel in koek en banketbakkerswaren, ijs en dergelijke'.[1] Al op 15 april wordt het eerste restaurant geopend op het adres Spuistraat 7-9. Het volgende verslag van de opening is nog diezelfde dag verschenen in staat- en letterkundig nieuwsblad *Het Vaderland*:

'Bedien u zelf. AUTOMATISCH RESTAURANT. In de Spuistraat 7-9 is, hedenmorgen een automatisch restaurant geopend. Langs de wanden van het ruime lokaal ziet men in de automaten aanlokkelijke schoteltjes met allerhande lekkernijen staan, een vriendelijke juffrouw geeft voor een kwartje twee munten en dan kan men te kust en te keur gaan langs de automatische dientafels. Maar niet alleen spijzen zijn automatisch verkrijgbaar, ook dranken. Een munt doet een bierglas juist tot aan den rand volstroomen, een sherryglas krijgt een kop. Alleen koffie en thee en ijs wordt niet automatisch verstrekt. Daarvoor moet men zich aan buffetten vervoegen. De inrichting van het eerste automatische restaurant in Den Haag is hygiënisch en toch mooi. Architect Hellendoorn heeft veel met steen gewerkt. Zijn zoon beschilderde de wanden. Namens den Raad van Beheer der N.V. de Haagsche Automatiek heeft de heer Zeeman vanmorgen vele gasten welkom geheten, in het bijzonder den vice-voorzitter van de Kamer van Koophandel, de heer M. Kropveld, die de feestrede gehouden heeft en de gelukwenschen uit de v. d. Spiegelstraat overbracht. Daarna hebben de gasten de inrichting bezichtigd. Een eigenaardigheid is, dat de verwarming tegen den zolder is aangebracht. Dat is iets nieuws. Intusschen stond voor de Automatiek een queue van menschen, die het wonder wilden bezichtigen en probeeren. Na de officieele opening is hen spoedig de gelegenheid daartoe geboden. De groote deuren gingen open en weldra schoten de dientafeltjes vakjes op, stroomde het bier en geurde de koffie. Naar wij vernemen zal er dezen zomer nog een automatisch restaurant op Scheveningen komen. De contracten zijn juist dezer dagen geteekend.'

Advertentie in *Het Vaderland* van 11 augustus 1934

Groei en krimp

De zaken worden voortvarend aangepakt. Op 25 mei volgt de opening van het tweede filiaal in Scheveningen, in de Palacestraat. In 1934 worden nog drie filialen geopend: in januari op het adres Fahrenheitstraat 513B, in mei een tweede filiaal in Scheveningen, Gevers Deynootplein 20, en in november volgt, als vijfde en laatste, Heerengracht 48. Of de zaken wel zo goed lopen valt echter te betwijfelen, er is namelijk een aanzienlijke concurrentie van vergelijkbare restaurants als het landelijk opererende Heck's Lunchroom en Rutten's Cafetaria. In een advertentie in de *Haagse Courant* van 9 maart 1935 wordt een prijsverla-

ging aangekondigd. Naast de penningen van 12½ cent worden ook penningen van 7½ cent ingevoerd. Deze penningen zijn, volgens de afbeelding in de advertentie, vierkant. Omdat deze vorm niet geschikt is voor gebruik in automaten zullen ze als metalen bon voor afgifte bij het buffet gebruikt zijn. In deze advertentie worden overigens alleen nog de filialen in de Spuistraat en de Heerengracht genoemd.

Met ingang van 4 april 1936 wordt het betaalsysteem met penningen afgeschaft, voortaan moeten er bonnen gekocht worden waarmee bij een buffet de consumpties aangeschaft kunnen worden. De penning met de waarde van 7½ cent is dus maar iets langer dan een jaar in gebruik geweest. Dat de zaken inderdaad minder goed gaan blijkt in 1938 als beslag wordt gelegd op het pand van het filiaal Heerengracht 48. Een advertentie in de *Haagsche Courant* van 30 juni 1938 betreft de aankondiging dat op 1 juli de gehele inventaris van genoemd pand bij executie verkocht zal worden. Op 11 juli 1938 besluiten de aandeelhouders van de NV deze te ontbinden. Alleen de vestiging in de Spuistraat is dan nog in bedrijf.

Advertentie in de *Haagsche Courant* van 9 maart 1935

De penningen

Het is niet bekend waar de penningen van de Haagsche Automatiek vervaardigd zijn. In ieder geval niet bij 's Rijks Munt aangezien aanmunting van deze penningen daar niet in het archief wordt vermeld.[2] De tweede penning vermeldt alleen de afkorting: H.A. Deze penning kan met enige zekerheid toch toegeschreven worden aan de Haagsche Automatiek (H.A.); een eveneens vierkante penning met waarde 7½ is afgebeeld in de advertentie van 9 maart en het lettertype vertoont grote gelijkenis met dat op de eerste penning.

1. Penning van de Haagsche Automatiek, waarde 12½ cent. In gebruik: 1933-1936
24,5 mm, koper-nikkel.
Voorzijde: Ooievaar van 's Gravenhage, ■NV HAAGSCHE ■AUTOMATIEK
Keerzijde: 12[5]
Catalogus: Kooij CA 008, gebruikt als automaatpenning.[3]

2. Penning van de Haagsche Automatiek, waarde 7½ cent. In gebruik: 1935-1936
27,8 x 27,8 mm, koper.
Voorzijde: H ■A ■
Keerzijde: 7½
Catalogus: Kooij DO 031, zonder toeschrijving (foto: John Kooij).

Noten

1. N.N., 'Aanvulling VVOF-effectencatalogus, nummer 514' *Mededelingenblad Vereniging van Verzamelaars van Oude Fondsen* 38-2 (2016) 12.
2. Archief 's Rijks Munt B.9.3.1 Penningen en Insignes: Algemeen. Omslagen 1714 (1930-1933) en 1715 (1934-1936).
3. Kooij, A.J. *Catalogus van Nederlandse betaal- en reclamepenningen* (Vriezenveen 2008).

KEES VAN DER POLS

Nogmaals geuzenpenningen met het jaartal 1567

In *De Beeldenaar* 2016-2 beschreef ik een gegoten bronzen geuzenpenning, naar het kleine model van Jonghelinck met het toen nog onbekende jaartal 1567 in de afsnede van de beeltenis van Philips II.[1] De penning is uitgevoerd zonder aanhangende napjes en flesjes, zoals gebruikelijk is voor zeventiende-eeuwse en latere exemplaren. Als conclusie stelde ik 'naar het wanneer blijft het nog gissen. Immers voor zowel de indruk negentiende-eeuws of later met een vreemd jaartal, als voor de mogelijkheid van gieting in de laat zestiende of vroeg zeventiende eeuw met een correct geïnterpreteerde datum zijn argumenten gevonden'. Daarna volgde een oproep aan de lezers voor informatie of suggesties en dat leverde resultaat op. Daarop verscheen in *De Beeldenaar* 2016-5 een vervolg waarin ik concludeerde dat de door mij besproken bronzen penning mocht worden gedateerd in de laat zestiende - tot midden zeventiende eeuw.[2]

Een kenmerk van penningen van Jonghelinck in het derde kwart van de zestiende eeuw zijn de in de matrijs 'opgegraveerde' jaartallen, dus op de penning verdiept aangebracht. In mijn eerste bijdrage vermeldde ik over de bronzen penning dat 1567 in eerste aanleg nog zou kunnen worden beschouwd als ook opgegraveerd. Maar bij een nauwkeurig onderzoek zou een klein hakje in de '5' in de matrijs een niet weggesneden klein en scherp bultje moeten zijn. Dat is onwaarschijnlijk, meer aannemelijk was voor mij op dat moment dat het jaartal na het gieten is aangebracht en dat bij het graveren van de 5 de burijn even is uitgeschoten en een hapje uit de penning nam.

Veiling

In januari 2017 veilde de firma Schulman b.v. de afgebeelde zilveren geuzenpenning met in de

Onbekende medailleur, geuzenpenning 1567, zilver. Type Philips II, 21,5 x 29,6 mm, 10 gram

afsnede 1567. De penning blijkt volledig stempelgelijk – ook wat betreft het jaartal – aan de eerder besproken bronzen penning en wederom uitgevoerd zonder aanhangsels. Nu staat vast dat het jaartal 1567 in de matrijs was opgegraveerd en er wordt daarom geconcludeerd dat beide penningen zestiende-eeuws zijn. Al blijft het altijd knagen dat de stijl van de afbeelding van Philips II eerder wordt verwacht bij een drie eeuwen latere productie. Omdat wederom geen aanhangsels aangebracht zijn geweest zou deze penning kunnen worden beoordeeld als zestiende-eeuws en origineel. En als 1567 wordt opgevat als jaar van vervaardiging dan zou dat voor een medailleur in de Zuidelijke Nederlanden betekenen tussen Pasen 1567 en Pasen 1568. Schulman b.v. heeft een zeer uitgebreid archief; de firma verklaarde niet eerder een geuzenpenning met 1567 in handen te hebben gehad.

Jacques Jonghelinck, geuzenpenning 1566, verguld zilver. Gegoten, 25 x 21 mm exclusief ring, atelier Paleis van Brussel

Waarschijnlijk Jacques Jonghelinck, geuzenpenning eind 1566, begin 1567, verguld zilver. Gegoten, 30 x 45 mm, 20 gram inclusief ring

1567: productiedatum of als memento

Het jaartal 1567 in de halsafsnede van Philips II zou een aanduiding voor de productiedatum van de matrijs kunnen zijn. Op grond van ander werk rond die tijd kan dan op basis van die opgegraveerde datum haast niet voorbij worden gegaan aan Jonghelinck. Min of meer officieel is hij de medailleur van de eerste geuzenpenning. In werkelijkheid wordt zijn naam verbonden aan technisch de tweede, namelijk die met een aangegoten oogje. Immers het exemplaar dat hij voorlegde aan de leiders van de geuzen was nog zonder oogje en representeerde zo daadwerkelijk een voor die tijd gewone bedelpenning als zichtpenning.[3] Aangenomen wordt dat Jonghelinck ook de medailleur is van een eveneens met '1566' uitgevoerde grotere en zwaardere barokke geuzenpenning met Philips II op de voorzijde, een keerzijde met twee gewapende geuzen en 'VLG' (vive les geux) en gelijke omschriften, maar nu met volledige interpunctie; vervaardigd na de beeldenstorm, maar ook zo ongeveer gelijktijdig met het uiteenvallen van het verbond der edelen. Dan zou sprake zijn van wederom een geuzenpenning van Jonghelinck. En dat nu tijdens het bewind van Alva, zo ongeveer zijn huisbaas/buurman.

Jonghelinck heeft in 1566 vóór de beeldenstorm maar een beperkt aantal geuzenpenningen gegoten. Bekend is via een brief van Morillon aan De Granvelle dat hij uit chagrijn over de minimale verdienste zijn matrijs had vernietigd.[4] Het is daarom mogelijk dat een – overigens ervaren – medailleur een exemplaar van Jonghelinck als model heeft gebruikt om aan een opnieuw ontstane vraag naar dit type geuzenpenning te voldoen. Daarbij kan hij vervolgens de actuele datum in de matrijs hebben opgegraveerd. Het is mogelijk maar zeer onwaarschijnlijk dat die medailleur Jonghelinck wilde kopiëren en zich in de datum vergiste. Overigens is een aantal verschillende vroege geuzenpenningen in zilver en zelfs goud, vervaardigd naar het eerste model van Jonghelinck maar wel daarvan afwijkend, in de collecties van diverse musea opgenomen als diens werk.

Tenslotte kan worden gedacht aan 1567 als memento en wel aan het begin van de opstand. Immers de eerste grote gevechten vonden plaats in 1567. Tot laat in de zeventiende eeuw was nog niemand vertrouwd met het begrip 'Tachtigjarige Oorlog' en met 1568 als het later daartoe verklaarde beginjaar. Voor een memento is de uitvoering van dat jaartal echter wel erg minimaal, zeker in vergelijking met de in dit artikel afgebeelde geuzenpenning van een onbekende medailleur en met een groot jaartal '1566'. Hier is naar mijn opinie 1566 bedoeld als memento, terwijl toch mag worden aangenomen dat deze penning nog in 1566 of iets later is vervaardigd omdat de twee edelen nog ongewapend zijn, geen penning op de borst dragen maar wel als geus worden afgebeeld met nap en/of kalebasflesje en de letters 'VLG'. Toen de kleine edelen zich in 1565 begonnen te roeren was Margaretha bang voor een opstand van die kleine edelen. Brederode verzocht daarom in het voorjaar van 1566 zijn leden van het Compromis om niet zichtbaar gewapend naar Brussel af te

Onbekende medailleur, geuzenpenning 1566, verguld zilver. Gegoten, 31 x 25 mm exclusief draagoog

reizen. De 400 leden liepen in april dan ook ongewapend in kolonne naar het hof om het Smeekschrift aan Margaretha aan te bieden. Op latere geuzenpenningen met de afbeelding van twee edelen verschijnen deze als gewapende geuzen, al dan niet met een penning aan een lint op de borst of met letters 'VLG' voor 'vive le(s) geux(s)'.

Dit alles wegende kom ik tot de voorlopige conclusie dat in 1567 een bekwaam medailleur op grond van nieuwe vraag een matrijs heeft vervaardigd voor een kopie van de geuzenpenning van Jonghelinck. Inclusief de actuele datering, die voor de Zuidelijke Nederlanden zou betekenen tussen Pasen 1567 en Pasen 1568. Hij goot minstens één bronzen en één zilveren exemplaar.

Conclusie

Ongeveer 450 jaar na het eerste optreden van de geuzen wordt hier op een niet eerder besproken geuzenpenning met 1567 gewezen. Ik ga ervan uit dat het een zestiende-eeuws origineel is. Dat zou in de toekomst eventueel kunnen worden bevestigd of weerlegd door een metaalkundig onderzoek van het zilver of het brons. Of 1567 als productiedatum of als een later te dateren memento moet worden opgevat is nog steeds de vraag. Ik verneem heel graag de opinie van de lezers van deze bijdrage.

Noten

1. Pols, Kees van der 'Een geuzenpenning met het jaartal 1567' *De Beeldenaar* 40-2 (2016) 67-70.
2. Pols, Kees van der 'Nader over een geuzenpenning met het jaartal 1567' *De Beeldenaar* 40-5 (2016) 226-227.
3. Pols, Kees van der 'Vroege geuzenpenningen, nadere informatie' *De Beeldenaar* 36-5 (2012).
4. Meer, G. van der 'Geuzenpenningen, napjes en kalebasjes' *De Beeldenaar* 4-3 (1980) 91-95, specifiek 91.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt **€ 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden**. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be www.egmp-vzw.be EGMP vzw

KAREL SOUDIJN

Bonnetain gecatalogiseerd

Boekbespreking

Na 33 jaar speurwerk publiceerde Luc Vandamme een monumentaal boek over Armand Bonnetain. Deze medailleur, beeldhouwer en schilder werd in 1883 als Fransman geboren in Sint-Joost-ten-Node. In 1926 verkreeg hij de Belgische nationaliteit. Hij overleed te Ukkel in 1973.

Vandamme beschrijft ruim 400 penningen die Bonnetain ontwierp. Daar voegt hij tientallen tekeningen aan toe waarvan nog onduidelijk is of dit voorontwerpen van onuitgevoerde of nog niet teruggevonden penningen zijn. Bonnetain ontwierp bovendien munten voor België, Luxemburg, Belgisch Congo en het onafhankelijke Baskenland. Ook deze krijgen, met talrijke voorstudies, uitvoerig aandacht. Aan het slot van dit boek is een reeks schetsen gereproduceerd die Bonnetain tijdens de Eerste Wereldoorlog maakte toen hij als vrijwilliger aan het front in Frankrijk diende.

Enkele jaren geleden stuurde Vandamme me alvast het overzicht van de penningen toe; hij vroeg of ik voor het boek een kort voorwoord kon schrijven. Met het werk van Bonnetain was ik niet vertrouwd, maar bij het bekijken van de honderden foto's viel direct iets op. Bonnetain ontwierp een groot aantal portretpenningen waarbij hij onze blik op een subtiele manier stuurt. Vaak wordt ons oog meteen naar het *oor* van een profielportret getrokken. Dat oor is dan heel precies afgebeeld, terwijl de ruimte er omheen luchtig is geboetseerd. Op veel portretpenningen van Bonnetain worden hoofdhaar, kaak, jukbeen, wangplooien en eventuele rimpels zonder veel details in beeld gebracht. De kunstenaar volstaat met lichte suggesties. Het *profiel* van een geportretteerde, daarentegen, komt weer scherp in beeld: oog, neus, mond en eventuele snor of baard zijn behoorlijk precies weergegeven. Daar gaat het oog dan ook snel naar toe. De blik zwerft niet over het portret, maar wordt van het oor meteen naar het profiel getrokken.

Bonnetain is echter geen dogmatische kunstenaar. Bij sommige penningen werkt hij tegengesteld aan de zojuist beschreven techniek. Meestal krijgt hoofdhaar weinig aandacht, maar sommige kapsels vallen niet te ontwijken. Daar kon Bonnetain zich dan ook wel op uitleven. In 1928 ontwierp hij bijvoorbeeld een portretpenning van de weduwe van een kunstschilder. Luc Vandamme heeft de potloodschets afgedrukt die als voorstudie van die penning kan gelden. Op de schets zien we de weduwe met een weelderige bos haren; op de penning is de woestheid ervan nog eens extra aangedikt. Wie deze penning bekijkt, ziet eerst een wilde golf, daarna een forse oorschelp en een enorme neus en een sterk gerimpelde huid.

Tamelijk veel penningen van Bonnetain zijn eenzijdig. Soms zette hij een symbolische voorstelling op de keerzijde; vaak bestaat die kant van de penning uit een korte tekst. De typografie op deze penningen is helder; tekstblokken geven een mooie ruimtelijke suggestie.

Het is verleidelijk om dit omvangrijke boekwerk over Bonnetain naast het grote overzichtswerk te leggen dat in 2017 over de Nederlandse medailleur Johannes Cornelis Wienecke (1872-1945) verscheen. Bonnetain studeerde in Brussel bij Charles van der Stappen; ook Wienecke heeft een jaar lang les gehad van deze beeldhouwer en medailleur. Wienecke bleef hier echter niet lang; hij vervolgde zijn opleiding in Parijs. Hoewel Wienecke en Bonnetain slechts elf jaar in leeftijd van elkaar verschillen, loopt hun werkwijze sterk uiteen. Wienecke zweert hij de verkleinbank, Bonnetain maakte daar alleen gebruik van als

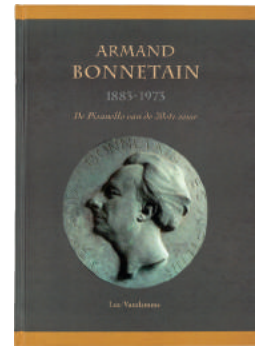
Belgische franc ontworpen door Armand Bonnetain. 1923, nikkel, 24 mm

het niet anders kon. Sterker nog: hij beschouwde penningen als 'doodgeslagen' indien deze met behulp van matrijzen waren vervaardigd. Vandamme schrijft, dat bijna de helft van Bonnetains penningen gegoten is, meestal in zilver: 'Hij kon het dan ook niet nalaten om aan iedereen die in het buitenland had verbleven te vragen of ze het zilvergeld niet aan hem wilden verkopen.'

Wie portretpenningen van Wienecke bekijkt, ziet dat hij veel meer details in een gelaat uitwerkt. Wienecke stuurt onze blik minder sterk dan Bonnetain. Anders gezegd: de ruimtelijke werking is bij Bonnetain sterker. Interessant is ook het verschil in allegorische voorstellingen. Naakte personen op penningen van Wienecke lijken vaak een ongemakkelijke pose aan te nemen: ze staan stijfjes te poseren. Bonnetain beeldt zijn naakten veel levendiger af. Verder moet er ook een duidelijk verschil in karakter tussen beide kunstenaars zijn geweest. Wienecke was flamboyant; Bonnetain bescheiden en verlegen.

Tenslotte een persoonlijke noot. Als schooljongen verzamelde ik vreemde munten. In die collectie zat een Belgische frank uit 1923 waarop een geknielde figuur is te zien. De munt is gesigneerd met de naam van de ontwerper, maar daar lette ik nooit op. Ook dacht ik nooit na over de betekenis van de voorstelling. Pas nu realiseer ik me, dat die munt door Bonnetain is ontworpen. De op één knie zittende figuur is een vrouwelijke krijger die de wond op haar andere been verzorgt. Zij staat symbool voor België na de Eerste Wereldoorlog: het gekwetste maar zegevierende België. Luc Vandamme beschrijft dit munttype uitvoerig; ook toont hij een eerste ontwerp. De krijger sierde munten van 2 frank (1923-1930), 1 frank (1922-1934) en 50 centiem (1922-1934). En dat is toch ook het mooie van zo'n breed opgezet overzichtswerk: het verleidt om beter te kijken naar stukken uit eigen verzameling, zelfs als je maar een eenvoudig muntje hebt.

LUC VANDAMME
Armand Bonnetain 1883-1973: de Pisanello van de 20ste eeuw (Alken, Limburgse Commissie voor Numismatiek, 2018) 664 p., D/2018/13456/25, € 80. Te bestellen via luc_vandamme@outlook.com.

Armand Bonnetain, *Paul Lambotte*. 1922, brons, 64 mm

JOHAN MEVIUS

Numismatisch Speurwerk 50

Oplossingen

Terug naar *Numismatisch Speurwerk 44* – november/december 2017. *Bea* is de eerste vrouw van Eric Claus (ten tijde van de Academie) en de penning *Remke* memoreert de geboorte van zijn eerste dochter.

Nieuwe vragen

De eerste is een bronzen slagpenning van 49 mm doorsnede met op de voorzijde: 1933 PROFESSEVR . E . CASSAET . - . 1933 . toont een hoofd naar links en op de keerzijde de centaur Cheiron met staande jongeling (Asklepios) en de Griekse opschriften ΧΕΙΡΩΝ / ΑΣΚΛΗ / ΠΙΟΣ. In de afsnede: AV MAITRE / A L'AMI. Onder de staart van de centaur: CHAVERON, mogelijk de medailleur. De inzender wil graag meer te weten komen over professor Cassaet en wat de keerzijde moet voorstellen.

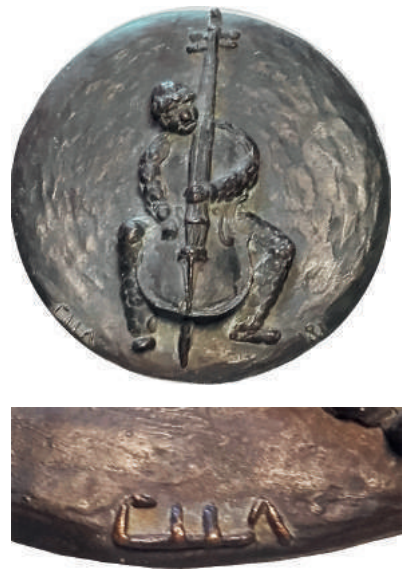
Professor Cassaet. 1933, brons, 49 mm

De kwaliteit van de volgende penning laat enigszins te wensen over. De vraagsteller weet alleen dat het waarschijnlijk met de stad Kiev te maken heeft. En dat lijkt me wel juist gezien het Cyrillisch schrift КИЕВУ / 1500 / ЛЕТ (Kiev 1500 jaar) en op de keerzijde nogmaals in sierlijke letters КИЕВ (Kiev). In 1982 vierde de hoofstad van de Oekraine haar 1500-jarig bestaan. Wellicht weet een lezer wie de medailleur is? De diameter bedraagt 70 mm.

1500 jaar Kiev. Brons, 70 mm

Het derde vraagstuk blijkt raadselachtig. Een bronzen gietpenning met onbekende diameter. Ook de keerzijde is onbekend. We zien een zittende cellospeler. Rechtsonder langs de rand het afgekorte jaartal (?) '81 en linksonder mogelijk een verwijzing naar de medailleur. En daar gaat het de vraagsteller om; welke naam hoort bij deze signatuur?

Cellospeler. Brons

Als laatste een best grappig gietpenninkje van 24 mm met een naar links lopend paard onder een zespuntige ster. Op de andere zijde een vis (?) boven golvende lijntjes (= water) en daarboven een stralende zon. De zon is niet rond, maar vertoont een 'inkeping'. De penning toont geen tekst, geen tekens, niets. Geopperd is een voorstudie, maar van wie, wanneer en waarom?

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Nynke Schepers, Lourens de Graaf, Benjamin Jansen, Hettie van Lommel, Frans Eekels en Henk Groenendijk.

Paard en vis. Brons, 24 mm

FIDEM
MEDALS
International Art Medal Federation
www.fidem-medals.org

Oriental Numismatic Society
ONS
Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië
info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar
www.onsnumis.org

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Penningvoorraad

Nog te bestellen penningen vindt u op www.penningkunst.nl.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Van Gelder-lezing

De jaarlijkse Van Gelder-lezing wordt georganiseerd door de Nationale Numismatische Collectie en de Stichting Nederlandse Penningkabinetten. De lezing, getiteld *Kasboekje van Nederland. De financiële strategieën en materiële geldcultuur van de gewone Nederlander in de twintigste eeuw*, wordt gehouden door Dr Corinne A. Boter (Economische en Sociale Geschiedenis Universiteit van Utrecht).

Zaterdag 17 november 2018, aanvang 11 uur. Bezoekerscentrum De Nederlands Bank, Sarphatistraat 1, 1017WS Amsterdam. Aanmelden vóór 10 november bij secretaris SNP Ernst Wilschut, e-mail: info@koninklijkgenootschap.nl

Voorjaarsbijeenkomst

De voorjaarsbijeenkomst wordt wegens de feestdagen eind april gehouden op 11 mei 2019, in Leiden. Nadere aankondiging volgt later.

DE BEELDENAAR

Bestuur

Per 1 september is Rutger Schimmelpenninck toegetreden tot het bestuur van Stichting De Beeldenaar. Hij is al vele decennia lid van zowel het genootschap als de VPK. De andere leden zijn: Rein de Goeje (voorzitter, VPK), Da van Daalen (secretaris, VPK), Marcel Overdijk (penningmeester, genootschap) en Lei Lennaerts (genootschap).

Abonnementsprijs

De huidige abonnementsprijs dateert uit 2013. Sindsdien zijn de kosten voor met name frankering flink gestegen. Daarom wordt per januari 2019 een kleine prijscorrectie doorgevoerd. Ook de advertentietarieven stijgen licht. De nieuwe abonnementstarieven per jaargang zijn € 30 in Nederland, € 43 binnen Europa en € 50 buiten Europa. Losse nummers kosten € 7.

OPROEP

Voor een onderzoek naar het gebruik van stempels is de Cirkel Muntproductie op zoek naar zo veel mogelijk overgebleven exemplaren van de Gelderse gulden uit 1760. Mocht u in het bezit zijn van zo'n exemplaar, wordt u verzocht contact op te nemen met Jeroen van Gessel, via jjdvangessel@gmail.com. Foto's en informatie over gewicht en diameter zijn daarbij erg nuttig. Contact is vertrouwelijk en anoniem.

ATELIERBEZOEKEN

Zaterdag 24 november wordt een bezoek gebracht aan het atelier van Elly Baltus in Amsterdam, die haar bijzondere kijk op het maken van penningen zal toelichten. Zie: www.ellybaltus.com. In 2019 starten we op 26 januari met een bezoek aan Teylers Museum in Haarlem. www.teylersmuseum.nl

Opgave of contact via www.tomsenders.nl of tomsenders@planet.nl, deelnemers ontvangen tijdig per e-mail nadere informatie.

DA VINCI'S TIJD

Teylers Museum organiseert een grote tentoonstelling met echte tekeningen door Leonardo. In aansluiting hierop worden in de penningvitrines renaissancepenningen en munten getoond, die hij misschien nog wel zelf in handen heeft gehad.

Tot 20 januari 2019, Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem, di-vrij 10-17, za-zo 11-17. Toegangskaarten uitsluitend online, zie www.teylersmuseum.nl.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder - numismatisch expert - beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282–28
1030 Bruxelles
✆ *+33 659 604 736*
✉ *coinadvisor@yahoo.co.uk*

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo
24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)
✆ *+41 223 109 197*
✉ *palombo.geneve@gmail.com*

Comptoir Marseillais de Bourse
22 la Canebière
13001 Marseille (France)
✆ *+33 491 549 394*
✉ *palombo@wanadoo.fr*

Change et Numismatique Toulonnais
28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)
✆ *+33 494 935 136*
✉ *comptoirdechange@wanadoo.fr*

catawiki

Op zoek naar **bijzondere munten?**

Koop en verkoop je bijzondere munten via: **catawiki.nl/beeldenaar**

catawiki.nl

Download in de App Store

ONTDEK HET OP Google Play

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is hèt adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale recepis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten

1753. JOHANNES CRAMER AANVAARDT HET MUNTMEESTERSCHAP TE HARDERWIJK. Door B. van Swinderen

Vz. Drie geldkisten met teken van de Zon (goud), de Maan (zilver) en Venus (koper) temidden van Minerva, Mercurius en oranjeboom. Omschrift: MONETA.GELRIAE.PALLADIIS.SA.GRATA. waarin verwerkt het chronogram MLILLDIIC=1753. In de afsnede: HARDEROVICH met signatuur B.V.S. Kz. Tussen de wapens van Gelderland en Cramer: GUBERNATRICI, / CONSILIAR:& / IIIVIR:AER AR:PUBLIC: / CURANTIB: / HOC OPERIS SUI /AUSPICIUM / D / I. CRAMER M. zilver, 39 mm., 23,55 gram.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Postzegel- en Muntenveiling Weesp

Reeds 75 jaar uw partner in de filatelie en numismatiek

www.nmv.nl

Nederlands grootste veilinghuis voor postzegels en munten
Gratis taxatie van uw collectie ook bij u aan huis mogelijk.
Vier maal per jaar internationale veiling met cliënten van over de hele Wereld.
Hoge opbrengsten voor topmateriaal van welk land dan ook.
Ook directe verkoop mogelijk desgewenst tegen contante betaling.

U WILT TOCH OOK DE HOOGSTE PRIJS VOOR UW KOSTBAARHEDEN!!

Leeuwenveldseweg 14a 1382LX Weesp 0294-433020 info@npv.nl